लघुवाल्मीकीयम्

[An abridged version of VaalmIki’s Ramayana]
Part 1 of 2

Abridgement
By
G.S.S.Murthy

Notes on abridgement

Ramayana, an epic poem written by sage Valmiki in Sanskrit thousands of years back has been a perennial source of inspiration for the Indian civilization and has an exalted

position in classical literature of the world. The poem in seven cantos narrates the story of Rama, a legendary prince of Ayodhya, who forsook his right to be the crown-prince and departed to the forests along with his wife Sita and brother Lakshmana in order to obey his father king Dasaratha , who was influenced by Rama's step-mother Kaikeyi who wanted her son Bharata to be the crown prince. Sita is kidnapped in the forests by a demon-king Ravana and imprisoned in his kingdom-island of Lanka. Rama seeks the help of monkey chief Sugriva whose minister Hanuman leaps across the ocean and locates Sita in Lanka. Rama with the help of monkey hordes of Sugriva crosses the ocean, vanquishes the powerful armies of Ravana and finally kills Ravana in a fierce battle. When he returns to Ayodhya along with his wife Sita, his step brother Bharata who has all along the years been unwillingly looking after the kingdom as just a representative of Rama is too glad to make over the reigns to Rama, who is enthroned as king.

This is the gist of the story of the first six cantos of the epic. The seventh canto deals with Rama's reign after his coronation when Rama abandons his pregnant wife Sita to forests in order to silence a section of the society which did not approve of his taking back Sita who had been kidnapped and held for months by Ravana.

It is generally recognized by scholars that the seventh canto is a later addition and that the poet wrote only the first six cantos.

Ramayana has over twenty thousand stanzas (Slokaas) in the first six cantos and is a formidable epic to read, study and digest. Although the poet has a lucid and beautiful style the very length of the epic often deters one from going through it.

To encourage lovers of Sanskrit literature to enjoy the poetry

of Valmiki, an humble attempt has been made here to present an abridged version which is long enough to preserve most of the beauty of the original but is short enough to attract the modern day reader.

The following features of Ramayana facilitate its abridgment.
1. There are portions of the text, which are recognized by scholars as later interpolations, which do not seamlessly blend with the remaining.
2. There are a number of episodes which have a very marginal relevance to the main story, which could be omitted without unduly affecting the flow of the main story or the grandeur of the epic.
3. Valmiki in a leisurely pace suited to his times indulges in grand descriptions and repetitions which provide scope for abridgment.

The technique adopted in abridgment of the epic is what may be called "the cut and paste technique", in which portions of continuous text of the original are removed and the remaining re-pasted to form a seamless narration as true to the original as possible. In this process a part of one stanza is sometimes dovetailed on to the corresponding remaining part of another stanza. In rare occasions where this technique was not found to be suitable a few bridging words, phrases, and stanzas have been added which are not in the original. These bridges have been indicated by enclosing them in brackets. ().

The entire seventh canto has been omitted in this abridged version. Some stories narrated by the characters in the epic as also details of a number of battles where the monkey chiefs kill their antagonists do not find a place here.

In the original epic each canto (Kanda) has been sectionalized into untitled "Sarga"s. In this version as Sargas

have often merged, each canto has been split into titled sections, each section being much longer than an average Sarga. The title of a section indicates one of the main episodes narrated in the section. This abridged version being called "Laghuvalmikiyam"- which means "lighter version of Valmiki's epic"- has about 17250 lines of poetry, which roughly works out to one third the length of the original (including the seventh canto).
This work has been made freely accessible to the lovers of Sanskrit literature on the Internet as a n e-book of 2 parts.[Part 1 contains the first three Kandas and Part 2 contains the remaining three Kandas]

G.S.S.Murthy
May 2021
Bangalore
murthygss@gmail.com

भूमिका

सर्वसद्गुणसम्पन्नं सर्वभूतहिते रतम् ।
सत्यधर्मव्रतं रामं प्रपन्नार्तिहरं भजे॥
"कूजन्तं रामरामेति मधुरं मधुराक्षरम् ।
आरुह्य कविताशाखां वन्दे वाल्मीकिकोकिलम् ॥"
फुनर्ग्रथितवाणीयं वाल्मीकेर्ह्लादकारिणी ।
मोदाय चावबोधाय सतां भूयात् सुभाषिणी ॥
प्रक्षिप्तभागानुत्सृज्य पोषयन् काव्यवैभवम् ।
श्रीमद्रामायणं कृत्स्नं सङ्गृहीतं यथामति ॥
क्वचित् सर्गः क्वचित् श्लोकः श्लोकार्धः पाद एव च ।
सन्क्षेपणार्थं ग्रथिताः अतिक्रम्य क्रमं क्वचित् ॥
वाल्मीकेर्गौरवं मत्वा मदीयं लाघवं तथा ।

बहुमानेन सदयं समीक्ष्येतां गुणागुणौ ॥
लघुवाल्मीकीयमेतत् समीक्ष्य सुजना यदि ।
आदिकाव्यास्वादपरा भवन्ति सफलः श्रमः ॥
सङ्ग्राहकः श्रीनिवासमूर्तिरात्रेयगोत्रजः ।
गोरूरुग्रामसञ्जातः शेल्वपिल्लैसुतोऽस्मि शम् ॥

- ---

पुण्यस्मरणम्

यस्य प्रचोदनेनैव प्राधीतं संस्कृतं मया ।
श्रीशेल्वपिल्लैय्यङ्गार्यो नाम्ना यो प्रथितोऽभवत् ।
शिष्टः सद्गुणसम्पन्नः श्रीवैष्णवसुधीरिति ।
मत्पित्रे सादरं तस्मै कृतिरेषा समर्पिता ॥

Dedication

Dedicated to the memory
of my revered father
Gorur Selvapillai
but for whose steady encouragement and gentle persuasion

I would not have studied Sanskrit.

Part 1 of 2

विषयानुक्रमणी

२. अयोध्याकाण्डम्

३. आरण्यकाण्डम्

- - - --

|| ॐ ||

|| लघुवाल्मीकीयम् ||

||१ बालकाण्डम् ||

||१.१ वाल्मीकिना आदिकाव्यप्रणयनम् ||

१. तपस्स्वाध्यायनिरतं तपस्वी वाग्विदां वरम् ।
२. नारदं परिपप्रच्छ वाल्मीकिर्मुनिपुङ्गवम् ॥

३. कोऽन्वस्मिन् साम्प्रतं लोके गुणवान् कश्च वीर्यवान् ।
४. धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यवाक्यो दृढव्रतः ॥

५. चारित्रेण च को युक्तः सर्वभूतेषु को हितः ।
६. विद्वान् कः कः समर्थश्च कश्चैकप्रियदर्शनः ॥

७. आत्मवान् को जितक्रोधो द्युतिमान् कोऽनसूयकः ।
८. कस्य बिभ्यति देवाश्च जातरोषस्य संयुगे ॥

९. एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं परं कौतूहलं हि मे ।
१०. महर्षे त्वं समर्थोऽसि ज्ञातुमेवं विधं नरम् ॥

११. श्रुत्वाचैतत् त्रिलोकज्ञो वाल्मीकेर्नारदो वचः ।
१२. श्रूयतामिति चामन्त्रय प्रहृष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥

१३. बहवो दुर्लभाश्चैव ये त्वया कीर्तिता गुणाः ।
१४. मुने वक्ष्याम्यहं बुद्ध्वा तैर्युक्तः श्रूयतां नरः ॥

१५. इक्ष्वाकुवंशप्रभवो रामो नाम जनैः श्रुतः ।
१६. नियतात्मा महावीर्यो श्रुतिमान् धृतिमान् वशी ॥

१७. बुद्धिमान् नीतिमान् वाग्मी श्रीमान् शत्रुनिबर्हणः ।

१८. पीनवक्षा विशालाक्षो लक्ष्मीवान् शुभलक्षणः ॥

१९. धर्मज्ञः सत्यसन्धश्च प्रजानां च हिते रतः ।
२०. यशस्वी ज्ञानसंपन्नः शुचिर्वश्यः समाधिमान् ।
२१. रक्षिता जीवलोकस्य स्वजनस्य च रक्षिता ।
२२. रक्षिता स्वस्य धर्मस्य धनुर्वेदे च निष्ठितः ॥

२३. सर्वलोकप्रियः साधुरदीनात्मा विचक्षणः ।
२४. स च सर्वगुणोपेतः स्मृतिमान् प्रतिभानवान् ।
२५. समुद्र इव गाम्भीर्ये धैर्येण हिमवानिव ।
२६. विष्णुना सदृशो वीर्ये सोमवत्प्रियदर्शनः ॥

२७. कालाग्निसदृशः क्रोधे क्षमया पृथिवीसमः ।
२८. धनदेन समस्त्यागे सत्ये धर्म इवापरः ।
२९. तमेवं गुणसंपन्नं प्रियं दशरथः सुतम् ।
३०. ज्येष्ठं ज्येष्ठगुणैर्युक्तं प्रकृतिप्रियकाम्यया ।
३१. यौवराज्येन संयोक्तुमैच्छत् प्रीत्या महीपतिः ॥

३२. तस्याभिषेकसम्भारान् दृष्ट्वा भार्याथ कैकयी ।
३३. पूर्वं दत्तवरा देवी वरमेनमयाचत ॥

३४. विवासनं च रामस्य भरतस्याभिषेचनम् ।
३५. स सत्यवचनाद् राजा धर्मपाशेन संयतः ।
३६. विवासयामास सुतं रामं दशरथः प्रियम् ॥

३७. स जगाम वनं वीरः प्रतिज्ञामनुपालयन् ॥

३८. तं व्रजन्तं प्रियो भ्राता लक्ष्मणोऽनुजगाम ह ॥

३९. रामस्य दयिता भार्या नित्यं प्राणसमा हिता ।
४०. सीताप्यनुगता रामं शशिनं रोहिणी यथा ॥

४१. ते वनेन वनं गत्वा नदीस्तीर्त्वा बहूदकाः ।
४२. चित्रकूटमनुप्राप्य तत्र ते न्यवसन् सुखम् ॥

४३. चित्रकूटं गते रामे पुत्रशोकातुरस्तदा ।
४४. राजा दशरथः स्वर्गं जगाम विलपन् सुतम् ॥

४५. गते तु तस्मिन् भरतो वसिष्टप्रमुखैर्द्विजैः ।
४६. नियुज्यमानो राज्याय नैच्छद् राज्यं महाबलः ॥

४७. स जगाम वनं वीरो रामपादप्रसादकः ।
४८. अयाचद् भ्रातरं गत्वा रामं सत्यपराक्रमम् ॥

४९. त्वमेव राजा धर्मज्ञ इति रामं वचोऽब्रवीत् ।
५०. रामोऽपि परमोदारः सुमुखः सुमहायशाः ।
५१. पादुके चास्य राज्याय न्यासं दत्त्वा पुनः पुनः ।
५२. निवर्तयामास ततो भरतं भरताग्रजः ॥

५३. गते तु भरते (रामो) दण्डकान् प्रविवेश ह ॥

५४. वसतस्तस्य रामस्य वने वनचरैः सह ।
५५. ऋषयोऽभ्यागमन् सर्वे वधायासुररक्षसाम् ॥

५६. स तेषां प्रतिशुश्राव राक्षसानां तदा वने ।
५७. प्रतिज्ञातश्च रामेण वधः संयति रक्षसाम् ॥

५८. तेन तत्रैव वसता जनस्थाननिवासिनी ।
५९. विरूपिता शूर्पणखा राक्षसी कामरूपिणी ॥

६०. ततः शूर्पणखावाक्यादुद्युक्तान् सर्वराक्षसान् ।
६१. खरं त्रिशिरसं चैव दूषणं चैव राक्षसम् ।
६२. निजघान रणे रामस्तेषां चैव पदानुगान् ॥

६३. ततो ज्ञातिवधं श्रुत्वा रावणः क्रोधमूर्छितः ।
६४. जगाम सहमारीचस्तस्याश्रमपदं तदा ॥

६५. तेन मायाविना दूरमपवाह्य नृपात्मजौ ।
६६. जहार भार्यां रामस्य गृध्रं हत्वा जटायुषम् ॥

६७. गृध्रं च निहतं दृष्ट्वा हृतां श्रुत्वा च मैथिलीम् ।
६८. राघवः शोकसन्तप्तो विललापाकुलेन्द्रियः ॥

६९. मार्गमाणो वने सीतां रामो दशरथात्मजः ।
७०. पम्पातीरे हनुमता सङ्गतो वानरेण ह ॥

७१. हनुमद्वचनाच्चैव सुग्रीवेण समागतः ।
७२. सुग्रीवश्चापि तत्सर्वं श्रुत्वा रामस्य वानरः ।
७३. चकार सख्यं रामेण प्रीतश्चैवाग्निसाक्षिकम् ॥

७४. प्रतिज्ञातं च रामेण तदा वालिवधं प्रति ॥

७५. ततः सुग्रीववचनात् हत्वा वालिनमाहवे ।

७६. सुग्रीवमेव तद्राज्ये राघवः प्रत्यपादयत् ॥

७७. स च सर्वान् समानीय वानरान् वानरर्षभः ।
७८. दिशः प्रस्थापयामास दिदृक्षुर्जनकात्मजाम् ॥

७९. ततो गृध्रस्य वचनात् संपातेर्हनुमान् बली ।
८०. शतयोजनविस्तीर्णं पुप्लुवे गगनार्णवम् ॥

८१. तत्र लङ्कां समासाद्य पुरीं रावणपालिताम् ।
८२. ददर्श सीतां ध्यायन्तीमशोकवनिकां गताम् ॥

८३. निवेदयित्वाभिज्ञानं प्रवृत्तिं विनिवेद्य च ।
८४. समाश्वास्य च वैदेहीं पुनरायान् महाकपिः ॥

८५. न्यवेदयदमेयात्मा दृष्टा सीतेति तत्त्वतः ॥

८६. (रामः) सुग्रीवसहितो गत्वा तीरं महोदधेः ।
८७. समुद्रवचनाच्चैव नलं सेतुमकारयत् ॥

८८. तेन गत्वा पुरीं लङ्कां हत्वा रावणमाहवे ।
८९. रामः सीतामनुप्राप्य पूजितः सर्वदेवतैः ।
९०. अभिषिच्य च लङ्कायां राक्षसेन्द्रं विभीषणम् ।
९१. कृतकृत्यस्तदा रामो भ्रातृभिः सहितोऽनघः ।
९२. रामः सीतामनुप्राप्य राज्यं पुनरवाप्तवान् ॥

९३. प्रहृष्टमुदितो लोकस्तुष्टः पुष्टः सुधार्मिकः ।
९४. निरामयो निरोगश्च दुर्भिक्षभयवर्जितः ॥

९६. नारदस्य तु तद्वाक्यं श्रुत्वा वाक्यविशारदः ।
९७. पूजयामास धर्मात्मा सहशिष्यो महामुनिम् ॥

९८. यथावत् पूजितस्तेन देवर्षिर्नारदस्तथा ।
९९. आपृच्छ्यैवाभ्यनुज्ञातः स जगाम विहायसम् ॥

१००. स मुहूर्तं गते तस्मिन् देवलोकं मुनिस्तदा ।
१०१. जगाम तमसातीरं जाह्नव्यास्त्वविदूरतः ॥

१०२. स तु तीरं समासाद्य तमसाया मुनिस्तदा ।
१०३. शिष्यमाह स्थितं पार्श्वे दृष्ट्वा तीर्थमकर्दमम् ॥

१०४. अकर्दममिदं तीर्थं भरद्वाज निशामय ।
१०५. रमणीयं प्रसन्नाम्बु सन्मनुष्यमनो यथा ॥

१०६. इदमेवावगाहिष्ये तमसातीर्थमुत्तमम् ।
१०७. एवमुक्तो भरद्वाजो वाल्मीकेन महात्मना ।
१०८. प्रायच्छत मुनेस्तस्य वल्कलं नियतो गुरोः ॥

१०९. स शिष्यहस्तादादाय वल्कलं नियतेन्द्रियः ।
११०. विचचार ह पश्यन्स्तत् सर्वतो विपुलं वनम् ॥

१११. तस्याभ्याशे तु मिथुनं चरन्तमनपायिनम् ।
११२. ददर्श भगवान्स्तत्र क्रौञ्चयोश्चारुनिःस्वनम् ॥

११३. तस्मात्तु मिथुनादेकं पुमांसं पापनिश्चयः ।
११४. जघान वैरनिलयो निषादस्तस्य पश्यतः ॥

११५. तं शोणितपरीताङ्गं चेष्टमानं महीतले ।
११६. भार्या तु निहतं दृष्ट्वा रुराव करुणां गिरम् ॥

११७. तथाविधं द्विजं दृष्ट्वा निषादेन निपातितम् ।
११८. ऋषेर्धर्मात्मनस्तस्य कारुण्यं समपद्यत ॥

११९. ततः करुणवेदित्वादधर्मोऽयमिति द्विजः ।
१२०. निशाम्य रुदतीं क्रौञ्चीमिदं वचनमब्रवीत् ॥

१२१. मा निषाद प्रतिष्ठां त्वमगमः शाश्वतीः समाः ।
१२२. यत् क्रौञ्चमिथुनादेकमवधीः काममोहितम् ॥

१२३. तस्येत्थं ब्रुवतश्चिन्ता बभूव हृदि वीक्षतः ।
१२४. शोकार्तेनास्य शकुनेः किमिदं व्याहृतं मया ॥

१२५. चिन्तयन् स महाप्राज्ञश्चकार मतिमान्मतिम् ।
१२६. शिष्यं चैवाब्रवीद् वाक्यमिदं स मुनिपुङ्गवः ॥

१२७. पादबद्धोऽक्षरसमस्तन्त्रीलयसमन्वितः ।
१२८. शोकार्तस्य प्रवृत्तो मे श्लोको भवतु नान्यथा ॥

१२९. शिष्यस्तु तस्य ब्रुवतो मुनेर्वाक्यमनुत्तमम् ।
१३०. प्रतिजग्राह सन्तुष्टस्तस्य तुष्टोऽभवन्मुनिः ॥

१३१. सोऽभिषेकं ततः कृत्वा तीर्थे तस्मिन् यथाविधि ।
१३२. तमेव चिन्तयन्नर्थमुपावर्तत वै मुनिः ॥

१३३. तस्य शिष्यास्ततः सर्वे जगुः श्लोकमिमं पुनः ।

१३४. मुहुर्मुहुः प्रीयमाणाः प्राहुश्च भृशविस्मिताः ॥

१३५. समाक्षरैश्चतुर्भिर्यः पादैर्गीतो महर्षिणा ।
१३६. सोऽनुव्याहरणाद् भूयः शोकः श्लोकत्वमागतः ॥

१३७. तस्य बुद्धिरियं जाता महर्षेर्भावितात्मनः ।
१३८. रामस्य चरितं कृत्स्नमीदृशैः करवाण्यहम् ॥

१३९. उदारवृत्तार्थपदैर्मनोरमै-
१४०. स्तदास्य रामस्य चकार कीर्तिमान् ।
१४१. समाक्षरैः श्लोकशतैर्यशस्विनो
१४२. यशस्करं काव्यमुदारदर्शनः ॥

१४३. तदुपगतसमाससन्धियोगम्
१४४. सममधुरोपनतार्थवाक्यबद्धम् ।
१४५. रघुवरचरितं मुनिप्रणीतम्
१४६. दशशिरसश्च वधं निशामयध्वम् ॥

- - - -

॥१.२ ॥ दशरथस्य पुत्र ो त्पत्तिः ॥

१. सर्वापूर्वमियं येषामासीत् कृत्स्ना वसुन्धरा ।
२. प्रजापतिमुपादाय नृपाणां जयशालिनाम् ।
३. येषां स सगरो नाम सागरो येन खानितः ।
४. षष्ठिः पुत्रसहस्राणि यं यान्तं पर्यवारयन् ।
५. इक्ष्वाकूणामिदं तेषां राज्ञां वंशे महात्मनाम् ।
६. महदुत्पन्नमाख्यानं रामायणमिति श्रुतम् ॥

७. तदिदं वर्तयिष्यामि सर्वं निखिलमादितः ।
८. धर्मकामार्थसहितं श्रोतव्यमनसूयया ॥

९. कोसलो नाम मुदितः स्फीतो जनपदो महान् ।
१०. निविष्टः सरयू तीरे प्रभूतधनधान्यवान् ॥

११. अयोध्या नाम नगरी तत्रासील्लोकविश्रुता ।

१२. मनुना मानवेन्द्रेण या पुरी निर्मिता स्वयम् ॥
१३. कपाटतोरणवतीं सुविभक्तान्तरापणाम् ।
१४. सर्वयन्त्रायुधवतीमुषितां सर्वशिल्पिभिः ।
१५. सूतमागधसम्बाधां श्रीमतीमतुलप्रभाम् ।
१६. उच्चाट्टालध्वजवतीं शतघ्नीशतसंकुलाम् ।
१७. वधूनाटकसङ्घैश्च संयुक्तां सर्वतः पुरीम् ।
१८. उद्यानाम्रवणोपेतां महतीं सालमेखलाम् ।
१९. दुर्गगम्भीरपरिखां दुर्गामन्यैर्दुरासदाम् ।
२०. वाजिवारणसंपूर्णां गोभिरुष्ट्रैः खरैस्तथा ।
२१. सामन्तराजसङ्घैश्च बलिकर्मभिरावृताम् ।
२२. नानादेशनिवासैश्च वणिग्भिरुपशोभिताम् ।
२३. प्रासादै रत्नविकृतैः पर्वतैरिव शोभिताम् ।
२४. चित्रामष्टापदाकारां वरनारीगणायुताम् ।
२५. सर्वरत्नसमाकीर्णां विमानगृहशोभिताम् ।
२६. गृहगाढामविच्छिद्रां समभूमौ निवेशिताम् ।
२७. शालितण्डुलसंपूर्णामिक्षुकाण्डरसोदकाम् ।
२८. दुन्दुभीभिर् मृदङ्गैश्च वीणाभिः पणवैस्तथा ।
२९. नादितां भृशमत्यर्थं पृथिव्यां तामनुत्तमाम् ।
३०. पुरीमावासयामास राजा दशरथस्तदा ॥

३१. तस्यां पुर्यामयोध्यायां वेदवित् सर्वसङ्ग्रहः ।
३२. दीर्घदर्शी महातेजाः पौरजानपदप्रियः ।
३३. महर्षिकल्पो राजर्षिस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ।
३४. बलवान्निहतामित्रो मित्रवान् विजितेन्द्रियः ।
३५. यथा मनुर्महातेजा लोकस्य परिरक्षिता ।
३६. तथा दशरथो राजा लोकस्य परिरक्षिता ॥

३७. तस्मिन् पुरवरे हृष्टा धर्मात्मानो बहुश्रुताः ।
३८. नरास्तुष्टा धनैः स्वैः स्वैरलुब्धाः सत्यवादिनः ॥

३९. सर्वे नराश्च नार्यश्च धर्मशीलाः सुसंयताः ।
४०. उदिताः शीलवृत्ताभ्यां महर्षय इवामलाः ।
४१. नाकुण्डली नामुकुटी नास्रग्वी नाल्पभोगवान् ।
४२. नामृष्टो न नलिप्ताङ्गो नाप्यनङ्गदनिष्कधृक् ॥

४३. नामृष्टभोजी नादाता नासुगन्धश्च विद्यते ।
४४. नाहस्ताभरणो वापि दृश्यते नाप्यनात्मवान् ॥

४५. नास्तिको नानृतो वापि न कश्चिदबहुश्रुतः ।

४६. नासूयको न चाशक्तो नाविद्वान् विद्यते क्वचित् ॥

४७. कश्चिन्नरो वा नारी वा नाश्रीमान् नाप्यरूपवान् ।
४८. द्रष्टुं शक्यमयोध्यायां नापि राजन्यभक्तिमान् ॥

४९. दीर्घायुषो नराः सर्वे धर्मं सत्यं च संश्रिताः ।
५०. कृतज्ञाश्च वदान्याश्च शूरा विक्रमसंयुताः ॥

५१. तां पुरीं स महातेजा राजा दशरथो महान् ।
५२. शशास शमितामित्रो नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ॥

५३. अष्टौ बभूवुर्वीरस्य तस्यामात्या यशस्विनः ।
५४. मन्त्रज्ञाश्चेंगितज्ञाश्च नित्यं प्रियहिते रताः ॥

५५. ऋत्विजौ द्वावभिमतौ तस्यास्तां ऋषिसत्तमौ ।
५६. वसिष्ठो वामदेवश्च मन्त्रिणश्च तथापरे ।
५७. विद्याविनीता ह्रीमन्तः कुशला नियतेन्द्रियाः ।
५८. श्रीमन्तश्च महात्मानः शास्त्रज्ञा दृढविक्रमाः ॥

५९. कीर्तिमन्तः प्रणिहिता यथावचनकारिणः ।
६०. तेजःक्षमायशःप्राप्ताः स्मितपूर्वाभिभाषिणः ॥

६१. क्रोधात् कामार्थहेतोर्वा न ब्रूयुरनृतं वचः ।
६२. तेषामविदितं किञ्चित् स्वेषु नास्ति परेषु वा ।
६३. क्रियमाणं कृतं वापि चारेणापि चिकीर्षितम् ॥

६४. कुशला व्यवहारेषु सौहृदेषु परीक्षिताः ।
६५. प्राप्तकालं तु ते दण्डं धारयेयुः सुतेष्वपि ॥

६६. कोशसङ्ग्रहणे युक्ता बलस्य च परिग्रहे ।
६७. अहितं वापि पुरुषं न विहिंस्युरदूषकम् ॥

६८. वीराश्च नियतोत्साहा राजशास्त्रमनुष्ठिताः ।
६९. सुतीक्ष्णदण्डाः संप्रेक्ष्य पुरुषस्य बलाबलम् ॥

७०. विदेशेष्वपि विज्ञाताः सर्वतो बुद्धिनिश्चयात् ।
७१. सन्धिविग्रहतत्त्वज्ञाः प्रकृत्या संपदान्विताः ।
७२. मन्त्रसंवरणे शक्ताः श्लक्ष्णाः सूक्ष्मासु बुद्धिषु ॥

७३. ईदृशैस्तैरमात्यैश्च राजा दशरथोऽनघः ।
७४. उपपन्नो गुणोपेतैरन्वशासद् वसुन्धराम् ॥

७५. तस्य चैवम्प्रभावस्य धर्मज्ञस्य महात्मनः ।
७६. सुतार्थं तप्यमानस्य नासीद्वंशकरः सुतः ॥

७७. चिन्तयानस्य तस्यैवं बुद्धिरासीन्महात्मनः ।
७८. सुतार्थी वाजिमेधेन किमर्थं न यजाम्यहम् ॥

७९. स निश्चितां मतिं कृत्वा यष्टव्यमिति बुद्धिमान् ।
८०. पुरोहितं वसिष्ठं च येऽथान्ये द्विजसत्तमाः ।
८१. तान् पूजयित्वा धर्मात्मा राजा दशरथस्तदा ।
८२. इदं धर्मार्थसहितं वाक्यं श्लक्ष्णमथाब्रवीत् ॥

८३. मम लालप्यमानस्य पुत्रार्थं नास्ति वै सुखम् ।
८४. तदर्थं हयमेधेन यक्ष्यामीति मतिर्मम ॥

८५. तदहं यष्टुमिच्छामि शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
८६. कथं प्राप्स्याम्यहं कामं बुद्धिरत्र विचार्यताम् ॥

८७. ततः साध्विति तद्वाक्यं ब्राह्मणाः प्रत्यपूजयन् ।
८८. वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे पार्थिवस्य मुखाच्च्युतम् ॥

८९. ऊचुश्च परमप्रीताः सर्वे दशरथं वचः ।
९०. सम्भाराः सम्भ्रियन्तां ते तुरगश्च विमुच्यताम् ॥

९१. सरय्वाश्चोत्तरे तीरे यज्ञभूमिर्विधीयताम् ।
९२. शान्तयश्चाभिवर्धन्तां यथाकल्पं यथाविधि ॥

९३. सर्वथा प्राप्स्यसे पुत्रानभिप्रेतांश्च पार्थिव ।
९४. यस्य ते धार्मिकी बुद्धिरियं पुत्रार्थमागता ॥

९५. ततः प्रीतोऽभवद्राजा श्रुत्वा तु द्विजभाषितम् ।
९६. अभिवाद्य वसिष्ठं च न्यायतः प्रतिपूज्य च ।
९७. अब्रवीत् प्रश्रितं वाक्यं प्रसवार्थं द्विजोत्तमम् ॥

९८. भवान् स्निग्धः सुहृन्मह्यं गुरुश्च परमो महान् ।
९९. वोढव्यो भवता चैव भारो यज्ञस्य चोद्यतः ॥

१००. तथेति च स राजानमब्रवीद् द्विजसत्तमः ।
१०१. करिष्ये सर्वमेवैतद् भवता यत् समर्थितम् ॥

१०२. ततोऽब्रवीद् द्विजान् वृद्धान् यज्ञकर्मसु निष्ठितान् ।
१०३. यज्ञकर्म समीहन्तां भवन्तो राजशासनात् ॥

१०४. इष्टकाः बहुसाहस्रीः शीघ्रमानीयतामिति ।
१०५. औपकार्याः क्रियन्तां च राज्ञां बहुगुणान्विताः ॥

१०६. ब्राह्मणावसथाश्चैव कर्तव्याः शतशः शुभाः ।
१०७. भक्ष्यान्नपानैर्बहुभिः समुपेताः सुनिष्ठिताः ॥

१०८. तथा पौरजनस्यापि कर्त्तव्या बहुविस्तराः ।
१०९. आवासा बहुभक्ष्या वै सर्वकामैरुपस्थिताः ।
११०. तथा जानपदस्यापि जनस्य बहुशोभनम् ॥

१११. दातव्यमन्नं विधिवत् सत्कृत्य न तु लीलया ।
११२. अवज्ञया कृतं हन्याद् दातारं नात्र संशयः ॥

११३. सर्ववर्णा यथा पूजां प्राप्नुवन्ति सुसत्कृताः ।
११४. न चावज्ञा प्रयोक्तव्या कामक्रोधवशादपि ॥

११५. यज्ञकर्मणि ये व्यग्राः पुरुषाः शिल्पिनस्तथा ।
११६. तेषामपि विशेषेण पूजा कार्या यथाक्रमम् ॥

११७. यथा सर्वं सुविहितं न किञ्चित् परिहीयते ।
११८. तथा भवन्तः कुर्वन्तु प्रीतिस्निग्धेन चेतसा ॥

११९. ततः सुमन्त्रमानीय वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ।
१२०. निमन्त्रयस्व नृपतीन् पृथिव्यां ये च धार्मिकाः ॥

१२१. ब्राह्मणान् क्षत्रियान्वैश्यान् शूद्रान्श्चैव सहस्रशः ।
१२२. समानयस्व सत्कृत्य सर्वदेशेषु मानवान् ॥

१२३. वसिष्ठवाक्यं तच्छ्रुत्वा सुमन्त्रस्त्वरितस्तदा ।
१२४. व्यादिशत् पुरुषान्स्तत्र राज्ञामानयने शुभान् ॥

१२५. ततः कैश्चिदहोरात्रैरुपयाता महीक्षितः ।
१२६. बहूनि रत्नान्यादाय राज्ञो दशरथस्य हि ॥

१२७. ततो वसिष्ठः सुप्रीतो राजानमिदमब्रवीत् ।
१२८. उपयाता नरव्याघ्र राजानस्तव शासनात् ॥

१२९. मया च सत्कृताः सर्वे यथार्हं राजसत्तमाः ।
१३०. यज्ञियं च कृतं राजन् पुरुषैः सुसमाहितैः ॥

१३१. तथा वसिष्ठवचनात् यज्ञायतनमन्तिकात् ।
१३२. शुभे दिवसनक्षत्रे निर्यातो जगतीपतिः ॥

१३३. ततो वसिष्ठप्रमुखाः यज्ञकर्मारभन्स्तदा ।
१३४. यज्ञवाटं गताः सर्वे यथाशास्त्रं यथाविधि ॥

१३५. अश्वमेधे महायज्ञे राज्ञोऽस्य सुमहात्मनः ।
१३६. कर्म कुर्वन्ति विधिवद्याजकाः वेदपारगाः ।
१३७. यथाविधि यथान्यायं परिक्रामन्ति शास्त्रतः ॥

१३८. न चाहुतमभूत्तत्र स्खलितं वापि किञ्चन ।
१३९. दृश्यते ब्रह्मवत् सर्वं क्षेमयुक्तं हि चक्रिरे ॥

१४०. न तेष्वहस्सु श्रान्तो वा क्षुधितो वापि दृश्यते ।
१४१. नाविद्वान् ब्राह्मणस्तत्र नाशतानुचरस्तथा ॥

१४२. ब्राह्मणा भुञ्जते नित्यं नाथवन्तश्च भुञ्जते ।
१४३. तापसा भुञ्जते चापि श्रमणा भुञ्जते तदा ॥

१४४. वृद्धाश्च व्याधिताश्चैव स्त्रियो बालास्तथैव च ।
१४५. अनिशं भुञ्जमानानां न तृप्तिरुपलभ्यते ॥

१४६. दीयतां दीयतामन्नं वासांसि विविधानि च ।
१४७. इति सञ्चोदितास्तत्र तथा चक्रुरनेकशः ॥

१४८. नानादेशादनुप्राप्ताः पुरुषाः स्त्रीगणास्तथा ।
१४९. अन्नपानैः सुविहितास्तस्मिन् यज्ञे महात्मनाम् ॥

१५०. अन्नं हि विधिवत् स्वादु प्रशंसन्ति द्विजर्षभाः ।
१५१. अहो तृप्ताः स्म भद्रं ते इति शुश्राव राघवः ॥

१५२. कर्मान्तरे तदा विप्रा हेतुवादान् बहूनपि ।
१५३. प्राहुः स्म वाग्मिनो धीराः परस्परजिगीषया ॥

१५४. ततो वै यजमानस्य पावकादतुलप्रभम् ।
१५५. प्रादुर्भूतं महद् भूतं महावीर्यं महाबलम् ॥

१५६. कृष्णं रक्ताम्बरधरं रक्तास्यं दुन्दुभिस्वनम् ।
१५७. शुभलक्षणसंपन्नं दिव्याभरणभूषितम् ।
१५८. दिव्यपायससंपूर्णां पात्रीं पत्नीमिव प्रियाम् ।
१५९. प्रगृह्य विपुलां दोर्भ्यां स्वयं मायामयीमिव ।
१६०. समवेक्ष्याब्रवीत् वाक्यमिदं दशरथं नृपम् ॥

१६१. प्राजापत्यं नरं विद्धि मामिहाभ्यागतं नृप ॥

१६२. इदं तु नृपशार्दूल पायसं देवनिर्मितम् ।
१६३. भार्याणामनुरूपाणां अश्नीतेति प्रयच्छ वै ।
१६४. तासु त्वं लप्स्यसे पुत्रान् यदर्थं यजसे नृप ॥

१६५. तथेति नृपतिः प्रीतः शिरसा प्रतिगृह्य ताम् ।
१६६. पात्रीं देवान्नसंपूर्णां देवदत्तां हिरण्मयीम् ।
१६७. कौसल्यायै नरपतिः पायसार्धं ददौ तदा ॥

१६८. अर्धादर्धं ददौ चापि सुमित्रायै नराधिपः ।
१६९. कैकैय्यै चावशिष्टार्धं ददौ पुत्रार्थकारणात् ॥

१७०. प्रददौ चावशिष्टार्धं पायसस्यामृतोपमम् ।
१७१. अनुचिन्त्य सुमित्रायै पुनरेव महामतिः ॥

१७२. ततस्तदद्भुतप्रख्यं भूतं परमभास्वरम् ।
१७३. संवर्तयित्वा तत् कर्म तत्रैवान्तरधीयत ॥

१७४. क्रतुं समाप्य तु तथा न्यायतः पुरुषर्षभः ।
१७५. ऋत्विग्भ्यो हि ददौ राजा धरां तां क्रतुवर्धनः ॥

१७६. ऋत्विजश्चाब्रुवन् सर्वे राजानं गतकल्मषम् ।
१७७. मणिरत्नं सुवर्णं वा गावो यद्वा समुद्यतम् ।
१७८. तत् प्रयच्छ नरश्रेष्ठ धरण्या न प्रयोजनम् ।
१७९. एवमुक्तो नरपतिर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ।
१८०. गवां शतसहस्राणि दश तेभ्यो ददौ नृपः ।
१८१. दशकोटीः सुवर्णस्य रजतस्य चतुर्गुणम् ॥

१८२. दरिद्राय द्विजायाथ हस्ताभरणमुत्तमम् ।
१८३. कस्मैचिद् याचमानाय ददौ राघवनन्दनः ॥

१८४. ततः प्रीतेषु नृपतिर्द्विजेषु द्विजवत्सलः ।
१८५. प्रणाममकरोत्तेषां हर्षपर्याकुलेक्षणः ॥

१८६. तस्याशिषोऽथ विधिवद् ब्राह्मणैः समुदाहृताः ।
१८७. उदारस्य नृवीरस्य धरण्यां प्रणतस्य च ॥

१८८. निर्वृत्ते तु क्रतौ तस्मिन् हयमेधे महात्मनः ।
१८९. समाप्तदीक्षानियमः पत्नीगणसमन्वितः ।
१९०. प्रविवेश पुरीं राजा सभृत्यबलवाहनः ॥

१९१. ततो यज्ञे समाप्ते तु ऋतूनां षट् समत्ययुः ।

१९२. ततश्च द्वादशे मासे चैत्रे नावमिके तिथौ ।
१९३. कौसल्याजनयद्रामं सर्वलक्षणसंयुतम् ॥

१९४. कौसल्या शुशुभे तेन पुत्रेणामिततेजसा ।
१९५. यथा वरेण देवानामदितिर्वज्रपाणिना ॥

१९६. भरतो नाम कैकेय्यां जज्ञे सत्यपराक्रमः ।
१९७. अथ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ सुमित्राजनयत् सुतौ ॥

१९८. पुष्ये जातस्तु भरतो मीनलग्ने प्रसन्नधीः ।
१९९. सार्पे जातौ च सौमित्री कुलीरेऽभ्युदिते रवौ ॥

२००. राज्ञः पुत्रा महात्मानश्चत्वारो जज्ञिरे पृथक् ।
२०१. गुणवन्तोऽनुरूपाश्च रुच्या प्रोष्ठपदोपमाः ॥

२०२. जगुः कलं च गन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरो गणाः ।
२०३. देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिश्च खाच्च्युता ॥

२०४. उत्सवश्च महानासीदयोध्यायां जनाकुलः ।
२०५. रथ्याश्च जनसम्बाधा नटनर्तकसंकुलाः ॥

२०६. गायनैश्च विराविण्यो वादनैश्च तथापरैः ॥

२०७. प्रदेयान्श्च ददौ राजा सूतमागधवन्दिनाम् ।
२०८. ब्राह्मणेभ्यो ददौ वित्तं गोधनानि सहस्रशः ॥

२०९. अतीत्यैकादशाहं तु नामकर्म तदाकरोत् ॥

२१०. ज्येष्ठं रामं महात्मानं भरतं कैकयीसुतम् ।
२११. सौमित्रिं लक्ष्मण इति शत्रुघ्नमपरं तथा ॥

२१२. वसिष्ठः परमप्रीतो नामानि कृतवान्स्तदा ॥

२१३. तेषां जन्मक्रियादीनि सर्वकर्माण्यकारयत् ॥

२१४. तेषां केतुरिव ज्येष्ठो रामो रतिकरः पितुः ।
२१५. बभूव भूयो भूतानां स्वयम्भूरिव सम्मतः ॥

२१६. सर्वे वेदविदः शूराः सर्वे लोकहिते रताः ।
२१७. सर्वे ज्ञानोपपन्नाश्च सर्वे समुदिता गुणैः ॥

२१८. तेषामपि महातेजा रामः सत्यपराक्रमः ।
२१९. इष्टः सर्वस्य लोकस्य शशांक इव निर्मलः ॥

२२०. गजस्कन्धेऽश्वपृष्ठे च रथचर्यासु सम्मतः ।
२२१. धनुर्वेदे च निरतः पितुः शुश्रूषणे रतः ॥

२२२. बाल्यात्प्रभृति सुस्निग्धो लक्ष्मणो लक्ष्मिवर्धनः ।
२२३. रामस्य लोकरामस्य भ्रातुर्ज्येष्ठस्य नित्यशः ॥

२२४. सर्वप्रियकरस्तस्य रामस्यापि शरीरतः ।
२२५. लक्ष्मणो लक्ष्मिसंपन्नो बहिः प्राण इवापरः ॥

२२६. न च तेन विना निद्रां लभते पुरुषोत्तमः ।
२२७. मृष्टमन्नमुपानीतमश्नाति न हि तं विना ॥

२२८. यदा हि हयमारूढो मृगयां याति राघवः ।
२२९. तदैनं पृष्ठतोऽभ्येति सधनुः परिपालयन् ॥

२३०. भरतस्यापि शत्रुघ्नो लक्ष्मणावरजो हि सः ।
२३१. प्राणैः प्रियतरो नित्यं तस्य चासीत्तथाप्रियः ॥

२३२. स चतुर्भिर्महाभागैः पुत्रैर्दशरथः प्रियैः ।
२३३. बभूव परमप्रीतो देवैरिव पितामहः ॥

- - - -

॥ १.३ यज्ञसंरक्षणम् ॥

१. अथ राजा दशरथस्तेषां दारक्रियां प्रति ।
२. चिन्तयामास धर्मात्मा सोपाध्यायः सबान्धवः ॥

३. तस्य चिन्तयमानस्य मन्त्रिमध्ये महात्मनः ।
४. अभ्यागच्छन् महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥

५. तं दृष्ट्वा ज्वलितं दीप्त्या तापसं संशितव्रतम् ।
६. प्रहृष्टवदनो राजा ततोऽर्घ्यमुपहारयत् ॥

७. स राज्ञः प्रतिगृह्यार्घ्यं शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
८. कुशलं चाव्ययं चैव पर्यपृच्छन्नराधिपम् ॥

९. पुरे कोशे जनपदे बान्धवेषु सुहृत्सु च ।
१०. कुशलं कौशिको राज्ञः पर्यपृच्छत् सुधार्मिकः ॥

११. अथ हृष्टमना राजा विश्वामित्रं महामुनिम् ।
१२. उवाच परमोदारो हृष्टस्तमभिपूजयन् ॥

१३. यथामृतस्य संप्राप्तिर्यथा वर्षमनूदके ।
१४. यथा सदृशदारेषु पुत्रजन्माप्रजस्य च ।
१५. प्रणष्टस्य यथा लाभो यथा हर्षो महोदये ।
१६. तथैवागमनं मन्ये स्वागतं ते महामुने ॥

१७. पात्रभूतोऽसि मे ब्रह्मन् दिष्ट्या प्राप्तोऽसि धार्मिक ।
१८. अद्य मे सफलं जन्म जीवितं मे सुजीवितम् ॥

१९. शुभक्षेत्रगतश्चाहं तव सन्दर्शनात् प्रभो ।
२०. ब्रूहि यत् प्रार्थितं तुभ्यं कार्यमागमनं प्रति ॥

२१. कार्यस्य न विमर्शं च गन्तुमर्हसि कौशिक ।
२२. कर्ता चाहमशेषेण दैवतं हि भवान् मम ॥

२३. तच्छ्रुत्वा राजसिंहस्य वाक्यमद्भुतविस्तरम् ।
२४. हृष्टरोमा महातेजा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥

२५. सदृशं राजशार्दूल तवैतद्भुवि नान्यथा ।
२६. महाकुलप्रसूतस्य वसिष्ठव्यपदेशिनः ॥

२७. अहं नियममातिष्ठे सिद्ध्यर्थं पुरुषर्षभ ।
२८. तस्य विघ्नकरौ द्वौ तु राक्षसौ कामरूपिणौ ॥

२९. व्रते मे बहुशः चीर्णे समाप्त्यां राक्षसाविमौ ।
३०. मारीचश्च सुबाहुश्च वीर्यवन्तौ सुशिक्षितौ ॥

३१. समांसरुधिरौघेण वेदिं तामभ्यवर्षताम् ॥

३२. न च मे क्रोधमुत्स्रष्टुं बुद्धिर्भवति पार्थिव ।
३३. तथाभूता हि सा चर्या न शापस्तत्र मुच्यते ॥

३४. स्वपुत्रं राजशार्दूल रामं सत्यपराक्रमम् ।
३५. काकपक्षधरं शूरं ज्येष्ठं मे दातुमर्हसि ॥

३६. शक्तो ह्येष मया गुप्तो दिव्येन स्वेन तेजसा ।
३७. राक्षसा ये विकर्तारस्तेषामपि विनाशने ॥

३८. श्रेयश्चास्मै प्रदास्यामि बहुरूपं न संशयः ।
३९. त्रयाणामपि लोकानां येन ख्यातिं गमिष्यति ॥

४०. न च तौ राममासाद्य शक्तौ स्थातुं कथञ्चन ।
४१. न च तौ राघवादन्यो हन्तुमुत्सहते पुमान् ॥

४२. न च पुत्रकृतस्नेहं कर्तुमर्हसि पार्थिव ।
४३. अहं ते प्रतिजानामि हतौ तौ विद्धि राक्षसौ ॥

४४. अहं वेद्मि महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम् ।
४५. वसिष्ठोऽपि महातेजा ये चेमे तपसि स्थिताः ॥

४६. यदि ते धर्मलाभं च यशश्च परमं भुवि ।
४७. स्थितमिच्छसि राजेन्द्र रामं मे दातुमर्हसि ॥

४८. यदि ह्यनुज्ञां काकुत्स्थ ददते तव मन्त्रिणः ।
४९. वसिष्ठप्रमुखाः सर्वे राघवं मे विसर्जय ॥

५०. अभिप्रेतमसंसक्तमात्मजं दातुमर्हसि ।
५१. दशरात्रं हि यज्ञस्य रामं राजीवलोचनम् ॥

५२. नात्येति कालो यज्ञस्य यथायं मम राघव ।
५३. तथा कुरुष्व भद्रं ते मा च शोके मनः कृथाः ॥

५४. इत्येवमुक्त्वा धर्मात्मा धर्मार्थसहितं वचः ।
५५. विरराम महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥

५६. तच्छ्रुत्वा राजशार्दूलो विश्वामित्रस्य भाषितम् ।
५७. मुहूर्तमिव निःसंज्ञः सञ्ज्ञावानिदमब्रवीत् ॥

५८. ऊनषोडशवर्षो मे रामो राजीवलोचनः ।
५९. न युद्धयोग्यतामस्य पश्यामि सह राक्षसैः ॥

६०. इयमक्षौहिणी पूर्णा यस्याहं पतिरीश्वरः ।
६१. अनया संवृतो गत्वा योद्धाहं तैर्निशाचरैः ॥

६२. निर्विघ्ना व्रतचर्या सा भविष्यति सुरक्षिता ॥

६३. बालो ह्यकृतविद्यश्च न च वेत्ति बलाबलम् ।
६४. न चास्त्रबलसंयुक्तो न च युद्धविशारदः ॥

६५. न चासौ रक्षसां योग्यः कूतयुद्धा हि ते भृशम् ॥

६६. षष्ठिर्वर्षसहस्राणि जातस्य मम कौशिक ।
६७. दुःखेनोत्पादितश्चायं न रामं नेतुमर्हसि ॥

६८. चतुर्णामात्मजानां हि प्रीतिः परमिका मम ।
६९. ज्येष्ठं धर्मप्रधानं च न रामं नेतुमर्हसि ॥

७०. किं वीर्या राक्षसास्ते च कस्य पुत्राश्च के च ते ।
७१. कथं प्रमाणाः के चैतान् रक्षन्ति मुनिपुङ्गव ॥

७२. सर्वं मे शंस भगवन् कथं तेषां मया रणे ।
७३. स्थातव्यं दुष्टभावानां वीर्योत्सिक्ता हि राक्षसाः ॥

७४. तस्य तद्वचनं श्रुत्वा विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ।
७५. पौलस्त्र्यवंशप्रभवो रावणो नाम राक्षसः ।
७६. स ब्रह्मणा दत्तवरस्त्रैलोक्यं बाधते भृशम् ॥

७७. यदा स्वयं न यज्ञस्य विघ्नकर्ता महाबलः ।
७८. तेन सञ्चोदितौ द्वौ तु राक्षसौ वै महाबलौ ।
७९. मारीचश्च सुबाहुश्च यज्ञविघ्नं करिष्यतः ॥

८०. इत्युक्तो मुनिना तेन राजोवाच मुनिं तदा ।
८१. न हि शक्तोऽस्मि सङ्ग्रामे स्थातुं तस्य दुरात्मनः ॥

८२. स त्वं प्रसादं धर्मज्ञ कुरुष्व मम पुत्रके ।
८३. मम चैवाल्पभाग्यस्य दैवतं हि भवान् गुरुः ॥

८४. देवदानवगन्धर्वा यक्षाः पतगपन्नगाः ।
८५. न शक्ता रावणं सोढुं किं पुनर्मानवा युधि ॥

८६. स हि वीर्यवतां वीर्यमादत्ते युधि राक्षसः ।
८७. तेन चाहं न शक्नोमि संयोद्धुं तस्य वा बलैः ।
८८. सबलो वा मुनिश्रेष्ठ सहितो वा ममात्मजैः ॥

८९. कथमप्यमरप्रख्यं सङ्ग्रामाणामकोविदम् ।
९०. बालं मे तनयं ब्रह्मन् नैव दास्यामि पुत्रकम् ॥

९१. इति नरपतिजल्पनाद् द्विजेन्द्रम्
९२. कुशिकसुतं सुमहान् विवेश मन्युः ।
९३. सुहुत इव समिद्भिराज्यसिक्तः
९४. समभवदुज्ज्वलितो महर्षिवह्निः ॥

९५. तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य स्नेहपर्याकुलाक्षरम् ।
९६. समन्युः कौशिको वाक्यं प्रत्युवाच महीपतिम् ॥

९७. पूर्वमर्थं प्रतिश्रुत्य प्रतिज्ञां हातुमिच्छसि ।
९८. राघवाणामयुक्तोऽयं कुलस्यास्य विपर्ययः ॥

९९. यदीदं ते क्षमं राजन् गमिष्यामि यथागतम् ।
१००. मिथ्याप्रतिज्ञः काकुत्स्थ सुखीभव सबान्धवः ॥

१०१. तस्य रोषपरीतस्य विश्वामित्रस्य धीमतः ।
१०२. चचाल वसुधा कृत्स्ना विवेश च भयं सुरान् ॥

१०३. त्रस्तरूपं स विज्ञाय जगत्सर्वं महानृषिः ।
१०४. नृपतिं सुव्रतो धीरो वसिष्ठो वाक्यमब्रवीत् ॥

१०५. इक्ष्वाकूणां कुले जातः साक्षाद् धर्म इवापरः ।
१०६. धृतिमान् सुव्रतः श्रीमान् न धर्मं हातुमर्हसि ॥

१०७. संश्रुत्यैवं करिष्यामीत्यकुर्वाणस्य राघव ।
१०८. इष्टापूर्तवधो भूयात् तस्माद्रामं विसर्जय ॥

१०९. कृतास्त्रमकृतास्त्रं वा नैनं शक्ष्यन्ति राघव ।
११०. गुप्तं कुशिकपुत्रेण ज्वलनेनामृतं यथा ॥

१११. एष विग्रहवान् धर्म एष वीर्यवतां वरः ।
११२. एष बुद्ध्याधिको लोके तपसश्च परायणम् ॥

११३. एषोऽस्त्रान् विविधान् वेत्ति त्रैलोक्ये सचराचरे ।
११४. नैनमन्यः पुमान् वेत्ति न च वेत्स्यन्ति केचन ॥

११५. एवं वीर्यो महातेजा विश्वामित्रो महायशाः ।
११६. न रामगमने राजन् संशयं गन्तुमर्हसि ॥

११७. तेषां निग्रहणे शक्तः स्वयं च कुशिकात्मजः ।
११८. तव पुत्रहितार्थाय त्वामुपेत्याभियाचते ॥

११९. तथा वसिष्ठे ब्रुवति राजा दशरथः सुतम् ।
१२०. प्रहृष्टवदनो राममाजुहाव सलक्ष्मणम् ॥

१२१. कृतस्वस्त्ययनं मात्रा पित्रा दशरथेन च ।
१२२. पुरोधसा वसिष्ठेन मङ्गलैरभिमन्त्रितम् ।
१२३. स पुत्रं मूर्ध्न्युपाघ्राय राजा दशरथः प्रियम् ।
१२४. ददौ कुशिकपुत्राय सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥

१२५. तदा कुशिकपुत्रं तु धनुष्पाणी स्वलङ्कृतौ ।

१२६. बद्धगोधाङ्गुलित्राणौ खड्गवन्तौ महाद्युती ।
१२७. कुमारौ चारुवपुषौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
१२८. अनुयातौ श्रिया दीप्त्या शोभयेतामनिन्दितौ ॥

१२९. पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद् देवदुन्दुभिनिःस्वनैः ।
१३०. ततो वायुः सुखस्पर्शो प्रयाते तु महात्मनि ॥

१३१. अध्यर्धयोजनं गत्वा सरय्वा दक्षिणे तटे ।
१३२. रामेति मधुरां वाणीं विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥

१३३. गृहाण वत्स सलिलं मा भूत् कालविपर्ययः ।
१३४. मन्त्रग्रामं गृहाण त्वं बलामतिबलां तथा ॥

१३५. न श्रमो न ज्वरो वा ते न रूपस्य विपर्ययः ।
१३६. न च सुप्तं प्रमत्तं वा धर्षयिष्यन्ति नैरृताः ॥

१३७. न बाह्वोः सदृशो वीर्ये पृथिव्यामस्ति कश्चन ।
१३८. त्रिषु लोकेषु वै राम न भवेत् सदृशस्तव ॥

१३९. न सौभाग्ये न दाक्षिण्ये न ज्ञाने बुद्धिनिश्चये ।
१४०. नोत्तरे प्रतिवक्तव्ये समो लोके तवानघ ॥

१४१. क्षुत्पिपासे न ते राम भविष्येते नरोत्तम ।
१४२. बलामतिबलां चैव पठतः पथि राघव ॥

१४३. प्रदातुं तव काकुत्स्थ सदृशस्त्वं हि धार्मिक ॥

१४४. कामं बहुगुणाः सर्वे त्वय्येते नात्र संशयः ।
१४५. तपसा सम्भृते चैते बहुरूपे भविष्यतः ॥

१४६. ततो रामो जलं स्पृष्ट्वा प्रहृष्टवदनः शुचिः ।
१४७. प्रतिजग्राह ते विद्ये महर्षेर्भावितात्मनः ॥

१४८. विद्यासमुदितो रामः शुशुभे भूरिविक्रमः ।
१४९. सहस्ररश्मिर्भगवान् शरदीव दिवाकरः ॥

१५०. गुरुकार्याणि सर्वाणि नियुज्य कुशिकात्मजे ।
१५१. ऊषुस्तां रजनीं तत्र सरय्वां सुसुखं त्रयः ॥

१५२. प्रभातायां तु शर्वर्यां विश्वामित्रो महामुनिः ।
१५३. अभ्यभाषत काकुत्स्थौ शयानौ पर्णसंस्तरे ॥

१५४. कौसल्या सुप्रजा राम पूर्वा सन्ध्या प्रवर्तते ।
१५५. उत्तिष्ठ नरशार्दूल कर्तव्यं दैवमाह्निकम् ॥

१५६. तस्यर्षेः परमोदारं वचः श्रुत्वा नरोत्तमौ ।
१५७. स्नात्वा कृतोदकौ वीरौ जेपतुः परमं जपम् ॥

१५८. कृताह्निकौ महावीर्यौ विश्वामित्रं तपोधनम् ।
१५९. अभिवाद्याभिसंहृष्टौ गमनायाभिसंस्थतुः ॥

१६०. तौ प्रयातौ महावीर्यौ दिव्यां त्रिपथगां नदीम् ।
१६१. ददृशाते ततस्तत्र सरय्वाः सङ्गमे शुभे ॥

१६२. तत्राश्रमपदं पुण्यं ऋषीणां भावितात्मनाम् ।
१६३. बहुवर्षसहस्राणि तप्यतां परमं तपः ॥

१६४. तं दृष्ट्वा परमप्रीतौ राघवौ पुण्यमाश्रमम् ।
१६५. ऊचतुस्तं महात्मानं विश्वामित्रमिदं वचः ॥

१६६. कस्यायमाश्रमः पुण्यः कोऽन्वस्मिन्वसते पुमान् ।
१६७. भगवन् श्रोतुमिच्छावः परं कौतूहलं हि नौ ॥

१६८. तयोस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रहस्य मुनिपुङ्गवः ।
१६९. अब्रवीच्छ्रूयतां राम यस्यायं पूर्व आश्रमः ॥

१७०. कन्दर्पो मूर्तिमानासीत् काम इत्युच्यते बुधैः ।
१७१. तपस्यन्तमिह स्थाणुं नियमेन समाहितम् ।
१७२. कृतोद्वाहं तु देवेशं गच्छन्तं स मरुद्गणम् ।
१७३. धर्षयामास दुर्मेधा हुङ्कृतश्च महात्मना ॥

१७४. अवदग्धस्य रौद्रेण चक्षुषा रघुनन्दन ।
१७५. व्यशीर्य्यन्त शरीरात् स्वात् सर्वगात्राणि दुर्मतेः ॥

१७६. तस्य गात्रं हतं तत्र निर्दग्धस्य महात्मना ।
१७७. अशरीरः कृतः कामः क्रोधाद् देवेश्वरेण हि ॥

१७८. अनङ्ग इति विख्यातस्तदा प्रभृति राघव ।
१७९. स चाङ्गविषयः श्रीमान् यत्राङ्गं प्रमुमोच ह ॥

१८०. तस्यायमाश्रमः पुण्यस्तस्येमे मुनयः पुरा ।
१८१. शिष्या धर्मपरा नित्यं तेषां पापं न विद्यते ॥

१८२. इहाद्य रजनीं राम वसेम शुभदर्शन ।

१८३. पुण्ययोः सरितोर्मध्ये श्वस्तरिष्यामहे वयम् ॥

१८४. अभिगच्छामहे सर्वे शुचयः पुण्यमाश्रमम् ।
१८५. स्नाताश्च कृतजप्याश्च हुतहव्या नरोत्तम ॥

१८६. तेषां संवदतां तत्र तपोदीर्घेण चक्षुषा ।
१८७. विज्ञाय परमप्रीता मुनयो हर्षमागमन् ॥

१८८. अर्घ्यं पाद्यं तथातिथ्यं निवेद्य कुशिकात्मजे ।
१८९. रामलक्ष्मणयोः पश्चादकुर्वन्नतिथिक्रियाम् ॥

१९०. सत्कारं समनुप्राप्य कथाभिरभिरञ्जयन् ।
१९१. यथार्हमजपन् सन्ध्यां ऋषयस्ते समाहिताः ॥

१९२. कथाभिरभिरामाभिरभिरामौ नृपात्मजौ ।
१९३. रमयामास धर्मात्मा कौशिको मुनिपुङ्गवः ॥

१९४. ततः प्रभाते विमले कृताह्निकमरिन्दमौ ।
१९५. विश्वामित्रं पुरस्कृत्य नद्यास्तीरमुपागतौ ॥

१९६. ते च सर्वे महात्मानो मुनयः संशितव्रताः ।
१९७. उपस्थाप्य शुभं नावं विश्वामित्रमथाब्रुवन् ॥

१९८. आरोहतु भवान् नावं राजपुत्रपुरस्कृतः ।
१९९. अरिष्टं गच्छ पन्थानं मा भूत् कालविपर्ययः ॥

२००. विश्वामित्रस्तथेत्युक्त्वा तानृषीनभिपूज्य च ।
२०१. ततार सहितस्ताभ्यां सरितं सागरंगमाम् ॥

२०२. ततः शुश्राव वै शब्दमतिसंरम्भवर्धितम् ।
२०३. मध्यमागम्य तोयस्य सह रामः कनीयसा ॥

२०४. अथ रामः सरिन्मध्ये पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ।
२०५. वारिणो भिद्यमानस्य किमयं तुमुलो ध्वनिः ॥

२०६. राघवस्य वचः श्रुत्वा कौतूहलसमन्वितः ।
२०७. कथयामास धर्मात्मा तस्य शब्दस्य निश्चयम् ॥

२०८. कैलासपर्वते राम ब्रह्मणा निर्मितं सरः ।
२०९. तस्मात्सुस्राव सरसः सायोध्यामुपगूहते ।
२१०. सरःप्रवृत्ता सरयूः पुण्या ब्रह्मसरश्च्युता ।
२११. तस्यायमतुलः शब्दो जाह्नवीमभिवर्तते ॥

२१२. वारिसङ्क्षोभजो राम प्रणामं नियतः कुरु ॥

२१३. ताभ्यां तु तावुभौ कृत्वा प्रणाममतिधार्मिकौ ।
२१४. तीरं दक्षिणमासाद्य जग्मतुर्लघुविक्रमौ ॥

२१५. स वनं घोरसङ्काशं दृष्ट्वा नृपवरात्मजः ।
२१६. अविप्रहतमैक्ष्वाकः पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ॥

२१७. भैरवैः श्वापदैः पूर्णं शकुन्तैर्दारुणारुतैः ।
२१८. सङ्कीर्णं बदरीभिश्च किन्न्वेतद्दारुणं वनम् ॥

२१९. तमुवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।
२२०. श्रूयतां वत्स काकुत्स्थ यस्यैतद्दारुणं वनम् ॥

२२१. एतौ जनपदौ स्फीतौ दीर्घकालमरिन्दम ।
२२२. मलदाश्च करूशाश्च मुदितौ धनधान्यतः ॥

२२३. कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षी वै कामरूपिणी ।
२२४. ताटका नाम भद्रं ते भार्या सुन्दस्य धीमतः ॥

२२५. इमौ जनपदं नित्यं विनाशयति राघव ।
२२६. मलदान्श्च करूशान्श्च ताटका दुष्टचारिणी ॥

२२७. सेयं पन्थानमावार्य वसत्यध्यर्धयोजने ।
२२८. अत एव च गन्तव्यं ताटकाया वनं यतः ॥

२२९. स्वबाहुबलमाश्रित्य जहीमां दुष्टचारिणीम् ।
२३०. मन्नियोगादिमं देशं कुरु निष्कण्टकं पुनः ॥

२३१. न हि ते स्त्रीवधकृते घृणा कार्या नरोत्तम ।
२३२. चातुर्वर्ण्यहितार्थाय कर्तव्यं राजसूनुना ॥

२३३. अधर्म्यां जहि काकुत्स्थ धर्मोऽह्यस्या न विद्यते ॥

२३४. मुनेर्वचनमक्लीबं श्रुत्वा नरवरात्मजः ।
२३५. राघवः प्राञ्जलिर्भूत्वा प्रत्युवाच द्रढव्रतः ॥

२३६. अनुशिष्टोऽस्म्ययोध्यायां गुरुमध्ये महात्मना ।
२३७. पित्रा दशरथेनाहं नावज्ञेयं च तद्वचः ॥

२३८. सोऽहं पितुर्वचः श्रुत्वा शासनाद् ब्रह्मवादिनः ।
२३९. करिष्यामि न सन्देहस्ताटकावधमुत्तमम् ॥

२४०. एवमुक्त्वा धनुर्मध्ये बद्ध्वा मुष्टिमरिन्दमः ।
२४१. ज्याघोषमकरोत् तीव्रं दिशः शब्देन पूरयन् ॥

२४२. तं शब्दमभिनिध्याय राक्षसी क्रोधमूर्च्छिता ।
२४३. श्रुत्वा चाभ्यद्रवत्क्रोधाद्यतः शब्दो विनिस्सृतः ॥

२४४. उद्यम्य बाहू गर्जन्ती राममेवाभ्यधावत ॥

२४५. विश्वामित्रस्तु ब्रह्मर्षिर्हुङ्कारेणाभिभर्त्स्य ताम् ।
२४६. स्वस्ति राघवयोरस्तु जयं चैवाभ्यभाषत ॥

२४७. उद्धून्वाना रजो घोरं ताटका राघवावुभौ ।
२४८. रजोमोहेन महता मुहूर्तं सा व्यमोहयत् ॥

२४९. ततो मायां समास्थाय शिलावर्षेण राघवौ ।
२५०. अवाकिरत् सुमहता ततश्चुक्रोध राघवः ॥

२५१. शिलावर्षं महत्तस्याः शरवर्षेण राघवः ।
२५२. प्रतिहत्योपधावन्त्याः करौ चिच्छेद पत्रिभिः ॥

२५३. ततश्छिन्नभुजां श्रान्तामभ्याशे परिगर्जतीम् ।
२५४. सौमित्रिरकरोत् क्रोधात् हृतकर्णाग्रनासिकाम् ॥

२५५. कामरूपधरा सद्यः कृत्वा रूपाण्यनेकशः ।
२५६. अभिदुद्राव काकुत्स्थं लक्ष्मणं च विनेदुषी ॥

२५७. तामापतन्तीं वेगेन विक्रान्तामशनीमिव ।
२५८. शरेणोरसि विव्याध सा पपात ममार च ॥

२५९. ततो मुनिवरः प्रीतस्ताटकावधतोषितः ।
२६०. मूर्ध्नि राममुपाघ्राय इदं वचनमब्रवीत् ॥

२६१. इहाद्य रजनीं राम वसाम शुभदर्शन ।
२६२. श्वः प्रभाते गमिष्यामस्तदाश्रमपदं मम ॥

२६३. विश्वामित्रवचः श्रुत्वा हृष्टो दशरथात्मजः ।
२६४. उवास रजनीं तत्र ताटकाया वने सुखम् ॥

२६५. मुक्तशापं वनं तच्च तस्मिन्नेव तदाहनि ।
२६६. रमणीयं विबभ्राज यथा चैत्ररथं वनम् ॥

२६७. अथ तां रजनीमुष्य विश्वामित्रो महायशाः ।

२६८. प्रहस्य राघवं वाक्यमुवाच मधुराक्षरम् ॥

२६९. परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते राजपुत्र महायशः ।
२७०. प्रीत्या परमया युक्तो ददाम्यस्त्राणि सर्वशः ॥

२७१. देवासुरगणान् वापि सगन्धर्वोरगानपि ।
२७२. यैरमित्रान् प्रसह्याजौ वशीकृत्य जयिष्यसि ॥

२७३. धर्मचक्रं ततो वीर कालचक्रं तथैव च ।
२७४. गदे द्वे चैव काकुत्स्थ मोदकी शिखरी उभे ॥

२७५. शक्तिद्वयं च काकुत्स्थ ददामि तव राघव ।
२७६. ददामि चास्त्रं पैनाकमस्त्रं नारायणं तथा ।
२७७. आग्नेयमस्त्रं दयितं शिखरं नाम नामतः ।
२७८. वायव्यं प्रथनं नाम ददामि च तवानघ ।
२७९. गान्धर्वमस्त्रं दयितं मानवं नाम नामतः ।
२८०. एतान् राम महाबाहो कामरूपान् महाबलान् ।
२८१. गृहाण परमोदारान् क्षिप्रमेव नृपात्मज ॥

२८२. स्थितस्तु प्राङ्ग्मुखो भूत्वा शुचिर्मुनिवरस्तदा ।
२८३. ददौ रामाय सुप्रीतो मन्त्रग्राममनुत्तमम् ॥

२८४. सर्वसङ्ग्रहणं येषां दैवतैरपि दुर्लभम् ।
२८५. तान्यस्त्राणि तदा विप्रो राघवाय न्यवेदयत् ॥

२८६. जपतस्तु मुनेस्तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः ।
२८७. उपतस्थुर्महार्हाणि सर्वाण्यस्त्राणि राघवम् ॥

२८८. ऊचुश्च मुदिताः सर्वे रामं प्राञ्जलयस्तदा ।
२८९. इमे स्म परमोदाराः किङ्करास्तव राघव ॥

२९०. प्रतिगृह्य च काकुत्स्थः समालभ्य च पाणिना ।
२९१. मानसा मे भविष्यध्वमिति तानभ्यचोदयत् ॥

२९२. प्रतिगृह्य ततोऽस्त्राणि प्रहृष्टवदनः शुचिः ।
२९३. गच्छन्नेव च काकुत्स्थो विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥

२९४. गृहीतास्त्रोऽस्मि भगवन् दुराधर्षः सुरासुरैः ।
२९५. अस्त्राणां त्वहमिच्छामि संहारं मुनिपुङ्गव ॥

२९६. एवं ब्रुवति काकुत्स्थे विश्वामित्रो महायशाः ।

२९७. संहारं व्याजहाराथ धृतिमान् सुव्रतः शुचिः ॥

२९८. बाढमित्येव काकुत्स्थः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
२९९. जग्राह मन्त्रग्रामं तेऽप्युपतस्थुश्च राघवम् ॥

३००. रामं प्राञ्जलयो भूत्वाब्रुवन् मधुरभाषिणः ।
३०१. इमे स्म नरशार्दूल शाधि किं करवाम ते ॥

३०२. मानसाः कार्यकालेषु साहाय्यं मे करिष्यथ ।
३०३. गम्यतामिति तानाह यथेष्टं रघुनन्दनः ॥

३०४. अथ ते राममामन्त्रय कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
३०५. एवमस्त्विति काकुत्स्थमुक्त्वा जग्मुर्यथागतम् ॥

३०६. स च तान्राघवो ज्ञात्वा विश्वामित्रं महामुनिम् ।
३०७. गच्छन्नेवाथ मधुरं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ॥

३०८. निस्सृताः स्म मुनिश्रेष्ठ कान्ताराद्रोमहर्षणात् ।
३०९. अनया त्ववगच्छामि देशस्य सुखवत्तया ।
३१०. सर्वं मे शंस भगवन् कस्याश्रमपदम्त्विदम् ॥

३११. अथ तस्याप्रमेयस्य तद्वनं परिपृच्छतः ।
३१२. विश्वामित्रो महातेजा व्याख्यातुमुपचक्रमे ॥

३१३. इह राम महाबाहो विष्णुर्देववरः प्रभुः ।
३१४. वर्षाणि सुबहून्येव तथा युगशतानि च ।
३१५. तपश्चरणयोगार्थमुवास सुमहातपाः ॥

३१६. एष पूर्वाश्रमो राम वामनस्य महात्मनः ।
३१७. सिद्धाश्रम इति ख्यातः सिद्धो ह्यत्र महातपाः ॥

३१८. तेनैष पूर्वमाक्रान्त आश्रमः श्रमनाशनः ।
३१९. मया तु भक्त्या तस्यैष वामनस्योपभुज्यते ॥

३२०. एतमाश्रममायान्ति राक्षसा विघ्नकारिणः ।
३२१. अत्रैव पुरुषव्याघ्र हन्तव्या दुष्टचारिणः ॥

३२२. अद्य गच्छामहे राम सिद्धाश्रममनुत्तमम् ।
३२३. तदाश्रमपदं तात तवाप्येतद् यथा मम ॥

३२४. प्रविशन्नाश्रमपदं व्यरोचत महामुनिः ।
३२५. शशीव गतनीहारः पुनर्वसुसमन्वितः ॥

३२६. तं दृष्ट्वा मुनयः सर्वे सिद्धाश्रमनिवासिनः ।
३२७. यथार्हं चक्रिरे पूजां विश्वामित्राय धीमते ।
३२८. तथैव राजपुत्राभ्यामकुर्वन्नतिथिक्रियाम् ॥

३२९. मुहूर्तमिव विश्रान्तौ राजपुत्रावरिन्दमौ ।
३३०. प्राञ्जली मुनिशार्दूलमूचतू रघुनन्दनौ ॥

३३१. अद्यैव दीक्षां प्रविश भद्रं ते मुनिपुङ्गव ।
३३२. सिद्धाश्रमोऽयं सिद्धः स्यात् सत्यमस्तु वचस्तव ॥

३३३. एवमुक्तो महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ।
३३४. प्रविवेश ततो दीक्षां नियतो नियतेन्द्रियः ॥

३३५. कुमारावपि तां रात्रिमुषित्वा सुसमाहितौ ।
३३६. प्रभातकाले चोत्थाय पूर्वां सन्ध्यामुपास्य च ।
३३७. स्पृष्टोदकौ शुची जप्यं समाप्य नियमेन च ।
३३८. हुताग्निहोत्रमासीनं विश्वामित्रमवन्दताम् ॥

३३९. अथ तौ देशकालज्ञौ राजपुत्रावरिन्दमौ ।
३४०. देशे काले च वाक्यज्ञावब्रूतां कौशिकं वचः ॥

३४१. भगवन् श्रोतुमिच्छावो यस्मिन् काले निशाचरौ ।
३४२. संरक्षणीयौ तौ ब्रह्मन्नातिवर्तेत तत्क्षणम् ॥

३४३. एवं ब्रुवाणौ काकुत्स्थौ त्वरमाणौ युयुत्सया ।
३४४. सर्वे ते मुनयः प्रीताः प्रशशंसुर्नृपात्मजौ ॥

३४५. अद्यप्रभृति षड्रात्रं रक्षतं राघवौ युवाम् ।
३४६. दीक्षां गतो ह्येष मुनिः मौनित्वं च गमिष्यति ॥

३४७. तौ च तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रौ यशस्विनौ ।
३४८. अनिद्रौ षडहोरात्रं तपोवनमरक्षताम् ॥

३४९. अथ काले गते तस्मिन् षष्ठेऽहनि समागते ।
३५०. सौमित्रिमब्रवीद्रामो यत्तो भव समाहितः ॥

३५१. रामस्यैवं ब्रुवाणस्य त्वरितस्य युयुत्सया ।
३५२. प्रजज्वाल ततो वेदिः सोपाध्यायपुरोहिता ॥

३५३. आकाशे च महान् शब्दः प्रादुरासीद् भयानकः ।
३५४. आवार्य गगनं मेघो यथा प्रावृषि निर्गतः ।

३५५. तथा मायां विकुर्वाणौ राक्षसावभ्यधावताम् ॥

३५६. मारीचश्च सुबाहुश्च तयोरनुचराश्च ये ।
३५७. आगम्य भीमसङ्काशा रुधिरौघमवासृजन् ॥

३५८. तावापतन्तौ सहसा दृष्ट्वा राजीवलोचनः ।
३५९. मानवं परमोदारमस्त्रं परमभास्वरम् ।
३६०. चिक्षेप परमक्रुद्धो मारीचोरसि राघवः ॥

३६१. स तेन परमास्त्रेण मानवेन समाहतः ।
३६२. संपूर्णं योजनशतं क्षिप्तः सागरसंप्लवे ॥

३६३. सङ्गृह्यास्त्रं ततो रामो दिव्यमाग्नेयमद्भुतम् ।
३६४. सुबाहूरसि चिक्षेप स विद्धः प्रापतद्भुवि ॥

३६५. शेषान् वायव्यमादाय निजघान महायशाः ।
३६६. राघवः परमोदारो मुनीनां मुदमावहन् ॥

३६७. स हत्वा राक्षसान् सर्वान् यज्ञघ्नान् रघुनन्दनः ।
३६८. ऋषिभिः पूजितस्तत्र यथेन्द्रो विजये पुरा ॥

३६९. अथ यज्ञे समाप्ते तु विश्वामित्रो महामुनिः ।
३७०. निरीतिका दिशो दृष्ट्वा काकुत्स्थमिदमब्रवीत् ॥

३७१. कृतार्थोऽस्मि महाबाहो कृतं गुरुवचस्त्वया ।
३७२. सिद्धाश्रममिदं सत्यं कृतं राम महायशः ॥
- - - -

॥१.४ विश्वामित्रकथा ॥

१. अथ तां रजनीं तत्र कृतार्थौ रामलक्ष्मणौ ।
२. ऊषतुर्मुदितौ वीरौ प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥

३. प्रभातायां तु शर्वर्यां कृतपौर्वाह्णिकक्रियौ ।
४. अभिवाद्य मुनिश्रेष्ठं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
५. ऊचतुर्मधुरोदारं वाक्यं मधुरभाषिणौ ॥

६. इमौ स्म मुनिशार्दूल किङ्करौ समुपस्थितौ ।

७. आज्ञापय यथेष्टं वै शासनं करवाव किम् ॥

८. एवमुक्तास्ततस्ताभ्यां सर्व एव महर्षयः ।
९. विश्वामित्रं पुरस्कृत्य रामं वचनमब्रुवन् ॥

१०. मैथिलस्य नरश्रेष्ठ जनकस्य भविष्यति ।
११. यज्ञः परमधर्मिष्ठस्तस्य यास्यामहे वयम् ॥

१२. त्वं चैव नरशार्दूल सहास्माभिर्गमिष्यसि ।
१३. अद्भुतं धनुरत्नं च तत्र तद् द्रष्टुमर्हसि ॥

१४. आयागभूतं नृपतेस्तस्य वेश्मनि राघव ।
१५. अर्चितं विविधैर्गन्धैर्माल्यैश्चागरुगन्धिभिः ॥

१६. एवमुक्त्वा मुनिवरः प्रस्थानमकरोत्तदा ।
१७. सर्षिसङ्घः सकाकुत्स्थ आमन्त्र्य वनदेवताः ॥

१८. ते गत्वा दूरमध्वानं लम्बमाने दिवाकरे ।
१९. वासं चक्रुर्मुनिवराः शोणाकूले समागताः ॥

२०. रामोऽपि सह सौमित्रिर्मुनीन्स्तानभिपूज्य च ।
२१. अग्रतो निषसादाथ विश्वामित्रस्य धीमतः ॥

२२. अथ रामो महातेजा विश्वामित्रं महामुनिम् ।
२३. पप्रच्छ नरशार्दूलः कौतूहलसमन्वितः ॥

२४. भगवन् कस्य देशोऽयं समृद्धवनशोभितः ।
२५. श्रोतुमिच्छामि भद्रं ते वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥

२६. चोदितो रामवाक्येन कथयामास सुव्रतः ।
२७. तस्य देशस्य निखिलं ऋषिमध्ये महातपाः ॥

२८. ब्रह्मयोनिर्महानासीत् कुशो नाम महातपाः ।
२९. अक्लिष्टव्रतधर्मज्ञः सज्जनप्रतिपूजकः ॥

३०. स महात्मा कुलीनायां युक्तायां सुगुणोल्बणान् ।
३१. वैदर्भ्यां जनयामास सदृशान् चतुरः सुतान् ॥

३२. कुशाम्बं कुशनाभं च आधूर्तरजसं वसुम् ।
३३. दीप्तियुक्तान् महोत्साहान् क्षत्रधर्मचिकीर्षया ॥

३४. तानुवाच कुशः पुत्रान् धर्मिष्ठान् सत्यवादिनः ।

३५. क्रियतां पालनं पुत्रा धर्मं प्राप्स्यथ पुष्कलम् ॥

३६. ऋषेस्तु वचनं श्रुत्वा चत्वारो लोकसम्मताः ।
३७. निवेशं चक्रिरे सर्वे पुराणां नृवरास्तदा ॥

३८. कुशाम्बस्तु महातेजाः कौशाम्बीमकरोत् पुरीम् ।
३९. कुशनाभस्तु धर्मात्मा पुरं चक्रे महोदयम् ॥

४०. आधूर्तरजसो राम धर्मारण्यं महीपतिः ।
४१. चक्रे पुरवरं राजा वसुश्चक्रे गिरिव्रजम् ॥

४२. एषा वसुमती राम वसोस्तस्य महात्मनः ।
४३. एते शैलवराः पञ्च प्रकाशन्ते समन्ततः ॥

४४. सुमागधी नदी रम्या मगधान् विश्रुता ययौ ।
४५. पञ्चानां शैलमुख्यानां मध्ये मालेव शोभते ॥

४६. सैषा हि मागधी राम वसोस्तस्य महात्मनः ।
४७. पूर्वाभिचरिता राम सुक्षेत्रा सस्यमालिनी ॥

४८. कस्यचित्त्वथ कालस्य कुशनाभस्य धीमतः ।
४९. जज्ञे परमधर्मिष्ठो गाधिरित्येव नामतः ॥

५०. स पिता मम काकुत्स्थ गाधिः परमधार्मिकः ।
५१. कुशवंशप्रसूतोऽस्मि कौशिको रघुनन्दन ॥

५२. एषा राम ममोत्पत्तिः स्वस्य वंशस्य कीर्तिता ।
५३. देशस्य च महाबाहो यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥

५४. गतोऽर्धरात्रः काकुत्स्थ कथाः कथयतो मम ।
५५. निद्रामभ्येहि भद्रं ते मा भूद्विघ्नोऽध्वनीह नः ॥

५६. निष्पन्दाः तरवस्सर्वे निलीना मृगपक्षिणः ।
५७. नैशेन तमसा व्याप्ता दिशश्च रघुनन्दन ॥

५८. शनैर्वियुज्यते सन्ध्या नभो नेत्रैरिवावृतम् ।
५९. नक्षत्रतारागहनं ज्योतिर्भिरवभासते ॥

६०. उत्तिष्ठति हि शीतांशुः शशी लोकतमोनुदः ।
६१. ह्लादयन् प्राणिनां लोके मनांसि प्रभया विभो ॥

६२. नैशानि सर्वभूतानि प्रचरन्ति ततस्ततः ।

६३. यक्षराक्षससङ्घाश्च रौद्राश्च पिशिताशनाः ॥

६४. रामोऽपि सहसौमित्रिः किञ्चिदागतविस्मयः ।
६५. प्रशस्य मुनिशार्दूलं निद्रां समुपसेवते ॥

६६. उपास्य रात्रिशेषं तु शोणाकूले महर्षिभिः ।
६७. निशायां सुप्रभातायां विश्वामित्रोऽभ्यभाषत ॥

६८. सुप्रभाता निशा राम पूर्वा सन्ध्या प्रवर्तते ।
६९. उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते गमनायाभिरोचय ॥

७०. तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य कृत्वा पौर्वाह्णिकीं क्रियाम् ।
७१. गमनं रोचयामास वाक्यं चेदमुवाच ह ॥

७२. अयं शोणः शुभजलो गाधः पुलिनमण्डितः ।
७३. कतरेण पथा ब्रह्मन् सन्तरिष्यामहे वयम् ॥

७४. एवमुक्तस्तु रामेण विश्वामित्रोऽब्रवीदिदम् ।
७५. एष पन्था मयोद्दिष्टो येन यान्ति महर्षयः ॥

७६. एवमुक्त्वा महर्षयो विश्वामित्रेण धीमता ।
७७. पश्यन्तस्ते प्रयाता वै वनानि विविधानि च ॥

७८. ते गत्वा दूरमध्वानं गतेऽर्धदिवसे तदा ।
७९. जाह्नवीं सरितां श्रेष्ठां ददृशुर्मुनिसेविताम् ॥

८०. तस्यास्तीरे ततश्चक्रुस्त आवासपरिग्रहम् ॥

८१. ततः स्नात्वा यथान्यायं सन्तर्प्य पितृदेवताः ।
८२. विविशुर्जाह्नवीतीरे शुचौ मुदितमानसाः ।
८३. विश्वामित्रं महात्मानं परिवार्य समन्ततः ॥

८४. अथ तत्र तदा रामो विश्वामित्रमथाब्रवीत् ।
८५. भगवन् श्रोतुमिच्छामि गङ्गां त्रिपथगां नदीम् ॥

८६. त्रैलोक्यं कथमाक्रम्य गता नदनदीपतिम् ॥

८७. चोदितो रामवाक्येन विश्वामित्रो महामुनिः ।
८८. वृद्धिं जन्म च गङ्गायाः प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥

८९. शैलेन्द्रो हिमवान्नाम धातूनामाकरो महान् ।
९०. तस्य कन्याद्वयं राम रूपेणाप्रतिमं भुवि ॥

९१. या मेरुदुहिता राम तयोर्माता सुमध्यमा ।
९२. नाम्ना मनोरमा नाम पत्नी हिमवतः प्रिया ॥

९३. तस्यां गङ्गेयमभवज्ज्येष्ठा हिमवतः सुता ।
९४. उमा नाम द्वितीयाभून्नाम्ना तस्यैव राघव ॥

९५. अथ ज्येष्ठां सुराः सर्वे देवतार्थचिकीर्षया ।
९६. शैलेन्द्रं वरयामासुर्गङ्गां त्रिपथगां नदीम् ॥

९७. ददौ धर्मेण हिमवान्स्तनयां लोकपावनीम् ।
९८. स्वच्छन्दपथगां गङ्गां त्रैलोक्यहितकाम्यया ॥

९९. प्रतिगृह्य त्रिलोकार्थं त्रिलोकहितकारिणः ।
१००. गङ्गामादाय तेऽगच्छन् कृतार्थेनान्तरात्मना ॥

१०१. अयोध्याधिपतिः शूरः पूर्वमासीन्नराधिपः ।
१०२. सगरो नाम धर्मात्मा प्रजाकामः स चाप्रजाः ॥

१०३. वैदर्भदुहिता राम केशिनी नाम नामतः ।
१०४. ज्येष्ठा सगरपत्नी सा धर्मिष्ठा सत्यवादिनी ॥

१०५. अरिष्टनेमिदुहिता रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
१०६. द्वितीया सगरस्यासीत् पत्नी सुमतिसञ्ज्ञिता ॥

१०७. ताभ्यां सह तथा राजा पत्नीभ्यां तप्तवान्स्तपः ।
१०८. हिमवन्तं समासाद्य भृगुप्रस्रवणे गिरौ ॥

१०९. अथ वर्षशते पूर्णे तपसाराधितो मुनिः ।
११०. सगराय वरं प्रादात् भृगुः सत्यवतां वरः ॥

१११. अथ काले गते तस्मिन् ज्येष्ठा पुत्रं व्यजायत ।
११२. असमञ्ज इति ख्यातं केशिनी सगरात्मजम् ॥

११३. सुमतिस्तु नरव्याघ्र गर्भतुम्बं व्यजायत ।
११४. षष्ठिः पुत्राः सहस्राणि तुम्बभेदाद्विनिःसृताः ॥

११५. स च ज्येष्ठो नरश्रेष्ठः सगरस्यात्मसम्भवः ।
११६. बालान् गृहीत्वा तु जले सरय्वा रघुनन्दन ।
११७. प्रक्षिप्य प्रहसन्नित्यं मज्जतस्तान् समीक्ष्य वै ।
११८. एवं पापसमाचारः सज्जनप्रतिबाधकः ।
११९. पौराणामहिते युक्तः पुत्रो निर्वासितः पुरात् ॥

१२०. तस्य पुत्रोऽंशुमान् नाम असमञ्जस्य वीर्यवान् ।
१२१. सम्मतः सर्वलोकस्य सर्वस्यापि प्रियंवदः ॥

१२२. ततः कालेन महता मतिः समभिजायत ।
१२३. सगरस्य नरश्रेष्ठ यजेयमिति निश्चिता ॥

१२४. स कृत्वा निश्चयं राम सोपाध्यायगणस्तदा ।
१२५. यज्ञकर्मणि वेदज्ञो यष्टुं समुपचक्रमे ॥

१२६. तस्याश्वचर्यां काकुत्स्थ दृढधन्वा महारथः ।
१२७. अंशुमानकरोत्तात सगरस्य मते स्थितः ॥

१२८. तस्य पर्वणि तं यज्ञं यजमानस्य वासवः ।
१२९. राक्षसीं तनुमास्थाय यज्ञियाश्वमपाहरत् ॥

१३०. ह्रियमाणे तु काकुत्स्थ तस्मिन्नश्वे महात्मनः ।
१३१. षष्ठिं पुत्रसहस्राणि वाक्यमेतदुवाच ह ॥

१३२. गतिं पुत्रा न पश्यामि रक्षसां पुरुषर्षभाः ।
१३३. मन्त्रपूतैर्महाभागैरास्थितो हि महाक्रतुः ॥

१३४. समुद्रमालिनीं सर्वां पृथिवीमनुगच्छत ।
१३५. यावत्तुरगसन्दर्शस्तावत् खनत मेदिनीम् ॥

१३६. इत्युक्ता हृष्टमनसो राजपुत्रा महाबलाः ।
१३७. जग्मुर्महीतलं राम पितुर्वचनयन्त्रिताः ॥

१३८. योजनानां सहस्राणि षष्टिं तु रघुनन्दन ।
१३९. बिबिधुर्धरणीं वीरा रसातलमनुत्तमम् ॥

१४०. ते तु सर्वे महात्मानो भीमवेगा महाबलाः ।
१४१. ददृशुः कपिलं तत्र वासुदेवं सनातनम् ॥

१४२. हयं च तस्य देवस्य चरन्तमविदूरतः ॥

१४३. ते तं हयहरं ज्ञात्वा क्रोधपर्याकुलेक्षणाः ।
१४४. अभ्यधावन्त संक्रुद्धास्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रुवन् ॥

१४५. अस्माकं त्वं हि तुरगं यज्ञीयं हृतवानसि ।
१४६. दुर्मेधस्त्वं हि संप्राप्तान् विद्धि नः सगरात्मजान् ॥

१४७. श्रुत्वा तु वचनं तेषां कपिलो रघुनन्दन ।

१४८. रोषेण महताविष्टो हुङ्कारमकरोत्तदा ॥

१४९. ततस्तेनाप्रमेयेन कपिलेन महात्मना ।
१५०. भस्मराशीकृताः सर्वे काकुत्स्थ सगरात्मजाः ॥

१५१. पुत्रान् चिरगतान् ज्ञात्वा सगरो रघुनन्दन ।
१५२. नप्तारमब्रवीद्राजा दीप्यमानं स्वतेजसा ॥

१५३. शूरश्च कृतविद्यश्च पूर्वैस्तुल्योऽसि तेजसा ।
१५४. पितृणां गतिमन्विच्छ येन चाश्वोऽपवाहितः ॥

१५५. एवमुक्तोऽंशुमान् सम्यक् सगरेण महात्मना ।
१५६. धनुरादाय खड्गं च जगाम लघुविक्रमः ॥

१५७. स खातं पितृभिर्मार्गमन्तर्भौमं महात्मभिः ।
१५८. प्रापद्यत नरश्रेष्ठस्तेन राज्ञाभिचोदितः ॥

१५९. भस्मराशीकृता यत्र पितरस्तस्य सागराः ॥

१६०. स दुःखवशमापन्नस्त्ववसमञ्जसुतस्तदा ।
१६१. चुक्रोश परमार्थस्तु वधात्तेषां सुदुःखितः ॥

१६२. यज्ञीयं च हयं तत्र चरन्तमविदूरतः ।
१६३. ददर्श पुरुषव्याघ्रो दुःखशोकसमन्वितः ॥

१६४. स तेषां राजपुत्राणां कर्तुकामो जलक्रियाम् ।
१६५. सलिलार्थी महातेजा न चापश्यज्जलाशयम् ॥

१६६. विसार्य निपुणां दृष्टिं ततोऽपश्यत् खगाधिपम् ।
१६७. पितृणां मातुलं राम सुपर्णमनिलोपमम् ॥

१६८. स चैवमब्रवीद् वाक्यं वैनतेयो महाबलः ।
१६९. मा शुचः पुरुषव्याघ्र वधोऽयं लोकसम्मतः ॥

१७०. कपिलेनाप्रमेयेन दग्धा हीमे महाबलाः ।
१७१. गङ्गा हिमवतो ज्येष्ठा दुहिता पुरुषर्षभ ।
१७२. तस्यां कुरु महाबाहो पितृणां तु जलक्रियाम् ॥

१७३. भस्मराशीकृतानेतान् प्लावयेल्लोकपावनी ।
१७४. तया क्लिन्नमिदं भस्म गङ्गया लोककान्तया ।
१७५. षष्टिं पुत्रसहस्राणि स्वर्गलोकं नयिष्यति ॥

१७६. गच्छ चाश्वं महाभाग तं गृह्य पुरुषर्षभ ।
१७७. यज्ञं पैतामहं वीर संवर्तयितुमर्हसि ॥

१७८. सुपर्णवचनं श्रुत्वा सोऽंशुमानतिवीर्यवान् ।
१७९. त्वरितं हयमादाय पुनरायान् महायशाः ॥

१८०. ततो राजानमासाद्य दीक्षितं रघुनन्दन ।
१८१. न्यवेदयद् यथावृत्तं सुपर्णवचनं तथा ॥

१८२. तच्छ्रुत्वा घोरसङ्काशं वाक्यमंशुमतो नृपः ।
१८३. यज्ञं निर्वर्तयामास यथाकल्पं यथाविधि ॥

१८४. स्वपुरं चागमच्छ्रीमानिष्टयज्ञो महीपतिः ।
१८५. गङ्गायाश्चागमे राजा निश्चयं नाध्यगच्छत ॥

१८६. कालधर्मं गते राम सगरे पृथिवीजनाः ।
१८७. राजानं रोचयामासुरंशुमन्तं सुधार्मिकम् ॥

१८८. स राजा सुमहानासीदंशुमान् रघुनन्दन ।
१८९. तस्य पुत्रो महानासीद् दिलीप इति विश्रुतः ॥

१९०. तस्मिन् राज्यं समावेश्य दिलीपे रघुनन्दन ।
१९१. तपोवनं गतो राम स्वर्गं लेभे तपोधनः ॥

१९२. दिलीपस्तु महातेजा श्रुत्वा पैतामहं वधम् ।
१९३. अगत्वा निश्चयं राजा तेषामुद्धरणं प्रति ।
१९४. राज्ये भगीरथं पुत्रमभिषिच्य नरर्षभः ।
१९५. इन्द्रलोकं गतो राजा स्वार्जितेनैव कर्मणा ॥

१९६. भगीरथस्तु राजर्षिर्धार्मिको रघुनन्दन ।
१९७. स तपो दीर्घमातिष्ठत् प्रजाकामः स चाप्रजः ॥

१९८. सुप्रीतो भगवान् ब्रह्मा प्रजानां पतिरीश्वरः ।
१९९. भगीरथं महात्मानं तप्यमानमथाब्रवीत् ॥

२००. भगीरथ महाभाग प्रीतस्तेऽहं जनेश्वर ।
२०१. तपसा च सुतप्तेन वरं वरय सुव्रत ॥

२०२. तमुवाच महातेजाः सर्वलोकपितामहम् ।
२०३. यदि मे भगवन् प्रीतो यद्यस्ति तपसो फलम् ।
२०४. गङ्गायास्सलिलक्लिन्ने भस्मन्येषां महात्मनाम् ।

२०५. स्वर्गं गच्छेयुरत्यन्तं सर्वे मे प्रपितामहाः ॥

२०६. देया च सन्ततिर्देव नावसीदेत् कुलं च नः ॥

२०७. उक्तवाक्यं तु राजानं सर्वलोकपितामहः ।
२०८. प्रत्युवाच शुभां वाणीं मधुरां मधुराक्षरम् ॥

२०९. इयं हैमवती गङ्गा ज्येष्ठा हिमवतः सुता ।
२१०. तां वै धारयितुं शक्तो हरस्तत्र नियुज्यताम् ।
२११. गङ्गायाः पतनं राजन् पृथिवी न सहिष्यति ॥

२१२. देवदेवे गते तस्मिन् सोऽङ्गुष्ठाग्रनिपीडिताम् ।
२१३. कृत्वा वसुमतीं राम संवत्सरमुपासत ॥

२१४. अथ संवत्सरे पूर्णे सर्वलोकनमस्कृतः ।
२१५. उमापतिः पशुपती राजानमिदमब्रवीत् ॥

२१६. प्रीतस्तेऽहं नरश्रेष्ठ करिष्यामि तवप्रियम् ।
२१७. शिरसा धारयिष्यामि शैलराजसुतामहम् ॥

२१८. ततो हैमवती ज्येष्ठा सर्वलोकनमस्कृता ।
२१९. आकाशादपतद् राम शिवे शिवशिरस्युत ॥

२२०. सा कथञ्चिन्महीं गन्तुं नाशक्नोद्यत्नमास्थिता ।
२२१. नैव निर्गमनं लेभे जटामण्डलमोहिता ॥

२२२. तामपश्यन् पुनस्तत्र तपः परममास्थितः ।
२२३. अनेन तोषितश्चाभूदत्यर्थं रघुनन्दन ॥

२२४. विससर्ज ततो गङ्गां हरो बिन्दुसरः प्रति ।
२२५. तस्यां विसृज्यमानायां सप्तस्रोतांसि जज्ञिरे ।
२२६. तिस्रः प्राचीदिशं जग्मुर्गङ्गाश्शिवजलाश्शुभाः ।
२२७. तिस्रस्त्रवेता दिशं जग्मुः प्रतीचीं तु शुभोदकाः ॥

२२८. सप्तमी चान्वगात्तासां भगीरथमथो नृपम् ।
२२९. भगीरथोऽपि राजर्षिर्दिव्यं स्यन्दनमास्थितः ।
२३०. प्रायादग्रे महातेजा गङ्गा तं चाप्यनुव्रजत् ॥

२३१. यतो भगीरथो राजा ततो गङ्गा यशस्विनी ।
२३२. जगाम सरितां श्रेष्ठा सर्वपापविनाशिनी ।
२३३. जगाम च पुनर्गङ्गा भगीरथरथानुगा ।

२३४. सागरं चापि संप्राप्ता सा सरित्प्रवरा तदा ॥

२३५. भगीरथोऽपि राजर्षिर्गङ्गामादाय यत्नतः ।
२३६. पितामहान् भस्मकृतानपश्यद् दीनचेतनः ॥

२३७. अथ तद्भस्मनां राशिं गङ्गासलिलमुत्तमम् ।
२३८. प्लावयद् धूतपाप्मानः स्वर्गं प्राप्ता रघूत्तम ॥

२३९. भगीरथोऽपि राजर्षिः कृत्वा सलिलमुत्तमम् ।
२४०. यथाक्रमं यथान्यायं स्वपुरं प्रविवेश ह ॥

२४१. एष ते राम गङ्गाया विस्तरोऽभिहितो मया ।
२४२. स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते सन्ध्याकालोऽतिवर्तते ॥

२४३. ततः प्रभाते विमले विश्वामित्रं महामुनिम् ।
२४४. उवाच राघवो वाक्यं कृताह्निकमरिन्दमः ॥

२४५. तराम सरितां श्रेष्ठां पुण्यां त्रिपथगां नदीम् ।
२४६. नौरेषा हि सुखास्तीर्णा ऋषीणां पुण्यकर्मणाम् ।
२४७. भगवन्तमिह प्राप्तं ज्ञात्वा त्वरितमागता ॥

२४८. तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्य महात्मनः ।
२४९. सन्तारं कारयामास सर्षिसङ्घः सराघवः ॥

२५०. उत्तरं तीरमासाद्य संपूज्यर्षिगणं तदा ।
२५१. गङ्गाकूले निविष्टास्ते विशालां ददृशुः पुरीम् ॥

२५२. अथ रामो महाप्राज्ञो विश्वामित्रं महामुनिम् ।
२५३. पप्रच्छ प्राञ्जलिर्भूत्वा विशालामुत्तमां पुरीम् ॥

२५४. कतरो राजवंशोऽयं विशालायां महामुने ।
२५५. तस्य तद्वचनं श्रुत्वा रामस्य मुनिपुङ्गवः ॥

२५६. आख्यातुं तत्समारेभे विशालस्य पुरातनम् ॥

२५७. एष देशः स काकुत्स्थ महेन्द्राध्युषितः पुरा ।
२५८. इक्ष्वाकोस्तु नरव्याघ्र पुत्रः परमधार्मिकः ।
२५९. अलम्बुषायामुत्पन्नो विशाल इति विश्रुतः ॥

२६०. तेन चासीदिह स्थाने विशालेति पुरी कृता ।
२६१. विशालस्य सुतो राम हेमचन्द्रो महाबलः ॥

२६२. (विशालस्यैव वंशस्थः) काकुत्स्थ इति विश्रुतः ।
२६३. तस्य पुत्रो महातेजाः संप्रत्येष पुरीमिमाम् ।
२६४. आवसत्यमरप्रख्यः सुमतिर्नाम दुर्जयः ॥

२६५. इक्ष्वाकोस्तु प्रसादेन सर्वे वैशालिका नृपाः ।
२६६. दीर्घायुषो महात्मानो वीर्यवन्तः सुधार्मिकाः ॥

२६७. इहाद्य रजनीं राम सुखं वत्स्यामहे वयम् ।
२६८. श्वः प्रभाते नरश्रेष्ठ जनकं द्रष्टुमर्हसि ॥

२६९. सुमतिस्तु महातेजा विश्वामित्रमुपागतम् ।
२७०. श्रुत्वा नरवरश्रेष्ठः प्रत्युद्गच्छन् महायशाः ॥

२७१. पूजां च परमां कृत्वा सोपाध्यायः सबान्धवः ।
२७२. प्राञ्जलिः कुशलं पृष्ट्वा विश्वामित्रमथाब्रवीत् ॥

२७३. धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे विषयं मुनिः ।
२७४. संप्राप्तो दर्शनं चैव नास्ति धन्यतरो मया ॥

२७५. पृष्ट्वा तु कुशलं तत्र परस्परसमागमे ।
२७६. अतिथी परमौ प्राप्तौ पुत्रौ दशरथस्य तौ ।
२७७. पूजयामास विधिवत् सत्काराहौं महाबलौ ॥

२७८. ततः परमसत्कारं सुमतेः प्राप्य राघवौ ।
२७९. उष्य तत्र निशामेकां जग्मतुर्मिथिलां ततः ॥

२८०. मिथिलोपवने तत्र आश्रमं दृश्य राघवः ।
२८१. पुराणं निर्जनं रम्यं पप्रच्छ मुनिपुङ्गवम् ॥

२८२. श्रीमदाश्रमसङ्काशं किं न्विदं मुनिवर्जितम् ।
२८३. श्रोतुमिच्छामि भगवन् कस्यायं पूर्व आश्रमः ॥

२८४. तच्छ्रुत्वा राघवेणोक्तं वाक्यं वाक्यविशारदः ।
२८५. प्रत्युवाच महातेजा विश्वामित्रो महामुनिः ॥

२८६. गौतमस्य नरश्रेष्ठ पूर्वमासीन्महात्मनः ।
२८७. आश्रमो दिव्यसङ्काशः सुरैरपि सुपूजितः ॥

२८८. स चेह तप आतिष्ठद् अहल्यासहितः पुरा ।
२८९. वर्षपूगाननेकान्श्च राजपुत्र महायशः ॥

२९०. तस्यान्तरं विदित्वा तु सहस्राक्षः शचीपतिः ।

२९१. मुनिवेषधरोऽहल्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥

२९२. ऋतुकालं प्रतीक्षन्ते नार्थिनः सुसमाहिते ।
२९३. सङ्गमं त्वहमिच्छामि त्वया सह सुमध्यमे ॥

२९४. मुनिवेषं सहस्राक्षं विज्ञाय रघुनन्दन ।
२९५. मतिं चकार दुर्मेधा देवराजकुतूहलात् ॥

२९६. अथाब्रवीत् सुरश्रेष्ठं कृतार्थेनान्तरात्मना ।
२९७. कृतार्थास्मि सुरश्रेष्ठ गच्छ शीघ्रमितः प्रभो ॥

२९८. एवं सङ्गम्य तु तया निश्चक्रामोटजात्ततः ।
२९९. गौतमं स ददर्शाथ प्रविशन्तं महामुनिम् ॥

३०१. अथ दृष्ट्वा सहस्राक्षं मुनिवेषधरं मुनिः ।
३०२. दुर्वृत्तं वृत्तसंपन्नो रोषाद् वचनमब्रवीत् ॥

३०३. मम रूपं समास्थाय कृतवानसि दुर्मते ।
३०४. अकर्तव्यमिदं तस्माद्विफलस्त्वं भविष्यसि ॥

३०५. तथा शप्त्वा स वै शक्रमहल्यामपि शप्तवान् ॥

३०६. इह वर्षसहस्राणि तप्यन्ती भस्मशायिनी ।
३०७. अदृश्या सर्वभूतानामाश्रमेऽस्मिन्निवत्स्यसि ॥

३०८. यदा चैतद्वनं घोरं रामो दशरथात्मजः ।
३०९. आगमिष्यति दुर्धर्षस्तदा पूता भविष्यसि ॥

३१०. एवमुक्त्वा महातेजा गौतमो दुष्टचारिणीम् ।
३११. हिमवच्छिखरे रम्ये तपस्तेपे महातपाः ॥

३१२. तदागच्छ महातेज आश्रमं पुण्यकर्मणः ।
३१३. तारयैनां महाभागामहल्यां देवरूपिणीम् ॥

३१४. विश्वामित्रवचः श्रुत्वा राघवः सह लक्ष्मणः ।
३१५. विश्वामित्रं पुरस्कृत्य तमाश्रममथाविशत् ॥

३१६. ददर्श च महाभागां तपसा द्योतितप्रभाम् ।
३१७. सतुषारावृतां साभ्रां पूर्णचन्द्रप्रभामिव ॥

३१८. सा हि गौतमवाक्येन दुर्निरीक्ष्या बभूव ह ।
३१९. शापस्यान्तमुपागम्य तेषां दर्शनमागता ॥

३२०. राघवौ त्वतिथी तस्या पादौ जगृहतुस्तदा ।
३२१. स्मरन्ती राघववचः प्रतिजग्राह सा च तौ ।
३२२. पाद्यमर्घ्यं तथातिथ्यं चकार सुसमाहिता ॥

३२३. पुष्पवृष्टिर्महत्यासीद् देवदुन्दुभिनिस्वनः ।
३२४. गौतमोऽपि महातेजा अहल्यासहितः सुखी ।
३२५. रामं संपूज्य विधिवत् तपस्तेपे महातपाः ॥

३२६. रामोऽपि परमां पूजां गौतमस्य महामुनेः ।
३२७. सकाशाद् विधिवत्प्राप्य जगाम मिथिलां ततः ॥

३२८. ततः प्रागुत्तरां गत्वा रामः सौमित्रिणा सह ।
३२९. विश्वामित्रं पुरस्कृत्य यज्ञवाटमुपागमत् ॥

३३०. विश्वामित्रमनुप्राप्तं श्रुत्वा स नृपतिस्तदा ।
३३१. शतानन्दं पुरस्कृत्य पुरोहितमनिन्दितम् ।
३३२. प्रत्युज्जगाम सहसा विनयेन समन्वितः ॥

३३३. अथ राजा मुनिश्रेष्ठं कृताञ्जलिरभाषत ।
३३४. धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुङ्गव ।
३३५. यज्ञोपसदनं ब्रह्मन् प्राप्तोऽसि मुनिभिः सह ॥

३३६. इमौ कुमारौ भद्रं ते देवतुल्यपराक्रमौ ।
३३७. अश्विनाविव रूपेण समुपस्थितयौवनौ ।
३३८. वरायुधधरौ वीरौ कस्य पुत्रौ महामुने ।
३३९. पद्मपत्रविशालाक्षौ श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥

३४०. तस्य तद्वचनं श्रुत्वा जनकस्य महात्मनः ।
३४१. न्यवेदयन् महात्मानौ पुत्रौ दशरथस्य तौ ॥

३४२. सिद्धाश्रमनिवासं च राक्षसानां वधं तदा ।
३४३. तच्चागमनमव्यग्रं विशालायाश्च दर्शनम् ।
३४४. अहल्यादर्शनं चैव गौतमेन समागमम् ।
३४५. महाधनुषि जिज्ञासां कर्तुमागमनं तथा ।
३४६. एतत्सर्वं महातेजा जनकाय महात्मने ।
३४७. निवेद्य विररामाथ विश्वामित्रो महामुनिः ॥

३४८. तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य विश्वामित्रस्य धीमतः ।
३४९. शतानन्दो महातेजा रामं वचनमब्रवीत् ॥

३५०. स्वागतं ते नरश्रेष्ठ दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव ।

३५१. विश्वामित्रं पुरस्कृत्य महर्षिमपराजितम् ॥

३५२. नास्ति धन्यतरो राम त्वत्तोऽन्यो भुवि कश्चन ।
३५३. गोप्ता कुशिकपुत्रस्ते येन तप्तं महत्तपः ॥

३५४. श्रूयतामभिधास्यामि कौशिकस्य महात्मनः ।
३५५. यथा बलं यथा वृत्तं तन्मे निगदतः शृणु ॥

३५६. राजाभूदेष धर्मात्मा दीर्घकालमरिन्दमः ।
३५७. धर्मज्ञः कृतविद्यश्च प्रजानां च हिते रतः ॥

३५८. कदाचित्तु महातेजा योजयित्वा वरूथिनीम् ।
३५९. अक्षौहिणीपरिवृतः परिचक्राम मेदिनीम् ॥

३६०. आश्रमान् क्रमशो राम विचरन्नाजगाम ह ।
३६१. वसिष्ठस्याश्रमपदं ब्रह्मलोकमिवापरम् ॥

३६२. स दृष्ट्वा परमप्रीतो विश्वामित्रो महाबलः ।
३६३. प्रणतो विनयाद्वीरो वसिष्ठं जपतां वरम् ॥

३६४. आसनं चास्य भगवान् वसिष्ठो व्यादिदेश ह ॥

३६५. कृत्वोभौ सुचिरं कालं धर्मिष्ठौ ताः कथाः शुभाः ।
३६६. मुदा परमया युक्तौ प्रीयेतां तौ परस्परम् ॥

३६७. ततो वसिष्ठो भगवान् कथान्ते रघुनन्दन ।
३६८. विश्वामित्रमिदं वाक्यमुवाच प्रहसन्निव ॥

३६९. आतिथ्यं कर्तुमिच्छामि बलस्यास्य महाबल ।
३७०. तव चैवाप्रमेयस्य यथार्हं संप्रतीच्छ मे ॥

३७१. राजा त्वमतिथिश्रेष्ठः पूजनीयः प्रयत्नतः ॥

३७२. एवमुक्तो वसिष्ठेन विश्वामित्रो महामतिः ।
३७३. फलमूलेन भगवन् विद्यते यत्तवाश्रमे ।
३७४. पाद्येनाचमनीयेन भगवद्दर्शनेन च ।
३७५. सर्वथा च महाप्राज्ञ पूजार्हेण सुपूजितः ॥

३७६. गमिष्यामि नमस्तेस्तु मैत्रेणेक्षस्व चक्षुषा ॥

३७७. एवं ब्रुवन्तं राजानं वसिष्ठः पुनरेव हि ।
३७८. न्यमन्त्रयत धर्मात्मा पुनः पुनरुदारधीः ॥

३७९. बाढमित्येव गाधेयो वसिष्ठं प्रत्युवाच ह ।
३८०. यथा प्रियं भगवतस्तथास्तु मुनिसत्तम ॥

३८१. एवमुक्तो महातेजा वसिष्ठो जपतां वरः ।
३८२. आजुहाव ततः प्रीतः कल्माषीं धूतकल्मषः ॥

३८३. एह्येहि शबले क्षिप्रं शृणु चापि वचो मम ।
३८४. सबलस्यास्य राजर्षेः कर्तुं व्यवसितोऽस्म्यहम् ॥

३८५. भोजनेन महार्हेण सत्कारं संविधत्स्व मे ।
३८६. यस्य यस्य यथाकामं षड्रसेष्वभिपूजितम् ।
३८७. तत्सर्वं कामधुक् क्षिप्रमभिवर्ष कृते मम ॥

३८८. एवमुक्ता वसिष्ठेन शबला शत्रुसूदन ।
३८९. विदधे कामधुक् कामान् यस्य यस्य यथेप्सितम् ॥

३९०. इक्षून् मधूंस्तथा लाजान् मैरेयान्श्च वरासवान् ।
३९१. पानानि च महार्हाणि भक्ष्यान्श्चोच्चावचांस्तथा ॥

३९२. सर्वमासीत् सुसन्तुष्टं हृष्टपुष्टजनायुतम् ।
३९३. विश्वामित्रबलं राम वसिष्ठेनातितर्पितम् ॥

३९४. विश्वामित्रोऽपि राजर्षिः हृष्टः पुष्टस्तदाभवत् ।
३९५. युक्तः परमहर्षेण वसिष्ठमिदमब्रवीत् ॥

३९६. पूजितोऽहं त्वया ब्रह्मन् पूजार्हेण सुसत्कृतः ।
३९७. श्रूयतामभिधास्यामि वाक्यं वाक्यविशारद ॥

३९८. गवां शतसहस्रेण दीयतां शबला मम ।
३९९. रत्नं हि भगवन्नेतद्रत्नहारी च पार्थिवः ॥

४००. यावदिच्छसि रत्नं वा हिरण्यं वा द्विजोत्तम ।
४०१. तावद्ददामि तत्सर्वं शबला दीयतां मम ॥

४०२. एवमुक्तस्तु भगवान् विश्वामित्रेण धीमता ।
४०३. न दास्यामीति शबलां प्राह राजन् कथञ्चन ॥

४०४. एतदेव हि मे रत्नमेतदेव हि मे धनम् ।
४०५. एतदेव हि सर्वस्वमेतदेव हि जीवितम् ॥

४०६. अदोमूलाः क्रियाः सर्वा मम राजन् न संशयः ।
४०७. बहुना किं प्रलापेन न दास्ये कामदोहिनीम् ॥

४०८. कामधेनुं वसिष्ठोऽपि यदा न त्यजते मुनिः ।
४०९. तदास्य शबलां राम विश्वामित्रोऽन्वकर्षत ॥

४१०. नीयमाना तु शबला राम राज्ञा महात्मना ।
४११. निर्धूय तांस्तदा भृत्यान् शतशः शत्रुसूदन ।
४१२. जगामानिलवेगेन पादमूलं महात्मनः ॥

४१३. शबला सा रुदन्ती च क्रोशन्ती चेदमब्रवीत् ।
४१४. वसिष्ठस्याग्रतः स्थित्वा मेघदुन्दुभिराविणी ॥

४१५. भगवन् किं परित्यक्ता त्वयाहं ब्रह्मणः सुत ।
४१६. यस्माद्राजभृता मां हि नयन्ते त्वत्सकाशतः ॥

४१७. एवमुक्तस्तु ब्रह्मर्षिरिदं वचनमब्रवीत् ।
४१८. शोकसन्तप्तहृदयां स्वसारमिव दुःखिताम् ॥

४१९. न त्वां त्यजामि शबले नापि मेऽपकृतं त्वया ।
४२०. एष त्वां नयते राजा बलान्मत्तो महाबलः ॥

४२१. न हि तुल्यं बलं मह्यं राजा त्वद्य विशेषतः ॥

४२२. इयमक्षौहिणी पूर्णा सवाजिरथसङ्कुला ।
४२३. हस्तिध्वजसमाकीर्णा तेनासौ बलवत्तरः ॥

४२४. एवमुक्ता वसिष्ठेन प्रत्युवाच विनीतवत् ।
४२५. वचनं वचनज्ञा सा ब्रह्मर्षिमतुलप्रभम् ॥

४२६. ब्रह्मन् ब्रह्मबलं दिव्यं क्षत्रात्तु बलवत्तरम् ।
४२७. नियुङ्क्ष्व मां महातेजस्त्वद्ब्रह्मबलसम्भृताम् ।
४२८. तस्य दर्पबलं यत्तन्नाशयामि दुरात्मनः ॥

४२९. इत्युक्तस्तु तया राम वसिष्ठस्तु महायशाः ।
४३०. सृजस्वेति तदोवाच बलं परबलारुजम् ॥

४३१. तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सुरभिः सासृजत्तदा ।
४३२. तस्या हुम्भारवोत्सृष्टाः पप्लवाः शतशो नृप ।
४३३. नाशयन्ति बलं सर्वं विश्वामित्रस्य पश्यतः ॥

४३४. स राजा परमक्रुद्धः क्रोधविस्फारितेक्षणः ।
४३५. पप्लवान्नाशयामास शस्त्रैरुच्छावचैरपि ॥

४३६. दृष्ट्वा निषूदितं सैन्यं मुमोचास्त्राणि पार्थिवः ।
४३७. यैस्तत्तपोवनं सर्वं निर्दग्धं चास्त्रतेजसा ॥

४३८. वसिष्ठस्य च ये शिष्यास्तथैव मृगपक्षिणः ।
४३९. विद्रवन्ति भयाद्भीता नानादिग्भ्यः सहस्रशः ॥

४४०. वसिष्ठस्याश्रमपदं शून्यमासीन्महात्मनः ।
४४१. वदतो वै वसिष्ठस्य मा भैरिति मुहुर्मुहुः ॥

४४२. विश्वामित्रं तदा वाक्यं सरोषमिदमब्रवीत् ।
४४३. आश्रमं चिरसंवृद्धं यद्विनाशितवानसि ।
४४४. दुराचारोऽसि तन्मूढ तस्मात्त्वं न भविष्यसि ॥

४४५. एवमुक्तो वसिष्ठेन विश्वामित्रो महाबलः ।
४४६. आग्नेयमस्त्रमुत्क्षिप्य तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥

४४७. ब्रह्मदन्डं समुत्क्षिप्य कालदन्डमिवापरम् ।
४४८. वसिष्ठो भगवान् क्रोधादिदं वचनमब्रवीत् ॥

४४९. क्षत्रबन्धो स्थितोऽस्म्येष यद्बलं तद्विदर्शय ।
४५०. नाशयाम्यद्य ते दर्पं शस्त्रस्य तव गाधिज ॥

४५१. क्व च ते क्षत्रियबलं क्व च ब्रह्मबलं महत् ।
४५२. पश्य ब्रह्मबलं दिव्यं मम क्षत्रियपांसन ॥

४५३. तस्यास्त्रं गाधिपुत्रस्य घोरमाग्नेयमुद्यतम् ।
४५४. ब्रह्मदण्डेन तच्छान्तमग्नेर्वेग इवाम्भसा ॥

४५५. वारुणं चैव रौद्रं च ऐन्द्रं पाशुपतं तथा ।
४५६. ऐषीकं चापि चिक्षेप कुपितो गाधिनन्दनः ॥

४५७. तानि सर्वाणि दण्डेन ग्रसते ब्रह्मणः सुतः ॥

४५८. तेषु शान्तेषु ब्रह्मास्त्रं क्षिप्तवान् गाधिनन्दनः ॥

४५९. तदप्यस्त्रं महाघोरं ब्राह्मं ब्रह्मेण तेजसा ।
४६०. वसिष्ठो ग्रसते सर्वं ब्रह्मदण्डेन राघव ॥

४६१. ब्रह्मास्त्रं ग्रसमाणस्य वसिष्ठस्य महात्मनः ।
४६२. त्रैलोक्यमोहनं रौद्रं रूपमासीत् सुदारुणम् ॥

४६३. प्राज्वलद्ब्रह्मदण्डश्च वसिष्ठस्य करोद्यतः ।

४६४. विधूम इव कालाग्निर्यमदण्ड इवापरः ॥

४६५. ततोऽस्तुवन् मुनिगणा वसिष्ठं जपतां वरम् ।
४६६. निगृहीतस्त्रवया ब्रह्मन् विश्वामित्रो महातपाः ।
४६७. प्रसीद जपतां श्रेष्ठ लोकाः सन्तु गतव्यथाः ॥

४६८. एवमुक्तो महातेजाः शमं चक्रे महातपाः ।
४६९. विश्वामित्रोऽपि निकृतो विनिश्वस्येदमब्रवीत् ॥

४७०. धिग्बलं क्षत्रियबलं ब्रह्मतेजोबलं बलम् ।
४७१. एकेन ब्रह्मदण्डेन सर्वास्त्राणि हतानि मे ॥

४७२. ततः सन्तप्तहृदयः स्मरन् निग्रहमात्मनः ।
४७३. विनिःश्वस्य विनिःश्वस्य कृतवैरो महात्मना ।
४७४. स दक्षिणां दिशं गत्वा महिष्या सह राघव ।
४७५. तताप परमं घोरं विश्वामित्रो महत्तपः ॥

४७६. पुर्णे वर्षसहस्रे तु ब्रह्मा लोकपितामहः ।
४७७. अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं तपोधनम् ॥

४७८. जिता राजर्षिलोकास्ते तपसा कुशिकात्मज ।
४७९. अनेन तपसा त्वां तु राजर्षिरिति विद्महे ॥

४८०.विश्वामित्रोऽपि तच्छ्रुत्वा ह्रिया किञ्चिदवाङ्मुखः ।
४८१. दुःखेन महताविष्टः समन्युरिदमब्रवीत् ॥

४८२. तपश्च सुमहत्तप्तं राजर्षिरिति मां विदुः ।
४८३. देवाः सर्षिगणाः सर्वे नास्ति मन्ये तपःफलम् ॥

४८४. एवं निश्चित्य मनसा भूय एव महातपाः ।
४८५. तपश्चकार काकुत्स्थ परमं परमात्मवान् ।
४८६. पुष्करेषु नरश्रेष्ठ दशवर्षशतानि च ॥

४८७. पुर्णे वर्षसहस्रे तु व्रतस्नातं महामुनिम् ।
४८८. अभ्यागच्छन् सुराः सर्वे तपःफलचिकीर्षवः ॥

४८९. अब्रवीत् सुमहातेजा ब्रह्मा सुरुचिरं वचः ।
४९०. ऋषिस्त्रवमसि भद्रं ते स्वार्जितैः कर्मभिः शुभैः ॥

४९१. विश्वामित्रो महातेजा जेतुकामो महायशाः ।
४९२. कौशिकीतीरमासाद्य भूयस्तेपे महत्तपः ॥

४९३. तस्य वर्षसहस्रं तु घोरं तप उपासतः ।
४९४. उत्तरे पर्वते राम देवतानामभूद्भयम् ॥

४९५. आमन्त्रयन् समागम्य सर्वे सर्षिगणाः सुराः ।
४९६. महर्षिशब्दं लभतां साध्वयं कुशिकात्मजः ॥

४९७. देवतानां वचः श्रुत्वा सर्वलोकपितामहः ।
४९८. अब्रवीन्मधुरं वाक्यं विश्वामित्रं तपोधनम् ॥

४९९. महर्षे स्वागतं वत्स तपसोग्रेण तोषितः ।
५००. महत्त्वं ऋषिमुख्यत्त्वं ददामि तव कौशिक ॥

५०१. प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा सर्वलोकपितामहम् ।
५०२. प्रत्युवाच ततो वाचं विश्वामित्रो महामुनिः ॥

५०३. महर्षिशब्दमतुलं स्वार्जितैः कर्मभिः शुभैः ।
५०४. यदि मे भगवन्नाह ततोऽहं विजितेन्द्रियः ॥

५०५. तमुवाच ततो ब्रह्मा न तावत्त्वं जितेन्द्रियः ।
५०६. यतस्व मुनिशार्दूल इत्युक्त्वा त्रिदिवं गतः ॥

५०७. अथ हैमवतीं राम दिशं त्यक्त्वा महामुनिः ।
५०८. पूर्वां दिशमनुप्राप्य तपस्तेपे सुदारुणम् ॥

५०९. मौनं वर्षसहस्रस्य कृत्वा व्रतमनुत्तमम् ।
५१०. चकाराप्रतिमं राम तपः परमदुष्करम् ॥

५११. तस्य वर्षसहस्रस्य व्रते पूर्णे महाव्रतः ।
५१२. भोक्तुमारब्धवानन्नं तस्मिन् काले रघूत्तम ॥

५१३. इन्द्रो द्विजातिर्भूत्वा तं सिद्धमन्नमयाचत ॥

५१४. तस्मै दत्त्वा तदा सिद्धं सर्वं विप्राय निश्चितः ।
५१५. निःशेषितेऽन्ने भगवानभुक्त्वैव महातपाः ।
५१६. न किञ्चिदवदद् विप्रं मौनव्रतमुपस्थितः ॥

५१७. तस्यानुच्छ्वसमानस्य मूर्ध्नि धूमो व्यजायत ।
५१८. त्रैलोक्यं येन सम्भ्रान्तमादीपितमिवाभवत् ॥

५१९. ततः सुरगणाः सर्वे पितामहपुरोगमाः ।
५२०. विश्वामित्रं महात्मानं वाक्यं मधुरमब्रुवन् ॥

५२१. ब्रह्मर्षे स्वागतं तेऽस्तु तपसा स्म सुतोषिताः ।
५२२. ब्राह्मण्यं तपसोग्रेण प्राप्तवानसि कौशिक ॥

५२३. दीर्घमायुश्च ते ब्रह्मन् ददामि समरुद्गणः ॥

५२४. पितामहवचः श्रुत्वा सर्वेषां च दिवौकसाम् ।
५२५. कृत्वा प्रणामं मुदितो व्याजहार महामुनिः ॥

५२६. ब्राह्मण्यं यदि ते प्राप्तं दीर्घमायुस्तथैवच ।
५२७. ओङ्कारश्च वषट्कारो वेदाश्च वरयन्तु माम् ॥

५२८. क्षत्रवेदविदां श्रेष्ठो ब्रह्मवेदविदामपि ।
५२९. ब्रह्मपुत्रो वसिष्ठो मामेवं वदतु देवताः ।
५३०. यद्ययं परमः कामः कृतो यान्तु सुरर्षभाः ॥

५३१. ततः प्रसादितो देवैर्वसिष्ठो जपतां वरः ।
५३२. सख्यं चकार ब्रह्मर्षिरेवमस्त्विवति चाब्रवीत् ॥

५३३. एवं त्वनेन ब्राह्मण्यं प्राप्तं राम महात्मना ।
५३४. एष राम मुनिश्रेष्ठ एष विग्रहवान्स्तपः ।
५३५. एष धर्मपरो नित्यं वीर्यस्यैष परायणम् ॥

५३६. एवमुक्त्वा महातेजा विरराम द्विजोत्तमः ॥

५३७. शतानन्दवचः श्रुत्वा रामलक्ष्मणसन्निधौ ।
५३८. जनकः प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाच कुशिकात्मजम् ॥

५३९. विस्तरेण च ते ब्रह्मन् कीर्त्यमानं महत्तपः ।
५४०. श्रुतं मया महातेजो रामेण च महात्मना ॥

५४१. अप्रमेयं तपस्तुभ्यमप्रमेयं च ते बलम् ।
५४२. अप्रमेया गुणाश्चैव नित्यं ते कुशिकात्मज ॥

५४३. श्वः प्रभाते महातेजो द्रष्टुमर्हसि मां पुनः ।
५४४. स्वागतं तपतां श्रेष्ठ मामनुज्ञातुमर्हसि ॥

५४५. एवमुक्तो मुनिवरः प्रशस्य पुरुषर्षभम् ।
५४६. विससर्जाशु जनकं प्रीतं प्रीतमनास्तदा ॥

॥१.५ सीतारामविवाहः ॥

१. ततः प्रभाते विमले कृतकर्मा नराधिपः ।
२. विश्वामित्रं महात्मानमाजुहाव सराघवम् ॥

३. तमर्चयित्वा धर्मात्मा शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ।
४. राघवौ च महात्मानौ तदा वाक्यमुवाच ह ॥

५. भगवन् स्वागतं तेऽस्तु किं करोमि तवानघ ।
६. भवानाज्ञापयतु मामाज्ञाप्यो भवताह्यहम् ॥

७. एवमुक्तस्तु धर्मात्मा जनकेन महात्मना ।
८. प्रत्युवाच मुनिर्वीरं वाक्यं वाक्यविशारदः ॥

९. पुत्रौ दशरथस्येमौ क्षत्रियौ लोकविश्रुतौ ।
१०. द्रष्टुकामौ धनुःश्रेष्ठं यदेतत्त्वयि तिष्ठति ॥

११. एतद्दर्शय भद्रं ते कृतकामौ नृपात्मजौ ।
१२. दर्शनादस्य धनुषः यथेष्टं प्रतियास्यतः ॥

१३. ततः स राजा जनकः सामन्तान् व्यादिदेश ह ।
१४. धनुरानीयतां दिव्यं गन्धमाल्यविभूषितम् ॥

१५. जनकेन समादिष्टाः सचिवाः प्राविशन् पुरीम् ।
१६. तद्धनुः पुरतः कृत्वा निर्जग्मुः पार्थिवाज्ञया ॥

१७. नृणां शतानि पञ्चाशद् व्यायतानां महात्मनाम् ।
१८. मञ्जूषामष्टचक्रां तां समूहुस्ते कथञ्चन ॥

१९. तामादाय तु मञ्जूषां आयसीं यत्र तद्धनुः ।
२०. सुरोपमं ते जनकमूचुर्नृपतिमन्त्रिणः ॥

२१. इदं धनुर्वरं राजन् पूजितं सर्वराजभिः ।
२२. मिथिलाधिप राजेन्द्र दर्शनीयं यदिच्छसि ॥

२३. तेषां नृपो वचः श्रुत्वा कृताञ्जलिरभाषत ।
२४. विश्वामित्रं महात्मानं तौ चोभौ रामलक्ष्मणौ ॥

२५. इदं धनुर्वरं ब्रह्मन् जनकैरभिपूजितम् ।

२६. राजभिश्च महावीर्यैरशक्तैः पूरितुं पुरा ।
२७. नैतत् सुरगणाः सर्वे नासुरा न च राक्षसाः ।
२८. गन्धर्वयक्षप्रवराः सकिन्नरमहोरगाः ॥

२९. क्व गतिर्मानुषाणां च धनुषोऽस्य प्रपूरणे ।
३०. आरोपणे समायोगे वेपने तोलनेऽपि वा ॥

३१. अथ मे कृषतः क्षेत्रं लाङ्गलादुत्थिता मया ।
३२. क्षेत्रं शोधयता लब्धा नाम्ना सीतेति विश्रुता ॥

३३. वीर्यशुल्केति मे कन्या स्थापितेयमयोनिजा ॥

३४. यद्यस्य धनुषो रामः कुर्यादारोपणं मुने ।
३५. सुतामयोनिजां सीतां दद्यां दाशरथेरहम् ॥

३६. विश्वामित्रः स धर्मात्मा श्रुत्वा जनकभाषितम् ।
३७. वत्स राम धनुः पश्य इति राघवमब्रवीत् ॥

३८. महर्षेर्वचनाद्रामो यत्र तिष्ठति तद्धनुः ।
३९. मञ्जूषां तामपावृत्य दृष्ट्वा धनुरथाब्रवीत् ॥

४०. इदं धनुर्वरं ब्रह्मन् संस्पृशामीह पाणिना ।
४१. यत्नवान्श्च भविष्यामि तोलने पूरणेऽपि वा ॥

४२. बाढमित्यब्रवीद्राजा मुनिश्च समभाषत ॥

४३. लीलया स धनुर्मध्ये जग्राह वचनान्मुनेः ।
४४. पश्यतां नृसहस्राणां बहूनां रघुनन्दनः ॥

४५. आरोपयित्वा धर्मात्मा पूरयामास तद्धनुः ।
४६. तद्बभञ्ज धनुर्मध्ये नरश्रेष्ठो महायशाः ॥

४७. तस्य शब्दो महानासीन्निर्घातसमनिस्स्वनः ।
४८. भूमिकम्पश्च सुमहान् पर्वतस्येव दीर्यतः ॥

४९. निपेतुश्च नराः सर्वे तस्य शब्देन मोहिताः ।
५०. वर्जयित्वा मुनिवरं राजानं तौ च राघवौ ॥

५१. प्रत्याश्वस्ते जने तस्मिन् राजा विगतसाध्वसः ।
५२. उवाच प्राञ्जलिर्वाक्यं वाक्यज्ञो मुनिपुङ्गवम् ॥

५३. भगवन् दृष्टवीर्यो मे रामो दशरथात्मजः ।

५४. अत्यद्भुतमचिन्त्यं च न तर्कितमिदं मया ॥

५५. मम सत्या प्रतिज्ञा च वीर्यशुल्केति कौशिक ।
५६. सीता प्राणैर्बहुमता देया रामाय मे सुता ॥

५७. भवतोऽनुमते ब्रह्मन् शीघ्रं गच्छन्तु मन्त्रिणः ।
५८. मम कौशिक भद्रं ते अयोध्यां त्वरिते रथैः ॥

५९. राजानं प्रश्रितैर्वाक्यैरानयन्तु पुरं मम ॥

६०. कौशिकश्च तथेत्याह राजा चाभाष्य मन्त्रिणः ।
६१. अयोध्यां प्रेषयामास धर्मात्मा कृतशासनान् ।
६२. यथावृत्तं समाख्यातुमानेतुं च नृपं तदा ॥

६३. जनकेन समादिष्टा दूतास्ते क्लान्तवाहनाः ।
६४. त्रिरात्रमुषिता मार्गे तेऽयोध्यां प्राविशन् पुरीम् ॥

६५. ते राजवचनाद् दूता राजवेश्म प्रवेशिताः ।
६६. राजानं प्रयता वाक्यमब्रुवन् मधुराक्षरम् ॥

६७. मैथिलो जनको राजा साग्निहोत्रपुरस्कृतम् ।
६८. कुशलं त्वां महाराज पृच्छते सपुरःसरम् ॥

६९. पृष्ट्वा कुशलमव्यग्रं वैदेहो मिथिलाधिपः ।
७०. कौशिकानुमते वाक्यं भवन्तमिदमब्रवीत् ॥

७१. पूर्वं प्रतिज्ञा विदिता वीर्यशुल्का ममात्मजा ।
७२. सेयं मम सुता राजन् विश्वामित्रपुरःसरैः ।
७३. यदृच्छयागतैर्वीरैर्निर्जिता तव पुत्रकैः ॥

७४. तच्च राजन् धनुर्दिव्यं मध्ये भग्नं महात्मना ।
७५. रामेण हि महाराज महत्यां जनसंसदि ॥

७६. अस्मै देया मया सीता वीर्यशुल्का महात्मने ।
७७. प्रतिज्ञां कर्तुमिच्छामि तदनुज्ञातुमर्हसि ॥

७८. सोपाध्यायो महाराज पुरोहितपुरःसरः ।
७९. शीघ्रमागच्छ भद्रं ते द्रष्टुमर्हसि राघवौ ॥

८०. एवं विदेहाधिपतिर्मधुरं वाक्यमब्रवीत् ।
८१. विश्वामित्राभ्यनुज्ञातः शतानन्दमते स्थितः ॥

८२. दूतवाक्यं तु तच्छ्रुत्वा राजा परमहर्षितः ।
८३. वसिष्ठं वामदेवं च मन्त्रिणोऽन्यान्श्च सोऽब्रवीत् ॥

८४. गुप्तः कुशिकपुत्रेण कौसल्यानन्दवर्धनः ।
८५. लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा विदेहेषु वसत्यसौ ॥

८६. दृष्टवीर्यस्तु काकुत्स्थो जनकेन महात्मना ।
८७. संप्रदानं सुतायास्तु राघवे कर्तुमिच्छति ॥

८८. यदि वो रोचते वृत्तं जनकस्य महात्मनः ।
८९. पुरीं गच्छामहे शीघ्रं मा भूत् कालस्य पर्ययः ॥

९०. मन्त्रिणो बाढमित्याहुः सह सर्वैर्महर्षिभिः ।
९१. सुप्रीतश्चाब्रवीद्राजा श्वो यात्रेति स मन्त्रिणः ॥

९२. राजा दशरथो हृष्टः सोपाध्यायः स बान्धवः ।
९३. गत्वा चतुरहं मार्गं विदेहानभ्युपेयिवान् ॥

९४. राजा तु जनकः श्रीमान् श्रुत्वा पूजामकल्पयत् ।
९५. उवाच च नरश्रेष्ठो नरश्रेष्ठं मुदान्वितः ॥

९६. स्वागतं ते महाराज दिष्ट्या प्राप्तोऽसि राघव ।
९७. पुत्रयोरुभयोः प्रीतिं लप्स्यसे वीर्यनिर्जिताम् ॥

९८. दिष्ट्या प्राप्तो महातेजा वसिष्ठो भगवान् ऋषिः ।
९९. सह सर्वैर्द्विजश्रेष्ठैर्देवैरिव शतक्रतुः ॥

१००. दिष्ट्या मे निर्जिता विघ्ना दिष्ट्या मे पूजितं कुलम् ।
१०१. राघवैः सह सम्बन्धाद्वीर्यश्रेष्ठैर्महात्मभिः ॥

१०२. श्वः प्रभाते नरेन्द्रेन्द्र निर्वर्तयितुमर्हसि ।
१०३. यज्ञस्यान्ते नरश्रेष्ठ विवाहं ऋषिसम्मतम् ॥

१०४. तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ऋषिमध्ये नराधिपः ।
१०५. वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठः प्रत्युवाच महीपतिम् ॥

१०६. प्रतिग्रहो दातृवशः श्रुतमेतन्मया पुरा ।
१०७. यथा वक्ष्यसि धर्मज्ञ तत्करिष्यामहे वयम् ॥

१०८. धर्मिष्टं च यशस्यं च वचनं सत्यवादिनः ।
१०९. श्रुत्वा विदेहाधिपतिः परं विस्मयमागतः ॥

११०. ततः प्रभाते जनकः कृतकर्मा महर्षिभिः ।
१११. उवाच वाक्यं वाक्यज्ञः शतानन्दं पुरोहितम् ॥

११२. (कुशध्वजो मम भ्राता) यवीयानतिधार्मिकः ।
११३. साङ्काश्यां पुण्यसङ्काशां पुरीमध्यवसच्छुभाम् ॥

११४. तमहं द्रष्टुमिच्छामि यज्ञगोप्ता स मे मतः ।
११५. प्रीतिं सोऽपि महातेजा इमां भोक्ता मया सह ॥

११६. शासनात्तु नरेन्द्रस्य प्रययुः शीघ्रवाजिभिः ।
११७. समानेतुं नरव्याघ्रं विष्णुमिन्द्राज्ञया यथा ॥

११८. आज्ञयाथ नरेन्द्रस्य आजगाम कुशध्वजः ।
११९. स ददर्श महात्मानं जनकं धर्मवत्सलम् ॥

१२०. उपविष्टावुभौ तौ तु भ्रातरावतितेजसौ ।
१२१. प्रेषयामासतुर्वीरौ मन्त्रिश्रेष्ठं सुदामनम् ॥

१२२. गच्छ मन्त्रिपते शीघ्रमैक्ष्वाकममितप्रभम् ।
१२३. आत्मजैः सह दुर्धर्षमानयस्व समन्त्रिणम् ॥

१२४. औपकार्यं स गत्वा तु रघूणां कुलवर्धनम् ।
१२५. ददर्श शिरसा चैनमभिवाद्येदमब्रवीत् ॥

१२६. अयोध्याधिपते वीर वैदेहो मिथिलाधिपः ।
१२७. स त्वां द्रष्टुं व्यवसितः सोपाध्यायपुरोहितम् ॥

१२८. मन्त्रिश्रेष्ठवचः श्रुत्वा राजा सर्षिगणस्तदा ।
१२९. सबन्धुरगमत्तत्र जनको यत्र वर्तते ॥

१३०. वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठो वैदेहमिदमब्रवीत् ॥

१३१. विदितं ते महाराज इक्ष्वाकुकुलदैवतम् ।
१३२. वक्ता सर्वेषु कृत्येषु वसिष्ठो भगवान् ऋषिः ॥

१३३. विश्वामित्राभ्यनुज्ञातः सह सर्वैर्महर्षिभिः ।
१३४. एष वक्ष्यति धर्मात्मा वसिष्ठो मे यथाक्रमम् ॥

१३५. तूष्णीम्भूते दशरथे वसिष्ठो भगवान् ऋषिः ।
१३६. उवाच वाक्यं वाक्यज्ञो वैदेहं सपुरोधसम् ॥

१३७. अव्यक्तप्रभवो ब्रह्मा शाश्वतो नित्य अव्ययः ।

१३८. तस्मान् मरीचिः सञ्जज्ञे मरीचेः काश्यपः सुतः ।
१३९. विवस्वान् काश्यपाज्जज्ञे मनुर्वैवस्वतः स्मृतः ।
१४०. मनुः प्रजापतिः पूर्वमिक्ष्वाकुस्तु मनोः सुतः ॥

१४१. इकष्वाकुकुलजातानां वीराणां सत्यवादिनाम् ।
१४२. रामलक्ष्मणयोरर्थे त्वत्सुते वरये नृप ।
१४३. सदृशाभ्यां नरश्रेष्ठ सदृशे दातुमर्हसि ॥

१४४. एवं ब्रुवाणं जनकः प्रत्युवाच कृताञ्जलिः ।
१४५. राजाभूत् त्रिषु लोकेषु विश्रुतः स्वेनकर्मणा ।
१४६. निमिः परमधर्मात्मा सर्वसत्त्ववतां वरः ॥

१४७. (निमिवंशोद्भवौ आवां भ्रातरौ मुनिसत्तम) ।
१४८. कनीयानेष मे भ्राता अहं ज्येष्ठो महामुने ।
१४९. ददामि परमप्रीतौ वध्वौ ते मुनिपुङ्गव ।
१५०. सीतां रामाय भद्रं ते ऊर्मिलां लक्ष्मणाय च ॥

१५१. रामलक्ष्मणयो राजन् गोदानं कारयस्व ह ।
१५२. मघाह्यद्य महाबाहो तृतीये दिवसे विभो ।
१५३. फल्गुन्यामुत्तरे राजन्स्तस्मिन् वैवाहिकं कुरु ॥

१५४. तमुक्तवन्तं वैदेहं विश्वामित्रो महामुनिः ।
१५५. उवाच वचनं वीरं वसिष्ठसहितो नृपम् ॥

१५६. अचिन्त्यान्यप्रमेयानि कुलानि नरपुङ्गव ।
१५७. इक्ष्वाकूणां विदेहानां नैषां तुल्योऽस्ति कश्चन ॥

१५८. सद्रशो धर्मसम्बन्धः सदृशो रूपसंपदा ।
१५९. रामलक्ष्मणयो राजन् सीता चोर्मिलया सह ॥

१६०. वक्तव्यं च नरश्रेष्ठ श्रूयतां वचनं मम ।
१६१. भ्राता यवीयान् धर्मज्ञ एष राजा कुशध्वजः ।
१६२. अस्य धर्मात्मनो राजन् रूपेणाप्रतिमं भुवि ।
१६३. सुताद्वयं नरश्रेष्ठ पत्न्यर्थं वरयामहे ॥

१६४. भरतस्य कुमारस्य शत्रुघ्नस्य च धीमतः ॥

१६५. विश्वामित्रवचः श्रुत्वा वसिष्ठस्य मते तदा ।
१६६. जनकः प्राञ्जलिर्वाक्यमुवाच मुनिपुङ्गवौ ॥

१६७. कुलं धन्यमिदं मन्ये येषां नौ मुनिपुङ्गवौ ।

१६८. सदृशं कुलसम्बन्धं यदाज्ञापयथः स्वयम् ॥

१६९. परो धर्मः कृतं मह्यं शिष्योऽस्मि भवतोः सदा ।
१७०. प्रभुत्वे नास्ति सन्देहो यथार्हं कर्तुमर्हथ ॥

१७१. एकाह्ना राजपुत्रीणां चतसृणां महामुने ।
१७२. पाणीन् गृह्णन्तु चत्वारो राजपुत्रा महाबलाः ॥

१७३. उत्तरे दिवसे ब्रह्मन् फल्गुनीभ्यां मनीषिणः ।
१७४. वैवाहिकं प्रशंसन्ति भगो यत्र प्रजापतिः ॥

१७५. राजा दशरथो हृष्टः प्रत्युवाच महीपतिम् ।
१७६. युवामसङ्ख्येयगुणौ भ्रातरौ मिथिलेश्वरौ ।
१७७. स्वस्ति प्राप्नुहि भद्रं ते गमिष्यामि स्वमालयम् ॥

१७८. स गत्वा निलयं राजा श्राद्धं कृत्वा विधानतः ।
१७९. प्रभाते काल्यमुत्थाय चक्रे गोदानमुत्तमम् ॥

१८०. यस्मिन्स्तु दिवसे राजा चक्रे गोदानमुत्तमम् ।
१८१. तस्मिन्स्तु दिवसे शूरो युधाजित् समुपेयिवान् ॥

१८२. दृष्ट्वा पृष्ट्वा च कुशलं राजानमिदमब्रवीत् ।
१८३. केकयाधिपती राजा स्नेहात् कुशलमब्रवीत् ॥

१८४. स्वस्रीयं मम राजेन्द्र द्रष्टुकामो महीपतिः ।
१८५. तदर्थमुपयातोऽहमयोध्यां रघुनन्दन ॥

१८६. श्रुत्वात्वहमयोध्यायां विवाहार्थं तवात्मजान् ।
१८७. मिथिलामुपयातान्स्तु त्वया सह महीपते ।
१८८. त्वरयाभ्युपयातोऽहं द्रष्टुकामो स्वसुः सुतम् ॥

१८९. अथ राजा दशरथः प्रियातिथिमुपस्थितम् ।
१९०. दृष्ट्वा परमसत्कारैः पूजनार्हमपूजयत् ॥

१९१. युक्ते मुहूर्ते विजये सर्वाभरणभूषितैः ।
१९२. भ्रातृभिः सहितो रामः कृतकौतुकमङ्गलः ॥

१९३. वसिष्ठो भगवानेत्य वैदेहमिदमब्रवीत् ।
१९४. राजा दशरथो राजा कृतकौतुकमङ्गलैः ।
१९५. पुत्रैर्नरवरश्रेष्ठ दातारमभिकाङ्क्षते ॥

१९६. इत्युक्तः परमोदारो वसिष्ठेन महात्मना ।

१९७. प्रत्युवाच महातेजा वाक्यं परमधर्मवित् ॥

१९८. कः स्थितः प्रतिहारो मे कस्याज्ञा संप्रतीक्षते ।
१९९. स्वगृहे को विचारोऽस्ति यथा राज्यमिदं तव ॥

२००. कृतकौतुकसर्वस्वा वेदिमूलमुपागताः ।
२०१. मम कन्या मुनिश्रेष्ठ दीप्ता वह्नेरिवार्चिषः ॥

२०२. सज्जोऽहं त्वत्प्रतीक्षोऽस्मि वेद्यामस्यां प्रतिष्ठितः ।
२०३. अविघ्नं कुरु तां राजा किमर्थमवलम्बते ॥

२०४. तद्वाक्यं जनकेनोक्तं श्रुत्वा दशरथस्तदा ।
२०५. प्रवेशयामास सुतान् सर्वान् ऋषिगणानपि ॥

२०६. विश्वामित्रं पुरस्कृत्य शतानन्दं च धार्मिकम् ।
२०७. प्रपामध्ये तु विधिवद्वेदिं कृत्वा महातपाः ।
२०८. अग्निमाधाय वेद्यां तु विधिमन्त्रपुरस्कृतम् ।
२०९. जुहावाग्नौ महातेजा वसिष्ठो भगवान् ऋषिः ॥

२१०. ततः सीतां समानीय सर्वाभरणभूषिताम् ।
२११. समक्षमग्नेः संस्थाप्य राघवाभिमुखे तदा ।
२१२. अब्रवीज्जनको राजा कौसल्यानन्दवर्धनम् ॥

२१३. इयं सीता मम सुता सहधर्मचरी तव ।
२१४. प्रतीच्छ चैनां भद्रं ते पाणिं गृह्णीष्व पाणिना ॥

२१५. पतिव्रता महाभागा छायेवानुगता सदा ।
२१६. इत्युक्त्वा प्राक्षिपद्राजा मन्त्रपूतं जलं तदा ॥

२१७. साधु साध्विति देवानां ऋषीणां वदतां तदा ।
२१८. देवदुन्दुभिनिर्घोषः पुष्पवर्षो महानभूत् ॥

२१९. एवं दत्त्वा तदा सीतां मन्त्रोदकपुरस्कृताम् ।
२२०. अब्रवीज्जनको राजा हर्षेणाभिपरिप्लुतः ॥

२२१. लक्ष्मणागच्छ भद्रं ते ऊर्मिलामुद्यतां मया ।
२२२. प्रतीच्छ पाणिं गृह्णीष्व माभूत् कालस्य पर्ययः ॥

२२३. तमेवमुक्त्वा जनको भरतं चाभ्यभाषत ।
२२४. गृहाण पाणिं माण्डव्याः पाणिना रघुनन्दन ॥

२२५. शत्रुघ्नं चापि धर्मात्मा अब्रवीज्जनकेश्वरः ।

२२६. श्रुतकीर्त्या महाबाहो पाणिं गृह्णीष्व पाणिना ॥

२२७. अग्निं प्रदक्षिणीकृत्य वेदिं राजानमेव च ।
२२८. ऋषीन्श्चैव महात्मानः सभार्या रघुसत्तमाः ।
२२९. यथोक्तेन तदा चक्रुर्विवाहं विधिपूर्वकम् ॥

२३०. ननृतुश्चाप्सरस्सङ्घा गन्धर्वाश्च जगुः कलम् ।
२३१. विवाहे रघुमुख्यानां तदद्भुतमदृश्यत ॥

२३२. ईदृशे वर्तमाने तु तूर्योद्घुष्टनिनादिते ।
२३३. त्रिरग्निं ते परिक्रम्य ऊहुर्भार्या महौजसः ॥

२३४. अथ रात्र्यां व्यतीतायां विश्वामित्रो महामुनिः ।
२३५. आपृष्ट्वा तौ च राजानौ जगामोत्तरपर्वतम् ॥

२३६. विश्वामित्रे गते राजा वैदेहं मिथिलाधिपम् ।
२३७. आपृष्ट्वाथ जगामाशु राजा दशरथः पुरीम् ॥

२३८. अथ राजा विदेहानां ददौ कन्याधनं बहु ॥

२३९. दत्त्वा बहुधनं राजा समनुज्ञाप्य पार्थिवम् ।
२४०. प्रविवेश स्वनिलयं मिथिलां मिथिलेश्वरः ॥

२४१. गच्छन्तं तं नरव्याघ्रं सर्षिसङ्घं सराघवम् ।
२४२. घोराः स्म पक्षिणो वाचो व्याहरन्ति ततस्ततः ॥

२४३. तमसा संवृतः सूर्यः सर्वा न प्रबभुर्दिशः ।
२४४. भस्मना चावृतं सर्वं सम्मूढमिव तद्बलम् ॥

२४५. वसिष्ठश्चर्षयश्चान्ये राजा च ससुतस्तदा ।
२४६. ससञ्ज्ञा इव तत्रासन् सर्वमन्यद्विचेतनम् ॥

२४७. तस्मिंस्तमसि घोरे तु भस्मच्छन्नेव सा चमूः ।
२४८. ददर्श भीमसङ्काशं जटामण्डलधारिणम् ।
२४९. भार्गवं जामदग्न्यं तं राजराजविमर्दिनम् ।
२५०. स्कन्धे चासाद्य परशुं धनुर्विद्युद्गणोपमम् ।
२५१. प्रगृह्य शरमुख्यं च त्रिपुरघ्नं यथा शिवम् ॥

२५२. तं दृष्ट्वा भीमसङ्काशं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
२५३. वसिष्ठप्रमुखा विप्रा जपहोमपरायणाः ।
२५४. सङ्गता मुनयः सर्वे सञ्जजल्पुरथो मिथः ॥

२५५. पूर्वं क्षत्रवधं कृत्वा गतमन्युर्गतज्वरः ।
२५६. क्षत्रस्योत्सादनं भूयो नखल्वस्य चिकीर्षितम् ॥

२५७. एवमुक्त्वार्घ्यमादाय भार्गवं भीमदर्शनम् ।
२५८. ऋषयो रामरामेति वचो मधुरमब्रुवन् ॥

२५९. प्रतिगृह्य तु तां पूजां ऋषिदत्तां प्रतापवान् ।
२६०. रामं दाशरथिं रामो जामदग्न्योऽभ्यभाषत ॥

२६१. राम दाशरथे राम वीर्यं ते श्रूयतेऽद्भुतम् ।
२६२. धनुषो भेदनं चैव निखिलेन मया श्रुतम् ॥

२६३. तच्छ्रुत्वाहमनुप्राप्तो धनुर्गृह्य परं शुभम् ।
२६४. तदिदं वैष्णवं राम पितृपैतामहं महत् ।
२६५. क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गृह्णीष्व धनुरुत्तमम् ॥

२६६. इदं च वैष्णवं राम धनुः परपुरञ्जयम् ।
२६७. ऋचीके भार्गवे प्रादाद्विष्णुः सम्न्यासमुत्तमम् ॥

२६८. ऋचीकस्तु महातेजाः पुत्रस्याप्रतिकर्मणः ।
२६९. पितुर्मम ददौ दिव्यं जमदग्नेर्महात्मनः ॥

२७०. योजयस्व धनुश्श्रेष्ठे शरं परपुरञ्जयम् ।
२७१. यदि शक्नोषि काकुत्स्थ द्वन्द्वं दास्यामि ते ततः ॥

२७३. श्रुत्वा तज्जामदग्न्यस्य वाक्यं दाशरथिस्तदा ।
२७४. गौरवाद्यन्त्रितकथः पितू राममथाब्रवीत् ॥

२७५. वीर्यहीनमिवाशक्तं क्षत्रधर्मेण भार्गव ।
२७६. अवजानासि मे तेजः पश्य मेऽद्य पराक्रमम् ॥

२७७. इत्युक्त्वा राघवः क्रुद्धो भार्गवस्य शरासनम् ।
२७८. शरं च प्रतिजग्राह हस्ताल्लघुपराक्रमः ॥

२७९. आरोप्य स धनू रामः शरं सज्यं चकार ह ।
२८०. जामदग्न्यं ततो रामं रामः क्रुद्धोऽब्रवीद्वचः ॥

२८१. ब्राह्मणोऽसीति पूज्यो मे विश्वामित्रकृतेन च ।
२८२. तस्माच्छक्तो न ते राम मोक्तुं प्राणहरं शुभम् ॥

२८३. इमां पादगतिं राम तपोबलसमार्जितान् ।
२८४. लोकानप्रतिमान् वा ते हनिष्यामि यदिच्छसि ॥

२८५. जडीकृते तदा लोके रामे वरधनुर्धरे ।
२८६. निर्वीर्यो जामदग्न्योऽसौ रामो राममुदैक्षत ॥

२८७. तेजोऽभिहितवीर्यत्वाज्जामदग्न्यो जडीकृतः ।
२८८. रामं कमलपत्राक्षं मन्दं मन्दमुवाच ह ॥

२८९. लोकास्त्रवप्रतिमा राम निर्जितास्तपसा मया ।
२९०. जहि तान् शरमुख्येन मा भूत्कालस्य पर्ययः ॥

२९१. अक्षयं मधुहन्तारं जानामि त्वां सुरोत्तमम् ।
२९२. धनुषोऽस्य परामर्षात् स्वस्ति तेऽस्तु परन्तप ॥

२९३. तथा ब्रुवति रामे तु जामदग्न्ये प्रतापवान् ।
२९४. रामो दाशरथिः श्रीमान् चिक्षेप शरमुत्तमम् ॥

२९५. स हतान् दृश्य रामेण स्वान् लोकान् तपसार्जितान् ।
२९६. जामदग्न्यो जगामाशु महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् ॥

२९७. ततो वितिमराः सर्वा दिशश्चोपदिशस्तथा ।
२९८. सुराः सर्षिगणा रामं प्रशशंसुरुदायुधम् ॥

२९९. अभिवाद्य ततो रामो वसिष्ठप्रमुखान् ऋषीन् ।
३००. पितरं विह्वलं दृष्ट्वा प्रोवाच रघुनन्दनः ॥

३०१. जामदग्न्यो गतो रामः प्रयातु चतुरङ्गिणी ।
३०२. अयोध्याभिमुखी सेना त्वया नाथेन पालिता ॥

३०३. रामस्य वचनं श्रुत्वा राजा दशरथः सुतम् ।
३०४. बाहुभ्यां संपरिष्वज्य मूर्ध्नि चाघ्राय राघवम् ।
३०५. गतो राम इति श्रुत्वा हृष्टः प्रमुदितो नृपः ॥

३०६. पुनर्जातं तदा मेने पुत्रमात्मानमेव च ।
३०७. चोदयामास तां सेनां जगामाशु ततः पुरीम् ॥

३०८. पताकाध्वजिनीं रम्यां तूर्योद्घुष्टनिनादिताम् ।
३०९. सिक्तराजपथां रम्यां प्रकीर्णकुसुमोत्कराम् ।
३१०. राजप्रवेशसुमुखैः पौरैर्मङ्गलवादिभिः ।
३११. संपूर्णां प्राविशद्राजा जनौघैः समलङ्कृताम् ॥

३१२. अभिवाद्याभिवाद्यान्श्च सर्वा राजसुतास्तदा ।
३१३. रेमिरे मुदिताः सर्वा भर्तृभिः सहिता रहः ॥

३१४. कस्यचित्त्वथ कालस्य राजा दशरथः सुतम् ।
३१५. भरतं कैकयीपुत्रमब्रवीद्रघुनन्दनः ॥

३१६. अयं केकयराजस्य पुत्रो वसति पुत्रक ।
३१७. त्वां नेतुमागतो वीर युधाजिन्मातुलस्तव ॥

३१८. श्रुत्वा दशरथस्यैतद्भरतः कैकयीसुतः ।
३१९. गमनायाभिचक्राम शत्रुघ्नसहितस्तदा ॥

३२०. आपृच्छ्य पितरं शूरो रामं चाक्लिष्टकारिणम् ।
३२१. मातृश्चापि नरश्रेष्ठो शत्रुघ्नसहितो ययौ ॥

३२२. गते च भरते रामो लक्ष्मणश्च महाबलः ।
३२३. पितरं देवसङ्काशं पूजयामासतुस्तदा ॥

३२४. पितुराज्ञां पुरस्कृत्य पौरकार्याणि सर्वशः ।
३२५. चकार रामो धर्मात्मा प्रियाणि च हितानि च ॥

३२६. एवं दशरथः प्रीतो ब्राह्मणा नैगमास्तदा ।
३२७. रामस्य शीलवृत्तेन सर्वे विषयवासिनः ॥

३२८. रामस्तु सीतया सार्धं विजहार बहूनृतून् ।
३२९. मनस्वी तद्गतस्तस्या नित्यं हृदि समर्पितः ॥

३३०. प्रिया तु सीता रामस्य दाराः पितृकृता इति ।
३३१. गुणाद्रूपगुणाच्चापि प्रीतिर्भूयोऽभ्यवर्धत ॥

३३२. तस्याश्च भर्ता द्विगुणं हृदये परिवर्तते ।
३३३. अन्तर्जातमपि व्यक्तमाख्याति हृदयं हृदा ॥

३३४. तस्य भूयो विशेषेण मैथिली जनकात्मजा ।
३३५. देवताभिः समा रूपे सीता श्रीरिव रूपिणी ॥

३३६. तया स राजर्षि सुतोऽभिरामया
३३७. समेयिवानुत्तमराजकन्यया ।
३३८. अतीव रामः शुशुभेऽतिकामया
३३९. विभुः श्रिया विष्णुरिवामरेश्वरः ॥

॥ बालकाण्डम् समाप्तम् ॥

॥२ अयोध्याकाण्डम् ॥

॥२.१ रामाभिषेकनिश्चयः ॥

१. गच्छता मातुलकुलं भरतेन तदानघः ।
२. शत्रुघ्नो नित्यशत्रुघ्नो नीतः प्रीतिपुरस्कृतः ॥

३. स तत्र न्यवसद् भ्रात्रा सह सत्कारसत्कृतः ।
४. मातुलेनाश्वपतिना पुत्रस्नेहेन लालितः ॥

५. तत्रापि निवसन्तौ तौ तर्प्यमाणौ च कामतः ।
६. भ्रातरौ स्मरतां वीरौ वृद्धं दशरथं नृपम् ॥

७. राजापि तौ महातेजाः सस्मार प्रोषितौ सुतौ ।
८. उभौ भरतशत्रुघ्नौ महेन्द्रवरुणोपमौ ॥

९. सर्व एव तु तस्येष्टाश्चत्वारः पुरुषर्षभाः ।
१०. स्वशरीराद्विनिर्वृत्ताश्चत्वार इव बाहवः ॥

११. तेषामपि महातेजा रामो रतिकरः पितुः ।
१२. स्वयंभूरिव भूतानां बभूव गुणवत्तरः ॥

१३. स हि रूपोपपन्नश्च वीर्य्यवाननसूयकः ।
१४. स तु नित्यं प्रशान्तात्मा मृदुपूर्वं प्रभाषते ।
१५. उच्च्यमानोऽपि परुषं नोत्तरं प्रतिपद्यते ॥

१६. कथञ्चिदुपकारेण कृतेनैकेन तुष्यति ।
१७. न स्मरत्यपकाराणां शतमप्यात्मवत्तया ॥

१८. शीलवृद्धैर्ज्ञानवृद्धैर्वयोवृद्धैश्च सज्जनैः ।
१९. कथयन्नास्त वै नित्यमस्त्रयोग्यान्तरेष्वपि ॥

२०. बुद्धिमान् मधुराभाषी पूर्वभाषी प्रियंवदः ।
२१. उत्तरोत्तरयुक्तौ च वक्ता वाचस्पतिर्यथा ॥

२२. वीर्यवान् न च वीर्येण महता तेन विस्मितः ॥

२३. अनुरक्तः प्रजाभिश्च प्रजाश्चाप्यनुरञ्जते ।
२४. दीनानुकम्पी धर्मज्ञो नित्यं प्रग्रहवान् शुचिः ॥

२५. अरोगस्तरुणो वाग्मी वपुष्मान् देशकालवित् ।
२६. सम्यग्विद्याव्रतस्नातो यथावत् साङ्गवेदवित् ॥

२७. धर्मकामार्थतत्त्वज्ञः स्मृतिमान् प्रतिभानवान् ।
२८. लौकिके समयाचारे कृतकल्पो विशारदः ॥

२९. निभृतः संवृताकारो गुप्तमन्त्रः सहायवान् ।
३०. अमोघक्रोधहर्षश्च त्यागसंयमकालवित् ॥

३१. दृढभक्तिः स्थिरप्रज्ञो नासद्ग्राही न दुर्वचः ।
३२. निस्तन्द्रिरप्रमत्तश्च स्वदोषपरदोषवित् ।
३३. शास्त्रज्ञश्च कृतज्ञश्च पुरुषान्तरकोविदः ।
३४. यः प्रग्रहानुग्रहयोर्यथान्यायं विचक्षणः ॥

३५. आयकर्मण्युपायज्ञः सन्दृष्टव्ययकर्मवित् ।
३६. आरोहे विनये चैव युक्तो वारणवाजिनाम् ॥

३७. धनुर्वेदविदां श्रेष्ठो लोकेऽतिरथसम्मतः ।
३८. अभियाता प्रहर्ता च सेनानयविशारदः ॥

३९. स तु श्रेष्ठैर्गुणैर्युक्तः प्रजानां पार्थिवात्मजः ।
४०. बहिश्चर इव प्राणो बभूव गुणतः प्रियः ॥

४१. तमेवं व्रतसम्पन्नमप्रधृष्यपराक्रमम् ।
४२. लोकपालोपमं नाथमकामयत मेदिनी ॥

४३. अथ राज्ञो बभूवैवं वृद्धस्य चिरजीविनः ।
४४. प्रीतिरेषा कथं रामो राजा स्यान्मयि जीवति ॥

४५. एषा ह्यस्य परा प्रीतिर्हृदि सम्परिवर्तते ।
४६. कदा नाम सुतं द्रक्ष्याम्यभिषिक्तमहं प्रियम् ॥

४७. आत्मनश्च प्रजानां च श्रेयसे च प्रियेण च ।
४८. प्राप्तकालेन धर्मात्मा भक्त्या त्वरितवान् नृपः ॥

४९. नानानगरवास्तव्यान् पृथग्जानपदानपि ।
५०. समानिनाय मेदिन्याः प्रधानान् पृथिवीपतीन् ॥

५१. न तु केकयराजानं जनकं वा नराधिपः ।
५२. त्वरया चानयामास पश्चात्तौ श्रोष्यतः प्रियम् ॥

५३. ततः परिषदं सर्वामामन्त्रय वसुधाधिपः ।
५४. हितमुद्धर्षणं चैवमुवाच प्रथितं वचः ॥

५५. दुन्दुभिस्वनकल्पेन गंभीरेणानुनादिना ।
५६. स्वरेण महता राजा जीमूत इव नादयन् ॥

५७. विदितं भवतामेतद्यथा मे राज्यमुत्तमम् ।
५८. पूर्वकैर्मम राजेन्द्रैः सुतवत्परिपालितम् ॥

५९. ममाप्याचरितं पूर्वैः पन्थानमनुगच्छता ।
६०. प्रजा नित्यमनिद्रेण यथाशक्त्यभिरक्षिताः ॥

६१. इदं शरीरं कृत्स्नस्य लोकस्य चरता हितम् ।
६२. पाण्डरस्यातपत्रस्य च्छायायां जरितं मया ॥

६३. राजप्रभावजुष्टां हि दुर्वहामजितेन्द्रियैः ।
६४. परिश्रान्तोऽस्मि लोकस्य गुर्वीं धर्मधुरं वहन् ॥

६५. सोऽहं विश्रममिच्छामि पुत्रं कृत्वा प्रजाहिते ।
६६. सन्निकृष्टानिमान् सर्वाननुमान्य द्विजर्षभान् ॥

६७. अनुजातो हि मां सर्वैर्गुणैर्ज्येष्ठो ममात्मजः ।
६८. पुरन्दरसमो वीर्ये रामः परपुरञ्जयः ॥

६९. तं चन्द्रमिव पुष्येण युक्तं धर्मभृतां वरम् ।
७०. यौवराज्ये नियोक्तास्मि प्रीतः पुरुषपुङ्गवम् ॥

७१. अनुरूपः स वै नाथो लक्ष्मीवान् लक्ष्मणाग्रजः ।
७२. त्रैलोक्यमपि नाथेन येन स्यान्नाथवत्तरम् ॥

७३. यदीदं मेऽनुरूपार्थं मया साधु सुमन्त्रितम् ।
७४. भवन्तो मेऽनुमन्यन्तां कथं वा करवाण्यहम् ॥

७५. यद्यप्येषा मम प्रीतिः हितमन्यद्विचिन्त्यताम् ।
७६. अन्या मध्यस्थचिन्ता हि विमर्दाभ्यधिकोदया ॥

७७. इति ब्रुवन्तं मुदिताः प्रत्यनन्दन्नृपा नृपम् ।
७८. वृष्टिमन्तं महामेघं नर्दन्त इव बर्हिणः ॥

७९. स्निग्धोऽनुनादी सञ्जज्ञे तत्र हर्षसमीरितः ।
८०. जनौघोद्घुष्टसन्नादो विमानं कम्पयन्निव ॥

८१. तस्य धर्मार्थविदुषो भावमाज्ञाय सर्वशः ।
८२. ब्राह्मणा जनमुख्याश्च पौरजानपदैः सह ॥

८३. समेत्य मन्त्रयित्वा तु समतागतबुद्धयः ।
८४. ऊचुश्च मनसा ज्ञात्वा वृद्धं दशरथं नृपम् ॥

८५. अनेकवर्षसाहस्रो वृद्धस्त्वमसि पार्थिव ।
८६. स रामं युवराजानमभिषिञ्चस्व पार्थिवम् ।
८७. इच्छामो हि महाबाहुं रघुवीरं महाबलम् ।
८८. गजेन महता यान्तं रामं छत्रावृताननम् ॥

८९. इति तद्वचनं श्रुत्वा राजा तेषां मनःप्रियम् ।
९०. अजानन्निव जिज्ञासुरिदं वचनमब्रवीत् ॥

९१. श्रुत्वैव वचनं यन्मे राघवं पतिमिच्छथ ।
९२. राजानः संशयोऽयं मे किमिदं ब्रूत तत्त्वतः ॥

९३. कथं नु मयि धर्मेण पृथिवीमनुशासति ।
९४. भवन्तो द्रष्टुमिच्छन्ति युवराजं ममात्मजम् ॥

९५. ते तमूचुर्महात्मानं पौरजानपदैः सह ।
९६. बहवो नृप कल्याणगुणाः पुत्रस्य सन्ति ते ॥

९७. इक्ष्वाकुभ्योऽपि सर्वेभ्यो ह्यतिरिक्तो विशाम्पते ।
९८. रामः सत्पुरुषो लोके सत्यधर्मपरायणः ।
९९. साक्षाद्रामाद्विनिर्वृत्तो धर्मश्चापि श्रिया सह ॥

१००. धर्मज्ञः सत्यसन्धश्च शीलवाननसूयकः ।
१०१. क्षान्तः सान्त्वयिता श्लक्ष्णः कृतज्ञो विजितेन्द्रियः ॥

१०२. संयग्विद्याव्रतस्नातो यथावत् साङ्गवेदवित् ।
१०३. कल्याणाभिजनः साधुरदीनात्मा महामतिः ॥

१०४. यदा व्रजति सङ्ग्रामं ग्रामार्थे नगरस्य वा ।
१०५. गत्वा सौमित्रिसहितो नाविजित्य निवर्तते ॥

१०६. सङ्ग्रामात्पुनरागम्य कुञ्जरेण रथेन वा ।
१०७. पौरान् स्वजनवन्नित्यं कुशलं परिपृच्छति ॥

१०८. व्यसनेषु मनुष्याणां भृशं भवति दुःखितः ।
१०९. उत्सवेषु च सर्वेषु पितेव परितुष्यति ॥

११०. प्रजापालनतत्त्वज्ञो न रागोपहतेन्द्रियः ।
१११. शक्तस्त्रैलोक्यमप्येको भोक्तुं किन्नु महीमिमाम् ॥

११२. वत्सः श्रेयसि जातस्ते दिष्ट्यासौ तव राघव ।
११३. बलमारोग्यमायुश्च रामस्य विदितात्मनः ।
११४. आशंसते जनः सर्वो राष्ट्रे पुरवरे तथा ।
११५. आभ्यन्तरश्च बाह्यश्च पौरजानपदो जनः ॥

११६. स्त्रियो वृद्धास्तरुण्यश्च सायम्प्रातः समाहिताः ।
११७. सर्वान् देवान् नमस्यन्ति रामस्यार्थे यशस्विनः ॥

११८. तं देवदेवोपममात्मजं ते
११९. सर्वस्य लोकस्य हिते निविष्टम् ।
१२०. हिताय नः क्षिप्रमुदारजुष्टम्
१२१. मुदाभिषेक्तुं वरद त्वमर्हसि ॥

१२२. तेषामञ्जलिपद्मानि प्रगृहीतानि सर्वशः ।
१२३. प्रतिगृह्याब्रवीद्राजा तेभ्यः प्रियहितं वचः ॥

१२४. अहोऽस्मि परमप्रीतः प्रभावश्चातुलो मम ।
१२५. यन्मे ज्येष्ठं प्रियं पुत्रं यौवराज्यस्थमिच्छथ ॥

१२६. चैत्रः श्रीमानयं मासः पुण्यः पुष्पितकाननः ।
१२७. यौवराज्याय रामस्य सर्वमेवोपकल्प्यताम् ॥

१२८. राज्ञस्तूपरते वाक्ये जनघोषो महानभूत् ।
१२९. शनैस्तस्मिन् प्रशान्ते च जनघोषे जनाधिपः ।
१३०. वसिष्ठं मुनिशार्दूलं राजा वचनमब्रवीत् ॥

१३१. अभिषेकाय रामस्य यत्कर्म सपरिच्छदम् ।
१३२. तदद्य भगवन् सर्वमाज्ञापयितुमर्हसि ॥

१३३. ततः सुमन्त्रं द्युतिमान् राजा वचनमब्रवीत् ।
१३४. रामः कृतात्मा भवता शीघ्रमानीयतामिति ॥

१३५. स तथेति प्रतिज्ञाय सुमन्त्रो राजशासनात् ।
१३६. रामं तत्रानयाञ्चक्रे रथेन रथिनां वरम् ॥

१३७. प्रासादस्थो (दशरथः) ददर्शायान्तमात्मजम् ।
१३८. गन्धर्वराजप्रतिमं लोके विख्यातपौरुषम् ।
१३९. दीर्घबाहुं महासत्त्वं मत्तमातङ्गगामिनम् ॥

१४०. चन्द्रकान्ताननं राममतीव प्रियदर्शनम् ।
१४१. रूपौदार्यगुणैः पुंसां दृष्टिचित्तापहारिणम् ॥

१४२. घर्माभितप्ताः पर्जन्यं ह्लादयन्तमिव प्रजाः ।
१४३. न ततर्प समायान्तं पश्यमानो नराधिपः ॥

१४४. स प्राञ्जलिरभिप्रेत्य प्रणतः पितुरन्तिके ।
१४५. नाम स्वं श्रावयन् रामो ववन्दे चरणौ पितुः ॥

१४६. तं दृष्ट्वा प्रणतं पार्श्वे कृताञ्जलिपुटं नृपः ।
१४७. गृह्याञ्जलौ समाकृष्य सस्वजे प्रियमात्मजम् ॥

१४८. तेन विभ्राजता तत्र सा सभाभिव्यरोचत ।
१४९. विमलग्रहनक्षत्रा शारदी द्यौरिवेन्दुना ॥

१५०. स तं सस्मितमाभाष्य पुत्रं पुत्रवतां वरः ।
१५१. उवाचेदं वचो राजा देवेन्द्रमिव काश्यपः ॥

१५२. ज्येष्ठायामसि मे पत्न्यां सदृश्यां सदृशः सुतः ।
१५३. उत्पन्नस्त्वं गुणश्रेष्ठो मम रामात्मजः प्रियः ॥

१५४. यतस्त्वया प्रजाश्चेमाः स्वगुणैरनुरञ्जिताः ।
१५५. तस्मात्त्वं पुष्ययोगेन यौवराज्यमवाप्नुहि ॥

१५६. कामतस्त्वं प्रकृत्यैव विनीतो गुणवानसि ।
१५७. गुणवत्यपि तु स्नेहात् पुत्र वक्ष्यामि ते हितम् ॥

१५८. भूयो विनयमास्थाय भव नित्यं जितेन्द्रियः ।
१५९. कामक्रोधसमुत्थानि त्यजेथा व्यसनानि च ॥

१६०. परोक्षया वर्तमानो वृत्त्या प्रत्यक्षया तथा ।
१६१. अमात्यप्रभृतीः सर्वाः प्रकृतीश्चानुरञ्जय ॥

१६२. तच्छ्रुत्वा सुहृदस्तस्य रामस्य प्रियकारिणः ।
१६३. त्वरिताः शीघ्रमभ्येत्य कौसल्यायै न्यवेदयन् ॥

१६४. सा हिरण्यं च गाश्चैव रत्नानि विविधानि च ।
१६५. व्यादिदेश प्रियाख्येभ्यः कौसल्या प्रमदोत्तमा ॥

१६६. अथाभिवाद्य राजानं रथमारुह्य राघवः ।
१६७. ययौ स्वं द्युतिमद्वेश्म जनौघैः प्रतिपूजितः ॥

१६८. ते चापि पौरा नृपतेर्वचस्तत्
१६९. श्रुत्वा तदा लाभमिवेष्टमाशु ।
१७०. नरेन्द्रमामन्त्र्य गृहाणि गत्वा
१७१. देवान् समानर्चुरभिप्रहृष्टाः ॥

१७२. गतेष्वथ नृपो भूयः पौरेषु सह मन्त्रिभिः ।
१७३. मन्त्रयित्वा ततश्चक्रे निश्चयज्ञः स निश्चयम् ॥

१७४. श्व एव पुष्यो भविता श्वोऽभिषेच्यस्तु मे सुतः ।
१७५. रामो राजीवताम्राक्षो यौवराज्य इति प्रभुः ॥

१७६. अथान्तर्गृहमाविश्य राजा दशरथस्तदा ।
१७७. सूतमामन्त्रयामास रामं पुनरिहानय ॥

१७८. प्रतिगृह्य स तद्वाक्यं सूतः पुनरुपाययौ ।
१७९. रामस्य भवनं शीघ्रं राममानयितुं पुनः ॥

१८०. द्वाःस्थैरावेदितं तस्य रामायागमनं पुनः ।
१८१. श्रुत्वैव चापि रामस्तं प्राप्तं शङ्कान्वितोऽभवत् ॥

१८२. प्रवेश्य चैनं त्वरितं रामो वचनमब्रवीत् ।
१८३. यदागमनकृत्यं ते भूयस्तद् ब्रूह्यशेषतः ॥

१८४. तमुवाच ततः सूतो राजा त्वां द्रष्टुमिच्छति ।
१८५. श्रुत्वा प्रमाणमत्र त्वं गमनायेतराय वा ॥

१८६. इति सूतवचः श्रुत्वा रामोऽथ त्वरयान्वितः ।
१८७. प्रययौ राजभवनं पुनर्द्रष्टुं नरेश्वरम् ॥

१८८. प्रविशन्नेव च श्रीमान् राघवो भवनं पितुः ।
१८९. ददर्श पितरं दूरात् प्रणिपत्य कृताञ्जलिः ॥

१९०. प्रणमन्तं समुत्थाप्य तं परिष्वज्य भूमिपः ।
१९१. प्रदिश्य चास्मै रुचिरमासनं पुनरब्रवीत् ॥

१९२. राम वृद्धोऽस्मि दीर्घायुर्भुक्ता भोगा मयेप्सिताः ।
१९३. देवर्षिपितृविप्राणामनृणोऽस्मि तथात्मनः ॥

१९४. न किञ्चिन्मम कर्तव्यं तवान्यत्राभिषेचनात् ।
१९५. अपि चाद्याशुभान् राम स्वप्ने पश्यामि दारुणान् ॥

१९६. तद्यावदेव मे चेतो न विमुञ्चति राघव ।
१९७. तावदेवाभिषेचस्व चला हि प्राणिनां मतिः ॥

१९८. श्वः पुष्ययोगं नियतं वक्ष्यन्ते दैवचिन्तकाः ।
१९९. श्वस्त्वाहमभिषेक्ष्यामि यौवराज्ये परन्तप ॥

२००. तस्मात्त्वयाद्यप्रभृति निशेयं नियतात्मना ।
२०१. सह वध्वोपवस्तव्या दर्भप्रस्तरशायिना ॥

२०२. सुहृदश्चाप्रमत्तास्त्वां रक्षन्त्वद्य समन्ततः ।
२०३. भवन्ति बहुविघ्नानि कार्याण्येवं विधानि हि ॥

२०४. विप्रोषितश्च भरतो यावदेव पुरादितः ।
२०५. तावदेवाभिषेकस्ते प्राप्तकालो मतो मम ॥

२०६. कामं खलु सतां वृत्ते भ्राता ते भरतः स्थितः ।
२०७. ज्येष्ठानुवर्ती धर्मात्मा सानुक्रोशो जितेन्द्रियः ॥

२०८. किन्तु चित्तं मनुष्याणामनित्यमिति मे मतिः ।
२०९. सतां तु धर्मनित्यानां कृतशोभि च राघव ॥

२१०. इत्युक्तः सोऽभ्यनुज्ञातः श्वो भाविन्यभिषेचने ।
२११. व्रजेति रामः पितरमभिवाद्याभ्ययाद् गृहम् ॥

२१२. प्रविश्य चात्मनो वेश्म राज्ञोद्दिष्टेऽभिषेचने ।
२१३. तत्क्षणेन च निर्गम्य मातुरन्तःपुरं ययौ ॥

२१४. तत्र तां प्रवणामेव मातरं क्षौमवासिनीम् ।
२१५. वाग्यतां देवतागारे ददर्शायाचतीं श्रियम् ॥

२१६. प्रागेव चागता तत्र सुमित्रा लक्ष्मणस्तदा ।
२१७. सीता चानायिता श्रुत्वा प्रियं रामाभिषेचनम् ॥

२१८. तस्मिन् काले हि कौसल्या तस्थावामीलितेक्षणा ।
२१९. श्रुत्वा पुष्येण पुत्रस्य यौवराज्याभिषेचनम् ।
२२०. प्राणायामेन पुरुषं ध्यायमाना जनार्दनम् ॥

२२१. तथा सन्नियमामेव सोऽभिगम्याभिवाद्य च ।
२२२. उवाच वचनं रामो हर्षयन्स्तामिदं तदा ।
२२३. अंब पित्रा नियुक्तोऽस्मि प्रजापालनकर्मणि ।
२२४. भविता श्वोऽभिषेको मे यथा मे शासनं पितुः ॥

२२५. सीतयाप्युपवस्तव्या रजनीयं मया सह ।
२२६. एवं ॠत्विगुपाध्यायैः सह मामुक्तवान् पिता ॥

२२७. यानि यान्यत्र योग्यानि श्वो भाविन्यभिषेचने ।
२२८. तानि मे मङ्गलान्यद्य वैदेह्याश्चैव कारय ॥

२२९. एतच्छ्रुत्वा तु कौसल्या चिरकालाभिकाङ्क्षितम् ।
२३०. हर्षबाष्पकलं वाक्यमिदं राममभाषत ॥

२३१. वत्स राम चिरञ्जीव हतास्ते परिपन्थिनः ।
२३२. ज्ञातीन् मे त्वं श्रिया युक्तः सुमित्रायाश्च नन्दय ॥

२३३. अमोघं बत मे क्षान्तं पुरुषे पुष्करेक्षणे ।
२३४. येयमिक्ष्वाकुराज्यश्रीः पुत्र त्वां संश्रयिष्यति ॥

२३५. इत्येवमुक्तो मात्रेदं रामो भ्रातरमब्रवीत् ।
२३६. प्राञ्जलिं प्रह्वमासीनमभिवीक्ष्य स्मयन्निव ॥

२३७. लक्ष्मणेयं मया सार्धं प्रशाधि त्वं वसुन्धराम् ।
२३८. द्वितीयं मेऽन्तरात्मानं त्वामियं श्रीरुपस्थिता ॥

२३९. सौमित्रे भुङ्क्ष्व भोगान्स्त्वमिष्टान् राज्यफलानि च ।
२४०. जीवितं च हि राज्यं च त्वदर्थमभिकामये ॥

२४१. इत्युक्त्वा लक्ष्मणं रामो मातरावभिवाद्य च ।
२४२. अभ्यनुज्ञाप्य सीतां च जगाम स्वं निवेशनम् ॥

२४३. ततः पौरजनः सर्वः श्रुत्वा रामाभिषेचनम् ।
२४४. प्रभातां रजनीं दृष्ट्वा चक्रे शोभयितुं पुरीम् ॥

२४५. सिताभ्रशिखराभेषु देवतायतनेषु च ।
२४६. चतुष्पथेषु रथ्यासु चैत्येष्वट्टालकेषु च ।

२४७. सभासु चैव सर्वासु वृक्षेष्वालक्षितेषु च ।
२४८. ध्वजाः समुच्छ्रिताश्चित्राः पताकाश्चाभवन्स्तदा ॥

२४९. कृतपुष्पोपहारश्च धूपगन्धाधिवासितः ।
२५०. राजमार्गः कृतः श्रीमान् पौरै रामाभिषेचने ॥

२५१. प्रकाशकरणार्थं च निशागमनशङ्कया ।
२५२. दीपवृक्षान्स्तथा चक्रुरनुरथ्यासु सर्वशः ॥

२५३. रामाभिषेके सम्प्राप्ते चत्वरेषु गृहेषु च ।
२५४. रामाभिषेकयुक्ताश्च कथाश्चक्रुर्मिथो जनाः ॥

२५५. चिरञ्जीवतु धर्मात्मा राजा दशरथोऽनघः ।
२५६. यत्प्रसादेनाभिषिक्तं रामं द्रक्ष्यामहे वयम् ॥

२५७. सर्वे ह्यनुगृहीताः स्म यन्नो रामो महीपतिः ।
२५८. चिराय भविता गोप्ता दृष्टलोकपरावरः ॥

२५९. अनुद्धतमना विद्वान् धर्मात्मा भ्रातृवत्सलः ।
२६०. यथा च भ्रातृषु स्निग्धस्तथास्मास्वपि राघवः ॥

२६१. एवं विधं कथयतां पौराणां शुश्रुवुस्तदा ।
२६२. दिग्भ्योऽपि श्रुतवृत्तान्ताः प्राप्ता जानपदा जनाः ॥

२६३. जनौघैस्तैर्विसर्पद्भिः शुश्रुवे तत्र निस्वनः ।
२६४. पर्वसूदीर्णवेगस्य सागरस्येव निस्वनः ॥

॥२.२ प्रतिज्ञाबद्धः दशरथः ॥

१. ज्ञातिदासी यतो जाता कैकेय्यास्तु सहोषिता ।
२. प्रासादं चन्द्रसङ्काशमारुरोह यदृच्छया ॥

३. सिक्तराजपथां रम्यां प्रकीर्णकुसुमोत्कराम् ।
४. अयोध्यां मन्थरा तस्मात्प्रासादादन्ववैक्षत ॥

५. सम्प्रहृष्टजनाकीर्णां ब्रह्मघोषाभिनादिताम् ।
६. प्रहृष्टवरहस्त्र्यश्वां सम्प्रणर्दितगोवृषाम् ।

७. अयोध्यां मन्थरा दृष्ट्वा परं विस्मयमागता ॥

८. प्रहर्षोत्फुल्लनयनां पाण्डरक्षौमवासिनीम् ।
९. अविदूरे स्थितां दृष्ट्वा धात्रीं पप्रच्छ मन्थरा ॥

१०. उत्तमेनाभिसंयुक्ता हर्षेणार्थपरा सती ।
११. राममाता धनं किन्नु जनेभ्यः सम्प्रयच्छति ॥

१२. अतिमात्रप्रहर्षोऽयं किं जनस्य च शंस मे ।
१३. कारयिष्यति किं वापि सम्प्रहृष्टो महीपतिः ॥

१४. विदीर्यमाणा हर्षेण धात्री तु परया मुदा ।
१५. आचचक्षेऽथ कुब्जायै भूयसीं राघवश्रियम् ॥

१६. श्वः पुष्येण जितक्रोधं यौवराज्येन राघवम् ।
१७. राजा दशरथो राममभिषेचयितानघम् ॥

१८. धात्रयास्तु वचनं श्रुत्वा कुब्जा क्षिप्रममर्षिता ।
१९. कैलासशिखराकारात् प्रासादादवरोहत ॥

२०. सा दह्यमाना कोपेन मन्थरा पापदर्शिनी ।
२१. शयानामेत्य कैकेयीमिदं वचनमब्रवीत् ॥

२२. उत्तिष्ठ मूढे किं शेषे भयं त्वामभिवर्त्तते ।
२३. उपप्लुतमघौघेन किमात्मानं न बुध्यसे ॥

२४. चलं हि तव सौभाग्यं नद्याः स्रोत इवोष्णगे ॥

२५. एवमुक्ता तु कैकेयी रुष्टया परुषं वचः ।
२६. कुब्जया पापदर्शिन्या विषादमगमत् परम् ॥

२७. कैकेयीत्वब्रवीत् कुब्जां कच्चित्क्षेमं न मन्थरे ।
२८. विषण्णवदनां हि त्वां लक्षये भृशदुःखिताम् ॥

२९. मन्थरा तु वचः श्रुत्वा कैकेय्याः मधुराक्षरम् ।
३०. उवाच क्रोधसंयुक्ता वाक्यं वाक्यविशारदा ॥

३१. अक्षय्यं सुमहद्देवि प्रवृत्तं त्वद्विनाशनम् ।
३२. रामं दशरथो राजा यौवराज्येऽभिषेक्ष्यति ॥

३३. अपवाह्य स दुष्टात्मा भरतं तव बन्धुषु ।
३४. काल्ये स्थापयिता रामं राज्ये निहतकण्टके ॥

३५. नराधिपकुले जाता महिषी त्वं महीपतेः ।
३६. उग्रत्वं राजधर्माणां कथं देवि न बुध्यसे ॥

३७. मन्थराया वचः श्रुत्वा शयाना सा शुभानना ।
३८. उत्तस्थौ हर्षसम्पूर्णा चन्द्रलेखेव शारदी ॥

३९. अतीव सा तु संहृष्टा कैकेयी विस्मयान्विता ।
४०. एकमाभरणं तस्यै कुब्जायै प्रददौ शुभम् ॥

४१. दत्त्वा त्वाभरणं तस्यै पुनरेवाब्रवीदिदम् ॥

४२. इदं तु मन्थरे मह्यमाख्यासि परमं प्रियम् ।
४३. एतन्मे प्रियमाख्यातुः किं वा भूयः करोमि ते ॥

४४. रामे वा भरते वाहं विशेषं नोपलक्षये ।
४५. तस्मात्तुष्टास्मि यद्राजा रामं राज्येऽभिषेक्ष्यति ॥

४६. मन्थरात्वभ्यसूय्यैनामुत्सृज्याभरणं च तत् ।
४७. उवाचेदं ततो वाक्यं कोपदुःखसमन्विता ॥

४८. हर्षं किमिदमस्थाने कृतवत्यपि बालिशे ।
४९. शोकसागरमध्यस्थमात्मानं नावबुध्यसे ॥

५०. शोच्यामि दुर्मतित्वं ते का हि प्राज्ञा प्रहर्षयेत् ।
५१. अरेः सपत्नीपुत्रस्य वृद्धिं मृत्योरिवागताम् ॥

५२. भरतादेव रामस्य राज्यसाधारणाद्भयम् ।
५३. तद्विचिन्त्य विषण्णास्मि भयं भीताद्धि जायते ॥

५४. प्रत्यासन्नक्रमेणापि भरतस्यैव भामिनि ।
५५. राज्यक्रमो विप्रकृष्टस्तयोस्तावत् कनीयसोः ॥

५६. विदुषः क्षत्रचारित्रे प्राज्ञस्य प्राप्तकारिणः ।
५७. भयात् प्रवेपे रामस्य चिन्तयन्ती तवात्मजम् ॥

५८. सुभगा खलु कौसल्या यस्याः पुत्रोऽभिषेक्ष्यते ।
५९. यौवराज्येन महता श्वः पुष्येण द्विजोत्तमैः ॥

६०. प्राप्तां सुमहतीं प्रीतिं प्रतीतां तां हतद्विषम् ।
६१. उपस्थास्यसि कौसल्यां दासीवत्त्वं कृताञ्जलिः ॥

६२. एवं चेत्त्वं सहास्माभिस्तस्याः प्रेष्या भविष्यसि ।

६३. पुत्रश्च तव रामस्य प्रेष्यभावं गमिष्यति ॥

६४. हृष्टाः खलु भविष्यन्ति रामस्य परमाः स्त्रियः ।
६५. अप्रहृष्टा भविष्यन्ति स्नुषास्ते भरतक्षये ॥

६६. तां दृष्ट्वा परमप्रीतां ब्रुवन्तीं मन्थरां ततः ।
६७. रामस्यैव गुणान् देवी कैकेयी प्रशशंस ह ॥

६८. धर्मज्ञो गुरुभिर्दान्तः कृतज्ञः सत्यवाक् शुचिः ।
६९. रामो राज्ञः सुतो ज्येष्ठो यौवराज्यमतोऽर्हति ॥

७०. भ्रातॄन् भृत्यान्श्च दीर्घायुः पितृवत् पालयिष्यति ।
७१. कौसल्यातोऽतिरिक्तं च सोऽनुशुश्रूषते हि माम् ॥

७२. सन्तप्यसे कथं कुब्जे श्रुत्वा रामाभिषेचनम् ॥

७३. भरतश्चापि रामस्य ध्रुवं वर्षशतात् परम् ।
७४. पितृपैतामहं राज्यमवाप्ता पुरुषर्षभः ॥

७५. कैकेय्या वचनं श्रुत्वा मन्थरा भृशदुःखिता ।
७६. दीर्घमुष्णं विनिःश्वस्य कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥

७७. अनर्थदर्शिनी मौर्ख्यान्नात्मानं नावबुध्यसे ।
७८. शोकव्यसनविस्तीर्णे मज्जन्ती शोकसागरे ॥

७९. भविता राघवो राजा राघवस्यानु यः सुतः ।
८०. राजवंशात्तु कैकेयि भरतः परिहास्यते ॥

८१. न हि राज्ञः सुताः सर्वे राज्ये तिष्ठन्ति भामिनि ।
८२. स्थाप्यमानेषु सर्वेषु सुमहाननयो भवेत् ॥

८३. तस्माज्ज्येष्ठे हि कैकेयि राज्यतन्त्राणि पार्थिवाः ।
८४. स्थापयन्त्यनवद्याङ्गि गुणवत्स्वितरेष्वपि ॥

८५. ध्रुवं तु भरतं रामः प्राप्य राज्यमकण्टकम् ।
८६. देशान्तरं वा नयिता लोकान्तरमथापि वा ॥

८७. बाल एव हि मातुल्यं भरतो नायितस्त्वया ।
८८. सन्निकर्षाच्च सौहार्दं जायते स्थावरेष्वपि ॥

८९. गोप्ता हि रामं सौमित्रिर्लक्ष्मणं चापि राघवः ।
९०. अश्विनोरिव सौभ्रात्रं तयोर्लोकेषु विश्रुतम् ॥

९१. तस्मान्न लक्ष्मणे रामः पापं किञ्चित्करिष्यति ।
९२. रामस्तु भरते पापं कुर्यादिति न संशयः ॥

९३. तस्माद्राजगृहादेव वनं गच्छतु ते सुतः ॥

९४. दर्पान्निराकृता पूर्वं त्वया सौभाग्यवत्तया ।
९५. राममाता सपत्नी ते कथं वैरं न यातयेत् ॥

९६. एतद्धि रोचते मह्यं भृशं चापि हितं तव ।
९७. यदि चेद्भरतो धर्मात् पित्र्यं राज्यमवाप्स्यति ॥

९८. यदा हि रामः पृथिवीमवाप्स्यति
९९. ध्रुवं प्रणष्टो भरतो भविष्यति ।
१००. अतो हि सञ्चिन्तय राज्यमात्मजे
१०१. परस्य चैवाद्य विवासकारणम् ॥

१०२. एवमुक्ता तु कैकेयी कोपेन ज्वलितानना ।
१०३. दीर्घमुष्णं विनिःश्वस्य मन्थरामिदमब्रवीत् ॥

१०४. कथय त्वं ममोपायं केनोपायेन मन्थरे ।
१०५. भरतः प्राप्नुयाद्राज्यं न तु रामः कथञ्चन ॥

१०६. एवमुक्ता तया देव्या मन्थरा पापदर्शिनी ।
१०७. रामार्थमुपहिंसन्ती कुब्जा वचनमब्रवीत् ॥

१०८. किं न स्मरसि कैकेयि स्मरन्ती वा निगूहसे ।
१०९. यदुच्यमानमात्मार्थं मत्तस्त्वं श्रोतुमिच्छसि ॥

११०. तव दैवासुरे युद्धे सह राजर्षिभिः पतिः ।
१११. अगच्छत्त्वामुपादाय देवराजस्य साह्यकृत् ॥

११२. तत्राकरोन्महद्युद्धं राजा दशरथस्तदा ।
११३. असुरैश्च महाबाहुः शस्त्रैश्च शकलीकृतः ॥

११४. अपवाह्य त्वया देवि सङ्ग्रामान्नष्टचेतनः ।
११५. तत्रापि विक्षितः शस्त्रैः पतिस्ते रक्षितस्त्वया ॥

११६. तुष्टेन तेन दत्तौ ते द्वौ वरौ शुभदर्शने ।
११७. स त्वयोक्तः पतिर्देवि यदेच्छेयं तदा वरौ ।
११८. गृह्णीयामिति तत्तेन तथेत्युक्तं महात्मना ॥

११९. अनभिज्ञा ह्यहं देवि त्वयैव कथिता पुरा ।

१२०. कथैषा तव तु स्नेहान्मनसा धार्यते मया ॥

१२१. रामाभिषेकसम्भारान्निगृह्य च निवर्तय ।
१२२. तौ वरौ याच भर्तारं भरतस्याभिषेचनम् ॥

१२३. प्रव्राजनं तु रामस्य त्वं वर्षाणि चतुर्दश ।
१२४. एवं प्रव्राजितश्चैव रामोऽरामो भविष्यति ॥

१२५. येन कालेन रामश्च वनात्प्रत्यागमिष्यति ।
१२६. तेन कालेन पुत्रस्ते कृतमूलो भविष्यति ।
१२७. सङ्गृहीतमनुष्यश्च सुहृद्भिः सार्धमात्मवान् ॥

१२८. क्रोधागारं प्रविश्याद्य क्रुद्धेवाश्वपतेः सुते ।
१२९. शेष्वानन्तर्हितायां त्वं भूमौ मलिनवासिनी ॥

१३०. मा स्मैनं प्रत्युदीक्षेथा मा चैनमभिभाषथाः ।
१३१. रुदन्ती चापि तं दृष्ट्वा जगत्यां शोकलालसा ॥

१३२. दयिता त्वं सदा भर्तुरत्र मे नास्ति संशयः ।
१३३. तव प्रियार्थं राजा हि प्राणानपि परित्यजेत् ॥

१३४. न ह्यतिक्रमितुं शक्तस्तव वाक्यं महीपतिः ।
१३५. मन्दस्वभावे बुद्ध्यस्व सौभाग्यबलमात्मनः ॥

१३६. मणिमुक्तं सुवर्णानि रत्नानि विविधानि च ।
१३७. दद्याद्दशरथो राजा मा स्म तेषु मनः कृथाः ॥

१३८. सा हि वाक्येन कुब्जायाः किशोरीवोत्पथं गता ।
१३९. कैकेयी विस्मयं प्राप्ता परं परमदर्शना ॥

१४०. अनर्थमर्थरूपेण ग्राहिता सा ततस्तया ।
१४१. हृष्टा प्रतीता कैकेयी मन्थरामिदमब्रवीत् ॥

१४२. कुब्जे त्वां नाभिजानामि श्रेष्ठां श्रेष्ठाभिधायिनीम् ।
१४३. पृथिव्यामसि कुब्जानामुत्तमा बुद्धिनिश्चये ॥

१४४. त्वमेव तु ममार्थेषु नित्ययुक्ता हितैषिणी ।
१४५. नाहं समवबुद्ध्येयं कुब्जे राज्ञश्चिकीर्षितम् ॥

१४६. सन्ति दुस्संस्थिताः कुब्जा वक्राः परमपापिकाः ।
१४७. त्वं पद्ममिव वातेन सन्नता प्रियदर्शना ॥

१४८. आसन् याः शम्बरे मायाः सहस्रमसुराधिपे ।
१४९. सर्वास्त्वयि निविष्टास्ता भूयश्चान्याः सहस्रशः ॥

१५०. अत्र ते प्रतिमोक्ष्यामि मालां कुब्जे हिरण्मयीम् ।
१५१. अभिषिक्ते च भरते राघवे च वनं गते ।
१५२. कारयिष्यामि ते कुब्जे शुभान्याभरणानि च ।
१५३. परिधाय शुभे वस्त्रे देवतेव चरिष्यसि ॥

१५४. तवापि कुब्जाः कुब्जायाः सर्वाभरणभूषिताः ।
१५५. पादौ परिचरिष्यन्ति यथैव त्वं सदा मम ॥

१५६. इति प्रशस्यमाना सा कैकेयीमिदमब्रवीत् ।
१५७. गतोदके सेतुबन्धो न कल्याणि विधीयते ।
१५८. उत्तिष्ठ कुरु कल्याणि राजानमनुदर्शय ॥

१५९. तथा प्रोत्साहिता देवी गत्वा मन्थरया सह ।
१६०. क्रोधागारं विशालाक्षी मन्थरामिदमब्रवीत् ॥

१६१. अहं हि नैवास्तरणानि वा स्रजो
१६२. न चन्दनं नाञ्जनपानभोजनम् ।
१६३. न किञ्चिदिच्छामि न चेह जीवितं
१६४. न चेदितो गच्छति राघवो वनम् ॥

१६५. अथैतदुक्त्वा वचनं सुदारुणम्
१६६. निधाय सर्वाभरणानि भामिनी ।
१६७. असंवृतामास्तरणेन मेदिनीम्
१६८. तदाधिशिष्ये पतितेव किन्नरी ॥

१६९. उदीर्णसंरम्भतमोवृतानना
१७०. तथावमुक्तोत्तममाल्यभूषणा ।
१७१. नरेन्द्रपत्नी विमला बभूव सा
१७२. तमोवृता द्यौरिव मग्नतारका ॥

१७३. आज्ञाप्य तु महाराजो राघवस्याभिषेचनम् ।
१७४. उपस्थानमनुज्ञाप्य प्रविवेश निवेशनम् ॥

१७५. अद्य रामाभिषेको वै प्रसिद्ध इति जज्ञिवान् ।
१७६. प्रियार्हां प्रियमाख्यातुं विवेशान्तःपुरं वशी ॥

१७७. तत् प्रविश्य महाराजः स्वमन्तःपुरमृद्धिमत् ।
१७८. न ददर्श प्रियां राजा कैकेयीं शयनोत्तमे ॥

१७९. स कामबलसंयुक्तो रत्यर्थं मनुजाधिपः ।
१८०. अपश्यन् दयितां भार्यां पप्रच्छ विषसाद च ॥

१८१. न हि तस्य पुरा देवी तां वेलामत्यवर्तत ।
१८२. न च राजा गृहं शून्यं प्रविवेश कदाचन ॥

१८३. ततो गृहगतो राजा कैकेयीं पर्यपृच्छत ।
१८४. यथापुरमविज्ञाय स्वार्थलिप्सुमपण्डिताम् ॥

१८५. प्रतिहारी त्वथोवाच संत्रस्ता सुकृताञ्जलिः ।
१८६. देव देवी भृशं क्रुद्धा क्रोधागारमभिद्रुता ॥

१८७. प्रतिहार्या वचः श्रुत्वा राजा परमदुर्मनाः ।
१८८. विषसाद पुनर्भूयो लुलितव्याकुलेन्द्रियः ॥

१८९. स वृद्धस्तरुणीं भार्यां प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम् ।
१९०. अपापः पापसङ्कल्पां ददर्श धरणीतले ॥

१९१. लतामिव विनिष्कृत्तां स्नेहात् परिममर्श ताम् ॥

१९२. परिमृश्य च पाणिभ्यामभिसन्त्रस्तचेतनः ।
१९३. कामी कमलपत्राक्षीमुवाच वनितामिदम् ॥

१९४. देवि केनाभिशप्तासि केन वासि विमानिता ।
१९५. यदिदं ममदुःखाय शेषे कल्याणि पांसुषु ॥

१९६. सन्ति ते कुशला वैद्यास्त्रवभितुष्टाश्च सर्वशः ।
१९७. सुखितां त्वां करिष्यन्ति व्याधिमाचक्ष्व भामिनि ॥

१९८. मा रोदीर्मा च कार्षीस्त्रवं देवि सम्परिशोषणम् ।
१९९. कः प्रियं लभतामद्य को वा सुमहदप्रियम् ॥

२००. अवध्यो वध्यतां को वा को वा वध्यो विमुच्यताम् ।
२०१. दरिद्रः को भवत्वाढ्यो द्रव्यवान् वाप्यकिञ्चनः ॥

२०२. अहं चैव मदीयाश्च सर्वे तव वशानुगाः ।
२०३. करिष्यामि तव प्रीतिं सुकृतेनापि ते शपे ॥

२०४. किमायासेन ते भीरु उत्तिष्ठोत्तिष्ठ शोभने ।
२०५. तत्त्वं मे ब्रूहि कैकेयि यतस्ते भयमागतम् ॥

२०६. तत्ते व्यपनयिष्यामि नीहारमिव रश्मिवान् ॥

२०७. तथोक्ता सा समाश्वस्ता वक्तुकामा तदप्रियम् ।
२०८. परिपीडयितुं भूयो भर्त्तारमुपचक्रमे ॥

२०९. तं मन्मथशरैर्विद्धं कामवेगवशानुगम् ।
२१०. उवाच पृथिवीपालं कैकेयी दारुणं वचः ॥

२११. नास्मि विप्रकृता देव केनचिन्नावमानिता ।
२१२. अभिप्रायस्तु मे कश्चित्तमिच्छामि त्वया कृतम् ॥

२१३. प्रतिज्ञां प्रतिजानीष्व यदि त्वं कर्तुमिच्छसि ।
२१४. अथ तद्व्याहरिष्यामि यदभिप्रार्थितं मया ॥

२१५. तामुवाच महातेजाः कैकेयीमीषदुत्स्मितः ।
२१६. कामी हस्तेन सङ्गृह्य मूर्द्धजेषु शुचिस्मिताम् ॥

२१७. अवलिप्ते न जानासि त्वत्तः प्रियतमा मम ।
२१८. मनुजो मनुजव्याघ्राद्रामादन्यो न विद्यते ॥

२१९. तेनाजय्येन मुख्येन राघवेण महात्मना ।
२२०. यं मुहूर्तमपश्यन्स्तु न जीवेयमहं ध्रुवम् ।
२२१. आत्मना वात्मजैश्चान्यैर्वृणे यं मनुजर्षभम् ।
२२२. तेन रामेण कैकेयि शपे ते वचनक्रियाम् ॥

२२३. तेन वाक्येन संहृष्टा तमभिप्रायमागतम् ।
२२४. निर्माध्यस्थाच्च हर्षाच्च बभाषे दुःसहं वचः ॥

२२५. यथा क्रमेण शपसि वरं मम ददासि च ।
२२६. तच्छृण्वन्तु त्रयस्त्रिंशद्देवाः साग्निपुरोगमाः ॥

२२७. सत्यसन्धो महातेजा धर्मज्ञः सुसमाहितः ।
२२८. वरं मम ददात्येष तन्मे शृण्वन्तु देवताः ॥

२२९. स्मर राजन् पुरावृत्तं तस्मिन् दैवासुरे रणे ।
२३०. तत्र चापि मया देव यत्त्वं समभिरक्षितः ।
२३१. जाग्रत्या यतमानायास्ततो मे प्राददा वरौ ॥

२३२. तौ तु दत्तौ वरौ देव निक्षेपौ मृगयाम्यहम् ॥

२३३. अभिषेकसमारम्भो राघवस्योपकल्पितः ।
२३४. अनेनैवाभिषेकेन भरतो मेऽभिषिच्यताम् ॥

२३५. नवपञ्च च वर्षाणि दण्डकारण्यमाश्रितः ।
२३६. चीराजिनजटाधारी रामो भवतु तापसः ॥

२३७. एष मे परमः कामो दत्तमेव वरं वृणे ।
२३८. अद्य चैव हि पश्येयं प्रयान्तं राघवं वनम् ॥

२३९. ततः श्रुत्वा महाराजः कैकेय्या दारुणं वचः ।
२४०. चिन्तामभिसमापेदे मुहूर्त्तं प्रतताप च ॥

२४१. किं नु मे यदि वा स्वप्नश्चित्तमोहोऽपि वा मम ।
२४२. अनुभूतोपसर्गो वा मनसो वाप्युपद्रवः ।
२४३. इति सञ्चिन्त्य तद्राजा नाभ्यगच्छत्तदा सुखम् ॥

२४४. मण्डले पन्नगो रुद्धो मन्त्रैरिव महाविषः ।
२४५. अहो धिगिति सामर्षो वाचमुक्त्वा नराधिपः ।
२४६. मोहमापेदिवान् भूयः शोकोपहतचेतनः ॥

२४७. चिरेण तु नृपः सञ्ज्ञां प्रतिलभ्य सुदुःखितः ।
२४८. कैकेयीमब्रवीत् क्रुद्धः प्रदहन्निव चक्षुषा ॥

२४९. नृशंसे दुष्टचारित्रे कुलस्यास्य विनाशिनि ।
२५०. किं कृतं तव रामेण पापे पापं मयापि वा ॥

२५१. यदा ते जननीतुल्यां वृत्तिं वहति राघवः ।
२५२. तस्यैव त्वमनर्थाय किं निमित्तमिहोद्यता ॥

२५३. ननु ते राघवस्तुल्यो भरतेन महात्मना ।
२५४. बहुशो हि सुबाले त्वं कथाः कथयसे मम ॥

२५५. तस्य धर्मात्मनो देवि वने वासं यशस्विनः ।
२५६. कथं रोचयसे भीरु नववर्षाणि पञ्च च ॥

२५७. रामो हि भरताद्भूयस्तव शुश्रूषते सदा ।
२५८. विशेषं त्वयि तस्मात्तु भरतस्य न लक्षये ॥

२५९. सत्येन लोकान् जयति दीनान् दानेन राघवः ।
२६०. गुरून् शुश्रूषया वीरो धनुषा युधि शात्रवान् ॥

२६१. सत्यं दानं तपस्त्यागो मित्रता शौचमार्जवम् ।
२६२. विद्या च गुरुशुश्रूषा ध्रुवाण्येतानि राघवे ॥

२६३. तस्मिन्नार्जवसम्पन्ने देवि देवोपमे कथम् ।

२६४. पापमाशंससे पापे महर्षिसमतेजसि ॥

२६५. जीवलोको यथा सर्वो रामस्याह गुणस्तवम् ।
२६६. अपराधं कमुद्दिश्य त्यक्षामीष्टमहं सुतम् ॥

२६७. कौसल्यां वा सुमित्रां वा त्यजेयमपि वा श्रियम् ।
२६८. जीवितं वात्मनो रामं न त्वेव पितृवत्सलम् ॥

२६९. तिष्ठेल्लोको विना सूर्यं सस्यं वा सलिलं विना ।
२७०. न तु रामं विना देहे तिष्ठेत्तु मम जीवितम् ॥

२७१. तदलं त्यज्यतामेष निश्चयः पापनिश्चये ।
२७२. अपि ते चरणौ मूर्ध्ना स्पृशाम्येष प्रसीद मे ॥

२७३. इति दुःखाभिसन्तप्तं विलपन्तमचेतनम् ।
२७४. घूर्णमानं महाराजं शोकेन समभिप्लुतम् ।
२७५. पारं शोकार्णवस्याशु प्रार्थयन्तं पुनः पुनः ।
२७६. प्रत्युवाचाथ कैकेयी रौद्रा रौद्रतरं वचः ॥

२७७. यदि दत्त्वा वरौ राजन् पुनः प्रत्यनुतप्यसे ।
२७८. धार्मिकत्त्वं कथं वीर पृथिव्यां कथयिष्यसि ॥

२७९. यस्याः प्रसादे जीवामि या च मामभ्यपालयत् ।
२८०. तस्याः कृता मया मिथ्या कैकेय्या इति वक्ष्यसि ॥

२८१. शैब्यः श्येनकपोतीये स्वमांसं पक्षिणे ददौ ।
२८२. अलर्कश्चक्षुषी दत्त्वा जगाम गतिमुत्तमाम् ॥

२८३. स त्वं धर्मं परित्यज्य रामं राज्येऽभिषिच्य च ।
२८४. सह कौसल्यया नित्यं रन्तुमिच्छसि दुर्मते ॥

२८५. भवत्त्वधर्मो धर्मो वा सत्यं वा यदि वानृतम् ।
२८६. यत्त्वया संश्रुतं मह्यं तस्य नास्ति व्यतिक्रमः ॥

२८७. अहं हि विषमद्यैव पीत्वा बहु तवाग्रतः ।
२८८. पश्यतस्ते मरिष्यामि रामो यद्यभिषिच्यते ॥

२८९. एकाहमपि पश्येयं यद्यहं राममातरम् ।
२९०. अञ्जलिं प्रतिगृह्णन्तीं श्रेयो ननु मृतिर्मम ॥

२९१. भरतेनात्मना चाहं शपे ते मनुजाधिप ।
२९२. यथा नान्येन तुष्येयं ऋते राम विवासनात् ॥

२९३. एतावदुक्त्वा वचनं कैकेयी विरराम ह ।
२९४. विलपन्तं च राजानं न प्रतिव्याजहार सा ॥

२९५. श्रुत्वा च राजा कैकेय्या वृतं परमशोभनम् ।
२९६. ध्यात्वा रामेति निःश्वस्य छिन्नस्तरुरिवापतत् ॥

२९७. नष्टचित्तो यथोन्मत्तो विपरीतो यथातुरः ।
२९८. ह्रततेजा यथा सर्पो बभूव जगतीपतिः ॥

२९९. दीनया तु गिरा राजा इति होवाच कैकयीम् ॥

३००. यदि भर्तुः प्रियं कार्यं लोकस्य भरतस्य च ।
३०१. विरमैतेन भावेन त्वमेतेनानृतेन वा ॥

३०२. न कथञ्चिदृते रामाद् भरतो राज्यमावसेत् ।
३०३. रामादपि हि तं मन्ये धर्मतो बलवत्तरम् ॥

३०४. यदा तु बहवो वृद्धा गुणवन्तो बहुश्रुताः ।
३०५. परिप्रक्ष्यन्ति काकुत्स्थं वक्ष्यामि किमहं तदा ॥

३०६. अनार्य इति मामार्याः पुत्रविक्रायिकं ध्रुवम् ।
३०७. धिक्करिष्यन्ति रथ्यासु सुरापं ब्राह्मणं यथा ॥

३०८. बालिशो बत कामात्मा राजा दशरथो भृशम् ।
३०९. स्त्रीकृते यः प्रियं पुत्रं वनं प्रस्थापयिष्यति ॥

३१०. नालं द्वितीयं वचनं पुत्रो मां प्रतिभाषितुम् ।
३११. स वनं प्रव्रजेत्युक्तो बाढमित्येव वक्ष्यति ॥

३१२. प्रतिकूलं प्रियं मे स्यान्न तु वत्सः करिष्यति ॥

३१३. किं मां वक्ष्यति कौसल्या राघवे वनमास्थिते ।
३१४. किञ्चैनां प्रतिवक्ष्यामि कृत्वा विप्रियमीदृशम् ॥

३१५. यदा यदा हि कौसल्या दासीवच्च सखीव च ।
३१६. भार्यावद् भगिनीवच्च मातृवच्चोपतिष्ठति ।
३१७. सततं प्रियकामा मे प्रियपुत्रा प्रियंवदा ।
३१८. न मया सत्कृता देवी सत्काराहा कृते तव ॥

३१९. इदानीं तत्तपति मां यन्मया सुकृतं त्वयि ।
३२०. अपथ्यव्यञ्जनोपेतं भुक्तममन्नमिवातुरम् ॥

३२१. अनृतैर्बहु मां सान्त्वैः सान्त्वयन्ती स्म भाषसे ।
३२२. गीतशब्देन संरुद्ध्य लुब्धो मृगमिवावधीः ॥

३२३. रममाणस्त्वया सार्धं मृत्युं त्वां नाभिलक्षये ।
३२४. बालो रहसि हस्तेन कृष्णसर्पमिवास्पृशम् ॥

३२५. राघवे हि वनं प्राप्ते सर्वलोकस्य धिक्कृतम् ।
३२६. मृत्युरक्षमणीयं मां नयिष्यति यमक्षयम् ॥

३२७. प्रियं चेद्भरतस्यैतद्रामप्रव्राजनं भवेत् ।
३२८. मा स्म मे भरतः कार्षीत् प्रेतकृत्यं गतायुषः ॥

३२९. मृते मयि गते रामे वनं पुरुषपुङ्गवे ।
३३०. सेदानीं विधवा राज्यं सपुत्रा कारयिष्यसि ॥

३३१. कथं रथैर्विभुर्यात्वा गजाश्वैश्च मुहुर्मुहुः ।
३३२. पद्भ्यां रामो महारण्ये वत्सो मे विचरिष्यति ॥

३३३. महार्हवस्त्रसंवीतो भूत्वा चिरसुखोषितः ।
३३४. काषायपरिधानस्तु कथं भूमौ निवत्स्यति ॥

३३५. कस्यैतद्दारुणं वाक्यमेवं विधमचिन्तितम् ।
३३६. रामस्यारण्यगमनं भरतस्याभिषेचनम् ॥

३३७. परित्यजेयुः पितरो नु पुत्रान्
३३८. भार्याः पतीन्श्चापि कृतानुरागाः ।
३३९. कृत्स्नं हि सर्वं कुपितं जगत् स्यात्
३४०. दृष्ट्वैव रामं व्यसने निमग्नम् ॥

३४१. प्रताम्य वा प्रज्वल वा प्रणश्य वा
३४२. सहस्रशो वा स्फुटिता महीं व्रज ।
३४३. न ते करिष्यामि वचः सुदारुणम्
३४४. ममाहितं केकयराजपांसनि ॥

३४५. अतदर्हं महाराजं शयानमतथोचितम् ।
३४६. अनर्थरूपासिद्धार्था ह्यभीता भयदर्शिनी ।
३४७. पुनराकारयामास तमेव वरमङ्गना ॥

३४८. त्वं कत्थसे महाराज सत्यवादी दृढव्रतः ।
३४९. मम चेमं वरं कस्माद् विधारयितुमिच्छसि ॥

३५०. एवमुक्तस्तु कैकेय्या राजा दशरथस्तदा ।
३५१. प्रत्युवाच ततः क्रुद्धो मुहूर्तं विह्वलन्निव ॥

३५२. यदि दुःखमकृत्वाद्य मम सङ्क्रमणं भवेत् ।
३५३. अदुःखार्हस्य रामस्य ततः सुखमवाप्नुयाम् ॥

३५४. नृशंसे पापसङ्कल्पे रामं सत्यपराक्रमम् ।
३५५. किं विप्रियेण कैकेयि प्रियं योजयसे मम ॥

३५६. तथा विलपतस्तस्य परिभ्रमितचेतसः ।
३५७. अस्तमभ्यागमत् सूर्यो रजनी चाभ्यवर्तत ॥

३५८. तथैवोष्णं विनिःश्वस्य वृद्धो दशरथो नृपः ।
३५९. विललापार्तवद्दुःखं गगनासक्तलोचनः ॥

३६०. न प्रभातं त्वयेच्छामि निशे नक्षत्रभूषणे ।
३६१. क्रियतां मे दया भद्रे मयायं रचितोऽञ्जलिः ॥

३६२. एवमुक्त्वा ततो राजा कैकेयीं संयताञ्जलिः ।
३६३. प्रसादयामास पुनः कैकेयीं चेदमब्रवीत् ॥

३६४. साधुवृत्तस्य दीनस्य त्वद्गतस्य गतायुषः ।
३६५. प्रसादः क्रियतां देवि भद्रे राज्ञो विशेषतः ॥

३६६. प्रसीद देवि रामो मे त्वद्दत्तं राज्यमव्ययम् ।
३६७. लभतामसितापाङ्गे यशः परमवाप्नुहि ॥

३६८. मम रामस्य लोकस्य गुरूणां भरतस्य च ।
३६९. प्रियमेतद् गुरुश्रोणि कुरु चारुमुखेक्षणे ॥

३७०. विशुद्धभावस्य हि दुष्टभावा
३७१. ताम्रेक्षणस्याश्रुकलस्य राज्ञः ।
३७२. श्रुत्वा विचित्रं करुणं विलापम्
३७३. भर्तुर्नृशंसा न चकार वाक्यम् ॥

३७४. पुत्रशोकार्दितं पापा विसञ्ज्ञं पतितं भुवि ।
३७५. विवेष्टमानमुद्वीक्ष्य सैक्ष्वाकमिदमब्रवीत् ॥

३७६. सत्यं समनुवर्तस्व यदि धर्मे धृता मतिः ।
३७७. स वरः सफलो मेऽस्तु वरदो ह्यसि सत्तम ।
३७८. प्रव्राजय सुतं रामं त्रिः खलु त्वां ब्रवीम्यहम् ॥

३७९. समयं च ममाद्येमं यदि त्वं न करिष्यसि ।
३८०. अग्रतस्ते परित्यक्ता परित्यक्षामि जीवितम् ॥

३८१. एवं प्रचोदितो राजा कैकेय्या निर्विशङ्कया ।
३८२. कृच्छ्राद्धैर्येण संस्तभ्य कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥

३८३. यस्ते मन्त्रकृतः पाणिरग्नौ पापे मया धृतः ।
३८४. तं त्यजामि स्वजं चैव तव पुत्रं सह त्वया ॥

३८५. रामः कारयितव्यो मे मृतस्य सलिलक्रियाम् ।
३८६. त्वया सपुत्रया नैव कर्त्तव्या सलिलक्रिया ॥

३८७. तां तथा ब्रुवतस्तस्य भूमिपस्य महात्मनः ।
३८८. प्रभाता शर्वरी पुण्या चन्द्रनक्षत्रशालिनी ॥

३८९. ततः पापसमाचारा कैकेयी पार्थिवं पुनः ।
३९०. उवाच परुषं वाक्यं वाक्यज्ञा रोषमूर्च्छिता ॥

३९१. किमिदं भाषसे राजन् वाक्यं गररुजोपमम् ।
३९२. आनाययितुमक्लिष्टं पुत्रं राममिहार्हसि ॥

३९३. स्थाप्य राज्ये मम सुतं कृत्वा रामं वनेचरम् ।
३९४. निस्सपत्नां च मां कृत्वा कृतकृत्यो भविष्यसि ॥

३९५. स तुन्न इव तीक्ष्णेन प्रतोदेन हयोत्तमः ।
३९६. राजा प्रचोदितोऽभीक्ष्णं कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥

३९७. धर्मबन्धेन बद्धोऽस्मि नष्टा च मम चेतना ।
३९८. ज्येष्ठं पुत्रं प्रियं रामं द्रष्टुमिच्छामि धार्मिकम् ॥

॥२.३ सत्यव्रतः रामः ॥

१. ततः प्रभातां रजनीमुदिते च दिवाकरे ।
२. पुण्ये नक्षत्रयोगे च मुहूर्त्ते च समाहिते ।
३. वसिष्ठो गुणसम्पन्नः शिष्यैः परिवृतस्तदा ।
४. उपगृह्याशु सम्भारान् प्रविवेश पुरोत्तमम् ॥

५. पौरजानपदाकीर्णं ब्राह्मणैरुपशोभितम् ।
६. ददर्शान्तःपुरं श्रेष्ठं नानाद्विजगणायुतम् ॥

७. स त्वपश्यद् विनिष्क्रान्तं सुमन्त्रं नाम सारथिम् ।
८. द्वारे तु राजसिंहस्य सचिवं प्रियदर्शनम् ॥

९. तमुवाच महातेजाः सूतपुत्रं विशारदम् ।
१०. वसिष्ठः क्षिप्रमाचक्ष्व नृपतेर्मामिहागतम् ॥

११. त्वरयस्व महाराजं यथा समुदितेऽहनि ।
१२. पुण्ये नक्षत्रयोगे च रामो राज्यमवाप्नुयात् ॥

१३. इति तस्य वचः श्रुत्वा सूतपुत्रो महात्मनः ।
१४. स्तुवन्नृपतिशार्दूलं प्रविवेश निवेशनम् ॥

१५. ततः सूतो यथाकालं पार्थिवस्य निवेशने ।
१६. सुमन्त्रः प्राञ्जलिर्भूत्वा तुष्टाव जगतीपतिम् ॥

१७. वेदाः सहाङ्गविद्याश्च यथा ह्यात्मभुवं विभुम् ।
१८. ब्रह्माणं बोधयन्त्यद्य तथा त्वां बोधयाम्यहम् ॥

१९. गता भगवती रात्रिः कृतं कृत्यमिदं तव ।
२०. बुद्ध्यस्व नृपशार्दूल कुरु कार्यमनन्तरम् ॥

२१. स्वयं वसिष्ठो भगवान् ब्राह्मणैः सह तिष्ठति ।
२२. क्षिप्रमाज्ञाप्यतां राजन् राघवस्याभिषेचनम् ॥

२३. इति तस्य वचः श्रुत्वा सान्त्वपूर्वमिवार्थवत् ।
२४. अभ्यकीर्यत शोकेन भूय एव महीपतिः ॥

२५. ततः स राजा तं सूतं सन्नहर्षः सुतं प्रति ।
२६. शोकरक्तेक्षणः श्रीमान् उद्वीक्ष्योवाच धार्मिकः ॥

२७. वाक्यैस्तु खलु मर्माणि मम भूयो निकृन्तसि ॥

२८. सुमन्त्रः करुणं श्रुत्वा दृष्ट्वा दीनं च पार्थिवम् ।
२९. प्रगृहीताञ्जलिः किञ्चित्तस्माद्देशादपाक्रमत् ॥

३०. यदा वक्तुं स्वयं दैन्यान्न शशाक महीपतिः ।
३१. तदा सुमन्त्रं मन्त्रज्ञा कैकेयी प्रत्युवाच ह ॥

३२. सुमन्त्र राजा रजनीं रामहर्षसमुत्सुकः ।

३३. प्रजागरपरिश्रान्तो निद्राया वशमेयिवान् ॥

३४. तद्गच्छ त्वरितं सूत राजपुत्रं यशस्विनम् ।
३५. राममानय भद्रं ते नात्र कार्या विचारणा ॥

३६. स मन्यमानः कल्याणं हृदयेन ननन्द च ।
३७. निर्जगाम च सम्प्रीत्या त्वरितो राजशासनात् ॥

३८. सागरह्रदसङ्काशात् सुमन्त्रोऽन्तःपुराच्छुभात् ।
३९. निष्क्रम्य जनसम्बाधं ददर्श द्वारमग्रतः ॥

४०. अमात्या बलमुख्याश्च मुख्या ये निगमस्य च ।
४१. राघवस्याभिषेकार्थे प्रीयमाणास्तु सङ्गताः ॥

४२. ते राजवचनात्तत्र समवेता महीपतिम् ।
४३. अपश्यन्तोऽब्रुवन् को नु राज्ञो नः प्रतिवेदयेत् ॥

४४. न पश्यामश्च राजानमुदितश्च दिवाकरः ।
४५. यौवराज्याभिषेकश्च सज्जो रामस्य धीमतः ॥

४६. इति तेषु ब्रुवाणेषु सार्वभौमान् महीपतीन् ।
४७. अब्रवीत्तानिदं सर्वान् सुमन्त्रो राजसत्कृतः ॥

४८. रामं राज्ञो नियोगेन त्वरया प्रस्थितोऽस्म्यहम् ।
४९. पूज्या राज्ञो भवन्तस्तु रामस्य च विशेषतः ॥

५०. अयं पृच्छामि वचनात् सुखमायुष्मतामहम् ।
५१. राज्ञः सम्प्रतिबुद्धस्य यच्चागमनकारणम् ॥

५२. इत्युक्त्वान्तःपुरद्वारमाजगाम पुराणवित् ।
५३. सदासक्तं च तद्वेश्म सुमन्त्रः प्रविवेश ह ॥

५४. तुष्टावास्य तदा वंशं प्रविश्य स विशाम्पतेः ।
५५. शयनीयं नरेन्द्रस्य तदासाद्य व्यतिष्ठत ॥

५६. सोऽत्यासाद्य तु तद्वेश्म तिरस्करणिमन्तरा ।
५७. आशीभिर्गुणयुक्ताभिरभितुष्टाव राघवम् ॥

५८. स्तुवन्तं तं तदा सूतं सुमन्त्रं मन्त्रकोविदम् ।
५९. प्रतिबुध्य ततो राजा इदं वचनमब्रवीत् ॥

६०. राममानय सूतेति यदस्यभिहितोऽनया ।

६१. किमिदं कारणं येन ममाज्ञा प्रतिहन्यते ॥

६२. न चैव सम्प्रसुप्तोऽहमानयेहाशु राघवम् ।
६३. इति राजा दशरथः सूतं तत्रान्वशात् पुनः ॥

६४. स राजवचनं श्रुत्वा शिरसा प्रतिपूज्य तम् ।
६५. निर्जगाम नृपावासान्मन्यमानः प्रियं महत् ॥

६६. प्रपन्नो राजमार्गं च पताकाध्वजशोभितम् ।
६७. हृष्टः प्रमुदितः सूतो जगामाशु विलोकयन् ॥

६८. ततो ददर्श रुचिरं कैलासशिखरप्रभम् ।
६९. रामवेश्म सुमन्त्रस्तु मणिविद्रुमतोरणम् ॥

७०. स तत्र कैलासनिभाः स्वलङ्कृताः
७१. प्रविश्य कक्ष्यास्त्रिदशालयोपमाः ।
७२. प्रियान्नरान् राममते स्थितान् बहून्
७३. अपोह्य शुद्धान्तमुपस्थितो रथी ॥

७४. तं वैश्रवणसङ्काशमुपविष्टं स्वलङ्कृतम् ।
७५. ददर्श (रामम्) पर्यङ्के सौवर्णे सोत्तरच्छदे ॥

७६. स्थितया पार्श्वतश्चापि वालव्यजनहस्तया ।
७७. उपेतं सीतया भूयश्चित्रया शशिनं यथा ॥

७८. प्राञ्जलिस्तु सुखं पृष्ट्वा विहारशयनासने ।
७९. राजपुत्रमुवाचेदं सुमन्त्रो राजसत्कृतः ॥

८०. कौसल्या सुप्रजा राम पिता त्वां द्रष्टुमिच्छति ।
८१. महिष्या सह कैकेय्या गम्यतां तत्र मा चिरम् ॥

८२. एवमुक्तस्तु संहृष्टो नरसिंहो महाद्युतिः ।
८३. ततः सम्मानयामास सीतामिदमुवाच ह ॥

८४. दिष्ट्या खलु महाराजो महिष्या प्रियया सह ।
८५. सुमन्त्रं प्राहिणोद्दूतमर्थकामकरं मम ॥

८६. यादृशी परिषत्तत्र तादृशी दूत आगतः ।
८७. हन्त शीघ्रमितो गत्वा द्रक्ष्यामि च महीपतिम् ॥

८८. सह त्वं परिवारेण सुखमास्व रमस्व च ॥

८९. पतिसम्मानिता सीता भर्त्तारमसितेक्षणा ।
९०. आद्वारमनुवव्राज मङ्गलान्यभिदध्युषी ॥

९१. अथ सीतामनुज्ञाप्य कृतकौतुकमङ्गलः ।
९२. निश्चक्राम सुमन्त्रेण सह रामो निवेशनात् ॥

९३. पर्वतादिव निष्क्रम्य सिंहो गिरिगुहाशयः ।
९४. लक्ष्मणं द्वारि सोऽपश्यत् प्रह्वाञ्जलिपुटं स्थितम् ॥

९५. ततः पावकसङ्काशमारुरोह रथोत्तमम् ।
९६. वैयाघ्रं पुरुषव्याघ्रो राजतं राजनन्दनः ॥

९७. छत्रचामरपाणिस्तु लक्ष्मणो राघवानुजः ।
९८. जुगोप भ्रातरं भ्राता रथमास्थाय पृष्ठतः ॥

९९. स रामो रथमास्थाय सम्प्रहृष्टसुहृज्जनः ।
१००. पताकाध्वजसम्पन्नं महार्हागरुधूपितम् ॥

१०१. अपश्यन्नगरं श्रीमान्नानाजनसमाकुलम् ।
१०२. पितामहैराचरितं तथैव प्रपितामहैः ।
१०३. अद्योपादाय तं मार्गमभिषिक्तोऽनुपालय ॥

१०४. अलमद्य हि भुक्तेन परमार्थैरलं च नः ।
१०५. यथा पश्याम निर्यान्तं रामं राज्ये प्रतिष्ठितम् ॥

१०६. ततो हि नः प्रियतरं नान्यत्किञ्चिद्भविष्यति ।
१०७. यथाभिषेको रामस्य राज्येनामिततेजसः ॥

१०८. एताश्चान्याश्च सुहृदामुदासीनः कथाः शुभाः ।
१०९. आत्मसम्पूजनीः शृण्वन् ययौ रामो महापथम् ॥

११०. न हि तस्मान्मनः कश्चिच्चक्षुषी वा नरोत्तमात् ।
१११. नरः शक्नोत्यपाक्रष्टुं अतिक्रान्तेऽपि राघवे ॥

११२. यश्च रामं न पश्येत्तु यं च रामो न पश्यति ।
११३. निन्दितः स वसेल्लोके स्वात्माप्येनं विगर्हते ॥

११४. चतुष्पथान् देवपथान्श्चैत्यान्यायतनानि च ।
११५. प्रदक्षिणं परिहरन् जगाम नृपतेः सुतः ॥

११६. तत्पृथिव्यां गृहवरं महेन्द्रभवनोपमम् ।
११७. राजपुत्रः पितुर्वेश्म प्रविवेश श्रिया ज्वलन् ॥

११८. ततः प्रविष्टे पितुरन्तिकं तदा
११९. जनः स सर्वो मुदितो नृपात्मजे ।
१२०. प्रतीक्षते तस्य पुनर्विनिर्गमम्
१२१. यथोदयं चन्द्रमसः सरित्पतिः ॥

१२२. स ददर्शासने रामो निषण्णं पितरं शुभे ।
१२३. कैकेयीसहितं दीनं मुखेन परिशुष्यता ॥

१२४. स पितुश्चरणौ पूर्वमभिवाद्य विनीतवत् ।
१२५. ततो ववन्दे चरणौ कैकेय्याः सुसमाहितः ॥

१२६. रामेत्युक्त्वा च वचनं बाष्पपर्याकुलेक्षणः ।
१२७. शशाक नृपतिर्दीनो नेक्षितुं नाभिभाषितुम् ॥

१२८. तदपूर्वं नरपतेर्दृष्ट्वा रूपं भयावहम् ।
१२९. रामोऽपि भयमापन्नः पदा स्पृष्ट्वेव पन्नगम् ॥

१३०. निःश्वसन्तं महाराजं व्यथिताकुलतेजसम् ।
१३१. ऊर्मिमालिनमक्षोभ्यं क्षुभ्यन्तमिव सागरम् ।
१३२. उपप्लुतमिवादित्यमुक्तानृतमृषिं यथा ॥

१३३. चिन्तयामास च तदा रामः प्रियहिते रतः ।
१३४. किं स्विदद्यैव नृपतिर्न मां प्रत्यभिनन्दति ॥

१३५. अन्यदा मां पिता दृष्ट्वा कुपितोऽपि प्रसीदति ।
१३६. तस्य मामद्य सम्प्रेक्ष्य किमायासः प्रवर्तते ॥

१३७. स दीन इव शोकार्तो विषण्णवदनद्युतिः ।
१३८. कैकेयीमभिवाद्यैव रामो वचनमब्रवीत् ॥

१३९. कच्चिन्मया नापराद्धमज्ञानाद् येन मे पिता ।
१४०. कुपितस्तन्ममाचक्ष्व त्वं चैवैनं प्रसादय ॥

१४१. शारीरो मानसो वापि कच्चिदेनं न बाधते ।
१४२. सन्तापो वाभितापो वा दुर्लभं हि सदा सुखम् ॥

१४३. कच्चित्ते परुषं किञ्चिदभिमानात् पिता मम ।
१४४. उक्तो भवत्या कोपेन यत्रास्य लुलितं मनः ॥

१४५. एवमुक्ता तु कैकेयी राघवेण महात्मना ।
१४६. उवाचेदं सुनिर्लज्जा धृष्टमात्महितं वचः ॥

१४७. न राजा कुपितो राम व्यसनं नास्य किञ्चन ।
१४८. किञ्चिन्मनोगतं त्वस्य त्वद्भयान्नाभिभाषते ॥

१४९. प्रियं त्वामप्रियं वक्तुं वाणी नास्योपवर्तते ।
१५०. तदवश्यं त्वया कार्यं यदनेनाश्रुतं मम ॥

१५१. यदि तद्वक्ष्यते राजा शुभं वा यदि वाशुभम् ।
१५२. करिष्यसि ततः सर्वमाख्यास्यामि पुनस्त्र्वहम् ॥

१५३. एतत्तु वचनं श्रुत्वा कैकेय्या समुदाहृतम् ।
१५४. उवाच व्यथितो रामस्तां देवीं नृपसन्निधौ ॥

१५५. अहो धिङ्नार्हसे देवि वक्तुं मामीदृशं वचः ।
१५६. नियुक्तो गुरुणा पित्रा नृपेण च हितेन च ।
१५७. भक्षयेयं विषं तीक्ष्णं मज्जेयमपि चार्णवे ॥

१५८. तद्ब्रूहि वचनं देवि राज्ञो यदभिकांक्षितम् ॥

१५९. करिष्ये प्रतिजाने च रामो द्विर्नाभिभाषते ॥

१६०. तमार्जवसमायुक्तमनार्या सत्यवादिनम् ।
१६१. उवाच रामं कैकेयी वचनं भृशदारुणम् ॥

१६२. पुरा दैवासुरे युद्धे पित्रा ते मम राघव ।
१६३. रक्षितेन वरौ दत्तौ सशल्येन महारणे ॥

१६४. तत्र मे याचितो राजा भरतस्याभिषेचनम् ।
१६५. गमनं दण्डकारण्ये तव चाद्यैव राघव ॥

१६६. त्वयारण्यं प्रवेष्टव्यं नव वर्षाणि पञ्च च ।
१६७. भरतस्त्र्वभिषिच्येत यदेतदभिषेचनम् ।
१६८. त्वदर्थे विहितं राज्ञा तेन सर्वेण राघव ॥

१६९. एतेन त्वां नरेन्द्रोऽयं कारुण्येन समाप्लुतः ।
१७०. शोकसंक्लिष्टवदनो न शक्नोति निरीक्षितुम् ॥

१७१. एतत् कुरु नरेन्द्रस्य वचनं रघुनन्दन ।
१७२. सत्येन महता राम तारयस्व नरेश्वरम् ॥

१७३. तदप्रियममित्रघ्नो वचनं मरणोपमम् ।
१७४. श्रुत्वा न विव्यथे रामः कैकेयीं चेदमब्रवीत् ॥

१७५. एवमस्तु गमिष्यामि वनं वस्तुमहं त्वितः ।
१७६. जटाजिनधरो राज्ञः प्रतिज्ञामनुपालयन् ॥

१७७. इदं तु ज्ञातुमिच्छामि किमर्थं मां महीपतिः ।
१७८. नाभिनन्दति दुर्द्धर्षो यथापुरमरिन्दमः ॥

१७९. हितेन गुरुणा पित्रा कृतज्ञेन नृपेण च ।
१८०. नियुज्यमानो विस्रब्धः किं न कुर्यामहं प्रियम् ॥

१८१. अलीकं मानसं त्वेकं हृदयं दहतीव मे ।
१८२. स्वयं यन्नाह मां राजा भरतस्याभिषेचनम् ॥

१८३. अहं हि सीतां राज्यं च प्राणानिष्टान् धनानि च ।
१८४. हृष्टो भ्रात्रे स्वयं दद्यां भरतायाप्रचोदितः ॥

१८५. गच्छन्तु चैवानयितुं दूताः शीघ्रजवैर्हयैः ।
१८६. भरतं मातुलकुलादद्यैव नृपशासनात् ॥

१८७. दण्डकारण्यमेषोऽहमितो गच्छामि सत्वरः ।
१८८. अविचार्य पितुर्वाक्यं समा वस्तुं चतुर्दश ॥

१८९. सा हृष्टा तस्य तद्वाक्यं श्रुत्वा रामस्य कैकयी ।
१९०. प्रस्थानं श्रद्दधाना हि त्वरयामास राघवम् ॥

१९१. एवं भवतु यास्यन्ति दूताः शीघ्रजवैर्हयैः ।
१९२. भरतं मातुलकुलादपावर्तयितुं नराः ॥

१९३. तव त्वहं क्षमं मन्ये नोत्सुकस्य विलम्बनम् ।
१९४. राम तस्मादितः शीघ्रं वनं त्वं गन्तुमर्हसि ॥

१९५. व्रीडान्वितः स्वयं यच्च नृपस्त्वां नाभिभाषते ।
१९६. नैतत् किञ्चिन्नरश्रेष्ठ मन्युरेषोऽपनीयताम् ॥

१९७. यावत्त्वं न वनं यातः पुरादस्मादभित्वरन् ।
१९८. पिता तावन्न ते राम स्नास्यते भोक्ष्यतेऽपि वा ॥

१९९. धिक्कष्टमिति निःश्वस्य राजा शोकपरिप्लुतः ।
२००. मूर्च्छितो न्यपतत्तस्मिन् पर्यङ्के हेमभूषिते ॥

२०१. रामोऽप्युत्थाय राजानं कैकेय्याभिप्रचोदितः ।
२०२. कशयेवाहतो वाजी वनं गन्तुं कृतत्वरः ॥

२०३. तदप्रियमनार्याया वचनं दारुणोदयम् ।
२०४. श्रुत्वा गतव्यथो रामः कैकेयीं वाक्यमब्रवीत् ॥

२०५. नाहमर्थपरो देवि लोकमावस्तुमुत्सहे ।
२०६. विद्धि मां ऋषिभिस्तुल्यं केवलं धर्ममास्थितम् ॥

२०७. न ह्यतो धर्मचरणं किञ्चिदस्ति महत्तरम् ।
२०८. यथा पितरि शुश्रूषा तस्य वा वचनक्रिया ॥

२०९. अनुक्तोऽप्यत्रभवता भवत्या वचनादहम् ।
२१०. वने वत्स्यामि विजने वर्षाणीह चतुर्दश ॥

२११. यावन्मातरमापृच्छे सीतां चानुनयाम्यहम् ।
२१२. ततोऽद्यैव गमिष्यामि दण्डकानां महद्वनम् ॥

२१३. भरतः पालयेद्राज्यं शुश्रूषेच्च पितुर्यथा ।
२१४. तथा भवत्या कर्तव्यं स हि धर्मः सनातनः ॥

२१५. स रामस्य वचः श्रुत्वा भृशं दुःखहतः पिता ।
२१६. शोकादशक्नुवन् बाष्पं प्ररुरोद महास्वनम् ॥

२१७. वन्दित्वा चरणौ रामो विसंज्ञस्य पितुस्तथा ।
२१८. कैकेय्याश्चाप्यनार्याया निष्पपात महाद्युतिः ॥

२१९. स रामः पितरं कृत्वा कैकेयीं च प्रदक्षिणम् ।
२२०. निष्क्रम्यान्तःपुरात्तस्मात् स्वं ददर्श सुहृज्जनम् ॥

२२१. तं बाष्पपरिपूर्णाक्षः पृष्ठतोऽनुजगाम ह ।
२२२. लक्ष्मणः परमक्रुद्धः सुमित्रानन्दवर्धनः ॥

२२३. आभिषेचनिकं भाण्डं कृत्वा रामः प्रदक्षिणम् ।
२२४. शनैर्जगाम सापेक्षो दृष्टिं तत्राविचालयन् ॥

२२५. न चास्य महतीं लक्ष्मीं राज्यनाशोऽपकर्षति ।
२२६. लोककान्तस्य कान्तत्वाच्छीतरश्मेरिव क्षपा ॥

२२७. न वनं गन्तुकामस्य त्यजतश्च वसुन्धराम् ।
२२८. सर्वलोकातिगस्येव लक्ष्यते चित्तविक्रिया ॥

२२९. प्रतिषिध्य शुभं छत्रं व्यजने च स्वलङ्कृते ।
२३०. विसर्जयित्वा स्वजनं रथं पौरान्स्तथा जनान् ।
२३१. धारयन् मनसा दुःखमिन्द्रियाणि निगृह्य च ।

२३२. प्रविवेशात्मवान् वेश्म मातुरप्रियशंसिवान् ॥

२३३. वाचा मधुरया रामः सर्वं सम्मानयन् जनम् ।
२३४. मातुः समीपं धीरात्मा प्रविवेश महायशाः ॥

२३५. तं गुणैः समतां प्राप्तो भ्राता विपुलविक्रमः ।
२३६. शौमि त्रिरनुवव्राज धारयन् दुःखमात्मजम् ॥

॥२.४ कौसल्याकृतरामस्वस्त्ययनम् ॥

१. कौसल्यापि तदा देवी रात्रिं स्थित्वा समाहिता ।
२. प्रभाते त्वकरोत् पूजां विष्णोः पुत्रहितैषिणी ॥

३. प्रविश्य च तदा रामो मातुरन्तःपुरं शुभम् ।
४. ददर्श मातरं तत्र हावयन्तीं हुताशनम् ॥

५. सा चिरस्यात्मजं दृष्ट्वा मातृनन्दनमागतम् ।
६. अभिचक्राम संहृष्टा किशोरं वडवा यथा ॥

७. स मातरमभिक्रान्तामुपसङ्गृह्य राघवः ।
८. परिष्वक्तश्च बाहुभ्यामुपाघ्रातश्च मूर्धनि ॥

९. दत्तमासनमालभ्य भोजनेन निमन्त्रितः ।
१०. मातरं राघवः किञ्चिद्व्रीडात् प्राञ्जलिरब्रवीत् ।
११. स स्वभावविनीतश्च गौरवाच्च तदानतः ॥

१२. इदं तव च दुःखाय वैदेह्या लक्ष्मणस्य च ।
१३. गमिष्ये दन्डकारण्यं किमनेनासनेन मे ॥

१४. चतुर्दश हि वर्षाणि वत्स्यामि विजने वने ।
१५. मधुमूलफलैर्जीवन् हित्वा मुनिवदामिषम् ।
१६. भरताय महाराजो यौवराज्यं प्रयच्छति ॥

१७. सा निकृत्तेव सालस्य यष्टिः परशुना वने ।
१८. पपात सहसा देवी देवतेव दिवश्च्युता ॥

१९. तामदुःखोचितां दृष्ट्वा पतितां कदलीमिव ।
२०. रामस्तूत्थापयामास मातरं गतचेतसम् ॥

२१. सा राघवमुपासीनमसुखार्त्ता सुखोचिता ।
२२. उवाच पुरुषव्याघ्रमुपशृण्वति लक्ष्मणे ॥

२३. यदि पुत्र न जायेथा मम शोकाय राघव ।
२४. न स्म दुःखमतो भूयः पश्येयमहमप्रजाः ॥

२५. एक एव हि वन्ध्यायाः शोको भवति मानसः ।
२६. अप्रजास्मीति सन्तापो न ह्यन्यः पुत्र विद्यते ॥

२७. न दृष्टपूर्वं कल्याणं सुखं वा पतिपौरुषे ।
२८. अपि पुत्रे तु पश्येयमिति राम स्थितं मया ॥

२९. अत्यन्तं निगृहीतास्मि भर्तुर्नित्यमतन्त्रिता ।
३०. परिवारेण कैकेय्याः समा वाप्यथवा वरा ॥

३१. त्वयि सन्निहितेप्येवमहमासं निराकृता ।
३२. किं पुनः प्रोषिते तात ध्रुवं मरणमेव मे ॥

३३. यो हि मां सेवते कश्चिदथवाप्यनुवर्तते ।
३४. कैकेय्याः पुत्रमन्वीक्ष्य स जनो नाभिभाषते ॥

३५. नित्यक्रोधतया तस्याः कथं न खरवादि तत् ।
३६. कैकेय्या वदनं द्रष्टुं पुत्र शक्ष्यामि दुर्गता ॥

३७. दश सप्त च वर्षाणि तव जातस्य राघव ।
३८. आसितानि प्रकाङ्क्षन्त्या मया दुःखपरिक्षयम् ॥

३९. तदक्षयमहं दुःखं नोत्सहे सहितुं चिरम् ।
४०. विप्रकारं सपत्नीनामेवं जीर्णापि राघव ॥

४१. अपश्यन्ती तव मुखं परिपूर्णशशिप्रभम् ।
४२. कृपणा वर्तयिष्यामि कथं कृपणजीविका ॥

४३. उपवासैश्च योगैश्च बहुभिश्च परिश्रमैः ।
४४. दुःखसंवर्धितो मोघं त्वं हि दुर्गतया मया ॥

४५. स्थिरं तु हृदयं मन्ये ममेदं यन्नदीर्यते ।
४६. प्रावृषीव महानद्याः स्पृष्टं कूलं नवाम्भसा ॥

४७. अथापि किञ्जीवितमद्य मे वृथा
४८. त्वया विना चन्द्रनिभाननप्रभ ।
४९. अनुव्रजिष्यामि वनं त्वयैव गौः
५०. सुदुर्बला वत्समिवानुकाङ्क्षया ॥

५१. तथा तु विलपन्तीं तां कोसल्यां राममातरम् ।
५२. उवाच लक्ष्मणो दीनस्तत्कालसदृशं वचः ॥

५३. न रोचते ममाप्येतदार्ये यद्राघवो वनम् ।
५४. त्यक्त्वा राज्यश्रियं गच्छेत् स्त्रिया वाक्यवशं गतः ॥

५५. विपरीतश्च वृद्धश्च विषयैश्च प्रधर्षितः ।
५६. नृपः किमिव न ब्रूयाच्चोद्यमानः समन्मथः ॥

५७. न तं पश्याम्यहं लोके परोक्षमपि यो नरः ।
५८. स्वमित्रोऽपि निरस्तोऽपि योऽस्य दोषमुदाहरेत् ॥

५९. देवकल्पं ऋजुं दान्तं रिपूणामपि वत्सलम् ।
६०. अवेक्षमाणः को धर्मं त्यजेत् पुत्रमकारणात् ॥

६१. तदिदं वचनं राज्ञः पुनर्बाल्यमुपेयुषः ।
६२. पुत्रः को हृदये कुर्याद् राजवृत्तमनुस्मरन् ॥

६३. यावदेव न जानाति कश्चिदर्थमिमं नरः ।
६४. तावदेव मया सार्धमात्मस्थं कुरु शासनम् ॥

६५. भरतस्याथ पक्ष्यो वा यो वास्य हितमिच्छति ।
६६. सर्वानेतान् वधिष्यामि मृदुर्हि परिभूयते ॥

६७. गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः ।
६८. उत्पथं प्रतिपन्नस्य कार्यं भवति शासनम् ॥

६९. हरामि वीर्याद् दुःखं ते तमः सूर्य इवोदितः ।
७०. देवी पश्यतु मे वीर्यं राघवश्चैव पश्यतु ॥

७१. एतत्तु वचनं श्रुत्वा लक्ष्मणस्य महात्मनः ।
७२. उवाच रामं कौसल्या रुदन्ती शोकलालसा ॥

७३. भ्रातुस्ते वदतः पुत्र लक्ष्मणस्य श्रुतं त्वया ।
७४. यदत्रानन्तरं कार्यं कुरुष्व यदि रोचते ॥

७५. यथैव राजा पूज्यस्ते गौरवेण तथाह्यहम् ।

७६. त्वां नाहमनुजानामि न गन्तव्यमितो वनम् ॥

७७. यदि त्वं यास्यसि वनं त्यक्त्वा मां शोकलालसाम् ।
७८. अहं प्रायमिहासिष्ये न हि शक्ष्यामि जीवितुम् ।
७९. ततस्त्वं प्राप्यसे पुत्र निरयं लोकविश्रुतम् ॥

८०. विलपन्तीं तदा दीनां कौसल्यां जननीं ततः ।
८१. उवाच रामो धर्मात्मा वचनं धर्मसंहितम् ॥

८२. नास्ति शक्तिः पितुर्वाक्यं समतिक्रमितुं मम ।
८३. प्रसादये त्वां शिरसा गन्तुमिच्छाम्यहं वनम् ॥

८४. अस्माकं च कुले पूर्वं सगरस्याज्ञया पितुः ।
८५. खनद्भिः सागरैर्भूमिमवाप्तः सुमहान् वधः ॥

८६. नाहं धर्ममपूर्वं ते प्रतिकूलं प्रवर्तये ।
८७. पूर्वैरयमभिप्रेतो गतो मार्गोऽनुगम्यते ॥

८८. पितुर्हि वचनं कुर्वन् न कश्चिन्नाम हीयते ॥

८९. तामेवमुक्त्वा जननीं लक्ष्मणं पुनरब्रवीत् ।
९०. तव लक्ष्मण जानामि मयि स्नेहमनुत्तमम् ।
९१. विक्रमं चैव सत्त्वं च तेजश्च सुदुरासदाम् ॥

९२. धर्मो हि परमो लोके धर्मे सत्यं प्रतिष्ठितम् ।
९३. धर्मसंश्रितमेतच्च पितुर्वचनमुत्तमम् ॥

९४. तदेनां विसृजानार्यां क्षत्रधर्माश्रितां मतिम् ।
९५. धर्ममाश्रय मा तैक्ष्ण्यं मद्बुद्धिरनुगम्यताम् ॥

९६. तमेवमुक्त्वा सौहार्दात् भ्रातरं लक्ष्मणाग्रजः ।
९७. उवाच भूयः कौसल्यां प्राञ्जलिः शिरसा नतः ॥

९८. अनुमन्यस्व मां देवि गमिष्यन्तमितो वनम् ।
९९. शापितासि मम प्राणैः कुरु स्वस्त्ययनानि मे ॥

१००. तीर्णप्रतिज्ञश्च वनात् पुनरेष्याम्यहं पुरीम् ।
१०१. ययातिरिव राजर्षिः पुरा हित्वा पुनर्दिवम् ॥

१०२. प्रसादयन्नरवृषभः स्वमातरम्
१०३. पराक्रमाज्जिगमिषुरेव दण्डकान् ।
१०४. अथानुजं भृशमनुशास्य दर्शनम्

१०५. चकार तां हृदि जननीं प्रदक्षिणम् ॥

१०६. अथ तं व्यथया दीनं रोषविस्फारितेक्षणम् ।
१०७. आसाद्य रामः सौमित्रिं सुहृदं भ्रातरं प्रियम् ।
१०८. उवाचेदं स धैर्येण धारयन् सत्वमात्मवान् ॥

१०९. निगृह्य शोकं रोषं च धैर्यमाश्रित्य केवलम् ।
११०. यस्या मदभिषेकार्थे मानसं परितप्यते ।
१११. माता मे सा यथा न स्यात् सविशङ्का तथा कुरु ॥

११२. न बुद्धिपूर्वं नाबुद्धं स्मरामीह कदाचन ।
११३. मातॄणां वा पितुर्वाहं कृतमल्पं च विप्रियम् ॥

११४. कृतान्तस्त्वेव सौमित्रे द्रष्टव्यो मत्प्रवासने ।
११५. राज्यस्य च वितीर्णस्य पुनरेव निवर्तने ॥

११६. कैकेय्याः प्रतिपत्तिर्हि कथं स्यान्मम पीडने ।
११७. यदि भावो न दैवोऽयं कृतान्तविहितो भवेत् ॥

११८. जानासि हि यथा सौम्य न मातृषु ममान्तरम् ।
११९. भूतपूर्वं विशेषो वा तस्या मयि सुतेऽपि वा ॥

१२०. सोऽभिषेकनिवृत्त्यर्थैः प्रवासार्थैश्च दुर्वचैः ।
१२१. उग्रैर्वाक्यैरहं तस्या नान्यद्दैवात् समर्थये ॥

१२२. कथं प्रकृतिसम्पन्ना राजपुत्री तथागुणा ।
१२३. ब्रूयात् सा प्राकृतेव स्त्री मत्पीडां भर्तृसन्निधौ ॥

१२४. यदचिन्त्यं तु तद्दैवं भूतेष्वपि न हन्यते ।
१२५. व्यक्तं मयि च तस्यां च पतितो हि विपर्ययः ॥

१२६. असङ्कल्पितमेवेह यदकस्मात् प्रवर्तते ।
१२७. निवर्त्यारम्भमारब्धं ननु दैवस्य कर्म तत् ॥

१२८. एतया तत्त्वया बुद्ध्या संस्थभ्याात्मानमात्मना ।
१२९. व्याहतेऽप्यभिषेके मे परितापो न विद्यते ॥

१३०. तस्मादपरितापः संस्त्वमप्यनुविधाय माम् ।
१३१. प्रतिसंहारय क्षिप्रमाभिषेचनिकीं क्रियाम् ॥

१३२. एभिरेव घटैः सर्वैरभिषेचनसम्भृतैः ।
१३३. मम लक्ष्मण तापस्ये व्रतस्नानं भविष्यति ॥

१३४. अथवा किं ममैतेन राजद्रव्यमतेन तु ।
१३५. उद्धृतं मे स्वयं तोयं व्रतादेशं करिष्यति ॥

१३६. मा च लक्ष्मण सन्तापं कार्षीर्लक्ष्म्या विपर्यये ।
१३७. राज्यं वा वनवासो वा वनवासो महोदयः ॥

१३८. इति ब्रुवति रामे तु लक्ष्मणोऽधश्शिरा मुहुः ।
१३९. श्रुत्वा मध्यं जगामेव मनसा धैर्यहर्षयोः ॥

१४०. तदा तु बद्ध्वा भ्रुकुटीं भ्रुवोर्मध्ये नरर्षभः ।
१४१. निशश्वास महासर्पो बिलस्थ इव रोषितः ॥

१४२. अग्रहस्तं विधुन्वन्स्तु हस्तिहस्तमिवात्मनः ।
१४३. तिर्यगूर्ध्वं शरीरे च पातयित्वा शिरोधराम् ।
१४४. अग्राक्ष्णा वीक्षमाणस्तु तिर्यग् भ्रातरमब्रवीत् ॥

१४५. कथं ह्येतदसम्भ्रान्तस्त्रवद्विधो वक्तुमर्हति ।
१४६. यथा दैवमशौण्डीरं शौण्डीर क्षत्रियर्षभ ॥

१४७. सन्ति धर्मोपधाः श्लक्ष्णा धर्मात्मन् किं न बुद्ध्यसे ।
१४८. तयोः सुचरितं स्वार्थं शाठ्यात् परिजिहीर्षतोः ॥

१४९. यदि नैवं व्यवसितं स्याद् हि प्रागेव राघव ।
१५०. तयोः प्रागेव दत्तश्च स्याद्वरः प्रकृतश्च सः ॥

१५१. कथं त्वं कर्मणा शक्तः कैकेयीवशवर्तिनः ।
१५२. करिष्यसि पितुर्वाक्यमधर्मिष्ठं विगर्हितम् ॥

१५३. विक्लवो वीर्यहीनो यः स दैवमनुवर्तते ।
१५४. वीरः सम्भावितात्मानः न दैवं पर्युपासते ॥

१५५. अत्यङ्कुशमिवोद्दामं गजं मदबलोद्धतम् ।
१५६. प्रधावितमहं दैवं पौरुषेण निवर्तये ॥

१५७. यैर्विवासस्तवारण्ये मिथो राजन् समर्थितः ।
१५८. अरण्ये ते विवत्स्यन्ति चतुर्दश समास्तथा ॥

१५९. अहं तदाशां छेत्स्यामि पितुस्तस्याश्च या तव ।
१६०. अभिषेकविघातेन पुत्रराज्याय वर्तते ॥

१६१. ऊर्ध्वं वर्षसहस्रान्ते प्रजापाल्यमनन्तरम् ।

१६२. आर्यपुत्राः करिष्यन्ति वनवासं गते त्वयि ॥

१६३. मङ्गलैरभिषिञ्चस्व तत्र त्वं व्यापृतो भव ।
१६४. अहमेको महीपालान् अलं वारयितुं बलात् ॥

१६५. न शोभार्थाविमौ बाहू न धनुर्भूषणाय मे ।
१६६. नासिराबन्धनार्थाय न शरा स्तम्भहेतवः ॥

१६७. अमित्रमदनार्थं मे सर्वमेतच्चतुष्टयम् ॥

१६८. ब्रवीहि कोऽद्यैव मया वियुज्यताम्
१६९. तवासुहृत्प्राणयशः सुहृज्जनैः ।
१७०. यथा तवेयं वसुधा वशे भवेत्
१७१. तथैव मां शाधि तवास्मि किङ्करः ॥

१७२. विमृज्य बाष्पं परिसान्त्व्य चासकृत्
१७३. स लक्ष्मणं राघववंशवर्धनः ।
१७४. उवाच पित्र्ये वचने व्यवस्थितम्
१७५. निबोध मामेव हि सौम्य सत्पथे ॥

१७६. तं समीक्ष्य त्ववहितं पितुर्निर्देशपालने ।
१७७. कौसल्या बाष्पसंरुद्धा वचो धर्मिष्ठमब्रवीत् ॥

१७८. अदृष्टदुःखो धर्मात्मा सर्वभूतप्रियंवदः ।
१७९. मयि जातो दशरथात् कथमुञ्छेन वर्तयेत् ॥

१८०. यस्य भृत्याश्च दासाश्च मृष्टान्यन्नानि भुञ्जते ।
१८१. कथं स भोक्ष्यते नाथो वने मूलफलान्ययम् ॥

१८२. अयं तु मामात्मभवः तवादर्शनमारुतः ।
१८३. विलापदुःखसमिधो रुदिताश्रुहुताहुतिः ।
१८४. चिन्ताबाष्पमहाधूमः तवादर्शनचित्तजः ।
१८५. कर्शयित्वा भृशं पुत्र निःश्वासायाससम्भवः ।
१८६. त्वया विहीनामिह मां शोकाग्निरतुलो महान् ।
१८७. प्रधक्ष्यति यथा कक्षं चित्रभानुर्हिमात्यये ॥

१८८. कथं हि धेनुः स्वं वत्सं गच्छन्तं नानुगच्छति ।
१८९. अहं त्वानुगमिष्यामि पुत्र यत्र गमिष्यसि ॥

१९०. तां तथा रुदतीं रामो रुदन् वचनमब्रवीत् ।
१९१. कैकेय्या वञ्चितो राजा मयि चारण्यमाश्रिते ।

१९२. भवत्या च परित्यक्तो न नूनं वर्तयिष्यति ॥

१९३. यावज्जीवति काकुत्स्थः पिता मे जगतीपतिः ।
१९४. शुश्रूषा क्रियतां तावत् स हि धर्मः सनातनः ॥

१९५. भरतश्चापि धर्मात्मा सर्वभूतप्रियंवदः ।
१९६. भवतीमनुवर्तेत स हि धर्मरतः सदा ॥

१९७. यथा मयि तु निष्क्रान्ते पुत्रशोकेन पार्थिवः ।
१९८. श्रमं नावाप्नुयात् किञ्चिदप्रमत्ता तथा कुरु ॥

१९९. व्रतोपवासनिरता या नारी परमोत्तमा ।
२००. भर्तारं नानुवर्तेत सा तु पापगतिर्भवेत् ॥

२०१. भर्तृशुश्रूषया नारी लभते स्वर्गमुत्तमम् ।
२०२. अपि या निर्नमस्कारा निवृत्ता देवपूजनात् ॥

२०३. प्राप्स्यसे परमं कामं मयि प्रत्यागते सति ।
२०४. यदि धर्मभृतां श्रेष्ठो धारयिष्यति जीवितम् ॥

२०५. तथा हि रामं वनवासनिश्चितम्
२०६. समीक्ष्य देवी परमेण चेतसा ।
२०७. उवाच रामं शुभलक्षणं वचो
२०८. बभूव च स्वस्त्ययनाभिकांक्षिणी ॥

२०९. सापनीय तमायासमुपस्पृश्य जलं शुचिः ।
२१०. चकार माता रामस्य मङ्गलानि मनस्विनी ॥

२११. न शक्यसे वारयितुं गच्छेदानीं रघूत्तम ।
२१२. शीघ्रं च विनिवर्तस्व वर्त्तस्व च सतां क्रमे ॥

२१३. यं पालयसि धर्मं त्वं धृत्या च नियमेन च ।
२१४. स वै राघवशार्दूल धर्मस्त्वामभिरक्षतु ॥

२१५. यानि दत्तानि तेऽस्त्राणि विश्वामित्रेण धीमता ।
२१६. तानि त्वामभिरक्षन्तु वने सह महर्षिभिः ॥

२१७. पितृशुश्रूषया पुत्र मातृशुश्रूषया तथा ।
२१८. सत्येन च महाबाहो चिरञ्जीवाभिरक्षितः ॥

२१९. आगमास्ते शिवाः सन्तु सिद्ध्यन्तु च पराक्रमाः ।
२२०. सर्व सम्पत्तये राम स्वस्तिमान् गच्छ पुत्रक ॥

२२१. यन्मङ्गलं सहस्राक्षे सर्वदेवनमस्कृते ।
२२२. वृत्रनाशे समभवत् तत्ते भवतु मङ्गलम् ॥

२२३. यन्मङ्गलं सुपर्णस्य विनताकल्पयत् पुरा ।
२२४. अमृतं प्रार्थयानस्य तत्ते भवतु मङ्गलम् ॥

२२५. अमृतोत्पादने दैत्यान् घ्नतो वज्रधरस्य यत् ।
२२६. अदितिर्मङ्गलं प्रादात् तत्ते भवतु मङ्गलम् ॥

२२७. त्रीन् विक्रमान् प्रक्रमतो विष्णोरमिततेजसः ।
२२८. यदासीन्मङ्गलं राम तत्ते भवतु मङ्गलम् ॥

२२९. ऋतवः सागरा द्वीपा वेदा लोका दिशश्च ते ।
२३०. मङ्गलानि महाबाहो दिशन्तु शुभमङ्गलाः ॥

२३१. इति पुत्रस्य शेषान्श्च कृत्वा शिरसि भामिनी ।
२३२. गन्धैश्चापि समालभ्य राममायतलोचना ।
२३३. ओषधीन्श्चापि सिद्धार्थां विशल्यकरणीं शुभाम् ।
२३४. चकार रक्षां कौसल्या मन्त्रैरभिजजाप च ॥

२३५. उवाचातिप्रहृष्टेव सा दुःखवशवर्तिनी ।
२३६. वाङ्मात्रेण न भावेन वाचा संसज्जमानया ॥

२३७. आनम्य मूर्ध्नि चाघ्राय परिष्वज्य यशस्विनी ।
२३८. अवदत् पुत्र सिद्धार्थो गच्छ राम यथा सुखम् ॥

२३९. अरोगं सर्वसिद्धार्थमयोध्यां पुनरागतम् ।
२४०. पश्यामि त्वां सुखं वत्स सुस्थितं राजवर्त्मनि ॥

२४१. मङ्गलैरुपसम्पन्नो वनवासादिहागतः ।
२४२. वध्वा मम च नित्यं त्वं कामान् संवर्द्ध याहि भो ॥

२४३. इतीव चाश्रुप्रतिपूर्णलोचना
२४४. समाप्य च स्वस्त्ययनं यथाविधि ।
२४५. प्रदक्षिणं चैव चकार राघवम्
२४६. पुनः पुनःश्चापि निपीड्य सस्वजे ॥

२४७. तथा तु देव्या स कृतप्रदक्षिणो
२४८. निपीड्य मातुश्चरणौ पुनः पुनः ।
२४९. जगाम सीतानिलयं महायशाः
२५०. स राघवः प्रज्वलितः स्वया श्रिया ॥

॥२.५ सहसीतालक्ष्मणः रामः ॥

१. अभिवाद्य च कौसल्यां रामः सम्प्रस्थितो वनम् ।
२. कृतस्वस्त्ययनो मात्रा धर्मिष्टे वर्त्मनि स्थितः ॥

३. विराजयन् राजसुतो राजमार्गं नरैर्वृतम् ।
४. हृदयान्याममन्थेव जनस्य गुणवत्तया ॥

५. वैदेही चापि तत्सर्वं न शुश्राव तपस्विनी ।
६. तदेव हृदि तस्याश्च यौवराज्याभिषेचनम् ॥

७. देवकार्यं स्वयं कृत्वा कृतज्ञा हृष्टचेतना ।
८. अभिज्ञा राजधर्माणां राजपुत्रं प्रतीक्षते ॥

९. प्रविवेशाथ रामस्तु स्वं वेश्म सुविभूषितम् ।
१०. प्रहृष्टजनसम्पूर्णं ह्रिया किञ्चिदवाङ्मुखः ॥

११. अथ सीता समुत्पत्य वेपमाना च तं पतिम् ।
१२. अपश्यत् शोकसन्तप्तं चिन्ताव्याकुलितेन्द्रियम् ॥

१३. तां दृष्ट्वा सह धर्मात्मा न शशाक मनोगतम् ।
१४. तं शोकं राघवः सोढुं ततो विवृततां गतः ॥

१५. विवर्णवदनं दृष्ट्वा तं प्रस्विन्नममर्षणम् ।
१६. आह दुःखाभिसन्तप्ता किमिदानीमिदं प्रभो ॥

१७. अद्य बार्हस्पतः श्रीमानुक्तः पुष्यो नु राघव ।
१८. प्रोच्यते ब्राह्मणैः प्राज्ञैः केन त्वमसि दुर्मनाः ॥

१९. अभिषेको यथा सज्जः किमिदानीमिदं तव ।
२०. अपूर्वो मुखवर्णश्च न प्रहर्षश्च लक्ष्यते ॥

२१. इतीव विलपन्तीं तां प्रोवाच रघुनन्दनः ।
२२. सीते तत्रभवान् तातः प्रव्राजयति मां वनम् ॥

२३. कुले महति सम्भूते धर्मज्ञे धर्मचारिणि ।

२४. श्रुणु जानकि येनेदं क्रमेणाभ्यागतं मम ॥

२५. राज्ञा सत्यप्रतिज्ञेन पित्रा दशरथेन च ।
२६. कैकेय्यै मम मात्रे तु पुरा दत्तौ महावरौ ॥

२७. तयाद्य मम सज्जेऽस्मिन्नभिषेके नृपोद्यते ।
२८. प्रचोदितः स समयो धर्मेण प्रतिनिर्जितः ॥

२९. चतुर्दश हि वर्षाणि वस्तव्यं दण्डके मया ।
३०. पित्रा मे भरतश्चापि यौवराज्ये नियोजितः ॥

३१. सोऽहं त्वमागतो द्रष्टुं प्रस्थितो विजनं वनम् ।
३२. वनमद्यैव यास्यामि स्थिरा भव मनस्विनि ॥

३३. याते च मयि कल्याणि वनं मुनिनिषेवितम् ।
३४. व्रतोपवासपरया भवितव्यं त्वयानघे ॥

३५. काल्यमुत्थाय देवानां कृत्वा पूजां यथाविधि ।
३६. वन्दितव्यो दशरथः पिता मम नरेश्वरः ॥

३७. माता च मम कौसल्या वृद्धा सन्तापकर्शिता ।
३८. धर्ममेवाग्रतः कृत्वा त्वत्तः सम्मानमर्हति ॥

३९. वन्दितव्याश्च ते नित्यं याः शेषा मम मातरः ।
४०. स्नेहप्रणयसम्भोगैः समा हि मम मातरः ॥

४१. भ्रातृपुत्रसमौ चापि द्रष्टव्यौ च विशेषतः ।
४२. त्वया भरतशत्रुघ्नौ प्राणैः प्रियतरौ मम ॥

४३. विप्रियं न च कर्तव्यं भरतस्य कदाचन ।
४४. स हि राजा प्रभुश्चैव देशस्य च कुलस्य च ॥

४५. आराधिता हि शीलेन प्रयत्नैश्चोपसेविताः ।
४६. राजानः सम्प्रसीदन्ति प्रकुप्यन्ति विपर्यये ॥

४७. औरसानपि पुत्रान् हि त्यजन्त्यहितकारिणः ।
४८. समर्थान् सम्प्रगृह्णन्ति जनानपि नराधिपाः ॥

४९. ऋद्धियुक्ता हि पुरुषा न सहन्ते परस्तवम् ।
५०. तस्मान्न ते गुणाः कथ्या भरतस्याग्रतो मम ॥

५१. अहं गमिष्यामि महावनं प्रिये

५२. त्वया हि वस्तव्यमिहैव भामिनि ।
५३. यथा व्यलीकं कुरुषे न कस्यचित्
५४. तथा त्वया कार्यमिदं वचो मम ॥

५५. एवमुक्ता तु वैदेही प्रियार्हा प्रियवादिनी ।
५६. प्रणयादेव संक्रुद्धा भर्तारमिदमब्रवीत् ॥

५७. किमिदं भाषसे राम वाक्यं लघुतया ध्रुवम् ।
५८. त्वया यदपहास्यं मे श्रुत्वा नरवरात्मज ॥

५९. आर्यपुत्र पिता माता भ्राता पुत्रस्तथा स्नुषा ।
६०. स्वानि पुण्यानि भुञ्जानाः स्वं स्वं भाग्यमुपासते ॥

६१. भर्तुर्भाग्यं तु भार्य्यैका प्राप्नोति पुरुषर्षभ ।
६२. अतश्चैवाहमादिष्टा वने वस्तव्यमित्यपि ॥

६३. यदि त्वं प्रस्थितो दुर्गं वनमद्यैव राघव ।
६४. अग्रतस्ते गमिष्यामि मृद्नन्ती कुशकण्टकान् ॥

६५. ईर्ष्यारोषौ बहिष्कृत्य भुक्तशेषमिवोदकम् ।
६६. नय मां वीर विस्रब्धः पापं मयि न विद्यते ॥

६७. अनुशिष्टास्मि मात्रा च पित्रा च विविधाश्रयम् ।
६८. नास्मि सम्प्रति वक्तव्या वर्त्तितव्यं यथा मया ॥

६९. त्वं हि कर्तुं वने शक्तो राम संपरिपालनम् ।
७०. अन्यस्यापि जनस्येह किं पुनर्मम मानद ॥

७१. इच्छामि सरितः शैलान् पल्वलानि वनानि च ।
७२. द्रष्टुं सर्वत्र निर्भीता त्वया नाथेन धीमता ॥

७३. हंसकारण्डवाकीर्णाः पद्मिनीः साधु पुष्पिताः ।
७४. इच्छेयं सुखिनी द्रष्टुं त्वया वीरेण सङ्गता ॥

७५. अभिषेकं करिष्यामि तासु नित्यं यतव्रता ।
७६. सह त्वया विशालाक्ष रंस्ये परमनन्दिनी ॥

७७. एवं वर्षसहस्राणां शतं वाहं त्वया सह ।
७८. व्यतिक्रमं न वेत्स्यामि स्वर्गोऽपि न हि मे मतः ॥

७९. सह त्वया गमिष्यामि वनमद्य न संशयः ।
८०. नाहं शक्या महाभाग निवर्त्तयितुमुद्यता ॥

८१. स एवं ब्रुवतीं सीतां धर्मज्ञो धर्मवत्सलः ।
८२. न नेतुं कुरुते बुद्धिं वने दुःखानि चिन्तयन् ॥

८३. सान्त्वयित्वा पुनस्तां तु बाष्पदूषितलोचनाम् ।
८४. निवर्त्तनार्थे धर्मात्मा वाक्यमेतदुवाच ह ॥

८५. सीते विमुच्यतामेषा वनवासकृता मतिः ।
८६. बहुदोषं हि कान्तारं वनमित्यभिधीयते ॥

८७. क्रीडमानाश्च विस्रब्धा मत्ताः शून्ये महामृगाः ।
८८. दृष्ट्वा समभिवर्तन्ते सीते दुःखमतो वनम् ॥

८९. लताकण्टकसंकीर्णाः कृकवाकूपनादिताः ।
९०. निरपाश्च सुदुर्गाश्च मार्गा दुःखमतो वनम् ॥

९१. सुप्यते पर्णशय्यासु स्वयं भुग्नासु भूतले ।
९२. रात्रिषु श्रमखिन्नेन तस्माद्दुःखतरं वनम् ॥

९३. उपवासश्च कर्तव्यो यथाप्राणेन मैथिलि ।
९४. जटाभारश्च कर्तव्यो वल्कलाम्बरधारिणा ॥

९५. पतङ्गा वृश्चिकाः कीटा दंशाश्च मशकैः सह ।
९६. बाधन्ते नित्यमबले सर्वं दुःखमतो वनम् ॥

९७. एतत्तु वचनं श्रुत्वा सीता रामस्य दुःखिता ।
९८. प्रसक्ताश्रुमुखी मन्दमिदं वचनमब्रवीत् ॥

९९. ये त्वया कीर्तिता दोषा वने वस्तव्यतां प्रति ।
१००. गुणानित्येव तान् विद्धि तव स्नेहपुरस्कृतान् ॥

१०१. न च मां त्वत्समीपस्थामपि शक्नोति राघव ।
१०२. सुराणामीश्वरः शक्रः प्रधर्षयितुमोजसा ॥

१०३. अथ चापि महाप्राज्ञ ब्राह्मणानां मया श्रुतम् ।
१०४. पुरा पितृगृहे सत्यं वस्तव्यं किल मे वने ॥

१०५. लक्षणिभ्यो द्विजातिभ्यः श्रुत्वाहं वचनं पुरा ।
१०६. वनवासकृतोत्साहा नित्यमेव महाबल ॥

१०७. कालश्चायं समुत्पन्नः सत्यवाग् भवतु द्विजः ॥

१०८. प्रसादितश्च वै पूर्वं त्वं वै बहुविधं प्रभो ।

१०९. गमनं वनवासस्य कांक्षितं हि सह त्वया ॥

११०. भक्तां पतिव्रतां दीनां मां समां सुखदुःखयोः ।
१११. नेतुमर्हसि काकुत्स्थ समानसुखदुःखिनीम् ॥

११२. एवं बहुविधं तं सा याचते गमनं प्रति ।
११३. नानुमेने महाबाहुस्तां नेतुं विजने वने ॥

११४. सान्त्व्यमाना तु रामेण मैथिली जनकात्मजा ।
११५. वनवासनिमित्ताय भर्तारमिदमब्रवीत् ॥

११६. सा तमुत्तमसंविग्ना सीता विपुलवक्षसम् ।
११७. प्रणयाच्चाभिमानाच्च परिचिक्षेप राघवम् ॥

११८. किम्त्वामन्यत वैदेहः पिता मे मिथिलाधिपः ।
११९. राम जामातरं प्राप्य स्त्रियं पुरुषविग्रहम् ॥

१२०. अनृतं बत लोकोऽयमज्ञानाद्यदि वक्ष्यति ।
१२१. तेजो नास्ति परं रामे तपतीव दिवाकरे ॥

१२२. किं हि कृत्वा विषण्णस्त्वं कुतो वा भयमस्ति ते ।
१२३. यत् परित्यक्तुकामस्त्वं मामनन्यपरायणाम् ॥

१२४. स्वयं तु भार्यां कौमारीं चिरमध्युषितां सतीम् ।
१२५. शैलूष इव मां राम परेभ्यो दातुमर्हसि ॥

१२६. न च मे भविता तत्र कश्चित् पथि परिश्रमः ।
१२७. पृष्टतस्तव गच्छन्त्या विहारशयनेष्विव ॥

१२८. कुशकाशशरेषीका ये च कन्टकिनो द्रुमाः ।
१२९. तूलाजिनसमस्पर्शा मार्गे मम सह त्वया ॥

१३०. महावातसमुद्धूतं यन्मामपकरिष्यति ।
१३१. रजो रमण तन्मन्ये परार्ध्यमिव चन्दनम् ॥

१३२. शाद्वलेषु यथा शिश्ये वनान्ते वनगोचर ।
१३३. कुथास्तरणतल्पेषु किं स्यात् सुखतरं ततः ॥

१३४. पत्रं मूलं फलं यत्त्वमल्पं वा यदि वा बहु ।
१३५. दास्यसि स्वयमाहृत्य तन्मेऽमृतरसोपमम् ॥

१३६. न मातुर्न पितुस्तत्र स्मरिष्यामि न वेश्मनः ।

१३७. आर्त्तवान्युपभुञ्जाना पुष्पाणि च फलानि च ॥

१३८. न च तत्र गतः किञ्चिद् द्रष्टुमर्हसि विप्रियम् ।
१३९. मत्कृते न च ते शोको न भविष्यामि दुर्भरा ॥

१४०. यस्त्वया सह स स्वर्गो निरयो यस्त्वया विना ।
१४१. इति जानन् परां प्रीतिं गच्छ राम मया सह ॥

१४२. इति सा शोकसन्तप्ता विलप्य करुणं बहु ।
१४३. चुक्रोश पतिमायस्ता भृशमालिङ्ग्य सस्वरम् ॥

१४४. सा विद्धा बहुभिर्वाक्यैर्दिग्धैरिव गजाङ्गना ।
१४५. चिरसन्नियतं बाष्पं मुमोचाग्निमिवारणिः ॥

१४६. तस्याः स्फटिकसङ्काशं वारि सन्तापसम्भवम् ।
१४७. नेत्राभ्यां परिसुस्राव पङ्कजाभ्यामिवोदकम् ॥

१४८. तच्चैवामलचन्द्राभं मुखमायतलोचनम् ।
१४९. पर्यशुष्यत बाष्पेण जलोद्धृतमिवाम्बुजम् ॥

१५०. तां परिष्वज्य बाहुभ्यां विसंज्ञामिव दुःखिताम् ।
१५१. उवाच वचनं रामः परिविश्वासयन्स्तदा ॥

१५२. न देवि तव दुःखेन स्वर्गमप्यभिरोचये ।
१५३. न हि मेऽस्ति भयं किञ्चित् स्वयम्भोरिव सर्वतः ॥

१५४. तव सर्वमभिप्रायमविज्ञाय शुभानने ।
१५५. वासं न रोचयेऽरण्ये शक्तिमानपि रक्षणे ॥

१५६. यत्सृष्टासि मया सार्धं वनवासाय मैथिलि ।
१५७. न विहातुं मया शक्या कीर्तिरात्मवता यथा ॥

१५८. सर्वथा सदृशं सीते मम स्वस्य कुलस्य च ।
१५९. व्यवसायमतिक्रान्ता कान्ते त्वमतिशोभनम् ॥

१६०. आरभस्व शुभश्रोणि वनवासक्षमाः क्रियाः ।
१६१. नेदानीं त्वदृते सीते स्वर्गोऽपि मम रोचते ॥

१६२. ब्राह्मणेभ्यश्च रत्नानि भिक्षुकेभ्यश्च भोजनम् ।
१६३. देहि चाशंसमानेभ्यः सन्त्वरस्व च मा चिरम् ॥

१६४. अनुकूलं तु सा भर्तुर्ज्ञात्वा गमनमात्मनः ।

१६५. क्षिप्रं प्रमुदिता देवी दातुमेवोपचक्रमे ॥

१६६. एवं श्रुत्वा तु संवादं लक्ष्मणः पूर्वमागतः ।
१६७. बाष्पपर्याकुलमुखः शोकं सोढुमशक्नुवन् ।
१६८. स भ्रातुश्चरणौ गाढं निपीड्य रघुनन्दनः ।
१६९. सीतामुवाचातियशा राघवं च महाव्रतम् ॥

१७०. यदि गन्तुं कृता बुद्धिः वनं मृगगजायुतम् ।
१७१. अहं त्वानुगमिष्यामि वनमग्रे धनुर्धरः ॥

१७२. न देवलोकाक्रमणं नामरत्वमहं वृणे ।
१७३. ऐश्वर्यं वापि लोकानां कामये न त्वया विना ॥

१७४. एवं ब्रुवाणः सौमित्रिर्वनवासाय निश्चितः ।
१७५. रामेण बहुभिः सान्त्वैः निषिद्धः पुनरब्रवीत् ॥

१७६. अनुज्ञातश्च भवता पूर्वमेव यदस्म्यहम् ।
१७७. किमिदानीं पुनरिदं क्रियते मे निवारणम् ॥

१७८. ततोऽब्रवीन् महातेजा रामो लक्ष्मणमग्रतः ।
१७९. स्थितं प्राग्गामिनं वीरं याचमानं कृताञ्जलिम् ॥

१८०. स्निग्धो धर्मरतो वीरः सततं सत्पथे स्थितः ।
१८१. प्रियः प्राणसमः वश्यो भ्राता चापि सखा च मे ॥

१८२. मयाद्य सह सौमित्रे त्वयि गच्छति तद्वनम् ।
१८३. को भरिष्यति कौसल्यां सुमित्रां वा यशस्विनीम् ॥

१८४. अभिवर्षति कामैर्यः पर्जन्यः पृथिवीमिव ।
१८५. स कामपाशपर्यस्तो महातेजा महीपतिः ॥

१८६. सा हि राज्यमिदं प्राप्य नृपस्याश्वपतेः सुता ।
१८७. दुःखितानां सपत्नीनां न करिष्यति शोभनम् ॥

१८८. न स्मरिष्यति कौसल्यां सुमित्रां च सुदुःखिताम् ।
१८९. भरतो राज्यमासाद्य कैकेय्यां पर्यवस्थितः ॥

१९०. तामार्यां स्वयमेवेह राजानुग्रहणेन वा ।
१९१. सौमित्रे भर कौसल्यामुक्तमर्थमिमं चर ॥

१९२. एवं मम च ते भक्तिः भविष्यति सुदर्शिता ।
१९३. धर्मज्ञ गुरुपूजायां धर्मश्चाप्यतुलो महान् ॥

१९४. एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः श्लक्ष्णया गिरा ।
१९५. प्रत्युवाच तदा रामं वाक्यज्ञो वाक्यकोविदम् ॥

१९६. तवैव तेजसा वीर भरतः पूजयिष्यति ।
१९७. कौसल्यां च सुमित्रां च प्रयतो नात्र संशयः ॥

१९८. कौसल्या बिभृयादार्या सहस्रमपि मद्विधान् ।
१९९. यस्याः सहस्रं ग्रामाणां सम्प्राप्तमुपजीविनाम् ॥

२००. कुरुष्व मामनुचरं वैधर्म्यं नेह विद्यते ।
२०१. धनुरादाय सशरं खनित्रपिटकाधरः ।
२०२. अग्रतस्ते गमिष्यामि पन्थानमनुदर्शयन् ॥

२०३. आहरिष्यामि ते नित्यं मूलानि च फलानि च ।
२०४. भवान्स्तु सह वैदेह्या गिरिसानुषु रंस्यते ।
२०५. अहं सर्वं करिष्यामि जाग्रतः स्वपतश्च ते ॥

२०६. रामस्त्ववनेन वाक्येन सुप्रीतः प्रत्युवाच तम् ।
२०७. व्रजापृच्छस्व सौमित्रे सर्वमेव सुहृज्जनम् ॥

२०८. अहं प्रदातुमिच्छामि यदिदं मामकं धनम् ।
२०९. ब्राह्मणेभ्यस्तपस्विभ्यस्त्वया सह परन्तप ॥

२१०. वसिष्टपुत्रं तु सुयज्ञमार्यम्
२११. त्वमानयाशु प्रवरं द्विजानाम् ।
२१२. अभिप्रयास्यामि वनं समस्तान्
२१३. अभ्यर्च्य शिष्टानपरान् द्विजातीन् ॥

२१४. अगस्त्रयं कौशिकं चैव तावुभौ ब्राह्मणोत्तमौ ।
२१५. अर्चयाहूय सौमित्रे रत्नैः सस्यमिवाम्बुभिः ॥

२१६. कौसल्यां च य आशीर्भिर्भक्तः पर्युपतिष्टति ।
२१७. तस्य यानं च दासीश्च सौमित्रे सम्प्रदापय ॥

२१८. ये चेमे कठकालापा बहवो दण्डमाणवाः ।
२१९. नित्यस्वाध्यायशीलत्वान्नान्यत् कुर्वन्ति किञ्चन ॥

२२०. अलसाः स्वादुकामाश्च महतां चापि सम्मताः ।
२२१. तेषामशीतियानानि रत्नपूर्णानि दापय ॥

२२२. ततः स पुरुषव्याघ्रस्तद्धनं लक्ष्मणः स्वयम् ।

२२३. यथोक्तं ब्राह्मणेन्द्राणामददाद्धनदो यथा ॥

२२४. अथाब्रवीद् बाष्पकलांस्तिष्टतश्चोपजीविनः ।
२२५. सम्प्रदाय बहुद्रव्यमेकैकस्योपजीवनम् ॥

२२६. लक्ष्मणस्य च यद्वेश्म गृहं च यदिदं मम ।
२२७. अशून्यं कार्यमेकैकं यावदागमनं मम ॥

२२८. ततोऽस्य धनमाजह्रुः सर्वमेवोपजीविनः ।
२२९. स राशिः सुमहान्स्तत्र दर्शनीयोऽह्यदृश्यत ॥

२३०. तत्रासीत् पिङ्गलो गार्ग्यः त्रिजटो नाम वै द्विजः ।
२३१. उञ्छवृत्तिर्वने नित्यं फालकुद्दाललाङ्गली ॥

२३२. तमुवाच ततो रामः परिहाससमन्वितम् ॥

२३३. गवां सहस्रमप्येकं न तु विश्राणितं मया ।
२३४. परिक्षिपसि दण्डेन यावत्तावदवाप्स्यसि ॥

२३५. स शाटीं त्वरितः कट्यां सम्भ्रान्तः परिवेष्ट्य ताम् ।
२३६. आविध्य दण्डं चिक्षेप सर्वप्राणेन वेगितः ॥

२३७. स तीर्त्वा सरयूपारं दण्डस्तस्य कराच्च्युतः ।
२३८. गोव्रजे बहुसाहस्रे पपातोक्षणसन्निधौ ॥

२३९. तं परिष्वज्य धर्मात्मा आ तस्मात् सरयूतटात् ।
२४०. आनयामास ता गोपैस्त्रिजटायाश्रमं प्रति ॥

२४१. उवाच च ततो रामः तं गार्ग्यमभिसान्त्वयन् ।
२४२. मन्युर्न खलु कर्तव्यः परिहासो ह्ययं मम ॥

२४३. ततः सभार्यः त्रिजटो महामुनिः
२४४. गवामनीकं प्रतिगृह्य मोदितः ।
२४५. यशोबलप्रीतिसुखोपबृंहिणीः
२४६. तदाशिषः प्रत्यवदन्महात्मनः ॥

२४७. द्विजः सुहृद्भृत्यजनोऽथवा तदा
२४८. दरिद्रभिक्षाचरणश्च योऽभवत् ।
२४९. न तत्र कश्चिन्नबभूव तर्पितो
२५०. यथार्हसम्माननदानसम्भ्रमैः ॥

॥२.६ सीतालक्ष्मणसहितरामवनगमनम् ॥

१. दत्त्वा तु सह वैदेह्या ब्राह्मणेभ्यो धनं बहु ।
२. जग्मतुः पितरं द्रष्टुं सीतया सह राघवौ ॥

३. ततः प्रासादहर्म्याणि विमानशिखराणि च ।
४. अधिरुह्य जनः श्रीमानुदासीनो व्यलोकयत् ॥

५. पदातिं वर्जितच्छत्रं रामं दृष्ट्वा तदा जनाः ।
६. ऊचुर्बहुविधा वाचः शोकोपहतचेतसः ॥

७. यं यान्तमनुयाति स्म चतुरङ्गबलं महत् ।
८. तमेकं सीतया सार्धमनुयाति स्म लक्ष्मणः ॥

९. ऐश्वर्यस्य रसज्ञस्सन् कामिनां चैव कामदः ।
१०. नेच्छत्येवानृतं कर्तुं पितरं धर्मगौरवात् ॥

११. या न शक्या पुरा द्रष्टुं भूतैराकाशगैरपि ।
१२. तामद्य सीतां पश्यन्ति राजमार्गगता जनाः ॥

१३. अद्य नूनं दशरथः सत्त्वमाविश्य भाषते ।
१४. निर्गुणस्यापि पुत्रस्य कथं स्याद् विप्रवासनम् ।
१५. किं पुनर्यस्य लोकोऽयं जितो वृत्तेन केवलम् ॥

१६. आनृशंस्यमनुक्रोशः श्रुतं शीलः दमः शमः ।
१७. राघवं शोभयन्त्येते षड्गुणाः पुरुषर्षभम् ॥

१८. तस्मात्तस्योपघातेन प्रजाः परमपीडिताः ।
१९. औदकानीव सत्त्वानि ग्रीष्मे सलिलसङ्क्षयात् ॥

२०. मूलं ह्येष मनुष्याणां धर्मसारो महाद्युतिः ।
२१. पुष्पं फलं च पत्रं च शाखाश्चास्येतरे जनाः ॥

२२. उद्यानानि परित्यज्य क्षेत्राणि च गृहाणि च ।
२३. एकदुःखसुखा राममनुगच्छाम धार्मिकम् ॥

२४. मूषकैः परिधावद्भिरुद्बिलैरावृतानि च ।

२५. अपेतोदकधूमानि हीनसम्मार्जनानि च ।
२६. अस्मत्त्यक्तानि वेश्मानि कैकेयी प्रतिपद्यताम् ॥

२७. राघवेण वने सर्वे सह वत्स्याम निर्वृताः ॥

२८. इत्येवं विविधा वाचो नानाजनसमीरिताः ।
२९. शुश्राव रामः श्रुत्वा च न विचक्रेऽस्य मानसम् ॥

३०. विनीतवीरपुरुषं प्रविश्य तु नृपालयम् ।
३१. ददर्शावस्थितं दीनं सुमन्त्रमविदूरतः ॥

३२. ततः कमलपत्राक्षः श्यामो निरुदरो महान् ।
३३. उवाच रामः तं सूतं पितुराख्याहि मामिति ॥

३४. स रामप्रेषितः क्षिप्रं सन्तापकलुषेन्द्रियः ।
३५. तं वर्द्धयित्वा राजानं सूतः पूर्वं जयाशिषा ।
३६. भयविक्लवया वाचा मन्दया श्लक्ष्णमब्रवीत् ॥

३७. अयं स पुरुषव्याघ्रो द्वारि तिष्ठति ते सुतः ।
३८. ब्राह्मणेभ्यो धनं दत्त्वा सर्वं चैवोपजीविनाम् ॥

३९. गमिष्यति महारण्यं तं पश्य जगतीपते ॥

४०. स सत्यवादी धर्मात्मा नरेन्द्रः प्रत्युवाच तम् ।
४१. दारैः परिवृतः सर्वैः द्रष्टुमिच्छामि धार्मिकम् ॥

४२. आगतेषु च दारेषु समवेक्ष्य महीपतिः ।
४३. उवाच राजा तं सूतं सुमन्त्रानय मे सुतम् ॥

४४. स सुतो राममादाय लक्ष्मणं मैथिलीं तदा ।
४५. जगामाभिमुखस्तूर्णं सकाशं जगतीपतेः ॥

४६. स राजा पुत्रमायान्तं दृष्ट्वा दूरात् कृताञ्जलिम् ।
४७. उत्पपातासनात्तूर्णमार्त्तः स्त्रीजनसंवृतः ॥

४८. सोऽभिदुद्राव वेगेन रामं दृष्ट्वा विशां पतिः ।
४९. तमसम्प्राप्य दुःखार्तः पपात भुवि मूर्च्छितः ॥

५०. तं रामोऽभ्यपतत् क्षिप्रं लक्ष्मणश्च महारथः ।
५१. विसञ्ज्ञमिव दुःखेन सशोकं नृपतिं तदा ॥

५२. अथ रामो मुहूर्तेन लब्धसञ्ज्ञं महीपतिम् ।

५३. उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा शोकार्णवपरिप्लुतम् ॥

५४. आपृच्छे त्वां महाराज सर्वेषामीश्वरोऽसि नः ।
५५. प्रस्थितं दण्डकारण्यं पश्य त्वं कुशलेन माम् ॥

५६. लक्ष्मणं चानुजानीहि सीता चान्वेति मां वनम् ।
५७. कारणैर्बहुभिस्तथ्यैर्वार्यमाणौ न चेच्छतः ॥

५८. अनुजानीहि सर्वान्नः शोकमुत्सृज्य मानद ॥

५९. प्रतीक्षमाणमव्यग्रमनुज्ञां जगतीपतेः ।
६०. उवाच राजा सम्प्रेक्ष्य वनवासाय राघवम् ॥

६१. अहं राघव कैकेय्या वरदानेन मोहितः ।
६२. अयोध्यायां त्वमेवाद्य भव राजा निगृह्य माम् ॥

६३. एवमुक्तो नृपतिना रामो धर्मभृतां वरः ।
६४. प्रत्युवाचाञ्जलिं कृत्वा पितरं वाक्यकोविदः ॥

६५. अहं त्वरण्ये वत्स्यामि न मे कार्यं त्वयानृतम् ॥

६६. नव पञ्च च वर्षाणि वनवासे विहृत्य ते ।
६७. पुनः पादौ ग्रहीष्यामि प्रतिज्ञान्ते नराधिप ॥

६८. रुदन्नार्त्तः प्रियं पुत्रं सत्यपाशेन संयतः ।
६९. कैकेय्या चोद्यमानस्तु मिथो राजा तमब्रवीत् ॥

७०. श्रेयसे वृद्धये तात पुनरागमनाय च ।
७१. गच्छस्वारिष्टमव्यग्रः पन्थानमकुतोभयम् ॥

७२. न हि सत्यात्मनस्तात धर्माभिमनसस्तव ।
७३. विनिवर्तयितुं बुद्धिः शक्यते रघुनन्दन ॥

७४. न चैतन्मे प्रियं पुत्र शपे सत्येन राघव ।
७५. छन्नया छलितस्त्रवस्मि स्त्रिया च्छन्नाग्निकल्पया ॥

७६. न चैतदाश्चर्यतमं यस्त्रवं ज्येष्ठः सुतो मम ।
७७. अपानृतकथं पुत्र पितरं कर्तुमिच्छसि ॥

७८. मातरं मां च सम्पश्यन् वसेमामद्य शर्वरीम् ।
७९. तर्पितः सर्वकामैस्त्रवं श्वः काले साधयिष्यसि ॥

८०. अथ रामस्तथा श्रुत्वा पितुरार्त्तस्य भाषितम् ।

८१. लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा दीनो वचनमब्रवीत् ॥

८२. प्राप्स्यामि यानद्य गुणान् को मे श्वस्तान् प्रदास्यति ।
८३. उपक्रमणमेवातः सर्वकामैरहं वृणे ॥

८४. इयं सराष्ट्रा सजना धनधान्यसमाकुला ।
८५. मया विसृष्टा वसुधा भरताय प्रदीयताम् ॥

८६. नैवाहं राज्यमिच्छामि न सुखं नैव मैथिलीम् ।
८७. नैव सर्वानिमान् कामान् न स्वर्गं नैव जीवितम् ।
८८. त्वामहं सत्यमिच्छामि नानृतं पुरुषर्षभ ॥

८९. अर्थितो ह्यस्मि कैकेय्या वनं गच्छेति राघव ।
९०. मया चोक्तं व्रजामीति तत्सत्यमनुपालये ॥

९१. मा चोत्कण्ठां कृथा देव वने रंस्यामहे वयम् ।
९२. प्रशान्तहरिणाकीर्णे नानाशकुननादिते ॥

९३. चतुर्दशसु वर्षेषु गतेषु नरसत्तम ।
९४. पुनर्द्रक्ष्यसि मां प्राप्तं सन्तापोऽयं विमुच्यताम् ॥

९५. एवं स राजा व्यसनाभिपन्नः
९६. शोकेन दुःखेन च ताम्यमानः ।
९७. आलिङ्ग्य पुत्रं सुविनष्टसञ्ज्ञो
९८. मोहं गतो नैव चिचेष्ट किञ्चित् ॥

९९. देव्यस्तदा संरुरुदुः समेताः
१००. तां वर्जयित्वा नरदेवपत्नीम् ।
१०१. रुदन् सुमन्त्रोऽपि जगाम मूर्च्छाम्
१०२. हाहाकृतं तत्र बभूव सर्वम् ॥

१०३. ततो निर्धूय सहसा शिरो निःश्वस्य चासकृत् ।
१०४. मनः समीक्षमाणश्च सूतो दशरथस्य सः ।
१०५. वाक्यवज्रैरनुपमैः निर्भिन्दन्निव चाशुगैः ।
१०६. कैकेय्याः सर्वमर्माणि सुमन्त्रः प्रत्यभाषत ॥

१०७. नह्यकार्यतमं किञ्चित्तव देवीह विद्यते ।
१०८. पतिघ्नीं त्वामहं मन्ये कुलघ्नीमपि चान्ततः ॥

१०९. राजा भवतु ते पुत्रो भरतः शास्तु मेदिनीम् ।
११०. वयं तत्र गमिष्यामो यत्र रामो गमिष्यति ॥

१११. न हि ते विषये कश्चित् ब्राह्मणो वस्तुमर्हति ।
११२. तादृशं त्वममर्यादमद्य कर्म चिकीर्षसि ॥

११३. मा त्वं प्रोत्साहिता पापैर्देवराजसमप्रभम् ।
११४. भर्त्तारं लोकभर्त्तारं असद्धर्ममुपादधाः ॥

११५. ज्येष्ठो वदान्यः कर्मण्यः स्वधर्मपरिरक्षिता ।
११६. रक्षिता जीवलोकस्य बली रामोऽभिषिच्यताम् ॥

११७. परिवादो हि ते देवि महान् लोके चरिष्यति ।
११८. यदि रामो वनं याति विहाय पितरं नृपम् ॥

११९. इति सान्त्वैश्च तीक्ष्णैश्च कैकेयीं राजसंसदि ।
१२०. सुमन्त्रः क्षोभयामास भूय एव कृताञ्जलिः ॥

१२१. नैव सा क्षुभ्यते देवी न च स्म परिदूयते ।
१२२. न चास्या मुखवर्णस्य विक्रिया लक्ष्यते तदा ॥

१२३. ततः सुमन्त्रमैक्ष्वाकः पीडितोऽत्र प्रतिज्ञया ।
१२४. स बाष्पमतिनिःश्वस्य जगादेदं पुनः पुनः ॥

१२५. सूत रत्नसुसम्पूर्णा चतुर्विधबला चमूः ।
१२६. राघवस्यानुयात्रार्थं क्षिप्रं प्रतिविधीयताम् ॥

१२७. आयुधानि च मुख्यानि नागराः शकटानि च ।
१२८. अनुगच्छन्तु काकुत्स्थं व्याधाश्चारण्यगोचराः ॥

१२९. धान्यकोशश्च यः कश्चिद्धनकोशश्च मामकः ।
१३०. तौ राममनुगच्छेतां वसन्तं निर्जने वने ॥

१३१. एवं ब्रुवति काकुत्स्थे कैकेय्या भयमागतम् ।
१३२. मुखं चाप्यगमच्छोषं स्वरश्चापि न्यरुद्ध्यत ॥

१३३. सा विषण्णा च सन्त्रस्ता मुखेन परिशुष्यता ।
१३४. राजानमेवाभिमुखी कैकेयी वाक्यमब्रवीत् ॥

१३५. राज्यं गतजनं साधो पीतमण्डां सुरामिव ।
१३६. निरास्वाद्यतमं शून्यं भरतो नाभिपत्स्यते ॥

१३७. तवैव वंशे सगरो ज्येष्ठपुत्रमुपारुधत् ।
१३८. असमञ्ज इति ख्यातं तथायं गन्तुमर्हति ॥

१३९. एवमुक्तो धिगित्येव राजा दशरथोऽब्रवीत् ।
१४०. व्रीडितश्च जनः सर्वः सा च तं नावबुध्यत ॥

१४१. तत्र वृद्धो महामात्रः सिद्धार्थो नाम नामतः ।
१४२. शुचिर्बहुमतो राज्ञः कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥

१४३. असमञ्जो गृहीत्वा तु क्रीडतः पथि दारकान् ।
१४४. सरय्वाः प्रक्षिपन्नप्सु रमते तेन दुर्मतिः ॥

१४५. रामः किमकरोत् पापं येनैवमुपरुध्यते ॥

१४६. अथवा देवि दोषं त्वं कञ्चित् पश्यसि राघवे ।
१४७. तमद्य ब्रूहि तत्त्वेन ततो रामो विवास्यताम् ॥

१४८. अदुष्टस्य हि सन्त्यागः सत्पथे निरतस्य च ।
१४९. निर्दहेदपि शक्रस्य द्युतिं धर्मनिरोधनात् ॥

१५०. श्रुत्वा तु सिद्धार्थवचो राजा श्रान्ततरः स्वनः ।
१५१. शोकोपहतया वाचा कैकेयीमिदमब्रवीत् ॥

१५२. एतद्वचो नेच्छसि पापवृत्ते
१५३. हितं न जानासि ममात्मनो वा ।
१५४. अनुव्रजिष्याम्यहमद्य रामम्
१५५. राज्यं परित्यज्य सुखं धनं च ।
१५६. सहैव राज्ञा भरतेन च त्वम्
१५७. यथासुखं भुङ्क्ष्व चिराय राज्यम् ॥

१५८. महामात्रवचः श्रुत्वा रामो दशरथं तदा ।
१५९. अभ्यभाषत वाक्यं तु विनयज्ञो विनीतवत् ॥

१६०. त्यक्तभोगस्य मे राजन् वने वन्येन जीवतः ।
१६१. किं कार्यमनुयात्रेण त्यक्तसङ्गस्य सर्वतः ॥

१६२. यो हि दत्त्वा गजश्रेष्ठं कक्ष्यायां कुरुते मनः ।
१६३. रज्जुस्नेहेन किं तस्य त्यजतः कुञ्जरोत्तमम् ॥

१६४. सर्वाण्येवानुजानामि चीराण्येवानयन्तु मे ॥

१६५. अथ चीराणि कैकेयी स्वयमाहृत्य राघवम् ।
१६६. उवाच परिधत्स्वेति जनौघे निरपत्रपा ॥

१६७. स चीरे पुरुषव्याघ्रः कैकेय्याः प्रतिगृह्य ते ।
१६८. सूक्ष्मवस्त्रमवक्षिप्य मुनिवस्त्राण्यवस्त ह ॥

१६९. लक्ष्मणश्चापि तत्रैव विहाय वसने शुभे ।
१७०. तापसाच्छादने चैव जग्राह पितुरग्रतः ॥

१७१. अथात्मपरिधानार्थं सीता कौशेयवासिनी ।
१७२. समीक्ष्य चीरं सन्त्रस्ता पृषती वागुरामिव ॥

१७३. सा व्यपत्रपमाणेव प्रगृह्य च सुदुर्मनाः ।
१७४. कैकेयीकुशचीरे ते जानकी शुभलक्षणा ।
१७५. अश्रुसम्पूर्णनेत्रा च धर्मज्ञा धर्मदर्शिनी ।
१७६. गन्धर्वराजप्रतिमं भर्त्तारमिदमब्रवीत् ॥

१७७. कथं नु चीरं बध्नन्ति मुनयो वनवासिनः ।
१७८. इति ह्यकुशला सीता सा मुमोह मुहुर्मुहुः ॥

१७९. कृत्वा कण्ठे च सा चीरमेकमादाय पाणिना ।
१८०. तस्थौ ह्यकुशला तत्र व्रीडिता जनकात्मजा ॥

१८१. तस्यास्तत् क्षिप्रमागम्य रामो धर्मभृतां वरः ।
१८२. चीरं बबन्ध सीतायाः कौशेयस्योपरि स्वयम् ॥

१८३. रामं प्रेक्ष्य तु सीताया बध्नन्तं चीरमुत्तमम् ।
१८४. अन्तःपुरगता नार्यो मुमुचुर्वारि नेत्रजम् ।
१८५. ऊचुश्च परमायस्ता रामं ज्वलिततेजसम् ॥

१८६. लक्ष्मणेन सहायेन वनं गच्छस्व पुत्रक ।
१८७. नेयमर्हति कल्याणी वस्तुं तापसवद्वने ॥

१८८. तासामेवं विधां वाचः शृण्वन् दशरथात्मजः ।
१८९. बबन्धैव तदा चीरं सीतया तुल्यशीलया ॥

१९०. चीरे गृहीते तु तया समीक्ष्य नृपतेर्गुरुः ।
१९१. निवार्य सीतां कैकेयीं वसिष्टो वाक्यमब्रवीत् ॥

१९२. न गन्तव्यं वनं देव्या सीतया शीलवर्जिते ।
१९३. अनुष्ठास्यति रामस्य सीता प्रकृतमासनम् ॥

१९४. आत्मा हि दाराः सर्वेषां दारसङ्ग्रहवर्तिनाम् ।
१९५. आत्मेयमिति रामस्य पालयिष्यति मेदिनीम् ॥

१९६. अथ यास्यति वैदेही वनं रामेण सङ्गता ।
१९७. वयमप्यनुयास्यामः पुरं चेदं गमिष्यति ॥

१९८. भरतश्च सशत्रुघ्नः चीरवासा वनेचरः ।
१९९. वने वसन्तं काकुत्स्थमनुवत्स्यति पूर्वजम् ॥

२००. ततः शून्यां गतजनां वसुधां पादपैः सह ।
२०१. त्वमेका शाधि दुर्वृत्ता प्रजानामहिते स्थिता ॥

२०२. न हि तद्भविता राष्ट्रं यत्र रामो न भूपतिः ।
२०३. तद्वनं भविता राष्ट्रं यत्र रामो निवत्स्यति ॥

२०४. तस्यां चीरं वसानायां नाथवत्यामनाथवत् ।
२०५. प्रचुक्रोश जनः सर्वो धिक् त्वां दशरथं त्विति ॥

२०६. तेन तत्र प्रणादेन दुःखितः स महीपतिः ।
२०७. चिच्छेद जीविते श्रद्धां धर्मे यशसि चात्मनः ॥

२०८. स निःश्वस्योष्णमैक्ष्वाकः तां भार्यामिदमब्रवीत् ।
२०९. कैकेयि कुशचीरेण न सीता गन्तुमर्हति ॥

२१०. सुकुमारी च बाला च सततं च सुखोचिता ।
२११. नेयं वनस्य योग्येति सत्यमाह गुरुर्मम ॥

२१२. चीराण्यपास्याज्जनकस्य कन्या
२१३. नेयं प्रतिज्ञा मम दत्तपूर्वा ।
२१४. यथासुखं गच्छतु राजपुत्री
२१५. वनं समग्रा सह सर्वरत्नैः ॥

२१६. एवं ब्रुवन्तं पितरं रामः सम्प्रस्थितो वनम् ।
२१७. अवाक्छिरसमासीनमिदं वचनमब्रवीत् ॥

२१८. इयं धार्मिक कौसल्या मम माता यशस्विनी ।
२१९. वृद्धा चाक्षुद्रशीला च न च त्वां देव गर्हते ॥

२२०. मया विहीनां वरद प्रपन्नां शोकसागरम् ।
२२१. अदृष्टपूर्वव्यसनां भूयः सम्मन्तुमर्हसि ॥

२२२. रामस्य तु वचः श्रुत्वा मुनिवेषधरं च तम् ।
२२३. स मुहूर्तमिवासञ्ज्ञो दुःखितश्च महीपतिः ।
२२४. विललाप महाबाहू राममेवानुचिन्तयन् ॥

२२५. मन्ये खलु मया पूर्वं विवत्सा बहवः कृताः ।
२२६. प्राणिनो हिंसिता वापि तस्मादिदमुपस्थितम् ॥

२२७. न त्वेवानागते काले देहाच्च्यवति जीवितम् ।
२२८. कैकेय्या क्लिश्यमानस्य मृत्युर्मम न विद्यते ॥

२२९. एवमुक्त्वा तु वचनं बाष्पेण पिहितेन्द्रियः ।
२३०. रामेति सकृदेवोक्त्वा व्याहर्तुं न शशाक ह ॥

२३१. सञ्ज्ञां तु प्रतिलभ्यैव मुहुर्त्तात् स महीपतिः ।
२३२. नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यां सुमन्त्रमिदमब्रवीत् ॥

२३३. औपवाह्यं रथं युक्त्वा त्वमायाहि हयोत्तमैः ।
२३४. प्रापयैनं महाभागमितो जनपदात् परम् ॥

२३५. राज्ञो वचनमाज्ञाय सुमन्त्रः शीघ्रविक्रमः ।
२३६. योजयित्वाययौ तत्र रथमश्वैरलङ्कृतम् ॥

२३७. राजा सत्वरमाहूय व्यापृतं वित्तसञ्चये ।
२३८. उवाच देशकालज्ञं निश्चितं सर्वतः शुचिम् ॥

२३९. वासांसि च महार्हाणि भूषणानि वराणि च ।
२४०. वर्षाण्येतानि सङ्ख्याय वैदेह्याः क्षिप्रमानय ॥

२४१. नरेन्द्रेणैवमुक्तस्तु गत्वा कोशगृहं ततः ।
२४२. प्रायच्छत् सर्वमाहृत्य सीतायै सममेव तत् ॥

२४३. सा सुजाता सुजातानि वैदेही प्रस्थिता वनम् ।
२४४. भूषयामास गात्राणि तैर्विचित्रैर्विभूषणैः ॥

२४५. तां भुजाभ्यां परिष्वज्य श्वश्रूर्वचनमब्रवीत् ।
२४६. असत्यः सर्वलोकेऽस्मिन् सततं सत्कृताः प्रियैः ।
२४७. भर्त्तारं नानुमन्यन्ते विनिपातगतं स्त्रियः ॥

२४८. साध्वीनां हि स्थितानां तु शीले सत्ये श्रुते श्रमे ।
२४९. स्त्रीणां पवित्रं परमं पतिरेको विशिष्यते ॥

२५०. स त्वया नावमन्तव्यः पुत्रः प्रव्राजितो मम ।
२५१. तव दैवतमस्त्वेष निर्धनः सधनोऽपि वा ॥

२५२. विज्ञाय वचनं सीता तस्या धर्मात्मसंहितम् ।
२५३. कृताञ्जलिरुवाचेदं श्वश्रूमभिमुखे स्थिताम् ॥

२५४. करिष्ये सर्वमेवाहमार्या यदनुशास्ति माम् ।
२५५. अभिज्ञास्मि यथा भर्तुः वर्तितव्यं श्रुतं च मे ॥

२५६. नातन्त्री वाद्यते वीणा नाचक्रो वर्तते रथः ।
२५७. नापतिः सुखमेधेत या स्यादपि शतात्मजा ॥

२५८. मितं ददाति हि पिता मितं माता मितं सुतः ।
२५९. अमितस्य तु दातारं भर्तारं का न पूजयेत् ॥

२६०. सीताया वचनं श्रुत्वा कौसल्या हृदयङ्गमम् ।
२६१. शुद्धसत्त्वा मुमोचाश्रु सहसा दुःखहर्षजम् ॥

२६२. तां प्राञ्जलिरभिक्रम्य मातृमध्येऽतिसत्कृताम् ।
२६३. रामः परमधर्मात्मा मातरं वाक्यमब्रवीत् ॥

२६४. क्षयो हि वनवासस्य क्षिप्रमेव भविष्यति ।
२६५. सुप्तायास्ते गमिष्यन्ति नव वर्षाणि पञ्च च ॥

२६६. एतावदभिनीतार्थमुक्त्वा स जननीं वचः ।
२६७. त्रयश्शतशतार्धाश्च ददर्शावेक्ष्य मातरः ॥

२६८. धर्मयुक्तमिदं वाक्यं निजगाद कृताञ्जलिः ॥

२६९. संवासात् परुषं किञ्चिदज्ञानाद्वापि यत्कृतम् ।
२७०. तन्मे समनुजानीत सर्वाश्चामन्त्रयामि वः ॥

२७१. जज्ञेऽथ तासां सन्नादः क्रौञ्चीनामिव निस्वनः ।
२७२. मानवेन्द्रस्य भार्याणामेवं वदति राघवे ॥

२७३. अथ रामश्च सीता च लक्ष्मणश्च महाद्युतिः ।
२७४. उपसङ्गृह्य राजानं चक्रुर्दीना प्रदक्षिणम् ॥

२७५. तं चापि समनुज्ञाप्य धर्मज्ञः सीतया सह ।
२७६. राघवः शोकसम्मूढो जननीमभ्यवादयत् ॥

२७७. अन्वक्षं लक्ष्मणो भ्रातुः कौसल्यामभ्यवादयत् ।
२७८. अथ मातुः सुमित्रायाः जग्राह चरणौ पुनः ॥

२७९. तं वन्दमानं रुदती माता सौमित्रिमब्रवीत् ।
२८०. हितकामा महाबाहुं मूर्ध्न्युपाघ्राय लक्ष्मणम् ॥

२८१. सृष्टस्त्वं वनवासाय स्वनुरक्तः सुहृज्जने ।

२८२. रामे प्रमादं मा कार्षीः पुत्र भ्रातरि गच्छति ॥

२८३. व्यसनी वा समृद्धो वा गतिरेष तवानघ ।
२८४. इदं हि वृत्तमुचितं कुलस्यास्य सनातनम् ॥

२८५. रामं दशरथं विद्धि मां विद्धि जनकात्मजाम् ।
२८६. अयोध्यामटवीं विद्धि गच्छ तात यथा सुखम् ॥

२८७. ततः सुमन्त्रः काकुत्स्थं प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ।
२८८. रथमारोह भद्रं ते राजपुत्र महायशः ।
२८९. क्षिप्रं त्वां प्रापयिष्यामि यत्र मां राम वक्ष्यसि ॥

२९०. तं रथं सूर्यसङ्काशं सीता हृष्टेन चेतसा ।
२९१. आरुरोह वरारोहा कृत्वालङ्कारमात्मनः ॥

२९२. वनवासं हि सङ्ख्याय वासांस्याभरणानि च ।
२९३. भर्तारमनुगच्छन्त्यै सीतायै श्वशुरो ददौ ॥

२९४. अथो ज्वलनसङ्काशं चामीकरविभूषितम् ।
२९५. तमारुरुहतुस्तूर्णं भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥

२९६. सीतातृतीयानारूढान् दृष्ट्वा धृष्टमचोदयत् ।
२९७. सुमन्त्रः सम्मतानश्वान् वायुवेगसमान् जवे ॥

२९८. ततः सबालवृद्धा सा पुरी परमपीडिता ।
२९९. राममेवाभिदुद्राव घर्मार्त्ता सलिलं यथा ॥

३००. पार्श्वतः पृष्ठतश्चापि लम्बमानास्तदुन्मुखाः ।
३०१. बाष्पपूर्णमुखाः सर्वे तमूचुर्भृशनिस्वनाः ॥

३०२. संयच्छ वाजिनां रश्मीन् सूत याहि शनैः शनैः ।
३०३. मुखं द्रक्ष्याम रामस्य दुर्दर्शं नो भविष्यति ॥

३०४. कृतकृत्या हि वैदेही छायेवानुगता पतिम् ।
३०५. न जहाति रता धर्मे मेरुमर्कप्रभा यथा ॥

३०६. अहो लक्ष्मण सिद्धार्थः सततं प्रियवादिनम् ।
३०७. भ्रातरं देवसङ्काशं यस्त्वं परिचरिष्यसि ॥

३०८. एवं वदन्तस्ते सोढुं न शेकुर्बाष्पमागतम् ।
३०९. नरास्तमनुगच्छन्तः प्रियमिक्ष्वाकुनन्दनम् ॥

३१०. अथ राजा वृतः स्त्रीभिर्दीनाभिर्दीनचेतनः ।
३११. निर्जगाम प्रियं पुत्रं द्रक्ष्यामीति ब्रुवन् गृहात् ॥

३१२. निर्गच्छति महाबाहौ रामे पौरजनाश्रुभिः ।
३१३. पतितैरभ्यवहितं प्रशशाम महीरजः ॥

३१४. सुस्राव नयनैः स्त्रीणां अस्रमायाससम्भवम् ।
३१५. मीनसङ्क्षोभचलितैः सलिलं पङ्कजैरिव ॥

३१६. दृष्ट्वा तु नृपतिः श्रीमानेकचित्तगतं पुरम् ।
३१७. निपपातैव दुःखेन हतमूल इव द्रुमः ॥

३१८. प्रत्यगारमिवायान्ती वत्सला वत्सकारणात् ।
३१९. बद्धवत्सा यथा धेनू राममाताभ्यधावत ॥

३२०. अन्वीक्षमाणो रामस्तु विषण्णं भ्रान्तचेतसम् ।
३२१. राजानं मातरं चैव ददर्शानुगतौ पथि ॥

३२२. रामलक्ष्मणसीतार्थं स्रवन्तीं वारि नेत्रजम् ।
३२३. असकृत् प्रैक्षत स तां नृत्यन्तीमिव मातरम् ॥

३२४. पदातिनौ च यानार्हावदुःखार्हौ सुखोचितौ ।
३२५. दृष्ट्वा सञ्चोदयामास शीघ्रं याहीति सारथिम् ॥

३२६. रामस्य स वचः कुर्वन्ननुज्ञाप्य च तं जनम् ।
३२७. व्रजतोऽपि हयान् शीघ्रं चोदयामास सारथिः ॥

३२८. यमिच्छेत् पुनरायान्तं नैनं दूरमनुव्रजेत् ।
३२९. इत्यमात्या महाराजमूचुर्दशरथं वचः ॥

३३०. तेषां वचः सर्वगुणोपपन्नं
३३१. प्रस्विन्नगात्रः प्रविषण्णरूपः ।
३३२. निशम्य राजा कृपणः सभार्यो
३३३. व्यवस्थितस्तं सुतमीक्षमाणः ॥

३३४. तस्मिन्स्तु पुरुषव्याघ्रे विनिर्याते कृताञ्जलौ ।
३३५. आर्तशब्दोऽथ सञ्जज्ञे स्त्रीणामन्तःपुरे महान् ॥

३३६. अनाथस्य जनस्यास्य दुर्बलस्य तपस्विनः ।
३३७. यो गतिः शरणं चासीत् स नाथः क्व नु गच्छति ॥

३३८. न क्रुद्ध्यत्यभिशप्तोऽपि क्रोधनीयानि वर्जयन् ।

३३९. क्रुद्धान् प्रसादयन् सर्वान् समदुःखः क्वचिद् गतः ॥

३४०. कौसल्यायां महातेजा यथा मातरि वर्तते ।
३४१. तथा यो वर्ततेऽस्मासु महात्मा क्व नु गच्छति ॥

३४२. इति सर्वा महिष्यस्ता विवत्सा इव धेनवः ।
३४३. रुरुदुश्चैव दुःखार्ताः सस्वरं च विचुक्रुशुः ॥

३४४. नाग्निहोत्राण्यहूयन्त नापचन् गृहमेधिनः ।
३४५. अकुर्वन्न प्रजाः कार्यं सूर्यश्चान्तरधीयत ॥

३४६. व्यसृजन् कवलान्नागा गावो वत्सान् न पाययन् ।
३४७. पुत्रं प्रथमजं लब्ध्वा जननी नाभ्यनन्दत ॥

३४८. दिशः पर्याकुलः सर्वास्तिमिरेणेव संवृताः ।
३४९. न ग्रहो नापि नक्षत्रं प्रचकाशे न किञ्चन ॥

३५०. अयोध्यायां जनः सर्वः शुशोच जगतीपतिम् ।
३५१. आहारे वा विहारे वा न कश्चिदकरोन्मनः ॥

३५२. अनर्थिनः सुताः स्त्रीणां भर्तारो भ्रातरस्तथा ।
३५३. सर्वे सर्वं परित्यज्य राममेवान्वचिन्तयन् ॥

॥२.७ चित्रकूटगमनम् ॥

१. यावत्तु निर्यतस्तस्य रजोरूपमदृश्यत ।
२. नैवेक्ष्वाकुवरस्तावत् सञ्जहारात्मचक्षुषी ॥

३. यावद्राजा प्रियं पुत्रं पश्यत्यत्यन्तधार्मिकम् ।
४. तावद्व्यवर्धतेवास्य धरण्यां पुत्रदर्शने ॥

५. न पश्यति रजोऽप्यस्य यदा रामस्य भूमिपः ।
६. तदार्तश्च विषण्णश्च पपात धरणीतले ॥

७. तस्य दक्षिणमन्वागात् कौसल्या बाहुमङ्गना ।
८. वामं चान्वगात् पार्श्वं कैकेयी भरतप्रिया ॥

९. तां नयेन च सम्पन्नो धर्मेण विनयेन च ।
१०. उवाच राजा कैकेयीं समीक्ष्य व्यथितेन्द्रियः ॥

११. कैकेयि मा ममाङ्गानि स्प्राक्षीस्त्वं दुष्टचारिणी ।
१२. न हि त्वां द्रष्टुमिच्छामि न भार्या न च बान्धवी ॥

१३. भरतश्चेत् प्रतीतः स्याद्राज्यं प्राप्येदमव्ययम् ।
१४. यन्मे स दद्यात् पित्रर्थं मां मा तद्दत्तमागमत् ॥

१५. अथ रेणुसमुद्ध्वस्तं तमुत्थाप्य नराधिपम् ।
१६. न्यवर्तत तदा देवी कौसल्या शोककर्शिता ॥

१७. विललाप च दुःखार्तः प्रियं पुत्रमनुस्मरन् ।
१८. नगरान्तमनुप्राप्तं बुद्ध्वा पुत्रमथाब्रवीत् ।
१९. यः सुखेषूपधानेषु शेते चन्दनरूषितः ।
२०. स नूनं क्वचिदेवाद्य वृक्षमूलमुपाश्रितः ।
२१. काष्ठं वा यदि वाश्मानमुपधाय शयिष्यते ॥

२२. सा नूनं जनकस्येष्टा सुता सुखसदोचिता ।
२३. कण्टकाक्रमणाक्रान्ता वनमद्य गमिष्यति ॥

२४. सकामा भव कैकेयि विधवा राज्यमावस ।
२५. न हि तं पुरुषव्याघ्रं विना जीवितुमुत्सहे ॥

२६. इत्येवं विलपन् राजा जनौघेनाभिसंवृतः ।
२७. अपस्नात इवारिष्टं प्रविवेश पुरोत्तमम् ॥

२८. अथ गद्गदशब्दस्तु विलपन् मनुजाधिपः ।
२९. उवाच मृदुमन्दार्थं वचनं दीनमस्वरम् ॥

३०. कौसल्याया गृहं शीघ्रं राममातुर्नयन्तु माम् ।
३१. न ह्यन्यत्र ममाश्वासो हृदयस्य भविष्यति ॥

३२. इति ब्रुवन्तं राजानमनयन् द्वारदर्शिनः ।
३३. कौसल्याया गृहं तत्र न्यवेश्यत विनीतवत् ॥

३४. ततस्तस्य प्रविष्टस्य कौसल्याया निवेशनम् ।
३५. अधिरुह्यापि शयनं बभूव लुलितं मनः ॥

३६. अथ रात्रयां प्रपन्नायां कालरात्रयामिवात्मनः ।
३७. अर्धरात्रे दशरथः कौसल्यामिदमब्रवीत् ॥

३८. रामं मेऽनुगता दृष्टिरद्यापि न निवर्तते ।
३९. न त्वा पश्यामि कौसल्ये साधु मां पाणिना स्पृश ॥

४०. ततः समीक्ष्य शयने सन्नं शोकेन पार्थिवम् ।
४१. कौसल्या पुत्रशोकार्ता तमुवाच महीपतिम् ॥

४२. राघवे नर शार्दूले विषमुप्त्वा विजिह्मताम् ।
४३. विचरिष्यति कैकेयी निर्मुक्तेव हि पन्नगी ॥

४४. अथ स्म नगरे रामश्चरन् भैक्षं गृहे वसेत् ।
४५. कामकारो वरं दातुमपि दासं ममात्मजम् ॥

४६. पातयित्वा तु कैकेय्या रामं स्थानाद्यथेष्टतः ।
४७. प्रदिष्टो रक्षसां भागः पर्वणीवाहिताग्निना ॥

४८. ते रत्नहीनास्तरुणाः फलकाले विवासिताः ।
४९. कथं वत्स्यन्ति कृपणाः फलमूलैः कृताशनाः ॥

५०. कदा परिणतो बुद्ध्या वयसा चामरप्रभः ।
५१. अभ्युपैष्यति धर्मज्ञस्त्रिवर्ष इव लालयन् ॥

५२. निस्संशयं मया मन्ये पुरा वीर कदर्यया ।
५३. पातुकामेषु वत्सेषु मातृणां शासिताः स्तनाः ॥

५४. न हि मे जीविते किञ्चित् सामर्थ्यमिह कल्पते ।
५५. अपश्यन्त्याः प्रियं पुत्रं महाबाहुं महाबलम् ॥

५६. विलपन्तीं तथा तां तु कौसल्यां प्रमदोत्तमाम् ।
५७. इदं धर्मे स्थिता धर्म्यं सुमित्रा वाक्यमब्रवीत् ॥

५८. तवार्ये सद्गुणैर्युक्तः स पुत्रः पुरुषोत्तमः ।
५९. किं ते विलपितेनैवं कृपणं रुदितेन वा ॥

६०. यस्तवार्ये गतः पुत्रस्त्यक्त्वा राज्यं महाबलः ।
६१. साधु कुर्वन् महात्मानं पितरं सत्यवादिनम् ॥

६२. वर्तते चोत्तमां वृत्तिं लक्ष्मणोऽस्मिन् सदानघः ।
६३. दयावान् सर्वभूतेषु लाभस्तस्य महात्मनः ॥

६४. अरण्यवासे यद्दुःखं जानती वै सुखोचिता ।
६५. अनुगच्छति वैदेही धर्मात्मानं तवात्मजम् ॥

६६. कीर्तिभूतां पताकां यो लोके भ्रमयति प्रभुः ।
६७. धर्मसत्यव्रतधनः किं न प्राप्तस्तवात्मजः ॥

६८. सूर्यस्यापि भवेत् सूर्यो ह्यग्नेरग्निः प्रभोः प्रभुः ।
६९. श्रियः श्रीश्च भवेदग्र्या कीर्तिः कीर्त्याः क्षमाक्षमा ॥

७०. दैवतं देवतानां च भूतानां भूतसत्तमः ।
७१. तस्य के ह्यगुणा देवि राष्ट्रे वाप्यथवा पुरे ॥

७२. पृथिव्या सह वैदेह्या श्रिया च पुरुषर्षभः ।
७३. क्षिप्रं तिसृभिरेताभिः सह रामोऽभिषेक्ष्यति ॥

७४. जहि शोकं च मोहं च देवि सत्यं ब्रवीमि ते ॥

७५. त्वयाशेषो जनश्चैव समाश्वास्यो यदानघे ।
७६. किमिदानीमिमं देवि करोषि हृदि विक्लवम् ॥

७७. नार्हा त्वं शोचितुं देवि यस्यास्ते राघवः सुतः ।
७८. न हि रामात् परो लोके विद्यते सत्पथे स्थितः ॥

७९. निशम्य तल्लक्ष्मणमातृवाक्यम्
८०. रामस्य मातुर्नरदेवपत्न्याः ।
८१. सद्यः शरीरे विननाश शोकः
८२. शरद्गतो मेघ इवाल्पतोयः ॥

८३. अनुरक्ता महात्मानं रामं सत्यपराक्रमम् ।
८४. अनुजग्मुः प्रयान्तं तं वनवासाय मानवाः ॥

८५. अवेक्षमाणः सस्नेहं चक्षुषा प्रपिबन्निव ।
८६. उवाच रामः स्नेहेन ताः प्रजाः स्वाः प्रजा इव ॥

८७. या प्रीतिः बहुमानश्च मय्ययोध्यानिवासिनाम् ।
८८. मत्प्रियार्थं विशेषेण भरते सा निवेश्यताम् ॥

८९. स हि कल्याणचारित्रः कैकेय्यानन्दवर्धनः ।
९०. करिष्यति यथावद्वः प्रियाणि च हितानि च ॥

९१. ज्ञानवृद्धो वयोबालो मृदुर्वीर्यगुणान्वितः ।
९२. अनुरूपः स वो भर्ता भविष्यति भयापहः ॥

९३. न च तप्येद्यथा चासौ वनवासं गते मयि ।
९४. महाराजस्तथा कार्यो मम प्रियचिकीर्षया ॥

९५. यथा यथा दाशरथिः धर्म एव स्थितोऽभवत् ।
९६. तथा तथा प्रकृतयो रामं पतिमकामयन् ॥

९७. बाष्पेण पिहितं दीनं रामः सौमित्रिणा सह ।
९८. चकर्षेव गुणैर्बद्ध्वा जनं पुरनिवासिनम् ॥

९९. ते द्विजास्त्रिविधं वृद्धा ज्ञानेन वयसौजसा ।
१००. वयःप्रकम्पशिरसो दूरादूचुरिदं वचः ॥

१०१. वहन्तो जवना रामं भो भो जात्यास्तुरङ्गमाः ।
१०२. निवर्तद्ध्वं न गन्तव्यं हिता भवत भर्तरि ॥

१०३. ब्राह्मण्यं कृत्स्नमेतत्त्वां ब्रह्मण्यमनुगच्छति ।
१०४. द्विजस्कन्धाधिरूढास्त्वामग्नयोऽप्यनुयान्त्यमी ॥

१०५. याचितो नो निवर्तस्व हंसशुक्लशिरोरुहैः ।
१०६. शिरोभिर्निभृताचार महीपतनपांसुलैः ॥

१०७. अनुगन्तुमशक्तास्त्वां मूलैरुद्धतवेगिनः ।
१०८. उन्नता वायुवेगेन विक्रोशन्तीव पादपाः ॥

१०९. निश्चेष्टाहारसञ्चारा वृक्षैकस्थानविष्ठिताः ।
११०. पक्षिणोऽपि प्रयाचन्ते सर्वभूतानुकम्पिनम् ॥

१११. एवमार्तप्रलापान्स्तान् वृद्धान् प्रलपतो द्विजान् ।
११२. अवेक्ष्य सहसा रामो रथादवततार ह ॥

११३. पद्भ्यामेव जगामाथ ससीतः सह लक्ष्मणः ।
११४. सन्निकृष्टपदन्यासो रामो वनपरायणः ॥

११५. एवं विक्रोशतां तेषां द्विजातीनां निवर्तने ।
११६. ददृशे तमसा तत्र वारयन्तीव राघवम् ॥

११७. गोकुलाकुलतीरायास्तमसाया विदूरतः ।
११८. अवसत्तत्र तां रात्रिं रामः प्रकृतिभिः सह ॥

११९. उत्थाय तु महातेजाः प्रकृतीस्ता निशाम्य च ।
१२०. अब्रवीद् भ्रातरं रामो लक्ष्मणं पुण्यलक्षणम् ॥

१२१. ततस्तु तमसातीरं रम्यमाश्रित्य राघवः ।
१२२. सीतामुद्वीक्ष्य सौमित्रिमिदं वचनमब्रवीत् ॥

१२३. इयमद्य निशा पूर्वा सौमित्रे प्रहिता वनम् ।
१२४. वनवासस्य भद्रं ते स नोत्कण्ठितुमर्हसि ॥

१२५. अद्यायोध्या तु नगरी राजधानी पितुर्मम ।
१२६. सस्त्रीपुंसगतानस्मान् शोचिष्यति न संशयः ॥

१२७. पितरं चानुशोचामि मातरं च यशस्विनीम् ।
१२८. अपि वान्धौ भवेतां तु रुदन्तौ तावभीक्ष्णशः ॥

१२९. भरतस्यानृशंसत्वं विचिन्त्याहं पुनः पुनः ।
१३०. नानुशोचामि पितरं मातरं चापि लक्ष्मण ॥

१३१. अस्मद्व्यपेक्षान् सौमित्रे निरपेक्षान् गृहेष्वपि ।
१३२. वृक्षमूलेषु संसुप्तान् पश्य लक्ष्मण साम्प्रतम् ॥

१३३. यावदेव तु संसुप्तास्तावदेव वयं लघु ॥

१३४. रथमारुह्य गच्छाम पन्थानमकुतोभयम् ॥

१३५. पौराह्यात्मकृताद्दुःखाद् विप्रमोक्ष्या नृपात्मजैः ।
१३६. न ते खल्वात्मना योज्या दुःखेन पुरवासिनः ॥

१३७. अथ रामोऽब्रवीच्छ्रीमान् सुमन्त्रं युज्यतां रथः ।
१३८. गमिष्यामि ततोऽरण्यं गच्छ शीघ्रमितः प्रभो ॥

१३९. सूतस्ततः सन्त्वरितः स्यन्दनं तैर्हयोत्तमैः ।
१४०. योजयित्वाथ रामाय प्राञ्जलिः प्रत्यवेदयत् ॥

१४१. तं स्यन्दनमधिष्ठाय राघवः सपरिच्छदः ।
१४२. शीघ्रगामाकुलावर्तां तमसामतरन्नदीम् ॥

१४३. मोहनार्थं तु पौराणां सूतं रामोऽब्रवीद्वचः ।
१४४. उदन्मुखः प्रयाहि त्वं रथमास्थाय सारथे ॥

१४५. मुहूर्तं त्वरितं गत्वा निवर्तय रथं पुनः ।
१४६. यथा न विद्युः पौरा मां तथा कुरु समाहितः ॥

१४७. रामस्य वचनं श्रुत्वा तथा चक्रे स सारथिः ॥

१४८. प्रभातायां तु शर्वर्यां पौरास्ते राघवं विना ।

१४९. शोकोपहतनिश्चेष्टा बभूवुर्हतचेतसः ॥

१५०. धिगस्तु किल तां निद्रां ययापहृतचेतसः ।
१५१. नाद्य पश्यामहे रामं पृथूरस्कं महाभुजम् ॥

१५२. यो नः सदा पालयति पिता पुत्रानिवौरसान् ।
१५३. कथं रघूणां स श्रेष्ठस्त्यक्त्वा नो विपिनं गतः ॥

१५४. सा नूनं नगरी दीना दृष्ट्वास्मान् राघवं विना ।
१५५. भविष्यति निरानन्दा सस्त्रीबालवयोऽधिका ॥

१५६. इतीव बहुधा वाचो बाहुमुद्यम्य ते जनाः ।
१५७. विलपन्ति स्म दुःखार्ता विवत्सा इव धेनवः ॥

१५८. ततो यथागतेनैव मार्गेण क्लान्तचेतसः ।
१५९. अयोध्यामगमन् सर्वे पुरीं व्यथितसज्जनाम् ॥

१६०. स्वं स्वं निलयमागम्य पुत्रदारैः समावृताः ।
१६१. अश्रूणि मुमुचुः सर्वे बाष्पेण पिहिताननाः ॥

१६२. न चाहृष्यन् नचामोदन् वणिजो न प्रसारयन् ।
१६३. न चाशोभन्त पण्यानि नापचन् गृहमेधिनः ॥

१६४. गृहे गृहे रुदन्त्यश्च भर्तारं गृहमागतम् ।
१६५. व्यगर्हयन्त दुःखार्ता वाग्भिः तोत्रैरिव द्विपान् ॥

१६६. यत्र रामो भयं नात्र नास्ति तत्र पराभवः ।
१६७. पुराभवति नो दूरादनुगच्छाम राघवम् ॥

१६८. युष्माकं राघवोऽरण्ये योगक्षेमं विधास्यति ।
१६९. सीता नारीजनस्यास्य योगक्षेमं करिष्यति ॥

१७०. कैकेय्या न वयं राज्ये भृतका निवसेमहि ।
१७१. जीवन्त्या जातु जीवन्त्यः पुत्रैरपि शपामहे ॥

१७२. इति पौरस्त्रियो भर्तॄन् दुःखार्ताः तत्तदब्रुवन् ॥

१७३. पूर्णचन्द्राननः श्यामो गूढजत्रुररिन्दमः ।
१७४. पूर्वाभिभाषी मधुरः सत्यवादी महाबलः ।
१७५. सौम्यश्च सर्वलोकस्य चन्द्रवत् प्रियदर्शनः ।
१७६. शोभयिष्यत्यरण्यानि विचरन् स महारथः ॥

१७७. इत्येवं विलपन्तीनां स्त्रीणां वेश्मसु राघवम् ।
१७८. जगामास्तं दिनकरो रजनी चाभ्यवर्तत ॥

१७९. रामोऽपि रात्रिशेषेण तेनैव महदन्तरम् ।
१८०. जगाम पुरुषव्याघ्रः पितुराज्ञामनुस्मरन् ॥

१८१. हा नृशंसाद्य कैकेयी पापा पापानुबन्धिनी ।
१८२. अहो दशरथो राजा निःस्नेहः स्वसुतं प्रियम् ।
१८३. प्रजानामनघं रामं परित्यक्तुमिहेच्छति ॥

१८४. एता वाचो मनुष्याणां ग्रामसंवासवासिनाम् ।
१८५. शृण्वन्नतिययौ वीरः कोसलान् कोसलेश्वरः ॥

१८६. विशालान् कोसलान् रम्यान् यात्वा लक्ष्मणपूर्वजः ।
१८७. अयोध्याभिमुखो धीमान् प्राञ्जलिः वाक्यमब्रवीत् ॥

१८८. आपृछे त्वां पुरिश्रेष्ठे काकुत्स्थपरिपालिते ।
१८९. निवृत्तवनवासस्त्रवामनृणो जगतीपतेः ।
१९०. पुनर्द्रक्ष्यामि मात्रा च पित्रा च सह सङ्गतः ॥

१९१. ततो रुधिरताम्राक्षो भुजमुद्यम्य दक्षिणम् ।
१९२. अश्रुपूर्णमुखो दीनोऽब्रवीज्जानपदं जनम् ॥

१९३. अनुक्रोशो दया चैव यथार्हं मयि वः कृतः ।
१९४. चिरं दुःखस्य पापीयो गम्यतामर्थसिद्धये ॥

१९५. तेऽभिवाद्य महात्मानं कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ।
१९६. विलपन्तो नरा घोरं व्यतिष्ठन्त क्वचित् क्वचित् ॥

१९७. तथा विलपतां तेषामतृप्तानां च राघवः ।
१९८. अचक्षुर्विषयं प्रायाद्यथार्कः क्षणदामुखे ॥

१९९. तत्र त्रिपथगां दिव्यां शिवतोयामशैवलाम् ।
२००. ददर्श राघवो गङ्गां पुण्यां ऋषिनिषेविताम् ॥

२०१. जलाघाताट्टहासोग्रां फेननिर्मलहासिनीम् ।
२०२. क्वचिद्वेणीकृतजलां क्वचिदावर्तशोभिताम् ।
२०३. क्वचित् स्तिमितगम्भीरां क्वचिद्वेगजलाकुलाम् ।
२०४. क्वचिद् गम्भीरनिर्घोषां क्वचिद् भैरवनिस्वनाम् ।
२०५. क्वचिदाभोगपुलिनां क्वचिन्निर्मलवालुकाम् ।
२०६. क्वचित्तीररुहैर्वृक्षैर्मालाभिरुपशोभिताम् ।

२०७. क्वचित्फुल्लोत्पलच्छन्नां क्वचिद्पद्मवनाकुलाम् ।
२०८. समुद्रमहिषीं गङ्गां सारसक्रौञ्चनादिताम् ।
२०९. आससाद महाबाहुः शृङ्गवेरपुरं प्रति ॥

२१०. तामूर्मिकलिलावर्तामन्ववेक्ष्य महारथः ।
२११. सुमन्त्रमब्रवीत् सूतमिहैवाद्य वसामहे ॥

२१२. अविदूरादयं नद्या बहुपुष्पप्रवालवान् ।
२१३. सुमहानिङ्गुदीवृक्षो वसामात्रैव सारथे ॥

२१४. रामोऽभियाय तं रम्यं वृक्षमिक्ष्वाकुनन्दनः ।
२१५. रथादवातरत्तस्मात् सभार्यः सहलक्ष्मणः ॥

२१६. तत्र राजा गुहो नाम रामस्यात्मसमः सखा ।
२१७. निषादजात्यो बलवान् स्थपतिश्चेति विश्रुतः ॥

२१८. स श्रुत्वा पुरुषव्याघ्रं रामं विषयमागतम् ।
२१९. वृद्धैः परिवृतोऽमात्यैर्ज्ञातिभिश्चाप्युपागतः ॥

२२०. ततो गुणवदन्नाद्यमुपादाय पृथग्विधम् ।
२२१. अर्घ्यं चोपानयत्क्षिप्रं वाक्यं चेदमुवाच ह ॥

२२२. स्वागतं ते महाबाहो तवेयमखिला मही ।
२२३. वयं प्रेष्या भवान् भर्ता राम किं करवाणि ते ॥

२२४. भक्ष्यं भोज्यं च पेयं च लेह्यं चेदमुपस्थितम् ।
२२५. शयनानि च मुख्यानि वाजिनां खादनं च ते ॥

२२६. गुहमेवं ब्रुवाणं तु राघवः प्रत्युवाच ह ।
२२७. अर्चिताश्चैव हृष्टाश्च भवता सर्वथा वयम् ।
२२८. पद्भ्यामभिगमाच्चैव स्नेहसन्दर्शनेन च ॥

२२९. भुजाभ्यां साधु पीनाभ्यां पीडयन् वाक्यमब्रवीत् ।
२३०. दिष्ट्या त्वां गुह पश्यामि ह्यरोगं सहबान्धवैः ।
२३१. अपि ते कुशलं राष्ट्रे मित्रेषु च धनेषु च ॥

२३२. यत्त्विदं भवता किञ्चित् प्रीत्या समुपकल्पितम् ।
२३३. सर्वं तदनुजानामि न हि वर्ते प्रतिग्रहे ॥

२३४. कुशचीराजिनधरं फलमूलाशिनं च माम् ।
२३५. विद्धि प्रणिहितं धर्मे तापसं वनगोचरम् ॥

२३६. अश्वानां खादनेनाहमर्थी नान्येन केनचित् ।
२३७. एतावतात्र भवता भविष्यामि सुपूजितः ॥

२३८. अश्वानां प्रतिपानं च खादनं चैव सोऽन्वशात् ।
२३९. गुहस्तत्रैव पुरुषान्स्त्वरितं दीयतामिति ॥

२४०. ततश्चीरोत्तरासङ्गः सन्ध्यामन्वास्य पश्चिमाम् ।
२४१. जलमेवाददे भोज्यं लक्ष्मणेनाहृतं स्वयम् ॥

२४२. तस्य भूमौ शयानस्य पादौ प्रक्षाल्य लक्ष्मणः ।
२४३. सभार्यस्य ततोऽभ्येत्य तस्थौ वृक्षमुपाश्रितः ॥

२४४. गुहोऽपि सह सूतेन सौमित्रिमनुभाषयन् ।
२४५. अन्वजाग्रत्ततो राममप्रमत्तो धनुर्धरः ॥

२४६. तं जाग्रतमदम्भेन भ्रातुरर्थाय लक्ष्मणम् ।
२४७. गुहः सन्तापसन्तप्तो राघवं वाक्यमब्रवीत् ॥

२४८. इयं तात सुखा शय्या त्वदर्थमुपकल्पिता ।
२४९. प्रत्याश्वसिहि साध्वस्यां राजपुत्र यथासुखम् ॥

२५०. न हि रामात्प्रियतरो ममास्ति भुवि कश्चन ।
२५१. सोऽहं प्रियतमं रामं शयानं सह सीतया ।
२५२. रक्षिष्यामि धनुष्पाणिः सर्वतो ज्ञातिभिः सह ॥

२५३. न हि मेऽविदितं किञ्चिद्वनेऽस्मिन्श्चरतः सदा ।
२५४. चतुरङ्गं ह्यपि बलं सुमहत् प्रसहेमहि ॥

२५५. लक्ष्मणस्तं तदोवाच रक्ष्यमाणास्त्वयानघ ।
२५६. नात्रभीता वयं सर्वे धर्ममेवानुपश्यता ॥

२५७. कथं दाशरथौ भूमौ शयाने सह सीतया ।
२५८. शक्या निद्रा मया लब्धुं जीवितं वा सुखानि वा ॥

२५९. यो मन्त्रतपसा लब्धो विविधैश्च परिश्रमैः ।
२६०. एको दशरथस्येष्टः पुत्रः सदृशलक्षणः ॥

२६१. अस्मिन् प्रव्राजिते राजा न चिरं वर्तयिष्यति ।
२६२. विनष्टे नृपतौ पश्चात् कौसल्या विनशिष्यति ॥

२६३. अनन्तरं च मातापि मम नाशमुपैष्यति ॥

२६४. जीवेदपि हि मे माता शत्रुघ्नस्यान्ववेक्षया ।
२६५. तद्दुःखं यत्तु कौसल्या वीरसूर्विनशिष्यति ॥

२६६. अनुरक्तजनाकीर्णा सुखा लोकप्रियावहा ।
२६७. राजव्यसनसंसृष्टा सा पुरी विनशिष्यति ॥

२६८. अपि जीवेद्दशरथो वनवासात् पुनर्वयम् ।
२६९. प्रत्यागम्य महात्मानमपि पश्येम सुव्रतम् ॥

२७०. परिदेवयमानस्य दुःखार्तस्य महात्मनः ।
२७१. तिष्ठतो राजपुत्रस्य शर्वरी सात्यवर्तत ॥

२७२. प्रभातायां तु शर्वर्यां पृथुवक्षा महायशाः ।
२७३. उवाच रामः सौमित्रिं लक्ष्मणं शुभलक्षणम् ॥

२७४. भास्करोदयकालोऽयं गता भगवती निशा ।
२७५. असौ सुकृष्णः विहगः कोकिलस्तात कूजति ॥

२७६. बर्हिणानां च निर्घोषः श्रूयते नदतां वने ।
२७७. तराम जाह्नवीं सौम्य शीघ्रगां सागरङ्गमाम् ॥

२७८. विज्ञाय रामस्य वचः सौमित्रिर्मित्रनन्दनः ।
२७९. गुहमामन्त्रय सूतं च सोऽतिष्ठत् भ्रातुरग्रतः ॥

२८०. ततः स प्राञ्जलिर्भूत्वा गुहो राघवमब्रवीत् ।
२८१. उपस्थितेयं नौर्देव भूयः किं करवाणि ते ॥

२८२. ततोऽब्रवीद्दाशरथिः सुमन्त्रम्
२८३. स्पृशन् करेणोत्तमदक्षिणेन ।
२८४. सुमन्त्र शीघ्रं पुनरेव याहि
२८५. राज्ञः सकाशे भव चाप्रमत्तः ॥

२८६. आत्मानं त्वभ्यनुज्ञातमवेक्ष्यार्तः स सारथिः ।
२८७. सुमन्त्रः पुरुषव्याघ्रमैक्ष्वाकमिदमब्रवीत् ॥

२८८. यदहं नोपचारेण ब्रूयां स्नेहादविक्लवः ।
२८९. भक्तिमानिति तत्तावद्वाक्यं त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥

२९०. कथं हि त्वद्विहीनोऽहं प्रतियास्यामि तां पुरीम् ।
२९१. तव तावद्वियोगेन पुत्रशोकाकुलामिव ॥

२९२. सराममपि तावन्मे रथं दृष्ट्वा तदा जनः ।

२९३. विना रामं रथं दृष्ट्वा विदीर्येतापि सा पुरी ॥

२९४. आर्तनादो हि यः पौरैर्मुक्तस्त्वद्विप्रवासने ।
२९५. सरथं मां निशाम्यैव कुर्युः शतगुणं ततः ॥

२९६. मम तावन्नियोगस्थास्त्वद्बन्धुजनवाहिनः ।
२९७. कथं रथं त्वया हीनं प्रवक्ष्यन्ति हयोत्तमाः ॥

२९८. तन्न शक्ष्याम्यहं गन्तुमयोध्यां त्वदृतेऽनघ ।
२९९. वनवासानुयानाय मामनुज्ञातुमर्हसि ॥

३००. तव शुश्रूषणं मूर्ध्ना करिष्यामि वने वसन् ।
३०१. अयोध्यां देवलोकं वा सर्वथा प्रजहाम्यहम् ॥

३०२. चतुर्दश हि वर्षाणि सहितस्य त्वया वने ।
३०३. क्षणभूतानि यास्यन्ति शतसङ्ख्यान्यतोऽन्यथा ॥

३०४. भृत्यवत्सल तिष्ठन्तं भर्तृपुत्रगते पथि ।
३०५. भक्तं भृत्यं स्थितं स्थित्यां त्वं न मां हातुमर्हसि ॥

३०६. एवं बहुविधं दीनं याचमानं पुनः पुनः ।
३०७. रामो भृत्यानुकम्पी तु सुमन्त्रमिदमब्रवीत् ॥

३०८. जानामि परमां भक्तिं मयि ते भर्तृवत्सल ।
३०९. श्रुणु चापि यदर्थं त्वां प्रेषयामि पुरीमितः ॥

३१०. नगरीं त्वां गतं दृष्ट्वा जननी मे यवीयसी ।
३११. कैकेयी प्रत्ययं गच्छेदिति रामो वनं गतः ॥

३१२. इक्ष्वाकूणां त्वया तुल्यं सुहृदं नोपलक्षये ।
३१३. यथा दशरथो राजा मां न शोचेत् तथा कुरु ॥

३१४. अदृष्टदुःखं राजानं वृद्धमार्यं जितेन्द्रियम् ।
३१५. ब्रूयास्त्वमभिवाद्यैव मम हेतोरिदं वचः ॥

३१६. नैवाहमनुशोचामि लक्ष्मणो न च मैथिली ।
३१७. अयोध्यायाश्च्युताश्चेति वने वत्स्यामहेति च ॥

३१८. चतुर्दशसु वर्षेषु निवृत्तेषु पुनः पुनः ।
३१९. लक्ष्मणं मां च सीतां च द्रक्ष्यसि क्षिप्रमागतान् ॥

३२०. भरतश्चापि वक्तव्यो यथा राजनि वर्तसे ।

३२१. तथा मातृषु वर्तेथाः सर्वास्वेवाविशेषतः ॥

३२२. इत्युक्त्वा वचनं सूतं सान्त्वयित्वा पुनः पुनः ।
३२३. गुहं वचनमक्लीबो रामो हेतुमदब्रवीत् ॥

३२४. नेदानीं गुह योग्योऽयं वासो मे सजने वने ।
३२५. अवश्यं ह्याश्रमे वासः कर्तव्यस्तद्गतो विधिः ॥

३२६. सोऽहं गृहीत्वा नियमं तपस्विजनभूषणम् ।
३२७. जटाः कृत्वा गमिष्यामि न्यग्रोधक्षीरमानय ॥

३२८. तत्क्षीरं राजपुत्राय गुहः क्षिप्रमुपाहरत् ।
३२९. लक्ष्मणस्यात्मनश्चैव रामस्तेनाकरोज्जटाः ॥

३३०. दीर्घबाहुर्नरव्याघ्रो सहायं गुहमब्रवीत् ।
३३१. अप्रमत्तो बले कोशे दुर्गे जनपदे तथा ।
३३२. भवेथा गुह राज्यं हि दुरारक्षतमं मतम् ॥

३३३. स तु दृष्ट्वा नदीतीरे नावमिक्ष्वाकुनन्दनः ।
३३४. तितीर्षुः शीघ्रगां गङ्गामिदं लक्ष्मणमब्रवीत् ॥

३३५. आरोह त्वं नरव्याघ्र स्थितां नावमिमां शनैः ।
३३६. सीतां चारोपयान्वक्षं परिगृह्य मनस्विनीम् ॥

३३७. स भ्रातुः शासनं श्रुत्वा सर्वमप्रतिकूलयन् ।
३३८. आरोप्य मैथिलीं पूर्वमारुरोहात्मवान्स्ततः ॥

३३९. राघवोऽपि महातेजा नावमारुह्य तां ततः ।
३४०. ब्रह्मवत् क्षत्रवच्चैव जजाप हितमात्मनः ॥

३४१. मध्यं तु समनुप्राप्य भागीरथ्यास्त्ववनिन्दिता ।
३४२. वैदेही प्राञ्जलिर्भूत्वा तां नदीमिदमब्रवीत् ॥

३४३. प्राप्तराज्ये नरव्याघ्रे शिवेन पुनरागते ।
३४४. गवां शतसहस्रं च वस्त्राण्यन्नं च पेशलम् ।
३४५. ब्राह्मणेभ्यः प्रदास्यामि तव प्रियचिकीर्षया ॥

३४६. सुराघटसहस्रेण मांसभूतौदनेन च ।
३४७. यक्ष्ये त्वां पुरता देवि पुरीं पुनरुपागता ॥

३४८. तीरं तु समनुप्राप्य नावं हित्वा नरर्षभः ।
३४९. प्रातिष्ठत सह भ्रात्रा वैदेह्या च परन्तपः ॥

३५०. अथाब्रवीन्महाबाहुः सुमित्रानन्दवर्धनम् ।
३५१. अग्रतो गच्छ सौमित्रे सीता त्वामनुगच्छतु ॥

३५२. पृष्ठतोऽहं गमिष्यामि त्वां च सीतां च पालयन् ।
३५३. अन्योन्यस्येह नो रक्षा कर्त्तव्या पुरुषर्षभ ॥

३५४. अद्य दुःखं तु वैदेही वनवासस्य वेत्स्यति ।
३५५. विषमं च प्रपातं च वनमद्य प्रवेक्ष्यति ॥

३५६. स लोकपालप्रतिमप्रभाववान्
३५७. तीर्त्वा महात्मा वरदो महानदीम् ।
३५८. ततः समृद्धान् शुभसस्यमालिनः
३५९. क्रमेण वत्सान् मुदितानुपागमत् ॥

३६०. तौ तत्र हत्वा चतुरो महामृगान्
३६१. वराहमृश्यं पृषतं महारुरुम् ।
३६२. आदाय मेध्यं त्वरितं बुभुक्षितौ
३६३. वासाय काले ययतुर्वनस्पतिम् ॥

३६४. स तं वृक्षं समासाद्य सन्ध्यां अन्वास्य पश्चिमाम् ।
३६५. रामो रमयतां श्रेष्ठः इति होवाच लक्ष्मणम् ॥

३६६. अद्येयं प्रथमा रात्रिर्याता जनपदाद्बहिः ।
३६७. या सुमन्त्रेण रहिता तां नोत्कण्ठितुमर्हसि ॥

३६८. जागर्तव्यमतन्द्रिभ्यां अद्यप्रभृति रात्रिषु ।
३६९. योगक्षेमं हि सीताया वर्तते लक्ष्मणावयोः ॥

३७०. स तु संविश्य मेदिन्यां महार्हशयनोचितः ।
३७१. इमाः सौमित्रये रामो व्याजहार कथाः शुभाः ॥

३७२. ध्रुवमद्य महाराजो दुःखं स्वपिति लक्ष्मण ।
३७३. कृतकामा तु कैकेयी तुष्टा भवितुमर्हति ॥

३७४. सा हि देवी महाराजं कैकेयी राज्यकारणात् ।
३७५. अपि न च्यावयेत् प्राणान् दृष्ट्वा भरतमागतम् ॥

३७६. इदं व्यसनमालोक्य राज्ञश्च मतिविभ्रमम् ।
३७७. काम एवार्थधर्माभ्यां गरीयानिति मे मतिः ॥

३७८. अपीदानीं न कैकेयी सौभाग्यमदमोहिता ।

३७९. कौसल्यां च सुमित्रां च सम्प्रबाधेत मत्कृते ॥

३८०. मा स्म मत्कारणाद् देवी सुमित्रा दुःखमावसेत् ।
३८१. अयोध्यामित एव त्वं काल्ये प्रविश लक्ष्मण ॥

३८२. नूनं जात्यन्तरे कस्मिन् स्त्रियः पुत्रैर्वियोजिताः ।
३८३. जनन्या मम सौमित्रे तस्मादेतदुपस्थितम् ॥

३८४. मया हि चिरपुष्टेन दुःखसंवर्धितेन च ।
३८५. विप्रायुज्यत कौसल्या फलकाले धिगस्तु माम् ॥

३८६. मन्ये प्रीतिविशिष्टा सा मत्तो लक्ष्मण शारिका ।
३८७. यस्यास्तत् श्रूयते वाक्यं शुक पादमरेर्दश ॥

३८८. एको ह्यहमयोध्यां च पृथिवीं चापि लक्ष्मण ।
३८९. तरेयमिषुभिः क्रुद्धो ननु वीर्यमकारणम् ॥

३९०. अधर्मभयभीतश्च परलोकस्य चानघ ।
३९१. तेन लक्ष्मण नाद्याहमात्मानमभिषेचये ॥

३९२. एतदन्यच्च करुणं विलप्य विजने वने ।
३९३. अश्रुपूर्णमुखो रामो निशि तूष्णीमुपाविशत् ॥

३९४. ते तु तस्मिन् महावृक्षे उषित्वा रजनीं शुभाम् ।
३९५. विमलेऽभ्युदिते सूर्ये तस्माद् देशात् प्रतस्थिरे ॥

३९६. यत्र भागीरथीं गङ्गां यमुनाभिप्रवर्तते ।
३९७. जग्मुस्तं देशमुद्दिश्य विगाह्य सुमहद्वनम् ॥

३९८. यथाक्षेमेण गच्छन् स पश्यन्श्च विविधान् द्रुमान् ।
३९९. निवृत्तमात्रे दिवसे रामः सौमित्रिमब्रवीत् ॥

४००. नूनं प्राप्ताः स्म संभेदं गङ्गायमुनयोर्वयम् ।
४०१. भरद्वाजाश्रमे चैते दृश्यन्ते विविधा द्रुमाः ॥

४०२. ततस्त्रवाश्रममासाद्य मुनेर्दर्शन कांक्षिणौ ।
४०३. सीतयानुगतौ वीरौ दूरादेवावतस्थतुः ॥

४०४. स प्रविश्य महात्मानं ऋषिं शिष्यगणैर्वृतम् ।
४०५. न्यवेदयत चात्मानं तस्मै लक्ष्मणपूर्वजः ॥

४०६. पुत्रौ दशरथस्यावां भगवन् रामलक्ष्मणौ ।

४०७. भार्या ममेयं वैदेही कल्याणी जनकात्मजा ।
४०८. मां चानुयाता विजनं तपोवनमनिन्दिता ॥

४०९. पित्रा प्रव्राज्यमानं मां सौमित्रिरनुजः प्रियः ।
४१०. अयमन्वगमद् भ्राता वनमेव दृढव्रतः ॥

४११. पित्रा नियुक्ता भगवन् प्रवेक्ष्यामस्तपोवनम् ।
४१२. धर्ममेव चरिष्यामस्तत्र मूलफलाशनाः ॥

४१३. मृगपक्षिभिरासीनो मुनिभिश्च समन्ततः ।
४१४. राममागतमभ्यर्च्य स्वागतेनाह तं मुनिः ॥

४१५. चिरस्य खलु काकुत्स्थ पश्यामि त्वामिहागतम् ।
४१६. श्रुतं तव मयाचेदं विवासनमकारणम् ॥

४१७. अवकाशो विविक्तोऽयं महानद्योः समागमे ।
४१८. पुण्यश्च रमणीयश्च वसत्विह भवान् सुखम् ॥

४१९. एवमुक्तस्तु वचनं भरद्वाजेन राघवः ।
४२०. प्रत्युवाच शुभं वाक्यं रामः सर्वहिते रतः ॥

४२१. भगवन्नित आसन्नः पौरजानपदो जनः ।
४२२. सुदर्शमिह मां प्रेक्ष्य मन्येऽहमिममाश्रमम् ।
४२३. आगमिष्यति वैदेहीं मां चापि प्रेक्षको जनः ॥

४२४. अनेन कारणेनाहमिह वासं न रोचये ।
४२५. एकान्ते पश्य भगवन्नाश्रमस्थानमुत्तमम् ।
४२६. रमेत यत्र वैदेही सुखार्हा जनकात्मजा ॥

४२७. तस्य प्रयागे रामस्य तं महर्षिमुपेयुषः ।
४२८. प्रपन्ना रजनी पुण्या चित्राः कथयतः कथाः ॥

४२९. रात्र्यां तु तस्यां व्युष्टायां भरद्वाजोऽब्रवीदिदम् ।
४३०. मधुमूलफलोपेतं चित्रकूटं व्रजेति ह ॥

४३१. यावता चित्रकूटस्य नरः शृङ्गाण्यवेक्षते ।
४३२. कल्याणानि समाधत्ते न पापे कुरुते मनः ॥

४३३. सरित्प्रस्रवणप्रस्थान् दरीकन्दरनिर्दरान् ।
४३४. चरतः सीतया सार्धं नन्दिष्यति मनस्तव ॥

४३५. गङ्गायमुनयोः सन्धिमासाद्य मनुजर्षभौ ।

४३६. कालिन्दीमनुगच्छेतां नदीं पश्चान्मुखाश्रिताम् ॥

४३७. क्रोशमात्रं ततो गत्वा नीलं द्रक्ष्यथ काननम् ।
४३८. पलाशबदरीमिश्रं रम्यं वंशैश्च यामुनैः ॥

४३९. स पन्थाः चित्रकूटस्य गतः सुबहुशो मया ।
४४०. रम्यो मार्दवयुक्तश्च वनदावैर्विवर्जितः ॥

४४१. इति पन्थानमावेद्य महर्षिः सन्न्यवर्तत ॥

४४२. अथासाद्य तु कालिन्दीं शीघ्रस्रोतोवहां नदीम् ।
४४३. तौ काष्ठसङ्घातमथो चक्रतुः सुमहाप्लवम् ॥

४४४. तत्र श्रियमिवाचिन्त्यां रामो दाशरथिः प्रियाम् ।
४४५. ईषत् संलज्जमानां तामध्यारोपयत प्लवम् ॥

४४६. ततः प्रतेरतुर्यत्तौ वीरौ दशरथात्मजौ ॥

४४७. ते तीर्णाः प्लवमुत्सृज्य प्रस्थाय यमुनावनात् ।
४४८. श्यामं न्यग्रोधमासेदुः शीतलं हरितच्छदम् ॥

४४९. न्यग्रोधं तमुपागम्य वैदेही वाक्यमब्रवीत् ।
४५०. नमस्तेऽस्तु महावृक्ष पारयेन्मे पतिव्रतम् ।
४५१. इति सीताञ्जलिं कृत्वा पर्यगच्छद् वनस्पतिम् ॥

४५२. अवलोक्य ततः सीतामायाचन्तीमनिन्दिताम् ।
४५३. दयितां च विधेयां च रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥

४५४. सीतामादाय गच्छ त्वमग्रतो भरताग्रज ।
४५५. पृष्ठतोऽहं गमिष्यामि सायुधो द्विपदां वर ॥

४५६. यद्यत् फलं प्रार्थयते पुष्पं वा जनकात्मजा ।
४५७. तत्तत् प्रदद्या वैदेह्या यत्रास्या रमते मनः ॥

४५८. एकैकं पादपं गुल्मं लतां वा पुष्पशालिनीम् ।
४५९. अदृष्टपूर्वां पश्यन्ती रामं पप्रच्छ साबला ॥

४६०. रमणीयान् बहुविधान् पादपान् कुसुमोत्कटान् ।
४६१. सीतावचनसंरब्धः आनयामास लक्ष्मणः ॥

४६२. विहृत्य ते बर्हिणपूगनादिते
४६३. शुभे वने वानरवारणायुते ।

४६४. समं नदीवप्रमुपेत्य सम्मतम्
४६५. निवासमाजग्मुरदीनदर्शनाः ॥

४६६. अथ रात्रयां व्यतीतायामवसुप्तमनन्तरम् ।
४६७. प्रबोधयामास शनैर्लक्ष्मणं रघुनन्दनः ॥

४६८. सौमित्रे शृणु वन्यानां वल्गु व्याहरतां स्वनम् ।
४६९. सम्प्रतिष्ठामहे कालः प्रस्थानस्य परन्तप ॥

४७०. स सुप्तः समये भ्रात्रा लक्ष्मणः प्रतिबोधितः ।
४७१. जहौ निद्रां च तन्द्रीं च प्रसक्तं च पथि श्रमम् ॥

४७२. ततस्तौ पादचारेण गच्छन्तौ सह सीतया ।
४७३. रम्यमासेदतुः शैलं चित्रकूटं मनोरमम् ॥

४७४. तं तु पर्वतमासाद्य नानापक्षिगणायुतम् ।
४७५. बहुमूलफलं रम्यं सम्पन्नं सरसोदकम् ।
४७६. ततोऽब्रवीन्महातेजा लक्ष्मणं लक्ष्मणाग्रजः ॥

४७७. लक्ष्मणानय दारूणि दृढानि च वराणि च ।
४७८. कुरुष्वावसथं सौम्य वासे मेऽभिरतं मनः ॥

४७९. तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सौमित्रिर्विविधान् द्रुमान् ।
४८०. आजहार ततश्चक्रे पर्णशालामरिन्दमः ॥

४८१. तां निष्ठितां बद्धकटां दृष्ट्वा रामः सुदर्शनाम् ।
४८२. शुश्रूषमाणमेकाग्रमिदं वचनमब्रवीत् ॥

४८३. मृगं हत्वानय क्षिप्रं लक्ष्मणेह शुभेक्षण ।
४८४. कर्त्तव्यं वास्तुशमनं सौमित्रे चिरजीविभिः ॥

४८५. स लक्ष्मणः कृष्णमृगं हत्वा मेध्यं प्रतापवान् ।
४८६. अथ चिक्षेप सौमित्रिः समिद्धे जातवेदसि ॥

४८७. रामः स्नात्वा तु नियतो गुणवान् जप्यकोविदः ।
४८८. संग्रहेणाकरोत् सर्वान् मन्त्रान् सत्रावसानिकान् ॥

४८९. इष्ट्वा देवगणान् सर्वान् विवेशावसथं शुचिः ।
४९०. बभूव च मनोह्लादो रामस्यामिततेजसः ॥

४९१. अनेकनानामृगपक्षिसंकुले
४९२. विचित्रपुष्पस्तबकैर्द्रुमैर्युते ।

४९३. वनोत्तमे व्यालमृगानुनादिते
४९४. तदा विजह्रुः सुसुखं जितेन्द्रियाः ॥

॥२.८ मृते दशरथे भरतकृत-अभिषेक-अनङ्गीकरणम् ॥

१. अनुज्ञातः सुमन्त्रोऽथ योजयित्वा हयोत्तमान् ।
२. अयोध्यामेव नगरीं प्रययौ गाढदुर्मनाः ॥

३. सुमन्त्रमभियान्तं तं शतशोऽथ सहस्रशः ।
४. क्व राम इति पृच्छन्तः सूतमभ्यद्रवन्नराः ॥

५. ते तीर्णा इति विज्ञाय बाष्पपूर्णमुखा जनाः ।
६. अहो धिगिति निःश्वस्य हा रामेति च चुक्रुशुः ॥

७. दानयज्ञविवाहेषु समाजेषु महत्सु च ।
८. न द्रक्ष्यामः पुनर्जातु धार्मिकं राममन्तरा ॥

९. किं समर्थं जनस्यास्य किं प्रियं किं सुखावहम् ।
१०. इति रामेण नगरं पितृवत् परिपालितम् ॥

११. वातायनगतानां च स्त्रीणामन्वन्तरापणम् ।
१२. रामशोकाभितप्तानां शुश्राव परिदेवनम् ॥

१३. स राजमार्गमध्येन सुमन्त्रः पिहिताननः ।
१४. यत्र राजा दशरथस्तदेवोपययौ गृहम् ॥

१५. अभिगम्य तमासीनं नरेन्द्रमभिवाद्य च ।
१६. सुमन्त्रो रामवचनं यथोक्तं प्रत्यवेदयत् ॥

१७. स तूष्णीमेव तच्छ्रुत्वा राजा विभ्रान्तचेतनः ।
१८. मूर्च्छितो न्यपतद्भूमौ रामशोकाभिपीडितः ॥

१९. सुमित्रया तु सहिता कौसल्या पतितं पतिम् ।
२०. उत्थापयामास तदा वचनं चेदमब्रवीत् ॥

२१. इमं तस्य महाभाग दूतं दुष्करकारिणः ।
२२. वनवासादनुप्राप्तं कस्मान्न प्रतिभाषसे ॥

२३. देव यस्या भयाद्रामं नानुपृच्छसि सारथिम् ।
२४. नेह तिष्ठति कैकेयी विस्रब्धं प्रतिभाष्यताम् ॥

२५. सा तथोक्त्वा महाराजं कौसल्या शोकलालसा ।
२६. धरण्यां निपपाताशु बाष्पविप्लुतभाषिणी ॥

२७. प्रत्याश्वस्तो यदा राजा मोहात् प्रत्यागतः पुनः ।
२८. अश्रुपूर्णमुखं दीनमुवाच परमार्तवत् ॥

२९. क्व नु वत्स्यति धर्मात्मा किमशिष्यति राघवः ।
३०. भूमिपालात्मजो भूमौ शेते कथमनाथवत् ॥

३१. सुकुमार्या तपस्विन्या सुमन्त्र सह सीतया ।
३२. राजपुत्रौ कथं पादैरवरुह्य रथाद् गतौ ॥

३३. किमुवाच वचो रामः किमुवाच च लक्ष्मणः ।
३४. सुमन्त्र वनमासाद्य किमुवाच च मैथिली ॥

३५. आसितं शयितं भुक्तं सूत रामस्य कीर्तय ।
३६. जीविष्याम्यहमेतेन ययातिरिव साधुषु ॥

३७. इति सूतो नरेन्द्रेण चोदितः सज्जमानया ।
३८. उवाच वाचा राजानं सबाष्पपरिरब्धया ॥

३९. अब्रवीन्मां महाराज धर्ममेवानुपालयन् ।
४०. अञ्जलिं राघवः कृत्वा शिरसाभिप्रणम्य च ॥

४१. सूत मद्वचनात्तस्य तातस्य विदितात्मनः ।
४२. शिरसा वन्दनीयस्य वन्द्यौ पादौ महात्मनः ॥

४३. माता च मम कौसल्या कुशलं चाभिवादनम् ।
४४. अप्रमादं च वक्तव्या ब्रूयाश्चैनामिदं वचः ॥

४५. देवि देवस्य पादौ च देववत् परिपालय ।
४६. अभिमानं च मानं च त्यक्त्वा वर्त्तस्व मातृषु ॥

४७. कुमारे भरते वृत्तिर्वर्तितव्या च राजवत् ।
४८. अर्थज्येष्ठा हि राजानो राजधर्ममनुस्मर ॥

४९. भरतः कुशलं वाच्यो वाच्यो मद्वचनेन च ।
५०. सर्वास्वेव यथान्यायं वृत्तिं वर्तस्व मातृषु ॥

५१. अतिक्रान्तवया राजा मास्मैनं व्यवरोरुधः ।
५२. मातेव मम माता ते द्रष्टव्या पुत्रगर्धिनी ॥

५३. इत्येवं मां महाराज ब्रुवन्नेव महायशाः ।
५४. रामो राजीवताम्राक्षो भृशमश्रूण्यवर्तयत् ॥

५५. लक्ष्मणस्तु सुसंक्रुद्धो निःश्वसन् वाक्यमब्रवीत् ।
५६. केनायमपराधेन राजपुत्रो विवासितः ॥

५७. असमीक्ष्य समारब्धं विरुद्धं बुद्धिलाघवात् ।
५८. जनयिष्यति संक्रोशं राघवस्य विवासनम् ॥

५९. अहं तावन्महाराजे पितृत्वं नोपलक्षये ।
६०. भ्राता भर्ता च बन्धुश्च पिता च मम राघवः ॥

६१. जानकी तु महाराज निःश्वसन्ती मनस्विनी ।
६२. भूतोपहतचित्तेव विष्ठिता विस्मिता स्थिता ॥

६३. अदृष्टपूर्वव्यसना राजपुत्री यशस्विनी ।
६४. तेन दुःखेन रुदती नैव मां किञ्चिदब्रवीत् ॥

६५. उद्वीक्ष्यमाणा भर्तारं मुखेन परिशुष्यता ।
६६. मुमोच सहसा बाष्पं मां प्रयान्तमुदीक्ष्य सा ॥

६७. सूतस्य वचनं श्रुत्वा वाचा परमदीनया ।
६८. बाष्पोपहतया राजा तं सूतमिदमब्रवीत् ॥

६९. कैकेय्या विनियुक्तेन पापाभिजनभावया ।
७०. मया न मन्त्रकुशलैर्वृद्धैः सह समर्थितम् ॥

७१. मयायमर्थः सम्मोहात् स्त्रीहेतोः सहसा कृतः ॥

७२. भवितव्यतया नूनमिदं वा व्यसनं महत् ।
७३. कुलस्यास्य विनाशाय प्राप्तं सूत यदृच्छया ॥

७४. सूत यद्यस्ति ते किञ्चिन्मया तु सुकृतं कृतम् ।
७५. त्वं प्रापयाशु मां रामं प्राणाः सन्त्वरयन्ति माम् ॥

७६. रामशोकमहाभोगः सीताविरहपारगः ।

७७. श्वसितोर्मिमहावर्तो बाष्पफेनजलाविलः ।
७८. बाहुविक्षेपमीनौघो विक्रन्दितमहास्वनः ।
७९. प्रकीर्णकेशशैवालः कैकेयीवडवामुखः ।
८०. ममाश्रुवेगप्रभवः कुब्जावाक्यमहाग्रहः ।
८१. वरवेलो नृशंसाया रामप्रव्राजनायतः ।
८२. यस्मिन् बत निमग्नोऽहं कौसल्ये राघवं विना ।
८३. दुस्तरो जीवता देवि मयायं शोकसागरः ॥

८४. इति विलपति पार्थिवे प्रणष्टे
८५. करुणतरं द्विगुणं च रामहेतोः ।
८६. वचनमनुनिशम्य तस्य देवी
८७. भयमगमत् पुनरेव राममाता ॥

८८. ततो भूतोपसृष्टेव वेपमाना पुनः पुनः ।
८९. धरण्यां गतसत्त्वेव कौसल्या सूतमब्रवीत् ॥

९०. नय मां यत्र काकुत्स्थः सीता यत्र च लक्ष्मणः ।
९१. तान् विना क्षणमप्यत्र जीवितुं नोत्सहे ह्यहम् ॥

९२. बाष्पवेगोपहतया स वाचा सज्जमानया ।
९३. इदमाश्वासयन् देवीं सूतः प्राञ्जलिरब्रवीत् ॥

९४. त्यज शोकञ्च मोहञ्च सम्भ्रमं दुःखजं तथा ।
९५. व्यवधूय च सन्तापं वने वत्स्यति राघवः ॥

९६. लक्ष्मणश्चापि रामस्य पादौ परिचरन् वने ।
९७. आराधयति धर्मज्ञः परलोकं जितेन्द्रियः ॥

९८. विजनेऽपि वने सीता वासं प्राप्य गृहेष्विव ।
९९. विस्रम्भं लभतेऽभीता रामे सन्यस्तमानसा ॥

१००. पथि पृच्छति वैदेही ग्रामाश्च नगराणि च ।
१०१. गतिं दृष्ट्वा नदीनां च पादपान् विविधानपि ॥

१०२. इदमेव स्मराम्यस्याः सहसैवोपजल्पितम् ।
१०३. कैकेयीसंश्रितं वाक्यं नेदानीं प्रतिभाति माम् ।
१०४. ध्वंसयित्वा तु तद्वाक्यं प्रमादात् पर्युपस्थितम् ।
१०५. ह्लादनं वचनं सूतो देव्या मधुरमब्रवीत् ॥

१०६. अध्वना वातवेगेन सम्भ्रमेणातपेन च ।
१०७. न विगच्छति वैदेह्याश्चन्द्रांशुसदृशी प्रभा ॥

१०८. सदृशं शतपत्रस्य पूर्णचन्द्रोपमप्रभम् ।
१०९. वदनं तद्वदान्याया वैदेह्या न विकम्पते ॥

११०. गजं वा वीक्ष्य सिंहं वा व्याघ्रं वा वनमाश्रिता ।
१११. नाहारयति सन्त्रासं बाहू रामस्य संश्रिता ॥

११२. तथापि सूतेन सुयुक्तवादिना
११३. निवार्यमाणा सुतशोककर्शिता ।
११४. न चैव देवी विरराम कूजितात्
११५. प्रियेति पुत्रेति च राघवेति च ॥

११६. कौसल्या रुदती सीता भर्तारमिदमब्रवीत् ।
११७. कथं नरवरश्रेष्ठ पुत्रौ तौ सह सीतया ।
११८. दुःखितौ सुखसंवृद्धौ वने दुःखं सहिष्यतः ॥

११९. पद्मवर्णं सुकेशान्तं पद्मनिःश्वासमुत्तमम् ।
१२०. कदा द्रक्ष्यामि रामस्य वदनं पुष्करेक्षणम् ॥

१२१. यदि पञ्चदशे वर्षे राघवः पुनरेष्यति ।
१२२. जह्याद् राज्यं च कोशं च भरतेनोपभुज्यते ॥

१२३. भोजयन्ति किल श्राद्धे केचित् स्वानेव बान्धवान् ।
१२४. ततः पश्चात् समीक्षन्ते कृतकार्या द्विजोत्तमान् ॥

१२५. तत्र ये गुणवन्तश्च विद्वांसश्च द्विजातयः ।
१२६. न पश्चात्तेऽभिमन्यन्ते सुधामपि सुरोपमाः ॥

१२७. हविराज्यं पुरोडाशः कुशा यूपाश्च खादिराः ।
१२८. नैतानि यातयामानि कुर्वन्ति पुनरध्वरे ॥

१२९. तथा ह्यात्तमिदं राज्यं हृतसारां सुरामिव ।
१३०. नाभिमन्तुमलं रामो नष्टसोममिवाध्वरम् ॥

१३१. गतिरेका पतिर्नार्या द्वितीया गतिरात्मजः ।
१३२. तृतीया ज्ञातयो राजन्श्चतुर्थी नेह विद्यते ॥

१३३. तत्र त्वं चैव मे नास्ति रामश्च वनमाश्रितः ।
१३४. न वनं गन्तुमिच्छामि सर्वथा निहता त्वया ॥

१३५. हतं त्वया राज्यमिदं सराष्ट्रम्
१३६. हतस्तथात्मा सह मन्त्रिभिश्च ।

१३७. हता सपुत्रास्मि हताश्च पौराः
१३८. सुतश्च भार्या च तव प्रहृष्टौ ॥

१३९. एवं तु क्रुद्धया राजा राममात्रा सशोकया ।
१४०. श्रावितः परुषं वाक्यं कौसल्यामाह भूपतिः ॥

१४१. प्रसादये त्वां कौसल्ये रचितोऽयं मयाञ्जलिः ।
१४२. वत्सला चानृशंसा च त्वं हि नित्यं परेष्वपि ॥

१४३. भर्त्ता तु खलु नारीणां गुणवान् निर्गुणोऽपि वा ।
१४४. धर्मं विमृशमानानां प्रत्यक्षं देवि दैवतम् ॥

१४५. सा त्वं धर्मपरा नित्यं दृष्टलोकपरावरा ।
१४६. नार्हसे विप्रियं वक्तुं दुःखितापि सुदुःखितम् ॥

१४७. तद्वाक्यं करुणं राज्ञः श्रुत्वा दीनस्य भाषितम् ।
१४८. कौसल्या व्यसृजद् बाष्पं प्रणालीव नवोदकम् ॥

१४९. सा मूर्ध्नि बद्ध्वा रुदती राज्ञः पद्ममिवाञ्जलिम् ।
१५०. सम्भ्रमादब्रवीत् त्रस्ता त्वरमाणाक्षरं वचः ॥

१५१. प्रसीद शिरसा याचे भूमौ निपतितास्मि ते ।
१५२. याचितास्मि हता देव हन्तव्याहं न हि त्वया ॥

१५३. नैषा हि सा स्त्री भवति श्लाघनीयेन धीमता ।
१५४. उभयोर्लोकयोर्वीर पत्या या सम्प्रसाद्यते ॥

१५५. जानामि धर्मं धर्मज्ञ त्वां जाने सत्यवादिनम् ।
१५६. पुत्रशोकार्त्तया तत्तु मया किमपि भाषितम् ॥

१५७. शोको नाशयते धैर्यं शोको नाशयते श्रुतम् ।
१५८. शोको नाशयते सर्वं नास्ति शोकसमो रिपुः ॥

१५९. शक्य आपतितः सोढुं प्रहारो रिपुहस्ततः ।
१६०. सोढुमापतितः शोकः सुसूक्ष्मोऽपि न शक्यते ॥

१६१. वनवासाय रामस्य पञ्चरात्रोऽद्य गण्यते ।
१६२. यः शोकहतहर्षायाः पञ्चवर्षोपमो मम ॥

१६३. तथा प्रसादितो वाक्यैर्देव्या कौसल्यया नृपः ।
१६४. शोकेन च समाक्रान्तो निद्राया वशमेयिवान् ॥

१६५. प्रतिबुद्धो मुहूर्तेन शोकोपहतचेतनः ।
१६६. कौसल्यां पुत्रशोकार्तामिदं वचनमब्रवीत् ॥

१६७. यदाचरति कल्याणि शुभं वा यदि वाशुभम् ।
१६८. तदेव लभते भद्रे कर्ता कर्मजमात्मनः ॥

१६९. कश्चिदाम्रवणं छित्त्वा पलाशान्श्च निषिञ्चति ।
१७०. पुष्पं दृष्ट्वा फले गृध्नुः स शोचति फलागमे ॥

१७१. लब्धशब्देन कौसल्ये कुमारेण धनुष्मता ।
१७२. कुमारः शब्दवेधीति मया पापमिदं कृतम् ॥

१७३. देव्यनूढा त्वमभवो युवराजो भवाम्यहम् ।
१७४. ततः प्रावृडनुप्राप्ता मदकामविवर्धिनी ॥

१७५. तस्मिन्नतिसुखे काले धनुष्मानिषुमान् रथी ।
१७६. व्यायामकृतसंकल्पः सरयूमन्वगां नदीम् ॥

१७७. निपाने महिषं रात्रौ गजं वाभ्यागतं नदीम् ।
१७८. अन्यं वा श्वापदं कञ्चिज्जिघांसुरजितेन्द्रियः ॥

१७९. अथान्धकारे त्वश्रौषं जले कुम्भस्य पूर्यतः ।
१८०. अचक्षुर्विषये घोषं वारणस्येव नर्दतः ॥

१८१. ततोऽहं शरमुद्धृत्य दीप्तमाशीविषोपमम् ।
१८२. शब्दं प्रति गजप्रेप्सुरभिलक्ष्य त्वपातयम् ॥

१८३. तस्मिन्निपतिते बाणे वागभूत्तत्र मानुषी ।
१८४. हा हेति पततस्तोये बाणाभिहतमर्मणः ॥

१८५. तस्याहं करुणं श्रुत्वा निशि लालपतो बहु ।
१८६. तं देशमहमागम्य दीनसत्त्वः सुदुर्मनाः ।
१८७. अपश्यमिषुणा तीरे सरय्वास्तापसं हतम् ।
१८८. अवकीर्णजटाभारं प्रविद्धकलशोदकम् ।
१८९. पांसुशोणितदिग्धाङ्गं शयानं शल्यपीडितम् ॥

१९०. स मामुद्वीक्ष्य नेत्राभ्यां त्रस्तमस्वस्थचेतसम् ।
१९१. इत्युवाच ततः क्रूरं दिधक्षन्निव तेजसा ॥

१९२. किं तवापकृतं राजन् वने निवसता मया ।
१९३. जिहीर्षुरंभो गुर्वर्थं यदहं ताडितस्त्वया ॥

१९४. एकेन खलु बाणेन मर्मण्यभिहते मयि ।
१९५. द्वावन्धौ निहतौ वृद्धौ माता जनयिता च मे ॥

१९६. तौ कथं दुर्बलावन्धौ मत्प्रतीक्षौ पिपासितौ ।
१९७. चिरमाशाकृतां तृष्णां कष्टां सन्धारयिष्यतः ॥

१९८. पितुस्त्वमेव मे गत्वा शीघ्रमाचक्ष्व राघव ।
१९९. न त्वामनुदहेत् क्रुद्धो वनं वह्निरिवैधितः ॥

२००. विशल्यं कुरु मे राजन् मर्म मे निशितः शरः ।
२०१. रुणद्धि मृदु सोत्सेधं तीरमम्बुरयो यथा ॥

२०२. न द्विजातिरहं राजन् माभूत्ते मनसो व्यथा ।
२०३. शूद्रायामस्मि वैश्येन जातो जनपदाधिप ॥

२०४. इतीव वदतः कृच्छ्राद्बाणाभिहतमर्मणः ।
२०५. तस्यत्वानम्यमानस्य तं बाणमहमुद्धरम् ॥

२०६. स मामुद्वीक्ष्य सन्त्रस्तो जहौ प्राणान्स्तपोधनः ॥

२०७. तदज्ञानान्महत्पापं कृत्वाहं संकुलेन्द्रियः ।
२०८. शोकोपहतचित्तश्च भयसन्त्रस्तचेतनः ।
२०९. तच्चाश्रमपदं गत्वा भूयः शोकमहं गतः ॥

२१०. पदशब्दं तु मे श्रुत्वा मुनिवाक्यमभाषत ।
२११. किं चिरायसि मे पुत्र पानीयं क्षिप्रमानय ॥

२१२. यन्निमित्तमिदं तात सलिले क्रीडितं त्वया ।
२१३. उत्कण्ठिता ते मातेयं प्रविश क्षिप्रमाश्रमम् ॥

२१४. यद्व्यलीकं कृतं पुत्र मात्रा ते यदि वा मया ।
२१५. न तन्मनसि कर्तव्यं त्वया तात तपस्विना ॥

२१६. त्वं गतिस्त्वगतीनां च चक्षुस्त्वं हीनचक्षुषाम् ।
२१७. समासक्तास्त्वयि प्राणाः किं त्वं नो नाभिभाषसे ॥

२१८. मनसः कर्मचेष्टाभिरभिसंस्तभ्य वाग्बलम् ।
२१९. आचचक्षे त्वहं तस्मै पुत्रव्यसनजं भयम् ॥

२२०. क्षत्रियोऽहं दशरथो नाहं पुत्रो महात्मनः ।
२२१. भगवंश्चापहस्तोऽहं सरयूतीरमागतः ॥

२२२. तत्र श्रुतो मया शब्दो जले कुम्भस्य पूर्यतः ।
२२३. द्विपोऽयमिति मत्वायं मया गजजिघांसुना ।
२२४. विसृष्टोऽम्भसि नाराचस्ततस्ते निहतः सुतः ॥

२२५. स तच्छ्रुत्वा वचः क्रूरं मयोक्तमघशंसिना ।
२२६. मामुवाच महातेजाः कृताञ्जलिमुपस्थितम् ॥

२२७. यद्येतदशुभं कर्म न त्वं मे कथयेः स्वयम् ।
२२८. फलेन्मूर्द्धा स्म ते राजन् सद्यः शतसहस्रधा ॥

२२९. अज्ञानाद् हि कृतं यस्मादिदं तेनैव जीवसि ।
२३०. अपि ह्यद्य कुलं न स्यादिक्ष्वाकूणां कुतो भवान् ॥

२३१. नय नौ नृप तं देशमिति मां चाभ्यभाषत ।
२३२. अद्य तं द्रष्टुमिच्छावः पुत्रं पश्चिमदर्शनम् ॥

२३३. अथाहमेकस्तं देशं नीत्वा तौ भृशदुःखितौ ।
२३४. अस्पर्शयदहं पुत्रं तं मुनिं सह भार्यया ॥

२३५. तौ पुत्रमात्मनः स्पृष्ट्वा तमासाद्य तपस्विनौ ।
२३६. निपेततुः शरीरेऽस्य पिता चास्येदमब्रवीत् ॥

२३७. नाभिवादयसे माद्य न च मामभिभाषसे ।
२३८. न त्वहं ते प्रियं पुत्र मातरं पश्य धार्मिक ।
२३९. किन्नु नालिङ्गसे पुत्र सुकुमार वचो वद ॥

२४०. उभावपि च शोकार्तावनाथौ कृपणौ वने ।
२४१. क्षिप्रमेव गमिष्यावस्त्वया हीनौ यमक्षयम् ॥

२४२. अपापोऽसि यदा पुत्र निहतः पापकर्मणा ।
२४३. तेन सत्येन गच्छाशु ये लोकाः शस्त्रयोधिनाम् ॥

२४४. एवं स कृपणं तत्र पर्यदेवयतासकृत् ।
२४५. ततोऽस्मै कर्तुमुदकं प्रवृत्तः सह भार्यया ॥

२४६. स तु दिव्येन रूपेण मुनिपुत्रः स्वकर्मभिः ।
२४७. स्वर्गमध्यारुहत् क्षिप्रं शक्रेण सह धर्मवित् ॥

२४८. स कृत्वा तूदकं तूर्णं तापसः सह भार्यया ।
२४९. मामुवाच महातेजाः कृताञ्जलिमुपस्थितम् ॥

२५०. पुत्रव्यसनजं दुःखं यदेतन् मम साम्प्रतम् ।

२५१. एवं त्वं पुत्रशोकेन राजन् कालं करिष्यसि ॥

२५२. एवं शापं मयि न्यस्य विलप्य करुणं बहु ।
२५३. चितामारोप्य देहं तन्मिथुनं स्वर्गमभ्ययात् ॥

२५४. तस्यायं कर्मणो देवि विपाकः समुपस्थितः ।
२५५. यदहं पुत्रशोकेन सन्त्यक्षाम्यद्य जीवितम् ॥

२५६. चक्षुर्भ्यां त्वां न पश्यामि कौसल्ये साधु मां स्पृश ।
२५७. इत्युक्त्वा स रुदन्स्त्रस्तो भार्यामाह च भूमिपः ॥

२५८. कौसल्ये चित्तमोहेन हृदयं सीदतीव मे ।
२५९. वेदये न च संयुक्तान् शब्दस्पर्शरसानहम् ॥

२६०. हा राघव महाबाहो हा ममायासनाशन ।
२६१. हा पितृप्रिय मे नाथ हाद्य क्वासि गतः सुत ॥

२६२. इति रामस्य मातुश्च सुमित्रायाश्च सन्निधौ ।
२६३. राजा दशरथः शोचन् जीवितान्तमुपागमत् ॥

२६४. अथ रात्र्यां व्यतीतायां प्रातरेवापरेऽहनि ।
२६५. वन्दिनः पर्युपातिष्ठन् तत् पार्थिवनिवेशनम् ॥

२६६. राजानं स्तुवतां तेषामुदात्ताभिहिताशिषाम् ।
२६७. प्रासादाभोगविस्तीर्णः स्तुतिशब्दो ह्यवर्तत ॥

२६८. हरिचन्दनसम्पृक्तमुदकं काञ्चनैर्घटैः ।
२६९. आनिन्युः स्नानशिक्षाज्ञा यथाकालं यथाविधि ॥

२७०. मङ्गलालम्भनीयानि प्राशनीयान्युपस्करान् ।
२७१. उपनिन्युस्तथाप्यन्याः कुमारीबहुलाः स्त्रियः ॥

२७२. अथ याः कोसलेन्द्रस्य शयनं प्रत्यनन्तराः ।
२७३. ताः स्त्रियस्तु समागम्य भर्तारं प्रत्यबोधयन् ॥

२७४. ताः स्त्रियः स्वप्नशीलज्ञाश्चेष्टासञ्चलनादिषु ।
२७५. ता वेपथुपरीताश्च राज्ञः प्राणेषु शङ्किताः ॥

२७६. कौसल्या च सुमित्रा च पुत्रशोकपराजिते ।
२७७. प्रसुप्ते न प्रबुध्येते यथाकालसमन्विते ॥

२७८. ते च दृष्ट्वा तथा सुप्ते उभे देव्यौ च तं नृपम् ।

२७९. सुप्तमेवोद्गतप्राणमन्तःपुरमदृश्यत ॥

२८०. ततः प्रचुक्रुशुर्दीनाः सस्वरं ता वराङ्गनाः ।
२८१. करेणव इवारण्ये स्थानप्रच्युतयूथपाः ॥

२८२. तासामाक्रन्दशब्देन सहसोद्गतचेतने ।
२८३. कौसल्या च सुमित्रा च त्यक्तनिद्रे बभूवतुः ॥

२८४. कौसल्या च सुमित्रा च दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च पार्थिवम् ।
२८५. हा नाथेति परिक्रुश्य पेततुर्धरणीतले ॥

२८६. ततः सर्वा नरेन्द्रस्य कैकेयीप्रमुखाः स्त्रियः ।
२८७. रुदन्त्यः शोकसन्तप्ता निपेतुर्गतचेतनाः ॥

२८८. तमग्निमिव संशान्तं अम्बुहीनमिवार्णवम् ।
२८९. हतप्रभमिवादित्यं स्वर्गस्थं प्रेक्ष्य पार्थिवम् ।
२९०. कौसल्या बाष्पपूर्णाक्षी विविधं शोककर्शिता ।
२९१. उपगृह्य शिरो राज्ञः कैकेयीं प्रत्यभाषत ॥

२९२. सकामा भव कैकेयि भुङ्क्ष्व राज्यमकण्टकम् ।
२९३. त्यक्त्वा राजानमेकाग्रा नृशंसे दुष्टचारिणि ॥

२९४. विहाय मां गतो रामो भर्ता च स्वर्गतो मम ।
२९५. विपथे सार्थहीनेव नाहं जीवितुमुत्सहे ॥

२९६. साहमद्यैव दिष्टान्तं गमिष्यामि पतिव्रता ।
२९७. इदं शरीरमालिङ्ग्य प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥

२९८. तां ततः सम्परिष्वज्य विलपन्तीं तपस्विनीम् ।
२९९. व्यपनीय सुदुःखार्तां कौसल्यां व्यावहारिकाः ।
३००. तैलद्रोण्यामथामात्याः ततो रक्षन्ति भूमिपम् ॥

३०१. तैलद्रोण्यां तु सचिवैः शायितं तं नराधिपम् ।
३०२. हा मृतोऽयमिति ज्ञात्वा स्त्रियस्ताः पर्यदेवयन् ॥

३०३. निशा चन्द्रविहीनेव स्त्रीव भर्तृविवर्जिता ।
३०४. पुरी नाराजतायोध्या हीना राज्ञा महात्मना ॥

३०५. गते तु शोकात् त्रिदिवं नराधिपे
३०६. महीतलस्थासु नृपाङ्गनासु च ।
३०७. निवृत्तचारः सहसा गतो रविः

३०८. प्रवृत्तचारा रजनी ह्युपस्थिता ॥

३०९. व्यतीतायां तु शर्वर्यामादित्यस्योदये ततः ।
३१०. समेत्य राजकर्तारः पृथग्वाचमुदीरयन् ।
३११. वसिष्ठमेवाभिमुखाः श्रेष्ठं राजपुरोहितम् ॥

३१२. अतीता शर्वरी दुःखं या नो वर्षशतोपमा ।
३१३. अस्मिन् पञ्चत्वमापन्ने पुत्रशोकेन पार्थिवे ॥

३१४. स्वर्गतश्च महाराजो रामश्चारण्यमाश्रितः ।
३१५. लक्ष्मणश्चापि तेजस्वी रामेणैव गतः सह ॥

३१६. इक्ष्वाकूणामिहाद्यैव कश्चिद्राजा विधीयताम् ।
३१७. अराजकं हि नो राष्ट्रं न विनाशमवाप्नुयात् ॥

३१८. नाराजके जनपदे विद्युन्माली महास्वनः ।
३१९. अभिवर्षति पर्जन्यो महीं दिव्येन वारिणा ॥

३२०. नाराजके पितुः पुत्रो भार्या वा वर्तते वशे ।
३२१. नाराजके जनपदे यज्ञशीला द्विजातयः ।
३२२. सत्राण्यन्वासते दान्ता ब्राह्मणाः संशितव्रताः ॥

३२३. नाराजके जनपदे उद्यानानि समागताः ।
३२४. नरा निर्यान्त्यरण्यानि नारीभिः सह कामिनः ॥

३२५. नाराजके जनपदे धनवन्तः सुरक्षिताः ।
३२६. शेरते विवृतद्वाराः कृषिगोरक्षजीविनः ॥

३२७. नाराजके जनपदे शरान् सततमस्यताम् ।
३२८. श्रूयते तलनिर्घोष इष्वस्त्राणामुपासने ॥

३२९. नाराजके जनपदे वणिजो दूरगामिनः ।
३३०. गच्छन्ति क्षेममध्वानं बहुपण्यसमाचिताः ॥

३३१. नाराजके जनपदे स्वकं भवति कस्यचित् ।
३३२. मत्स्या इव नरा नित्यं भक्षयन्ति परस्परम् ॥

३३३. ये हि सम्भिन्नमर्यादा नास्तिकाश्छिन्नसंशयाः ।
३३४. तेऽपि भावाय कल्पन्ते राजदण्डनिपीडिताः ॥

३३५. यथा ह्यनुदका नद्यो यथा वाप्यतृणं वनम् ।
३३६. अगोपाला यथा गावः तथा राष्ट्रमराजकम् ॥

३३७. राजा सत्यञ्च धर्मश्च राजा कुलवतां कुलम् ।
३३८. राजा माता पिता चैव राजा हितकरो नृणाम् ॥

३३९. स नः समीक्ष्य द्विजवर्य वृत्तम्
३४०. नृपं विना राज्यमरण्यभूतम् ।
३४१. कुमारमिक्ष्वाकुसुतं वदान्यम्
३४२. त्वमेव राजानमिहाभिषिञ्च ॥

३४३. तेषां हि वचनं श्रुत्वा वसिष्ठः प्रत्युवाच ह ।
३४४. यदसौ मातुलकुले पुरे राजगृहे सुखी ।
३४५. भरतो वसति भ्रात्रा शत्रुघ्नेन समन्वितः ।
३४६. तच्छीघ्रं जवना दूता गच्छन्तु त्वरितैर्हयैः ॥

३४७. पुरं राजगृहं गत्वा शीघ्रं शीघ्रजवैर्हयैः ।
३४८. त्यक्तशोकैरिदं वाच्यः शासनाद् भरतो मम ॥

३४९. पुरोहितस्त्र्वां कुशलं प्राह सर्वे च मन्त्रिणः ।
३५०. त्वरमाणश्च निर्याहि कृत्यमात्ययिकं मया ॥

३५१. मा चास्मै प्रोषितं रामं मा चास्मै पितरं मृतम् ।
३५२. भवन्तः शंसिषुर्गत्वा राघवाणामिमं क्षयम् ॥

३५३. कौशेयानि च वस्त्राणि भूषणानि वराणि च ।
३५४. क्षिप्रमादाय राज्ञश्च भरतस्य च गच्छत ॥

३५५. ततः प्रास्थानिकं कृत्वा कार्यशेषमनन्तरम् ।
३५६. वसिष्टेनाभ्यनुज्ञाता दूताः सन्त्वरिता ययुः ॥

३५७. भर्तुः प्रियार्थं कुलरक्षणार्थम्
३५८. भर्तुश्च वंशस्य परिग्रहार्थम् ।
३५९. अहेडमानास्त्र्वरया स्म दूता
३६०. रात्र्यां तु ते तत्पुरमेव याताः ॥

३६१. यामेव रात्रिं ते दूताः प्रविशन्ति स्म तां पुरीम् ।
३६२. भरतेनापि तां रात्रिं स्वप्नो दृष्टोऽयमप्रियः ॥

३६३. व्युष्टामेव तु तां रात्रिं दृष्ट्वा तं स्वप्नमप्रियम् ।
३६४. पुत्रो राजाधिराजस्य सुभृशं पर्यतप्यत ॥

३६५. तप्यमानं समाज्ञाय वयस्याः प्रियवादिनः ।
३६६. आयासं हि विनेष्यन्तः सभायां चक्रिरे कथाः ॥

३६७. स तैर्महात्मा भरतः सखिभिः प्रियवादिभिः ।
३६८. गोष्ठीहास्यानि कुर्वद्भिः न प्राहृष्यत राघवः ॥

३६९. तमब्रवीत् प्रियसखो भरतं सखिभिर्वृतम् ।
३७०. सुहृद्भिः पर्युपासीनः किं सखे नानुमोदसे ॥

३७१. एवं ब्रुवाणं सुहृदं भरतः प्रत्युवाच ह ।
३७२. स्वप्ने पितरमद्राक्षं मलिनं मुक्तमूर्धजम् ।
३७३. पतन्तमद्रिशिखरात् कलुषे गोमयह्रदे ॥

३७४. त्वरमाणश्च धर्मात्मा रक्तमाल्यानुलेपनः ।
३७५. रथेन खरयुक्तेन प्रयातो दक्षिणामुखः ॥

३७६. नरो यानेन यः स्वप्ने खरयुक्तेन याति हि ।
३७७. अचिरात्तस्य धूमाग्रं चितायां सम्प्रदृश्यते ॥

३७८. एतन्निमित्तं दीनोऽहं तन्न वः प्रतिपूजये ।
३७९. शुष्यतीव च मे कण्ठो न स्वस्थमिव मे मनः ॥

३८०. भरते ब्रुवति स्वप्नं दूतास्ते क्लान्तवाहनाः ।
३८१. प्रविश्यासह्यपरिघं रम्यं राजगृहं पुरम् ।
३८२. समागम्य तु राज्ञा च राजपुत्रेण चार्चिताः ।
३८३. राज्ञः पादौ गृहीत्वा तु तमूचुर्भरतं वचः ॥

३८४. पुरोहितस्त्वां कुशलं प्राह सर्वे च मन्त्रिणः ।
३८५. त्वरमाणश्च निर्याहि कृत्यमात्ययिकं त्वया ॥

३८६. इमानि च महार्हाणि वस्त्राण्याभरणानि च ।
३८७. प्रतिगृह्य विशालाक्ष मातुलस्य च दापय ॥

३८८. प्रतिगृह्य तु तत्सर्वं स्वनुरक्तः सुहृज्जने ।
३८९. दूतानुवाच भरतः कामैः सम्प्रतिपूज्य तान् ॥

३९०. कच्चित् सुकुशली राजा पिता दशरथो मम ।
३९१. कच्चिच्चारोगता रामे लक्ष्मणे च महात्मनि ॥

३९२. आर्या च धर्मनिरता धर्मज्ञा धर्मदर्शिनी ।
३९३. अरोगा चापि कौसल्या माता रामस्य धीमतः ॥

३९४. कच्चित् सुमित्रा धर्मज्ञा जननी लक्ष्मणस्य या ।
३९५. शत्रुघ्नस्य च वीरस्य सारोगा चापि मध्यमा ॥

३९६. आत्मकामा सदा चण्डी क्रोधना प्राज्ञमानिनी ।
३९७. अरोगा चापि मे माता कैकेयी किमुवाच ह ॥

३९८. कुशलास्ते नरव्याघ्र येषां कुशलमिच्छसि ।
३९९. श्रीश्च त्वां वृणुते पद्मा युज्यतां चापि ते रथः ॥

४००. बभूव ह्यस्य हृदये चिन्ता सुमहती तदा ।
४०१. त्वरया चापि दूतानां स्वप्नस्यापि च दर्शनात् ॥

४०२. स मातामहमापृच्छ्य मातुलं च युधाजितम् ।
४०३. रथमारुह्य भरतः शत्रुघ्नसहितो ययौ ॥

४०४. तस्मै हस्त्रयुत्तमान् चित्रान् कम्बलानजिनानि च ।
४०५. अभिसत्कृत्य कैकेयो भरताय धनं ददौ ॥

४०६. अन्तःपुरेऽतिसंवृद्धान् व्याघ्रवीर्यबलान्वितान् ।
४०७. दंष्ट्रायुधान् महाकायान् शुनश्चोपायनं ददौ ॥

४०८. स दत्तं केकयेन्द्रेण धनं तन्नाभ्यनन्दत ।
४०९. भरतः केकयीपुत्रो गमनत्वरया तदा ॥

४१०. स प्राङ्मुखो राजगृहादभिनिर्याय राघवः ।
४११. यमुनां प्राप्य सन्तीर्णो बलमाश्वासयत्तदा ॥

४१२. शीतीकृत्य तु गात्राणि क्लान्तानाश्वास्य वाजिनः ।
४१३. तत्र स्नात्वा च पीत्वा च प्रायादादाय चोदकम् ॥

४१४. स गङ्गां प्राग्वटे तीर्त्वा विनते गोमतीं नदीम् ।
४१५. कलिङ्गनगरे चापि प्राप्य सालवनं तदा ।
४१६. भरतः क्षिप्रमागच्छत् सुपरिश्रान्तवाहनः ॥

४१७. वनं च समतीत्यशु शर्वर्यामरुणोदये ।
४१८. अयोध्यां मनुना राज्ञा निर्मितां सन्ददर्श ह ॥

४१९. तां पुरीं पुरुषव्याघ्रः सप्तरात्रोषितः पथि ।
४२०. अयोध्यामग्रतो दृष्ट्वा सारथिं वाक्यमब्रवीत् ॥

४२१. अरण्यभूतेव पुरी सारथे प्रतिभाति मे ।
४२२. नह्यत्र यानैर्दृश्यन्ते न गजैर्नच वाजिभिः ।
४२३. निर्यान्तो वाभियान्तो वा नरमुख्या यथापुरम् ॥

४२४. चन्दनागुरुसम्पृक्तो धूपसम्मूर्च्छितोऽमलः ।

४२५. प्रवाति पवनः श्रीमान् किन्नु नाद्य यथापुरम् ॥

४२६. भेरीमृदङ्गवीणानां कोणसङ्घट्टितः पुनः ।
४२७. किमद्य शब्दो विरतः सदाऽदीनगतिः पुरा ॥

४२८. किमहं त्वरयानीतः कारणेन विनानघ ।
४२९. अशुभाशंकि हृदयं शीलं च पततीव मे ॥

४३०. सम्मार्जनविहीनानि परुषाण्युपलक्षये ।
४३१. असंयतकवाटानि श्रीविहीनानि सर्वशः ॥

४३२. अपेतमाल्यशोभान्यप्यसम्मृष्टाजिराणि च ।
४३३. देवागाराणि शून्यानि न चाभान्ति यथापुरम् ॥

४३४. सर्वथा कुशलं सूत दुर्लभं मम बन्धुषु ॥

४३५. इत्येवमुक्त्वा भरतः सूतं तं दीनमानसः ।
४३६. तान्यरिष्टान्ययोध्यायां प्रेक्ष्य राजगृहं ययौ ॥

४३७. अपश्यन्स्तु ततस्तत्र पितरं पितुरालये ।
४३८. जगाम भरतो द्रष्टुं मातरं मातुरालये ॥

४३९. अनुप्राप्तं तु तं दृष्ट्वा कैकेयी प्रोषितं सुतम् ।
४४०. उत्पपात तदा हृष्टा त्यक्त्वा सौवर्णमासनम् ॥

४४१. स प्रविश्यैव धर्मात्मा स्वगृहं श्रीविवर्जितम् ।
४४२. भरतः प्रतिजग्राह जनन्याश्चरणौ शुभौ ॥

४४३. सा तं मूर्द्धन्युपाघ्राय परिष्वज्य यशस्विनम् ।
४४४. अङ्के भरतमारोप्य प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥

४४५. अद्य ते कतिचिद्रात्रयश्च्युतस्यार्यकवेश्मनः ।
४४६. अपि नाध्वश्रमः शीघ्रं रथेनापततस्तव ॥

४४७. आर्यकस्ते सुकुशली युधाजिन्मातुलस्तव ।
४४८. प्रवासाच्च सुखं पुत्र सर्वं मे वक्तुमर्हसि ॥

४४९. एवं पृष्टस्तु कैकेय्या प्रियं पार्थिवनन्दनः ।
४५०. आचष्ट भरतः सर्वं मात्रे राजीवलोचनः ॥

४५१. राजवाक्यहरैर्दूतैस्त्वर्यमाणोऽहमागतः ।
४५२. यदहं प्रष्टुमिच्छामि तदम्बा वक्तुमर्हति ॥

४५३. राजा भवति भूयिष्ठमिहाम्बाया निवेशने ।
४५४. तमहं नाद्य पश्यामि द्रष्टुमिच्छन्निहागतः ॥

४५५. तं प्रत्युवाच कैकेयी प्रियवद् घोरमप्रियम् ।
४५६. अजानन्तं प्रजानन्ती राज्यलोभेन मोहिता ॥

४५७. या गतिः सर्वभूतानां तां गतिं ते पिता गतः ।
४५८. राजा महात्मा तेजस्वी यायजूकः सतां गतिः ॥

४५९. तच्छ्रुत्वा भरतो वाक्यं धर्माभिजनवान् शुचिः ।
४६०. पपात सहसा भूमौ पितृशोकबलार्दितः ॥

४६१. ततः शोकेन संवीतः पितुर्मरणदुःखितः ।
४६२. विललाप महातेजा भ्रान्ताकुलितचेतनः ॥

४६३. स रुदित्वा चिरं कालं भूमौ विपरिवृत्य च ।
४६४. जननीं प्रत्युवाचेदं शोकैर्बहुभिरावृतः ॥

४६५. अम्ब केनात्यगाद्राजा व्याधिना मय्यनागते ।
४६६. धन्या रामादयः सर्वे यैः पिता संस्कृतः स्वयम् ॥

४६७. न नूनं मां महाराजः प्राप्तं जानाति कीर्तिमान् ।
४६८. उपजिघ्रेद्धि मां मूर्ध्नि तातः सन्नम्य सत्वरम् ॥

४६९. धर्मविद् धर्मनित्यश्च सत्यसन्धो दृढव्रतः ।
४७०. आर्यः किमब्रवीद्राजा पिता मे सत्यविक्रमः ॥

४७१. पश्चिमं साधु सन्देशमिच्छामि श्रोतुमात्मनः ॥

४७२. इति पृष्टा यथातत्त्वं कैकेयी वाक्यमब्रवीत् ।
४७३. रामेति राजा विलपन् हा सीते लक्ष्मणेति च ।
४७४. स महात्मा परं लोकं गतो गतिमतां वरः ॥

४७५. इमां तु पश्चिमां वाचं व्याजहार पिता तव ।
४७६. सिद्धार्थास्तु नरा राममागतं सीतया सह ।
४७७. लक्ष्मणं च महाबाहुं द्रक्ष्यन्ति पुनरागतम् ॥

४७८. तच्छ्रुत्वा विषसादैव द्वितीयाप्रियशंसनात् ।
४७९. विषण्णवदनो भूत्वा भूयः पप्रच्छ मातरम् ॥

४८०. क्व चेदानीं स धर्मात्मा कौसल्यानन्दवर्धनः ।
४८१. लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा सीतया च समं गतः ॥

४८२. तथा पृष्टा यथातत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे ।
४८३. मातास्य युगपद्वाक्यं विप्रियं प्रियशङ्कया ॥

४८४. स हि राजसुतः पुत्र चीरवासा महावनम् ।
४८५. दण्डकान् सह वैदेह्या लक्ष्मणानुचरो गतः ॥

४८६. तच्छ्रुत्वा भरतस्त्रस्तो भ्रातुश्चारित्रशङ्कया ।
४८७. स्वस्य वंशस्य माहात्म्यात् प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥

४८८. कच्चिन्न ब्राह्मणधनं हृतं रामेण कस्यचित् ।
४८९. कच्चिन्नाढ्यो दरिद्रो वा तेनापापो विहिंसितः ॥

४९०. कच्चिन्न परदारान् वा राजपुत्रोऽभिमन्यते ।
४९१. कस्मात् स दण्डकारण्ये भ्रूणहेव विवासितः ॥

४९२. एवमुक्ता तु कैकेयी भरतेन महात्मना ।
४९३. उवाच वचनं हृष्टा मूढा पण्डितमानिनी ॥

४९४. न ब्राह्मणधनं किञ्चिद्धृतं रामेण कस्यचित् ।
४९५. कच्चिन्नाढ्यो दरिद्रो वा तेनापापो विहिंसितः ।
४९६. न रामः परदारांश्च चक्षुर्भ्यामपि पश्यति ॥

४९७. मया तु पुत्र श्रुत्वैव रामस्यैवाभिषेचनम् ।
४९८. याचितस्ते पिता राज्यं रामस्य च विवासनम् ॥

४९९. स स्ववृत्तिं समास्थाय पिता ते तत्तथाकरोत् ।
५००. रामश्च सहसौमित्रिः प्रेषितः सीतया सह ॥

५०१. तमपश्यन् प्रियं पुत्रं महीपालो महायशाः ।
५०२. पुत्रशोकपरिद्यूनः पञ्चत्वमुपपेदिवान् ॥

५०३. त्वया त्विदानीं धर्मज्ञ राजत्वमवलम्ब्यताम् ।
५०४. त्वत्कृते हि मया सर्वमिदमेवंविधं कृतम् ॥

५०५. मा शोकं मा च सन्तापं धैर्यमाश्रय पुत्रक ।
५०६. त्वदधीना हि नगरी राज्यं चैतदनामयम् ॥

५०७. श्रुत्वा तु पितरं वृत्तं भ्रातरौ च विवासितौ ।
५०८. भरतो दुःखसन्तप्त इदं वचनमब्रवीत् ॥

५०९. किं नु कार्यं हतस्येह मम राज्येन शोचतः ।

५१०. विहीनस्याथ पित्रा च भ्रात्रा पितृसमेन च ॥

५११. दुःखे मे दुःखमकरोर्व्रणे क्षारमिवादधाः ।
५१२. राजानं प्रेतभावस्थं कृत्वा रामं च तापसम् ॥

५१३. त्वां प्राप्य हि पिता मेऽद्य सत्यसन्धो महायशाः ।
५१४. तीव्रदुःखाभिसन्तप्तो वृत्तो दशरथो नृपः ॥

५१५. कौसल्या च सुमित्रा च पुत्रशोकाभिपीडिते ।
५१६. दुष्करं यदि जीवेतां प्राप्य त्वां जननीं मम ॥

५१७. ननु त्वार्य्योऽपि धर्मात्मा त्वयि वृत्तिमनुत्तमाम् ।
५१८. वर्त्तते गुरुवृत्तिज्ञो यथा मातरि वर्तते ॥

५१९. तथा ज्येष्ठा हि मे माता कौसल्या दीर्घदर्शिनी ।
५२०. त्वयि धर्मं समास्थाय भगिन्यामिव वर्तते ॥

५२१. अपापदर्शनं शूरं कृतात्मानं यशस्विनम् ।
५२२. प्रव्राज्य चीरवसनं किं नु पश्यसि कारणम् ॥

५२३. अहं हि पुरुषव्याघ्रावपश्यन् रामलक्ष्मणौ ।
५२४. केन शक्तिप्रभावेन राज्यं रक्षितुमुत्सहे ॥

५२५. तं हि नित्यं महाराजो बलवन्तं महाबलः ।
५२६. अपाश्रितोऽभूद् धर्मात्मा मेरुर्मेरुवनं यथा ॥

५२७. सोऽहं कथमिमं भारं महाधुर्य्यसमुद्धृतम् ।
५२८. दम्यो धुरमिवासाद्य वहेयं केन चौजसा ॥

५२९. अथवा मे भवेच्छक्तिर्योगैर्बुद्धिबलेन वा ।
५३०. सकामां न करिष्यामि त्वामहं पुत्रगर्द्धिनीम् ॥

५३१. मातृरूपे ममामित्रे नृशंसे राज्यकामुके ।
५३२. न तेऽहमभिभाष्योऽस्मि दुर्वृत्ते पतिघातिनि ॥

५३३. किं नावबुद्ध्यसे क्रूरे नियतं बन्धुसंश्रयम् ।
५३४. ज्येष्ठं पितृसमं रामं कौसल्यायात्मसम्भवम् ॥

५३५. अङ्गप्रत्यङ्गजः पुत्रो हृदयाच्चापि जायते ।
५३६. तस्मात् प्रियतमो मातुः प्रियत्वान्नतु बान्धवः ॥

५३७. अन्यदा खिल धर्मज्ञा सुरभिः सुरसम्मता ।

५३८. वहमानौ ददर्शोर्व्यां पुत्रौ विगतचेतसौ ॥

५३९. तावर्धदिवसे श्रान्तौ पुत्रौ दृष्ट्वा महीतले ।
५४०. रुरोद पुत्रशोकेन बाष्पपर्याकुलेक्षणा ॥

५४१. यस्याः पुत्रसहस्राणि सापि शोचति कामधुक् ।
५४२. किं पुनर्या विना रामं कौसल्या वर्तयिष्यति ॥

५४३. एकपुत्रा च साध्वी च विवत्सेयं त्वया कृता ।
५४४. तस्मात्त्वं सततं दुःखं प्रेत्य चेह च लप्स्यसे ॥

५४५. न मे विकाङ्क्षा जायेत त्यक्तुं त्वां पापनिश्चयाम् ।
५४६. यदि रामस्य नावेक्षा त्वयि स्यान्मातृवत् सदा ॥

५४७. न हि मन्ये नृशंसे त्वं राजधर्ममवेक्षसे ।
५४८. गतिं वा न विजानासि राजवृत्तस्य शाश्वतीम् ॥

५४९. सततं राजवृत्ते हि ज्येष्ठो राज्येऽभिषिच्यते ।
५५०. राज्ञामेतत् समं तत्स्यादिक्ष्वाकूणां विशेषतः ॥

५५१. एष त्विदानीमेवाहमप्रियार्थं तवानघम् ।
५५२. निवर्तयिष्यामि वनाद् भ्रातरं स्वजनप्रियम् ॥

५५३. निवर्त्तयित्वा रामं च तस्याहं दीप्ततेजसः ।
५५४. दासभूतो भविष्यामि सुस्थितेनान्तरात्मना ॥

५५५. सा त्वमग्निं प्रविश वा स्वयं वा दण्डकान् विश ।
५५६. रज्जुं बधान वा कण्ठे न हि तेऽन्यत् परायणम् ॥

५५७. इति नाग इवारण्ये तोमरांकुशचोदितः ।
५५८. पपात भुवि संक्रुद्धो निःश्वसन्निव पन्नगः ॥

५५९. तथैव क्रोशतस्तस्य भरतस्य महात्मनः ।
५६०. कौसल्या शब्दमाज्ञाय सुमित्रामिदमब्रवीत् ॥

५६१. आगतः क्रूरकार्यायाः कैकेय्या भरतः सुतः ।
५६२. तमहं द्रष्टुमिच्छामि भरतं दीर्घदर्शिनम् ॥

५६३. एवमुक्त्वा सुमित्रां सा विवर्णा मलिना कृशा ।
५६४. प्रतस्थे भरतो यत्र वेपमाना विचेतना ॥

५६५. स तु रामानुजश्चापि शत्रुघ्नसहितस्तदा ।

५६६. प्रतस्थे भरतो यत्र कौसल्याया निवेशनम् ॥

५६७. ततः शत्रुघ्नभरतौ कौसल्यां प्रेक्ष्य दुःखितौ ।
५६८. पर्य्यष्वजेतां दुःखार्तां पतितां नष्टचेतनाम् ॥

५६९. भरतं प्रत्युवाचेदं कौसल्या भृशदुःखिता ।
५७०. इदं ते राज्यकामस्य राज्यं प्राप्तमकण्टकम् ।
५७१. सम्प्राप्तं बत कैकेय्या शीघ्रं क्रूरेण कर्मणा ॥

५७२. प्रस्थाप्य चीरवसनं पुत्रं मे वनवासिनम् ।
५७३. कैकेयी कं गुणं तत्र पश्यति क्रूरदर्शिनी ॥

५७४. क्षिप्रं मामपि कैकेयी प्रस्थापयितुमर्हसि ।
५७५. हिरण्यनाभो यत्रास्ते सुतो मे सुमहायशाः ॥

५७६. इत्यादि बहुभिर्वाक्यैः क्रूरैः संभर्त्सितोऽनघः ।
५७७. विव्यथे भरतस्तीव्रं व्रणे तुद्येव सूचिना ॥

५७८. एवं विलपमानां तां भरतः प्राञ्जलिस्तदा ।
५७९. कौसल्यां प्रत्युवाचेदं शोकैर्बहुभिरावृताम् ॥

५८०. आर्ये कस्मादजानन्तं गर्हसे मामकिल्बिषम् ।
५८१. विपुलां च मम प्रीतिं स्थिरां जानासि राघवे ॥

५८२. कृता शास्त्रानुगा बुद्धिर्मा भूत्तस्य कदाचन ।
५८३. सत्यसन्धः सतां श्रेष्ठो यस्यार्योऽनुमते गतः ॥

५८४. कारयित्वा महत्कर्म भर्ता भृत्यमनर्थकम् ।
५८५. अधर्मो योऽस्य सोऽस्यास्तु यस्यार्योऽनुमते गतः ॥

५८६. बलिषड्भागमुद्धृत्य नृपस्यारक्षतः प्रजाः ।
५८७. अधर्मो यस्य सोऽस्यास्तु यस्यार्योऽनुमते गतः ॥

५८८. उपदिष्टं सुसूक्ष्मार्थं शास्त्रं यत्नेन धीमता ।
५८९. स नाशयतु दुष्टात्मा यस्यार्योऽनुमते गतः ॥

५९०. विश्वासात् कथितं किञ्चित् परिवादं मिथः क्वचित् ।
५९१. विवृणोतु स दुष्टात्मा यस्यार्योऽनुमते गतः ॥

५९२. पुत्रदारैश्च भृत्यैश्च स्वगृहे परिवारितः ।
५९३. स एको मृष्टमश्नातु यस्यार्योऽनुमते गतः ॥

५९४. राजस्त्रीबालवृद्धानां वधे यत्पापमुच्यते ।
५९५. भृत्यत्यागे च यत्पापं तत्पापं प्रतिपद्यताम् ॥

५९६. आशामाशंसमानानां दीनानामूर्ध्वचक्षुषाम् ।
५९७. अर्थिनां वितथां कुर्यात् यस्यार्योऽनुमते गतः ॥

५९८. धर्मदारान् परित्यज्य परदारान् निषेवताम् ।
५९९. त्यक्तधर्मरतिर्मूढो यस्यार्योऽनुमते गतः ॥

६००. तृष्णार्तं सति पानीये विप्रलम्भेन योजयेत् ।
६०१. लभते तस्य यत्पापं यस्यार्योऽनुमते गतः ॥

६०२. विहीनां पतिपुत्राभ्यां कौसल्यां पार्थिवात्मजः ।
६०३. एवमाश्वासयन्नेव दुःखार्तो निपपात ह ॥

६०४. तथा तु शपथैः कष्टैः शपमानमचेतनम् ।
६०५. भरतं शोकसन्तप्तं कौसल्या वाक्यमब्रवीत् ॥

६०६. मम दुःखमिदं पुत्र भूयः समुपजायते ।
६०७. शपथैः शपमानो हि प्राणानुपरुणत्सि मे ॥

६०८. इत्युक्त्वा चाङ्कमानीय भरतं भ्रातृवत्सलम् ।
६०९. परिष्वज्य महाबाहुं रुरोद भृशदुःखिता ॥

६१०. तमेवं शोकसन्तप्तं भरतं कैकयीसुतम् ।
६११. उवाच वदतां श्रेष्ठो वसिष्ठो श्रेष्ठवाग् ऋषिः ॥

६१२. अलं शोकेन भद्रं ते राजपुत्र महायशः ।
६१३. प्राप्तकालं नरपतेः कुरु संयानमुत्तमम् ॥

६१४. तथेति भरतो वाक्यं वसिष्ठस्याभिपूज्य तत् ।
६१५. ऋत्विक्पुरोहिताचार्यांस्त्वरयामास सर्वशः ॥

६१६. ये त्वग्नयो नरेन्द्रस्य चाग्न्यगाराद् बहिष्कृताः ।
६१७. ऋत्विग्भिर्याजकैश्चैव आह्रियन्त यथाविधि ॥

६१८. शिबिकायामथारोप्य राजानं गतचेतसम् ।
६१९. बाष्पकण्ठा विमनसस्तमूहुः परिचारकाः ॥

६२०. हिरण्यं च सुवर्णं च वासांसि विविधानि च ।
६२१. प्रकिरन्तो जना मार्गं नृपतेरग्रतो ययुः ॥

६२२. ततः संवेशयामासुश्चितामध्ये तमृत्विजः ।
६२३. तथा हुताशनं दत्वा (जगुः) सामानि सामगाः ॥

६२४. प्रसव्यं चापि तं चक्रुः ऋत्विजोऽग्निचितं नृपम् ।
६२५. स्त्रियश्च शोकसन्तप्ताः कौसल्याप्रमुखास्तदा ॥

६२६. कृत्वोदकं ते भरतेन सार्धम्
६२७. नृपाङ्गना मन्त्रिपुरोहिताश्च ।
६२८. पुरं प्रविश्याश्रुपरीतनेत्रा
६२९. भूमौ दशाहं व्यनयन्त दुःखम् ॥

६३०. ततः प्रभातसमये दिवसे च चतुर्दशे ।
६३१. तुष्टुवुर्वाग्विशेषज्ञाः भरतं सूतमागधाः ॥

६३२. सुवर्णकोणाभिहतः प्राणदद् यामदुन्दुभिः ।
६३३. दध्मुः शङ्खांश्च शतशो नादांश्चोच्चावचस्वरान् ॥

६३४. स तूर्यघोषः सुमहान् दिवमापूरयन्निव ।
६३५. भरतं शोकसन्तप्तं भूयः शोकैररन्ध्रयत् ॥

६३६. ततः प्रबुद्धो भरतस्तं घोषं सन्निवर्त्य च ।
६३७. नाहं राजेति चाप्युक्त्वा शत्रुघ्नमिदमब्रवीत् ॥

६३८. पश्य शत्रुघ्न कैकेय्या लोकस्यापकृतं महत् ।
६३९. विसृज्य मयि दुःखानि राजा दशरथो गतः ॥

६४०. तस्यैषा धर्मराजस्य धर्ममूला महात्मनः ।
६४१. परिभ्रमति राज्यश्रीः नौरिवाकर्णिका जले ॥

६४२. यो हि नः सुमहान्नाथः सोऽपि प्रव्राजितो वनम् ।
६४३. अनया धर्ममुत्सृज्य मात्रा मे राघवः स्वयम् ॥

६४४. तथा तस्मिन् विलपति वसिष्ठो राजधर्मवित् ।
६४५. सभामिक्ष्वाकुनाथस्य प्रविवेश महायशाः ॥

६४६. स काञ्चनमयं पीठं सुखास्तरणसंवृतम् ।
६४७. अध्यास्त सर्ववेदज्ञो दूताननुशशास च ॥

६४८. ब्राह्मणान् क्षत्रियान् वैश्यानमात्यान् गणवल्लभान् ।
६४९. क्षिप्रमानयताव्यग्राः कृत्यमात्ययिकं हि नः ॥

६५०. सराजभृत्यं शत्रुघ्नं भरतं च यशस्विनम् ।

६५१. युधाजितं सुमन्त्रं च ये च तत्र हिता जनाः ॥

६५२. ततो हलहलाशब्दः सुमहान् समपद्यत ।
६५३. रथैरश्वैर्गजैश्चापि जनानामुपगच्छताम् ॥

६५४. ततो भरतमायान्तं शतक्रतुमिवामराः ।
६५५. प्रत्यनन्दन् प्रकृतयो यथा दशरथं तथा ॥

६५६. तामार्यगणसम्पूर्णां भरतः प्रग्रहां सभाम् ।
६५७. ददर्श बुद्धिसम्पन्नः पूर्णचन्द्रो निशामिव ॥

६५८. सा विद्वज्जनसम्पूर्णा सभा सुरुचिरा तदा ।
६५९. अदृश्यत घनापाये पूर्णचन्द्रेव शर्वरी ॥

६६०. राज्ञस्तु प्रकृतीः सर्वाः समग्राः प्रेक्ष्य धर्मवित् ।
६६१. इदं पुरोहितो वाक्यं भरतं मृदु चाब्रवीत् ॥

६६२. तात राजा दशरथः स्वर्गतो धर्ममाचरन् ।
६६३. धनधान्यवतीं स्फीतां प्रदाय पृथिवीं तव ॥

६६४. रामस्तथा सत्यधृतिः सतां धर्ममनुस्मरन् ।
६६५. नाजहात् पितुरादेशं शशी ज्योत्स्नामिवोदितः ॥

६६६. पित्रा भ्रात्रा च ते दत्तं राज्यं निहतकण्टकम् ।
६६७. तद् भुङ्क्ष्व मुदितामात्यः क्षिप्रमेवाभिषेचय ॥

६६८. तच्छ्रुत्वा भरतो वाक्यं शोकेनाभिपरिप्लुतः ।
६६९. जगाम मनसा रामं धर्मज्ञो धर्मकाङ्क्षया ॥

६७०. स बाष्पकलया वाचा कलहंसस्वरो युवा ।
६७१. विललाप सभामध्ये जगर्हे च पुरोहितम् ॥

६७२. चरितब्रह्मचर्यस्य विद्यास्नातस्य धीमतः ।
६७३. धर्मे प्रयतमानस्य को राज्यं मद्विधो हरेत् ॥

६७४. कथं दशरथाज्जातो भवेद्राज्यापहारकः ।
६७५. राज्यं चाहं च रामस्य धर्मं वक्तुमिहार्हसि ॥

६७६. अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यं कुर्यां पापमहं यदि ।
६७७. इक्ष्वाकूणामहं लोके भवेयं कुलपांसनः ॥

६७८. राममेवानुगच्छामि राजा स द्विपदां वरः ।

६७९. त्रयाणामपि लोकानां राज्यमर्हति राघवः ॥

६८०. तद्वाक्यं धर्मसंयुक्तं श्रुत्वा सर्वे सभासदः ।
६८१. हर्षान् मुमुचुरश्रूणि रामे निहितचेतसः ॥

६८२. यदि त्वार्यं न शक्ष्यामि विनिवर्तयितुं वनात् ।
६८३. वने तत्रैव वत्स्यामि यथार्यो लक्ष्मणस्तथा ॥

६८४. क्रियतां शिल्पिभिः पन्थाः समानि विषमाणि च ।
६८५. रक्षिणश्चानुसंयान्तु पथि दुर्गविचारकाः ॥

६८६. तूर्णमुत्थाय गच्छ त्वं सुमन्त्र मम शासनात् ।
६८७. यात्रामाज्ञापय क्षिप्रं बलं चैव समानय ॥

६८८. एवमुक्तः सुमन्त्रस्तु भरतेन महात्मना ।
६८९. हृष्टस्तदादिशत् सर्वं यथासन्दिष्टमिष्टवत् ॥

॥२.९ भरतस्य वनगमनम् ॥

१. अथ भूमिप्रदेशज्ञाः सूत्रकर्मविशारदाः ।
२. कर्मान्तिकाः स्थपतयः पुरुषा यन्त्रकोविदाः ।
३. समर्था ये च द्रष्टारः पुरतस्ते प्रतस्थिरे ॥

४. लतावल्लीश्च गुल्मांश्च स्थाणूनश्मन एव च ।
५. जनास्ते चक्रिरे मार्गं छिन्दन्तो विविधान् द्रुमान् ॥

६. बबन्धुर्बन्धनीयांश्च क्षोद्यान् सञ्चुक्षुदुस्तदा ।
७. बिभिदुर्भेदनीयांश्च तांस्तान् देशान्नरास्तदा ॥

८. अचिरेणैव कालेन प्रपुष्पितमहीरुहः ।
९. ससुधाकुट्टिमतलः पताकाभिरलङ्कृतः ।
१०. बह्वशोभत सेनायाः पन्थाः सुरपथोपमः ॥

११. ताः प्रहृष्टाः प्रकृतयो बलाध्यक्षा बलस्य च ।
१२. श्रुत्वा यात्रां समाज्ञप्तां राघवस्य निवर्तने ॥

१३. ततो योधाङ्गनाः सर्वा भर्तृन् सर्वान् गृहे गृहे ।
१४. यात्रागमनमाज्ञाय त्वरयन्ति स्म हर्षिताः ॥

१५. ते हयैर्गोरथैः शीघ्रैः स्यन्दनैश्च महाजवैः ।
१६. सहयोधैर्बलाध्यक्षा बलं सर्वमचोदयन् ॥

१७. सज्जं तु तद्बलं दृष्ट्वा भरतो गुरुसन्निधौ ।
१८. प्रययौ (रथमास्थाय) रामदर्शनकाङ्क्षया ॥

१९. अग्रतः प्रययुस्तस्य सर्वे मन्त्रिपुरोधसः ।
२०. अधिरुह्य हयैर्युक्तान् रथान् सूर्यरथोपमान् ॥

२१. कैकेयी च सुमित्रा च कौसल्या च यशस्विनी ।
२२. रामानयनसंहृष्टा ययुर्यानेन भास्वता ॥

२३. मेघश्यामं महाबाहुं स्थिरसत्त्वं दृढव्रतम् ।
२४. कदा द्रक्ष्यामहे रामं जगतः शोकनाशनम् ॥

२५. दृष्ट एव हि नः शोकमपनेष्यति राघवः ।
२६. तमः सर्वस्य लोकस्य समुद्यन्निव भास्करः ॥

२७. इत्येवं कथयन्तस्ते सम्प्रहृष्टाः कथाः शुभाः ।
२८. परिष्वजानाश्चान्योन्यं ययुर्नागरिका जनाः ॥

२९. समाहिता वेदविदो ब्राह्मणा वृत्तसम्मताः ।
३०. गोरथैर्भरतं यान्तमनुजग्मुः सहस्रशः ॥

३१. प्रहृष्टमुदिता सेना सान्वयात् कैकयीसुतम् ।
३२. भ्रातुरानयने यान्तं भरतं भ्रातृवत्सलम् ॥

३३. ते गत्वा दूरमध्वानं रथयानाश्वकुञ्जरैः ।
३४. समासेदुस्ततो गङ्गां शृंगिवेरपुरं प्रति ॥

३५. ततो निविष्टां ध्वजिनीं गंगामन्वाश्रितां नदीम् ।
३६. निषादराजो दृष्ट्वैव ज्ञातीन् सन्त्वरितोऽब्रवीत् ॥

३७. महतीयमितः सेना सागराभा प्रदृश्यते ।
३८. नास्यान्तमधिगच्छामि मनसापि विचिन्तयन् ॥

३९. यथा तु खलु दुर्बुद्धिर्भरतः स्वयमागतः ।
४०. स एष हि महाकायः कोविदारध्वजो रथे ॥

४१. अथ दाशरथिं रामं पित्रा राज्यादि्ववासितम् ।
४२. भरतः कैकयीपुत्रो हन्तुं समधिगच्छति ॥

४३. भर्ता चैव सखा चैव रामो दाशरथिर्मम ।
४४. तस्यार्थकामाः सन्नद्धा गङ्गानूपे प्रतिष्ठत ॥

४५. यदा तुष्टस्तु भरतो रामस्येह भविष्यति ।
४६. सेयं स्वस्तिमती सेना गङ्गामद्य तरिष्यति ॥

४७. इत्युक्त्वोपायनं गृह्य मत्स्यमांसमधूनि च ।
४८. अभिचक्राम भरतं निषादाधिपतिर्गुहः ॥

४९. लब्ध्वाभ्यनुज्ञां संहृष्टो ज्ञातिभिः परिवारितः ।
५०. आगम्य भरतं प्रह्वो गुहो वचनमब्रवीत् ॥

५१. निष्कुटश्चैव देशोऽयं वञ्चिताश्चापि ते वयम् ।
५२. निवेदयामस्ते सर्वे स्वके दासकुले वस ॥

५३. अस्ति मूलं फलं चैव निषादैः समुपाहृतम् ।
५४. आर्द्रं च मांसं शुष्कं च वन्यं चोच्चावचं महत् ॥

५५. आशंसे स्वाशिता सेना वत्स्यतीमां विभावरीम् ।
५६. अर्चितो विविधैः कामैः श्वः ससैन्यो गमिष्यसि ॥

५७. एवमुक्तस्तु भरतो निषादाधिपतिं गुहम् ।
५८. प्रत्युवाच महाप्राज्ञो वाक्यं हेत्वर्थसंहितम् ॥

५९. ऊर्जितः खलु ते कामः कृतो मम गुरोः सखे ।
६०. यो मे त्वमीदृशीं सेनामेकोऽभ्यर्चितुमिच्छसि ॥

६१. कतरेण गमिष्यामि भरद्वाजाश्रमं गुह ।
६२. गहनोऽयं भृशं देशो गङ्गानूपो दुरत्ययः ॥

६३. तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजपुत्रस्य धीमतः ।
६४. अब्रवीत्प्राञ्जलिर्वाक्यं गुहो गहनगोचरः ॥

६५. दाशास्त्वानुगमिष्यन्ति धन्विनः सुसमाहिताः ।
६६. अहं त्वानुगमिष्यामि राजपुत्र महायशः ॥

६७. कच्चिन्न दुष्टो व्रजसि रामस्याक्लिष्टकर्मणः ।
६८. इयं ते महती सेना शङ्कां जनयतीव मे ॥

६९. तमेवमभिभाषन्तमाकाश इव निर्मलः ।
७०. भरतः श्लक्ष्णया वाचा गुहं वचनमब्रवीत् ॥

७१. माभूत् स कालो यत्कष्टं न मां शंकितुमर्हसि ।
७२. राघवः स हि मे भ्राता ज्येष्ठः पितृसमो मतः ॥

७३. तं निवर्तयितुं यामि काकुत्स्थं वनवासिनम् ।
७४. बुद्धिरन्या न ते कार्या गुह सत्यं ब्रवीमि ते ॥

७५. स तु संहृष्टवदनः श्रुत्वा भरतभाषितम् ।
७६. पुनरेवाब्रवीद् वाक्यं भरतं प्रति हर्षितः ॥

७७. धन्यस्त्वं न त्वया तुल्यं पश्यामि जगतीतले ।
७८. अयत्नादागतं राज्यं यस्त्वं त्यक्तुमिहेच्छसि ॥

७९. शाश्वती खलु ते कीर्तिर्लोकाननुचरिष्यति ।
८०. यस्त्वं कृच्छ्रगतं रामं प्रत्यानयितुमिच्छसि ॥

८१. एवं सम्भाषमाणस्य गुहस्य भरतं तदा ।
८२. बभौ नष्टप्रभः सूर्यो रजनी चाभ्यवर्तत ॥

८३. रामचिन्तामयः शोको भरतस्य महात्मनः ।
८४. उपस्थितो ह्यनर्हस्य धर्मप्रेक्षस्य तादृशः ॥

८५. अन्तर्दाहेन दहनः सन्तापयति राघवम् ।
८६. वनदाहाभिसन्तप्तं गूढोऽग्निरिव पादपम् ॥

८७. प्रसृतः सर्वगात्रेभ्यः स्वेदं शोकाग्निसम्भवम् ।
८८. यथा सूर्यांशुसन्तप्तो हिमवान् प्रसृतो हिमम् ॥

८९. ध्याननिर्दरशैलेन विनिःश्वसितधातुना ।
९०. दैन्यपादपसङ्घेन शोकायासाधिशृंगिणा ।
९१. प्रमोहानन्तसत्त्वेन सन्तापौषधिवेणुना ।
९२. आक्रान्तो दुःखशैलेन महता कैकयीसुतः ॥

९३. विनिःश्वसन् वै भृशदुर्मनास्ततः
९४. प्रमूढसञ्ज्ञः परमापदं गतः ।
९५. सुदुर्मनास्तं भरतं तदा पुनर्-
९६. गुहः समाश्वासयदग्रजं प्रति ॥

९७. आचचक्षेऽथ सद्भावं लक्ष्मणस्य महात्मनः ।

९८. भरतायाप्रमेयाय गुह्रो गहनगोचरः ॥

९९. तं जाग्रतं गुणैर्युक्तं शरचापासिधारिणम् ।
१००. भ्रातृगुप्त्यर्थमत्यन्तमहं लक्ष्मणमब्रवम् ॥

१०१. इयं तात सुखा शय्या त्वदर्थमुपकल्पिता ।
१०२. प्रत्याश्वसिहि शेष्वास्यां सुखं राघवनन्दन ॥

१०३. उचितोऽयं जनः सर्वो दुःखानां त्वं सुखोचितः ।
१०४. धर्मात्मन्स्तस्य गुप्त्यर्थं जागरिष्यामहे वयम् ॥

१०५. न हि रामात् प्रियतरो ममास्ति भुवि कश्चन ।
१०६. सोऽहं प्रियसखं रामं शयानं सह सीतया ।
१०७. रक्षिष्यामि धनुष्पाणिः सर्वैः स्वैर्ज्ञातिभिः सह ॥

१०८. नहि मेऽविदितं किञ्चिद्वनेऽस्मिंश्चरतः सदा ।
१०९. चतुरङ्गं ह्यपिबलं प्रसहेम वयं युधि ॥

११०. एवमस्माभिरुक्तेन लक्ष्मणेन महात्मना ।
१११. अनुनीता वयं सर्वे धर्ममेवानुपश्यता ॥

११२. कथं दाशरथौ भूमौ शयाने सह सीतया ।
११३. शक्या निद्रा मया लब्धुं जीवितं वा सुखानि वा ॥

११४. यो न देवासुरैः सर्वैः शक्यः प्रसहितुं युधि ।
११५. तं पश्य गुह संविष्टं तृणेषु सह सीतया ॥

११६. महता तपसा लब्धो विविधैश्च परिश्रमैः ।
११७. एको दशरथस्यैष पुत्रः सदृशलक्षणः ॥

११८. अस्मिन् प्रव्राजिते राजा न चिरं वर्तयिष्यति ।
११९. विधवा मेदिनी नूनं क्षिप्रमेव भविष्यति ॥

१२०. अपि सत्यप्रतिज्ञेन सार्धं कुशलिना वयम् ।
१२१. निवृत्ते समये ह्यस्मिन् सुखिताः प्रविशेमहि ॥

१२२. परिदेवयमानस्य तस्यैवं सुमहात्मनः ।
१२३. तिष्ठतो राजपुत्रस्य शर्वरी सात्यवर्तत ॥

१२४. गुहस्य वचनं श्रुत्वा भरतो भृशमप्रियम् ।
१२५. ध्यानं जगाम तत्रैव यत्र तच्छ्रुतमप्रियम् ॥

१२६. प्रत्याश्वस्य मुहूर्तं तु कालं परमदुर्मनाः ।
१२७. पपात सहसा तोत्रैर्हृतिविद्ध इव द्विपः ॥

१२८. कौसल्या त्वनुसृत्यैनं दुर्मनाः परिषस्वजे ।
१२९. परिपप्रच्छ भरतं रुदन्ती शोकलालसा ॥

१३०. पुत्र व्याधिर्न ते कच्चिच्छरीरं परिबाधते ।
१३१. कच्चिन्नु लक्ष्मणे पुत्र श्रुतं ते किञ्चिदप्रियम् ॥

१३२. त्वां दृष्ट्वा पुत्र जीवामि रामे सभ्रातृके गते ।
१३३. वृत्ते दशरथे राज्ञि नाथ एकस्त्वमद्य नः ॥

१३४. स मुहूर्तं समाश्वस्य रुदन्नेव महायशाः ।
१३५. कौसल्यां परिसान्त्व्येदं गुहं वचनमब्रवीत् ॥

१३६. भ्राता मे क्वावसद्रात्रौ क्व सीता क्व च लक्ष्मणः ।
१३७. अस्वपच्छयने कस्मिन् किं भुक्त्वा गुह शंस मे ॥

१३८. सोऽब्रवीद् भरतं हृष्टो निषादाधिपतिर्गुहः ।
१३९. यद्विधं प्रतिपेदे च रामे प्रियहितेऽतिथौ ॥

१४०. रामायाभ्यवहारार्थं बहु चोपहृतं मया ।
१४१. न तु तत् प्रत्यगृह्णात् सः क्षत्रधर्ममनुस्मरन् ॥

१४२. लक्ष्मणेन समानीतं पीत्वा वारि महायशाः ।
१४३. औपवास्यं तदाकार्षीद्राघवः सह सीतया ॥

१४४. ततस्तु जलशेषेण लक्ष्मणोऽप्यकरोत्तदा ।
१४५. सौमित्रिस्तु ततः पश्चादकरोत् स्वास्तरं शुभम् ॥

१४६. तस्मिन् समाविशद्रामः स्वास्तरे सह सीतया ।
१४७. प्रक्षाल्य च तयोः पादावपचक्राम लक्ष्मणः ॥

१४८. एतत्तदिंगुदीमूलमिदमेव च तत्तृणम् ।
१४९. यस्मिन् रामश्च सीता च रात्रिं तां शयितावुभौ ॥

१५०. तच्छ्रुत्वा निपुणं सर्वं भरतः सह मन्त्रिभिः ।
१५१. इंगुदीमूलमागम्य रामशय्यामवेक्ष्य ताम् ।
१५२. अब्रवीज्जननीः सर्वा इह तेन महात्मना ।
१५३. शर्वरी शयिता भूमाविदमस्य विमर्दितम् ।
१५४. स्थण्डिले कठिने सर्वं गात्रैर्विमृदितं तृणम् ॥

१५५. प्रासादाग्रविमानेषु वलभीषु च सर्वदा ।
१५६. हैमराजतभौमेषु वरास्तरणशालिषु ।
१५७. पुष्पसञ्चयचित्रेषु चन्दनागुरुगन्धिषु ।
१५८. पाण्डराभ्रप्रकाशेषु शुकसङ्घरुतेषु च ।
१५९. उषित्वा मेरुकल्पेषु कृतकाञ्चनभित्तिषु ।
१६०. गीतवादित्रनिर्घोषैर्वराभरणनिस्वनैः ।
१६१. मृदङ्गवरशब्दैश्च सततं प्रतिबोधितः ।
१६२. जातो दशरथेनोर्व्यां कथं शेते महीतले ॥

१६३. अश्रद्धेयमिदं लोके न सत्यं प्रतिभाति मा ।
१६४. मुह्यते खलु मे भावः स्वप्नोऽयमिति मे मतिः ॥

१६५. मन्ये साभरणा सुप्ता सीतास्मिन् शयनोत्तमे ।
१६६. तत्र तत्र हि दृश्यन्ते सक्ताः कनकबिन्दवः ॥

१६७. मन्ये भर्तुः सुखा शय्या येन बाला तपस्विनी ।
१६८. सुकुमारी सती दुःखं न विजानाति मैथिली ॥

१६९. धन्यः खलु महाभागो लक्ष्मणः शुभलक्षणः ।
१७०. भ्रातरं विषमे काले यो राममनुवर्तते ॥

१७१. सिद्धार्था खलु वैदेही पतिं यानुगता वनम् ।
१७२. वयं संशयिताः सर्वे हीनास्तेन महात्मना ॥

१७३. अद्य प्रभृति भूमौ तु शयिष्येऽहं तृणेषु वा ।
१७४. फलमूलाशनो नित्यं जटाचीराणि धारयन् ॥

१७५. तस्यार्थमुत्तरं कालं निवत्स्यामि सुखं वने ।
१७६. तं प्रतिश्रवमामुच्य नास्य मिथ्या भविष्यति ॥

१७७. अभिषेक्ष्यन्ति काकुत्स्थमयोध्यायां द्विजातयः ।
१७८. अपि मे देवताः कुर्युरिमं सत्यं मनोरथम् ॥

१७९. व्युष्य रात्रिं तु तत्रैव गङ्गाकूले स राघवः ।
१८०. भरतः काल्यमुत्थाय (गुहं वचन)मब्रवीत् ॥

१८१. सुखा नः शर्वरी राजन् पूजिताश्चापि ते वयम् ।
१८२. गङ्गां तु नौभिर्बह्वीभिर्दाशाः सन्तारयन्तु नः ॥

१८३. ततः स्वस्तिकविज्ञेयां पाण्डुकम्बलसंवृताम् ।
१८४. सनन्दिघोषां कल्याणीं गुहो नावमुपाहरत् ॥

१८५. तामारुरोह भरतः शत्रुघ्नश्च महाबलः ।
१८६. कौसल्या च सुमित्रा च याश्चान्या राजयोषितः ।
१८७. पुरोहितश्च तत्पूर्वं गुरवो ब्राह्मणाश्च ये ।
१८८. अनन्तरं राजदारास्तथैव शकटापणाः ॥

१८९. नावश्चारुरुहुश्चान्ये प्लवैस्तेरुस्तथापरे ।
१९०. अन्ये कुम्भघटैस्तेरुरन्ये तेरुश्च बाहुभिः ॥

१९१. सा पुण्या ध्वजिनी गङ्गां दाशैः सन्तारिता स्वयम् ।
१९२. मैत्रे मुहूर्ते प्रययौ प्रयागवनमुत्तमम् ॥

१९३. आश्वासयित्वा च चमूं महात्मा
१९४. निवेशयित्वा च यथोपजोषम् ।
१९५. द्रष्टुं भरद्वाजमृषिप्रवर्यम्
१९६. ऋत्विग्वृतः सन् भरतः प्रतस्थे ॥

१९७. भरद्वाजाश्रमं द्रष्ट्वा क्रोशादेव नरर्षभः ।
१९८. बलं सर्वमवस्थाप्य जगाम सह मन्त्रिभिः ।
१९९. पद्भ्यामेव हि धर्मज्ञो न्यस्तशस्त्रपरिच्छदः ॥

२००. वसिष्ठमथ दृष्ट्वैव भरद्वाजो महातपाः ।
२०१. सञ्चचालासनात्तूर्णं शिष्यानर्घ्यमिति ब्रुवन् ॥

२०२. समागम्य वसिष्ठेन भरतेनाभिवादितः ।
२०३. अबुध्यत महातेजाः सुतं दशरथस्य तम् ॥

२०४. ताभ्यामर्घ्यं च पाद्यं च दत्त्वा पश्चात् फलानि च ।
२०५. आनुपूर्व्याच्च धर्मज्ञः पप्रच्छ कुशलं कुले ।
२०६. अयोध्यायां बले कोशे मित्रेष्वपि च मन्त्रिषु ।
२०७. जानन् दशरथं वृत्तं न राजानमुदाहरत् ॥

२०८. वसिष्ठो भरतश्चैनं पप्रच्छतुरनामयम् ।
२०९. शरीरेऽग्निषु वृक्षेषु शिष्येषु मृगपक्षिषु ॥

२१०. तथेति तत् प्रतिज्ञाय भरद्वाजो महातपाः ।
२११. भरतं प्रत्युवाचेदं राघवस्नेहबन्धनात् ॥

२१२. किमिहागमने कार्यं तव राज्यं प्रशासतः ॥

२१३. सुषुवे यममित्रघ्नं कौसल्यानन्दवर्धनम् ।
२१४. भ्रात्रा सह सभार्यो यश्चिरं प्रव्राजितो वनम् ।

२१५. कच्चिन्न तस्यापापस्य पापं कर्तुमिहेच्छसि ।
२१६. अकण्टकं भोक्तुमना राज्यं तस्यानुजस्य च ॥

२१७. एवमुक्तो भरद्वाजं भरतः प्रत्युवाच ह ।
२१८. पर्यश्रुनयनो दुःखाद् वाचा संसज्जमानया ॥

२१९. हतोऽस्मि यदि मामेवं भगवानपि मन्यते ।
२२०. मत्तो न दोषमाशङ्के नैवं मामनुशाधि हि ॥

२२१. अहं तु तं नरव्याघ्रमुपयातः प्रसादकः ।
२२२. प्रतिनेतुमयोध्यां च पादौ तस्याभिवन्दितुम् ॥

२२३. त्वं मामेवंगतं मत्वा प्रसादं कर्तुमर्हसि ।
२२४. शंस मे भगवन् रामः क्व सम्प्रति महीपतिः ॥

२२५. वसिष्ठादिभिरृत्विग्भिः याचतो भगवांस्ततः ।
२२६. उवाच तं भरद्वाजः प्रसादाद् भरतं वचः ॥

२२७. त्वय्येतत् पुरुषव्याघ्र युक्तं राघववंशजे ।
२२८. गुरुवृत्तिर्दमश्चैव साधूनां चानुयायिता ॥

२२९. जाने चैतन्मनःस्थं ते दृढीकरणमस्त्विति ।
२३०. अपृच्छं त्वां तथात्यर्थं कीर्तिं समभिवर्धयन् ॥

२३१. जाने च रामं धर्मज्ञं ससीतं सहलक्ष्मणम् ।
२३२. असौ वसति ते भ्राता चित्रकूटे महागिरौ ॥

२३३. श्वस्तु गन्तासि तं देशं वसाद्य सह मन्त्रिभिः ।
२३४. एतं मे कुरु सुप्राज्ञ कामं कामार्थकोविद ॥

२३५. ततस्तथेत्येवमुदारदर्शनः
२३६. प्रतीतरूपो भरतोऽब्रवीद्वचः ।
२३७. चकार बुद्धिं च तदा तदाश्रमे
२३८. निशानिवासाय नराधिपात्मजः ॥

२३९. कृतबुद्धिं निवासाय तत्रैव समुनिस्तदा ।
२४०. भरतं कैकयीपुत्रमातिथ्येन न्यमन्त्रयत् ॥

२४१. अब्रवीद् भरतस्त्वेनं नन्विदं भवता कृतम् ।
२४२. पाद्यमर्घ्यं तथातिथ्यं वने यदुपपद्यते ॥

२४३. अथोवाच भरद्वाजो भरतं प्रहसन्निव ।

२४४. जाने त्वां प्रीतिसंयुक्तं तुष्येस्त्वं येन केनचित् ॥

२४५. सेनायास्तु तवैतस्याः कर्तुमिच्छामि भोजनम् ।
२४६. किमर्थं चापि निक्षिप्य दूरे बलमिहागतः ॥

२४७. भरतः प्रत्युवाचेदं प्राञ्जलिस्तं तपोधनम् ॥

२४८. वाजिमुख्या मनुष्याश्च मत्ताश्च वरवारणाः ।
२४९. प्रच्छाद्य भगवन् भूमिं महतीमनुयान्ति माम् ॥

२५०. ते वृक्षानुदकं भूमिमाश्रमेषूटजांस्तथा ।
२५१. न हिंस्युरिति तेनाहमेक एव समागतः ॥

२५२. आनीयतामितः सेनेत्याज्ञप्तः परमर्षिणा ।
२५३. ततस्तु चक्रे भरतः सेनायाः समुपागमम् ॥

२५४. अग्निशालां प्रविश्याथ पीत्वापः परिमृज्य च ।
२५५. (आतिथ्यार्थं भरद्वाजो) विश्वकर्माणमाह्वयत् ॥

२५६. आह्वये विश्वकर्माणमहं त्वष्टारमेव च ।
२५७. आह्वये लोकपालांस्त्रीन् देवान् शक्रमुखांस्तथा ॥

२५८. आतिथ्यं कर्तुमिच्छामि तत्र मे संविधीयताम् ॥

२५९. मनसा ध्यायतस्तस्य प्राङ्मुखस्य कृताञ्जलेः ।
२६०. आजग्मुस्तानि सर्वाणि दैवतानि पृथक् पृथक् ॥

२६१. प्रववुश्चोत्तमा वाता ननृतुश्चाप्सरोगणाः ।
२६२. प्रजगुर्देवगन्धर्वा वीणाः प्रमुमुचुः स्वरान् ॥

२६३. अलम्बुषा मिश्रकेशी पुण्डरीकाथ वामना ।
२६४. उपानृत्यन्स्तु भरतं भरद्वाजस्य शासनात् ॥

२६५. यानि माल्यानि देवेषु यानि चैत्ररथे वने ।
२६६. प्रयागे तान्यदृश्यन्त भरद्वाजस्य तेजसा ॥

२६७. बिल्वाः मार्दङ्गिका आसन् शम्याग्राहा बिभीतकाः ।
२६८. अश्वत्थाः नर्तकाश्चासन् भरद्वाजस्य शासनात् ॥

२६९. शिंशुकामलकी जम्ब्वो याश्चान्या काननेषु ताः ।
२७०. प्रमदाविग्रहं कृत्वा भरद्वाजाश्रमेऽवदन् ॥

२७१. सुराः सुरापाः पिबत पायसं च बुभुक्षिताः ।

२७२. मांसानि च सुमेध्यानि भक्ष्यन्तां यावदिच्छत ॥

२७३. हयान् गजान् खरानुष्ट्रांस्तथैव सुरभेः सुतान् ।
२७४. अभोजयन् वाहनपास्तेषां भोज्यं यथाविधि ॥

२७५. नाश्वबन्धोऽश्वमाजानान्न गजं कुञ्जरग्रहः ।
२७६. मत्तप्रमत्तमुदिता चमूः सा तत्र संबभौ ॥

२७७. तर्पिताः सर्वकामैस्ते रक्तचन्दनरूषिताः ।
२७८. अप्सरोगणसंयुक्ताः सैन्या वाचमुदैरयन् ॥

२७९. नैवायोध्यां गमिष्यामो न गमिष्याम दण्डकान् ।
२८०. कुशलं भरतस्यास्तु रामस्यास्तु तथा सुखम् ॥

२८१. नृत्यन्ति स्म हसन्ति स्म गायन्ति स्म च सैनिकाः ।
२८२. समन्तात् परिधावन्ति माल्योपेताः सहस्रशः ॥

२८३. व्यस्मयन्त मनुष्यास्ते स्वप्नकल्पं तदद्भुतम् ।
२८४. दृष्ट्वातिथ्यं कृतं तादृक् भरतस्य महर्षिणा ॥

२८५. इत्येवं रममाणानां देवानामिव नन्दने ।
२८६. भरद्वाजाश्रमे रम्ये सा रात्रिर्व्यत्यवर्तत ॥

२८७. ततस्तां रजनीं व्युष्य भरतः सपरिच्छदः ।
२८८. कृतातिथ्यो भरद्वाजं कामादभिजगाम ह ॥

२८९. तमुवाचाञ्जलिं कृत्वा भरतोऽभिप्रणम्य च ।
२९०. सुखोषितोऽस्मि भगवन् समग्रबलवाहनः ।
२९१. तर्पितः सर्वकामैश्च सामात्यो बलवत्तया ॥

२९२. आमन्त्रयेऽहं भगवन् कामं त्वां ऋषिसत्तम ।
२९३. समीपं प्रस्थितं भ्रातुः मैत्रेणेक्षस्व चक्षुषा ॥

२९४. आश्रमं तस्य धर्मज्ञ धार्मिकस्य महात्मनः ।
२९५. आचक्ष्व कतमो मार्गः कियानिति च शंस मे ॥

२९६. इति पृष्टस्तु भरतं प्रत्युवाच महातपाः ।
२९७. भरतार्धतृतीयेषु योजनेष्वजने वने ।
२९८. चित्रकूटो गिरिस्तत्र रम्यनिर्दरकाननः ॥

२९९. उत्तरं पार्श्वमासाद्य तस्य मन्दाकिनी नदी ।
३००. तयोः पर्णकुटी तात तत्र तौ वसतो ध्रुवम् ॥

३०१. दक्षिणेनैव मार्गेण सव्यदक्षिणमेव वा ।
३०२. गजवाजिरथाकीर्णां वाहिनीं वाहिनीपते ।
३०३. वाहयस्व महाभाग ततो द्रक्ष्यसि राघवम् ॥

३०४. प्रयाणमिति तच्छ्रुत्वा राजराजस्य योषितः ।
३०५. हित्वा यानानि यानार्हा ब्राह्मणं पर्यवारयन् ॥

३०६. वेपमाना कृशा दीना सह देव्या सुमित्रया ।
३०७. कौसल्या तत्र जग्राह कराभ्यां चरणौ मुनेः ॥

३०८. असमृद्धेन कामेन सर्वलोकस्य गर्हिता ।
३०९. कैकेयी तस्य जग्राह चरणौ सव्यपत्रपा ॥

३१०. तं प्रदक्षिणमागम्य भगवन्तं महामुनिम् ।
३११. अदूराद् भरतस्यैव तस्थौ दीनमनास्तदा ॥

३१२. ततः पप्रच्छ भरतं भरद्वाजो दृढव्रतः ।
३१३. विशेषं ज्ञातुमिच्छामि मातृणां तव राघव ॥

३१४. एवमुक्तस्तु भरतो भरद्वाजेन धार्मिकः ।
३१५. उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा वाक्यं वचनकोविदः ॥

३१६. यामिमां भगवन् दीनां शोकानशनकर्शिताम् ।
३१७. एषा तं पुरुषव्याघ्रं सिंहविक्रान्तगामिनम् ।
३१८. कौसल्या सुषुवे रामं धातारमदितिर्यथा ॥

३१९. अस्या वामभुजं श्लिष्टा यैषा तिष्ठति दुर्मनाः ।
३२०. एतस्यास्तु सुतौ देव्याः कुमारौ देववर्णिनौ ।
३२१. उभौ लक्ष्मणशत्रुघ्नौ वीरौ सत्यपराक्रमौ ॥

३२२. यस्याः कृते नरव्याघ्रौ जीवनाशमितो गतौ ।
३२३. राजपुत्रविहीनश्च स्वर्गं दशरथो गतः ।
३२४. ममैतां मातरं विद्धि नृशंसां पापनिश्चयाम् ।
३२५. यतोमूलं हि पश्यामि व्यसनं महदात्मनः ॥

३२६. इत्युक्त्वा नरशार्दूलो बाष्पगद्गदया गिरा ।
३२७. स निशश्वास ताम्राक्षो नागः क्रुद्ध इव श्वसन् ॥

३२८. भरद्वाजो महर्षिस्तं ब्रुवन्तं भरतं तथा ।
३२९. प्रत्युवाच महाबुद्धिरिदं वचनमर्थवत् ॥

३३०. न दोषेणावगन्तव्या कैकेयी भरत त्वया ।
३३१. रामप्रव्राजनं ह्येतत् सुखोदर्कं भविष्यति ॥

३३२. अभिवाद्य तु संसिद्धः कृत्वा चैनं प्रदक्षिणम् ।
३३३. आमन्त्रय भरतः सैन्यं युज्यतामित्यचोदयत् ॥

३३४. ततो वाजिरथान् युक्त्वा दिव्यान् हेमपरिष्कृतान् ।
३३५. अध्यारोहत् प्रयाणार्थी बहून् बहुविधो जनः ॥

३३६. सा प्रयाता महासेना गजवाजिरथाकुला ।
३३७. दक्षिणां दिशमावृत्य महामेघ इवोत्थितः ॥

३३८. सागरौघनिभा सेना भरतस्य महात्मनः ।
३३९. महीं सञ्छादयामास प्रावृषि द्यामिवाम्बुदः ॥

३४०. स यात्वा दूरमध्वानं सुपरिश्रान्तवाहनः ।
३४१. उवाच भरतः श्रीमान् वसिष्ठं मन्त्रिणां वरम् ॥

३४२. व्यक्तं प्राप्ताः स्म तं देशं भरद्वाजो यमब्रवीत् ।
३४३. अयं गिरिश्चित्रकूट इयं मन्दाकिनी नदी ॥

३४४. अतिमात्रमयं देशो मनोज्ञः प्रतिभाति मा ।
३४५. तापसानां निवासोऽयं व्यक्तं स्वर्गपथो यथा ॥

३४६. साधु सैन्याः प्रतिष्ठन्तां विचिन्वन्तु च कानने ।
३४७. यथा तौ पुरुषव्याघ्रौ दृश्येते रामलक्ष्मणौ ॥

३४८. भरतस्य वचः श्रुत्वा पुरुषाः शस्त्रपाणयः ।
३४९. विविशुस्तद्वनं शूरा धूमं च ददृशुस्ततः ॥

३५०. ते समालोक्य धूमाग्रमूचुर्भरतमागताः ।
३५१. नामनुष्ये भवत्यग्निर्व्यक्तमत्रैव राघवौ ॥

३५२. तच्छ्रुत्वा भरतस्तेषां वचनं साधु सम्मतम् ।
३५३. सैन्यानुवाच सर्वांस्तानमित्रबलमर्दनः ॥

३५४. यत्ता भवन्तस्तिष्ठन्तु नेतो गन्तव्यमग्रतः ।
३५५. अहमेव गमिष्यामि सुमन्त्रो गुरुरेव च ॥

३५६. एवमुक्तास्ततः सर्वे तत्र तस्थुः समन्ततः ।
३५७. भरतो यत्र धूमाग्रं तत्र दृष्टिं समादधात् ॥

॥२.१० रामभरतसमागमः ॥

१. दीर्घकालोषितस्तस्मिन् गिरौ गिरिवनप्रियः ।
२. वैदेह्याः प्रियमाकाङ्क्षन् स्वं च चित्तं विलोभयन् ।
३. अथ दाशरथिश्चित्रं चित्रकूटमदर्शयत् ॥

४. न राज्याद् भ्रंशनं भद्रे न सुहृद्भिर्विनाभवः ।
५. मनो मे बाधते दृष्ट्वा रमणीयमिमं गिरिम् ॥

६. पश्येममचलं भद्रे नानाद्विजगणायुतम् ।
७. शिखरैः खमिवोद्विद्धैः धातुमद्भिर्विभूषितम् ॥

८. नानामृगगणद्वीपितरक्ष्वृक्षगणैर्वृतः ।
९. अदुष्टैर्भात्ययं शैलो बहुपक्षिसमायुतः ॥

१०. आम्रजम्ब्वसनैर्लोध्रैः प्रियालैः पनसैर्धवैः ।
११. बदर्यामलकैर्नीपैर्वेत्रधन्वनबीजकैः ।
१२. पुष्पवद्भिः फलोपेतैः छायावद्भिर्मनोरमैः ।
१३. एवमादिभिराकीर्णः श्रियं पुष्यत्ययं गिरिः ॥

१४. जलप्रपातैरुद्भेदैर्निष्यन्दैश्च क्वचित्क्वचित् ।
१५. स्रवद्भिर्भात्ययं शैलः स्रवन् मन्द इव द्विपः ॥

१६. गुहासमीरणो गन्धान् नानापुष्पभवान् वहन् ।
१७. घ्राणतर्पणमभ्येत्य कं नरं न प्रहर्षयेत् ॥

१८. यदीह शरदोऽनेकास्त्वया सार्धमनिन्दिते ।
१९. लक्ष्मणेन च वत्स्यामि न मां शोकः प्रधक्ष्यति ॥

२०. अनेन वनवासेन मया प्राप्तं फलद्वयम् ।
२१. पितुश्चानृणता धर्मे भरतस्य प्रियं तथा ॥

२२. निशि भान्त्यचलेन्द्रस्य हुताशनशिखा इव ।
२३. ओषध्यः स्वप्रभालक्ष्म्या भ्राजमानाः सहस्रशः ॥

२४. अथ शैलाद्विनिष्क्रम्य मैथिलीं कोसलेश्वरः ।

२५. अदर्शयद् शुभजलां रम्यां मन्दाकिनीं नदीम् ॥

२६. अब्रवीच्च वरारोहां चारुचन्द्रनिभाननाम् ॥

२७. विचित्रपुलिनां रम्यां हंससारससेविताम् ।
२८. कमलैरुपसम्पन्नां पश्य मन्दाकिनीं नदीम् ॥

२९. क्वचिन्मणिनिकाशोदां क्वचिद्पुलिनशालिनीम् ।
३०. क्वचिद् सिद्धजनाकीर्णां पश्य मन्दाकिनीं नदीम् ॥

३१. निर्द्धूतान् वायुना पश्य विततान् पुष्पसञ्चयान् ।
३२. पोप्लूयमानानपरान् पश्य त्वं जलमध्यगान् ॥

३३. तांश्चातिवल्गुवचसो रथाङ्गाह्वयना द्विजाः ।
३४. अधिरोहन्ति कल्याणि विकूजन्तः शुभा गिरः ॥

३५. दर्शनं चित्रकूटस्य मन्दाकिन्याश्च शोभने ।
३६. अधिकं पुरवासाच्च मन्ये च तव दर्शनात् ॥

३७. सखीवच्च विगाहस्व सीते मन्दाकिनीं नदीम् ।
३८. कमलान्यवमज्जन्ती विगाहस्व मया सह ॥

३९. त्वं पौरजनवद् व्यालानयोध्यामिव पर्वतम् ।
४०. मन्यस्व वनिते नित्यं सरयूवदिमां नदीम् ॥

४१. लक्ष्मणश्चापि धर्मात्मा मन्निदेशे व्यवस्थितः ।
४२. त्वं चानुकूला वैदेहि प्रीतिं जनयथो मम ॥

४३. नायोध्यायै न राज्याय स्पृहयेऽद्य त्वया सह ॥

४४. तां तथा दर्शयित्वा तु मैथिलीं गिरिनिम्नगाम् ।
४५. निषसाद गिरिप्रस्थे सीतां मांसेन छन्दयन् ॥

४६. इदं मेध्यमिदं साधु निष्टप्तमिदमग्निना ।
४७. एवमास्ते स धर्मात्मा सीतया सह राघवः ॥

४८. तथा तत्रासतस्तस्य भरतस्योपयायिनः ।
४९. सैन्यरेणुश्च शब्दश्च प्रादुरास्तां नभस्स्पृशौ ॥

५०. एतस्मिन्नन्तरे त्रस्ताः शब्देन महता ततः ।
५१. अर्दिता यूथपा मत्ताः सयूथा दुद्रुवुर्दिशः ॥

५२. तांश्च विद्रवतो दृष्ट्वा तं च श्रुत्वा च निस्वनम् ।

५३. उवाच रामः सौमित्रिं लक्ष्मणं दीप्ततेजसम् ॥

५४. हन्त लक्ष्मण पश्येह तुमुलः श्रूयते स्वनः ।
५५. राजा वा राजमात्रो वा मृगयामटते वने ।
५६. अन्यद्वा श्वापदं किञ्चित् सौमित्रे ज्ञातुमर्हसि ॥

५७. स लक्ष्मणः सन्त्वरितो सालमारुह्य पुष्पितम् ।
५८. प्रेक्षमाणो दिशः सर्वाः पूर्वां दिशमवैक्षत ॥

५९. रथाश्वगजसम्बाधां ददर्श महतीं चमूम् ।
६०. शशंस सेनां रामाय वचनं चेदमब्रवीत् ॥

६१. अग्निं संशमयत्वार्यः सीता च भजतां गुहाम् ।
६२. सज्यं कुरुष्व चापं च शरांश्च कवचं तथा ॥

६३. सम्पन्नं राज्यमिच्छन्स्तु व्यक्तं प्राप्याभिषेचनम् ।
६४. आवां हन्तुं समभ्येति कैकेय्या भरतः सुतः ॥

६५. एष वै सुमहान् श्रीमान् कोविदारध्वजो रथे ॥

६६. यन्निमित्तं भवान् राज्याच्च्युतो राघव शाश्वतात् ।
६७. सम्प्राप्तोऽयमरिर्वीर भरतो वध्य एव मे ॥

६८. पूर्वापकारी भरतस्त्र्यक्तधर्मश्च राघव ।
६९. एतस्मिन्निहते कृत्स्नामनुशाधि वसुन्धराम् ॥

७०. अद्येमं संयतं क्रोधमसत्कारं च मानद ।
७१. मोक्ष्यामि शत्रुसैन्येषु कक्षेष्विव हुताशनम् ॥

७२. सुसंरब्धं तु सौमित्रिं लक्ष्मणं क्रोधमूर्च्छितम् ।
७३. रामस्तु परिसान्त्व्याथ वचनं चेदमब्रवीत् ॥

७४. किमत्र धनुषा कार्यमसिना वा सचर्मणा ।
७५. महेष्वासे महाप्राज्ञे भरते स्वयमागते ॥

७६. भ्रातॄणां सङ्ग्रहार्थं च सुखार्थं चापि लक्ष्मण।
राज्यमप्यहमिच्छामि सत्येनायुधमालभे ॥

७७. नेयं मम मही सौम्य दुर्लभा सागराम्बरा ।
७८. नहीच्छेयमधर्मेण शक्रत्वमपि लक्ष्मण ॥

७९. श्रुत्वा प्रव्राजितं मां हि जटावल्कलधारिणम् ।

८०. जानक्या सहितं वीर त्वया च पुरुषर्षभ ।
८१. स्नेहेनाक्रान्तहृदयः शोकेनाकुलितेन्द्रियः ।
८२. द्रष्टुमभ्यागतो ह्येष भरतो नान्यथागतः ॥

८३. अम्बां च कैकयीं रुष्य परुषं चाप्रियं वदन् ।
८४. प्रसाद्य पितरं श्रीमान् राज्यं मे दातुमागतः ॥

८५. अस्मासु मनसाप्येष नाप्रियं किञ्चिदाचरेत् ॥

८६. विप्रियं कृतपूर्वं ते भरतेन कदा नु किम् ।
८७. ईदृशं वा भयं तेऽद्य भरतं योऽत्र शङ्कसे ॥

८८. नहि ते निष्ठुरं वाच्यो भरतो नाप्रियं वचः ।
८९. अहं ह्यप्रियमुक्तः स्यां भरतस्याप्रिये कृते ॥

९०. यदि राज्यस्य हेतोस्त्वमिमां वाचं प्रभाषसे ।
९१. वक्ष्यामि भरतं दृष्ट्वा राज्यमस्मै प्रदीयताम् ॥

९२. तथोक्तो धर्मशीलेन भ्रात्रा तस्य हिते रतः ।
९३. लक्ष्मणः प्रविवेशेव स्वानि गात्राणि लज्जया ॥

९४. व्रीडितं लक्ष्मणं दृष्ट्वा राघवः प्रत्युवाच ह ।
९५. वृक्षाग्रादवरोह त्वं कुरु लक्ष्मण मद्वचः ॥

९६. अवतीर्य तु सालाग्रात्तस्मात् स समितिञ्जयः ।
९७. लक्ष्मणः प्राञ्जलिर्भूत्वा तस्थौ रामस्य पार्श्वतः ॥

९८. निविष्टमात्रे सैन्ये तु यथोद्देशं विनीतवत् ।
९९. भरतो भ्रातरं वाक्यं शत्रुघ्नमिदमब्रवीत् ॥

१००. यावन्न चन्द्रसङ्काशं द्रक्ष्यामि शुभमाननम् ।
१०१. भ्रातुः पद्मपलाशाक्षं न मे शान्तिर्भविष्यति ॥

१०२. यावन्न चरणौ भ्रातुः पार्थिवव्यञ्जनान्वितौ ।
१०३. शिरसा धारयिष्यामि न मे शान्तिर्भविष्यति ॥

१०४. यावन्न राज्ये राज्यार्हः पितृपैतामहे स्थितः ।
१०५. अभिषेकजलक्लिन्नो न मे शान्तिर्भविष्यति ॥

१०६. सिद्धार्थः खलु सौमित्रिर्यश्चन्द्रविमलोपमम् ।
१०७. मुखं पश्यति रामस्य राजीवाक्षं महाद्युति ॥

१०८. कृतकृत्या महाभागा वैदेही जनकात्मजा ।
१०९. भर्तारं सागरान्तायाः पृथिव्या यानुगच्छति ॥

११०. सुभगश्चित्रकूटोऽसौ गिरिराजोपमो गिरिः ।
१११. यस्मिन् वसति काकुत्स्थः कुबेर इव नन्दने ॥

११२. कृतकार्यमिदं दुर्गं वनं व्यालनिषेवितम् ।
११३. यदध्यास्ते महातेजा रामः शस्त्रभृतां वरः ॥

११४. एवमुक्त्वा महातेजा भरतः पुरुषर्षभः ।
११५. जगाम भ्रातरं द्रष्टुं शत्रुघ्नमनुदर्शयन् ॥

११६. ऋषिं वसिष्ठं सन्दिश्य मातॄर्मे शीघ्रमानय ।
११७. इति त्वरितमग्रे स जगाम गुरुवत्सलः ॥

११८. ददर्श च वने तस्मिन् महतः सञ्चयान् कृतान् ।
११९. मृगाणां महिषाणां च करीषैः शीतकारणात् ॥

१२०. कृतं वृक्षेष्वभिज्ञानं कुशचीरैः क्वचित् क्वचित् ॥

१२१. गच्छन्नेव महाबाहुर्द्युतिमान् भरतस्तदा ।
१२२. शत्रुघ्नं चाब्रवीद्हृष्टस्तानमात्यान्श्च सर्वशः ॥

१२३. मन्ये प्राप्ताः स्म तं देशं भरद्वाजो यमब्रवीत् ।
१२४. नातिदूरे हि मन्येऽहं नदीं मन्दाकिनीमितः ॥

१२५. उच्चैर्बद्धानि चीराणि लक्ष्मणेन भवेदयम् ।
१२६. अभिज्ञानकृतः पन्था विकाले गन्तुमिच्छता ॥

१२७. यमेवाधातुमिच्छन्ति तापसाः सततं वने ।
१२८. तस्यासौ दृश्यते धूमः सङ्कुलः कृष्णवर्त्मनः ॥

१२९. अत्राहं पुरुषव्याघ्रं गुरुसंस्कारकारिणम् ।
१३०. आर्यं द्रक्ष्यामि संहृष्टो महर्षिमिव राघवम् ॥

१३१. मत्कृते व्यसनं प्राप्तो लोकनाथो महाद्युतिः ।
१३२. सर्वान् कामान् परित्यज्य वने वसति राघवः ॥

१३३. एवं स विलपन्स्तस्मिन् वने दशरथात्मजः ।
१३४. ददर्श महतीं पुण्यां पर्णशालां मनोरमाम् ।
१३५. सालतालाश्वकर्णानां पर्णैर्बहुभिरावृताम् ।
१३६. विशालां मृदुभिस्तीर्णां कुशैर्वेदिमिवाध्वरे ।

१३७. शक्रायुधनिकाशैश्च कार्मुकैर्भारसाधनैः ।
१३८. रुक्मपृष्ठैर्महासारैः शोभितां शत्रुबाधकैः ॥

१३९. निरीक्ष्य स मुहूर्तं तु ददर्श भरतो गुरुम् ।
१४०. उटजे राममासीनं जटामण्डलधारिणम् ॥

१४१. तं तु कृष्णाजिनधरं चीरवल्कलवाससम् ।
१४२. ददर्श राममासीनमभितः पावकोपमम् ॥

१४३. तं दृष्ट्वा भरतः श्रीमान् दुःखशोकपरिप्लुतः ।
१४४. अभ्यधावत धर्मात्मा भरतः कैकयीसुतः ॥

१४५. दृष्ट्वैव विललापार्तो प्रस्विन्नमुखपङ्कजः ।
१४६. पादावप्राप्य रामस्य पपात भरतो रुदन् ॥

१४७. बाष्पापिहितकण्ठश्च प्रेक्ष्य रामं यशस्विनम् ।
१४८. आर्येत्वेवाथ सङ्क्रुश्य व्याहर्तुं नाशकत्तदा ॥

१४९. शत्रुघ्नश्चापि रामस्य ववन्दे चरणौ रुदन् ।
१५०. तावुभौ स समालिङ्ग्य रामश्चाश्रूण्यवर्तयत् ॥

१५१. जटिलं चीरवसनं प्राञ्जलिं पतितं भुवि ।
१५२. ददर्श रामो दुर्दर्शं युगान्ते भास्करं यथा ॥

१५३. आघ्राय रामस्तं मूर्ध्नि परिष्वज्य च राघवः ।
१५४. अङ्के भरतमारोप्य पर्यपृच्छत् समाहितः ॥

१५५. कच्चिद्दशरथो राजा कुशली सत्यसङ्गरः ।
१५६. कच्चिच्छुश्रूयसे तात पितरं सत्यविक्रमम् ॥

१५७. स कच्चिद्ब्राह्मणो विद्वान् धर्मनित्यो महाद्युतिः ।
१५८. इक्ष्वाकूणामुपाध्यायो यथावत्तात पूज्यते ॥

१५९. सा तात कच्चित् कौसल्या सुमित्रा च प्रजावती ।
१६०. सुखिनी कच्चिदार्या च देवी नन्दति कैकयी ॥

१६१. मन्त्रो विजयमूलं हि राज्ञां भवति राघव ।
१६२. कच्चिन् मन्त्रयसे नैकः कच्चिन्न बहुभिः सह ।
१६३. कच्चित्ते मन्त्रितो मन्त्रो राष्ट्रं न परिधावति ॥

१६४. कच्चिदर्थं विनिश्चित्य लघुमूलं महोदयम् ।
१६५. क्षिप्रमारभसे कर्तुं न दीर्घयसि राघव ॥

१६६. कच्चित् सहस्रान्मूर्खाणां एकमिच्छसि पण्डितम् ।
१६७. एकोऽप्यमात्यो मेधावी शूरो दक्षो विचक्षणः ।
१६८. राजानं राजमात्रं वा प्रापयेन्महतीं श्रियाम् ॥

१६९. कच्चिन्मुख्या महत्स्वेव मध्यमेषु च मध्यमाः ।
१७०. जघन्यास्तु जघन्येषु भृत्याः कर्मसु योजिताः ॥

१७१. बलवन्तश्च कच्चित्ते मुख्या युद्धविशारदाः ।
१७२. दृष्टापदाना विक्रान्तास्त्रवया सत्कृत्य मानिताः ॥

१७३. कच्चिद्बलस्य भक्तं च वेतनं च यथोचितम् ।
१७४. सम्प्राप्तकालं दातव्यं ददासि न विलम्बसे ॥

१७५. कच्चिन्न लोकायतिकान् ब्राह्मणान्स्तात सेवसे ।
१७६. अनर्थकुशलाह्येते बालाः पण्डितमानिनः ॥

१७७. वीरैरध्युषितां पूर्वमस्माकं तात पूर्वकैः ।
१७८. कच्चित्समुदितां स्फीतामयोध्यां परिरक्षसि ॥

१७९. विवर्जितो नरैः पापैर्मम पूर्वैः सुरक्षितः ।
१८०. कच्चिज्जनपदः स्फीतः सुखं वसति राघव ॥

१८१. कच्चित्ते दयिताः सर्वे कृषिगोरक्षिजीविनः ।
१८२. वार्तायां संश्रितस्तात लोको हि सुखमेधते ॥

१८३. कच्चित् स्त्रियः सान्त्वयसि कच्चित्ताश्च सुरक्षिताः ।
१८४. कच्चिन्न श्रद्धधास्यासां कच्चिद् गुह्यं न भाषसे ॥

१८५. कच्चिन्न सर्वे कर्मान्ताः प्रत्यक्षास्तेऽविशङ्कया ।
१८६. सर्वे वा पुनरुत्सृष्टा मध्यमेनात्र कारणम् ॥

१८७. आयस्ते विपुलः कच्चित् कच्चिदल्पतरो व्ययः ।
१८८. अपात्रेषु न ते कच्चित् कोशो गच्छति राघव ॥

१८९. कच्चिदार्यो विशुद्धात्माऽऽक्षारितश्चोरकर्मणा ।
१९०. अपृष्टः कार्यकुशलैर्न लोभाद् बध्यते शुचिः ॥

१९१. गृहीतश्चैव पृष्टश्च काले दृष्टः सकारणः ।
१९२. कच्चिन्न मुच्यते चोरो धनलोभान्नरर्षभ ॥

१९३. कच्चिदर्थं च धर्मं च कामं च जयतां वर ।

१९४. विभज्य काले कालज्ञ सर्वान् वरद सेवसे ॥

१९५. नास्तिक्यमनृतं क्रोधं प्रमादं दीर्घसूत्रताम् ।
१९६. अदर्शनं ज्ञानवतामालस्यं पञ्चवृत्तिताम् ।
१९७. एकचिन्तनमर्थानामनर्थज्ञैश्च मन्त्रणम् ।
१९८. निश्चितानामनारम्भं मन्त्रस्यापरिरक्षणम् ।
१९९. कच्चित्त्वं वर्जयस्येतान् राजदोषान्श्च (राघव) ॥

२००. कच्चिदेषैव ते बुद्धिर्यथोक्ता मम राघव ।
२०१. आयुष्या च यशस्या च धर्मकामार्थसंहिता ॥

२०२. रामस्य वचनं श्रुत्वा भरतः प्रत्युवाच ह ।
२०३. किं मे धर्माद्विहीनस्य राजधर्मः करिष्यति ॥

२०४. केकयस्थे च मयि तु त्वयि चारण्यमाश्रिते ।
२०५. दुःखशोकाभिभूतस्तु राजा त्रिदिवमभ्यगात् ॥

२०६. उत्तिष्ठ पुरुषव्याघ्र क्रियतामुदकं पितुः ।
२०७. अहं चायं च शत्रुघ्नः पूर्वमेव कृतोदकौ ॥

२०८. प्रियेण खलु दत्तं हि पितृलोकेषु राघव ।
२०९. अक्षय्यं भवतीत्याहुर्भवान्श्चैव पितुः प्रियः ॥

२१०. त्वामेव शोचन् तव दर्शनेप्सुः
२११. त्वय्येव सक्तामनिवर्त्य बुद्धिम् ।
२१२. त्वया विहीनस्तवशोकरुग्णः
२१३. त्वां संस्मरन्नस्तमितः पिता ते ॥

२१४. तां श्रुत्वा करुणां वाचं पितुर्मरणसंहिताम् ।
२१५. प्रगृह्य बाहू रामो वै पुष्पिताग्रो यथाद्रुमः ।
२१६. वने परशुना कृत्तस्तथा भुवि पपात ह ॥

२१७. तथा निपतितं रामं जगत्यां जगतीपतिम् ।
२१८. भ्रातरस्ते महेष्वासं सर्वतः शोककर्शितम् ।
२१९. रुदन्तः सह वैदेह्या सिषिचुः सलिलेन वै ॥

२२०. स तु सञ्ज्ञां पुनर्लब्ध्वा नेत्राभ्यामास्रमुत्सृजन् ।
२२१. उवाच भरतं वाक्यं धर्मात्मा धर्मसंहितम् ॥

२२२. किं करिष्याम्ययोध्यायां ताते दिष्टां गतिं गते ।
२२३. निवृत्तवनवासोऽपि नायोध्यां गन्तुमुत्सहे ॥

२२४. किं नु तस्य मया कार्यं दुर्जातेन महात्मनः ।
२२५. यो मृतो मम शोकेन मया चापि न संस्कृतः ॥

२२६. अहो भरत सिद्धार्थो येन राजा त्वयानघ ।
२२७. शत्रुघ्नेन च सर्वेषु प्रेतकृत्येषु सत्कृतः ॥

२२८. पुरा प्रेक्ष्य सुवृत्तं मां पिता यान्याह सान्त्वयन् ।
२२९. वाक्यानि तानि श्रोष्यामि कुतः कर्णसुखान्यहम् ॥

२३०. एवमुक्त्वा स भरतं भार्यामभ्येत्य राघवः ।
२३१. उवाच शोकसन्तप्तः पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥

२३२. सीते मृतस्ते श्वशुरः पित्रा हीनोऽसि लक्ष्मण ।
२३३. भरतो दुःखमाचष्टे स्वर्गतं पृथिवीपतिम् ॥

२३४. सा सीता श्वशुरं श्रुत्वा स्वर्गलोकगतं नृपम् ।
२३५. नेत्राभ्यामश्रुपूर्णाभ्यामशकन्नेक्षितुं पतिम् ॥

२३६. सान्त्वयित्वा तु तां रामो रुदन्तीं जनकात्मजाम् ।
२३७. उवाच लक्ष्मणं तत्र दुःखितो दुःखितं वचः ॥

२३८. आनयेङ्गुदिपिण्याकं चीरमाहर चोत्तरम् ।
२३९. जलक्रियार्थं तातस्य गमिष्यामि महात्मनः ॥

२४०. ते सुतीर्थां ततः कृच्छ्रादुपागम्य यशस्विनः ।
२४१. सिषिचुस्तूदकं राज्ञे तत्रैतत्ते भवत्विति ॥

२४२. ऐङ्गुदं बदरीमिश्रं पिण्याकं दर्भसंस्तरे ।
२४३. न्यस्य रामः सुदुःखार्तो रुदन् वचनमब्रवीत् ॥

२४४. इदं भुङ्क्ष्व महाराज प्रीतो यदशना वयम् ।
२४५. यदन्नः पुरुषो भवति तदन्नास्तस्य देवताः ॥

२४६. ततः पर्णकुटीद्वारमासाद्य जगतीपतिः ।
२४७. परिजग्राह बाहुभ्यामुभौ भरतलक्ष्मणौ ॥

२४८. तेषां तु रुदतां शब्दात् त्रस्ता भरतसैनिकाः ।
२४९. अब्रुवन्श्चापि रामेण भरतः सङ्गतो ध्रुवम् ॥

२५०. अचिरप्रोषितं रामं चिरविप्रोषितं यथा ।
२५१. द्रष्टुकामो जनः सर्वो जगाम सहसाश्रमम् ॥

२५२. भ्रातॄणां त्वरितास्तत्र द्रष्टुकामाः समागमम् ।
२५३. ययुर्बहुविधैर्यानैः खुरनेमिस्वनाकुलैः ॥

२५४. तेन शब्देन वित्रस्तैराकाशं पक्षिभिर्वृतम् ।
२५५. मनुष्यैरावृता भूमिरुभयं प्रबभौ तदा ॥

२५६. ततस्तं पुरुषव्याघ्रं यशस्विनमरिन्दमम् ।
२५७. आसीनं स्थण्डिले रामं ददर्श सहसा जनः ॥

२५८. तान्नरान् बाष्पपूर्णाक्षान् समीक्ष्याथ सुदुःखितान् ।
२५९. पर्य्यष्वजत धर्मज्ञः पितृवन्मातृवच्च सः ॥

२६०. स तत्र कांश्चित् परिषस्वजे नरान्
२६१. नराश्च केचित्तु तमभ्यवादयन् ।
२६२. चकार सर्वान् सवयस्यबान्धवान्
२६३. यथार्हमासाद्य तदा नृपात्मजः ॥

॥२.११ रामपादुकापट्टाभिषेकः ॥

१. वसिष्ठः पुरतः कृत्वा दारान् दशरथस्य च ।
२. अभिचक्राम तं देशं रामदर्शनतर्षितः ॥

३. राजपत्न्यश्च गच्छन्त्यो मन्दं मन्दाकिनीं प्रति ।
४. ददृशुस्तत्र तत्तीर्थं रामलक्ष्मणसेवितम् ॥

५. पितुरिङ्गुदिपिण्याकं न्यस्तं रामेण वीक्ष्य सा ।
६. उवाच देवी कौसल्या सर्वा दशरथस्त्रियः ॥

७. राघवेण पितुर्दत्तं पश्यतैतद्यथाविधि ।
८. चतुरन्तां महीं भुङ्क्त्वा महेन्द्रसदृशो विभुः ।
९. कथमिङ्गुदिपिण्याकं स भुङ्क्ते वसुधाधिपः ॥

१०. अतो दुःखतरं लोके न किञ्चित् प्रतिभाति मे ।
११. यत्र रामः पितुर्दद्यादिङ्गुदीक्षोदमृद्धिमान् ॥

१२. एवमार्तां सपत्न्यस्ता जग्मुराश्वास्य तां तदा ।
१३. ददृशुश्चाश्रमे रामं स्वर्गच्युतमिवामरम् ॥

१४. सर्वभोगैः परित्यक्तं रामं सम्प्रेक्ष्य मातरः ।
१५. आर्ता मुमुचुरश्रूणि सस्वरं शोककर्शिताः ॥

१६. तासां रामः समुत्थाय जग्राह चरणान् शुभान् ।
१७. ताः पाणिभिः सुखस्पर्शैर्मृद्वङ्गुलितलैः शुभैः ।
१८. प्रममार्जू रजः पृष्ठाद् रामस्यायतलोचनाः ॥

१९. सौमित्रिररपि ताः सर्वाः मातॄः सम्प्रेक्ष्य दुःखितः ।
२०. अभ्यवादयतासक्तं शनैः रामादनन्तरम् ॥

२१. सीतापि चरणांस्तासामुपसङ्गृह्य दुःखिता ।
२२. श्वश्रूणामश्रुपूर्णाक्षी सा बभूवाग्रतः स्थिता ॥

२३. तां परिष्वज्य दुःखार्ता माता दुहितरं यथा ।
२४. वनवासकृशां दीनां कौसल्या वाक्यमब्रवीत् ॥

२५. विदेहराजस्य सुता स्नुषा दशरथस्य च ।
२६. रामपत्नी कथं दुःखं सम्प्राप्ता निर्जने वने ॥

२७. पद्ममातपसन्तप्तं परिक्लिष्टमिवोत्पलम् ।
२८. काञ्चनं रजसा ध्वस्तं क्लिष्टं चन्द्रमिवाम्बुदैः ॥

२९. मुखं ते प्रेक्ष्य मां शोको दहत्यग्निरिवाश्रयम् ।
३०. भृशं मनसि वैदेहि व्यसनारणिसम्भवः ॥

३१. ब्रुवन्त्यामेवमार्तायां जनन्यां भरताग्रजः ।
३२. पादावासाद्य जग्राह वसिष्ठस्य च राघवः ॥

३३. स राघवः सत्यधृतिश्च लक्ष्मणो
३४. महानुभावो भरतश्च धार्मिकः ।
३५. वृताः सुहृद्भिश्च विरेजुरध्वरे
३६. यथा सदस्यैः सहितास्त्रयोऽग्नयः ॥

३७. तं तु रामः समाज्ञाय भ्रातरं गुरुवत्सलम् ।
३८. लक्ष्मणेन सह भ्रात्रा प्रष्टुं समुपचक्रमे ॥

३९. किं निमित्तमिदं देशं कृष्णाजिनजटाधरः ।
४०. हित्वा राज्यं प्रविष्टस्त्वं तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ॥

४१. इत्युक्तः कैकयीपुत्रः काकुत्स्थेन महात्मना ।
४२. प्रगृह्य बलवद्भूयः प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥

४३. एभिश्च सचिवैः सार्धं शिरसा याचितो मया ।
४४. भ्रातुः शिष्यस्य दासस्य प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥

४५. इमाः प्रकृतयः सर्वा विधवा मातरश्च याः ।
४६. त्वत्सकाशमनुप्राप्ताः प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥

४७. अभिषिञ्चस्व चाद्यैव राज्येन मघवानिव ।
४८. भवत्वविधवा भूमिः समग्रा पतिना त्वया ।
४९. शशिना विमलेनेव शारदी रजनी यथा ॥

५०. तदिदं शाश्वतं पित्र्यं सर्वं प्रकृतिमण्डलम् ।
५१. पूजितं पुरुषव्याघ्र नातिक्रमितुमर्हसि ॥

५२. एवमुक्त्वा महाबाहुः सबाष्पः कैकयीसुतः ।
५३. रामस्य शिरसा पादौ जग्राह विधिवत् पुनः ॥

५४. तं मत्तमिव मातङ्गं निःश्वसन्तं पुनः पुनः ।
५५. भ्रातरं भरतं रामः परिष्वज्येदमब्रवीत् ॥

५६. कुलीनः सत्वसम्पन्नस्तेजस्वी चरितव्रतः ।
५७. राज्यहेतोः कथं पापमाचरेत् त्वद्विधो जनः ॥

५८. कामकारो महाप्राज्ञ गुरूणां सर्वदानघ ।
५९. उपपन्नेषु दारेषु पुत्रेषु च विधीयते ॥

६०. वने वा चीरवसनं सौम्य कृष्णाजिनाम्बरम् ।
६१. राज्ये वापि महाराजो मां वासयितुमीश्वरः ॥

६२. यावत्पितरि धर्मज्ञे गौरवं लोकसत्कृतम् ।
६३. तावद्धर्मभृतां श्रेष्ठ जनन्यामपि गौरवम् ॥

६४. एताभ्यां धर्मशीलाभ्यां वनं गच्छेति राघव ।
६५. मातापितृभ्यामुक्तोऽहं कथमन्यत् समाचरे ॥

६६. स च प्रमाणं धर्मात्मा राजा लोकगुरुस्तव ।
६७. पित्रा दत्तं यथाभागमुपभोक्तुं त्वमर्हसि ॥

६८. चतुर्दशसमाः सौम्य दण्डकारण्यमाश्रितः ।
६९. उपभोक्ष्ये त्वहं दत्तं भागं पित्रा महात्मना ॥

७०. ततः पुरुषसिंहानां वृतानां तैः सुहृद्गणैः ।
७१. शोचतामेव रजनी दुःखेन व्यत्यवर्तत ॥

७२. रजन्यां सुप्रभातायां भ्रातरस्ते सुहृद्वृताः ।
७३. मन्दाकिन्यां हुतं जप्यं कृत्वा राममुपागमन् ॥

७४. तूष्णीं ते समुपासीना न कश्चित् किञ्चिदब्रवीत् ।
७५. भरतस्तु सुहृन्मध्ये रामं वचनमब्रवीत् ॥

७६. सान्त्विता मामिका माता दत्तं राज्यमिदं मम ।
७७. तद्ददामि तवैवाहं भुङ्क्ष्व राज्यमकण्टकम् ॥

७८. गतिं खर इवाश्वस्य तार्क्ष्यस्येव पतत्रिणः ।
७९. अनुगन्तुं न शक्तिर्मे गतिं तव महीपते ॥

८०. सुजीवं नित्यशस्तस्य यः परैरुपजीव्यते ।
८१. राम तेन तु दुर्जीवं यः परानुपजीवति ॥

८२. श्रेणयस्त्वां महाराज पश्यन्त्वग्र्याश्च सर्वशः ।
८३. प्रतपन्तमिवादित्यं राज्ये स्थितमरिन्दमम् ॥

८४. तस्य साध्वित्यमन्यन्त नागरा विविधा जनाः ।
८५. भरतस्य वचः श्रुत्वा रामं प्रत्यनुयाचतः ॥

८६. तमेवं दुःखितं प्रेक्ष्य विलपन्तं यशस्विनम् ।
८७. रामः कृतात्मा भरतं समाश्वासयदात्मवान् ॥

८८. नात्मनः कामकारोऽस्ति पुरुषोऽयमनीश्वरः ।
८९. इतश्चेतरतश्चैनं कृतान्तः परिकर्षति ॥

९०. सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।
९१. संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं च जीवितम् ॥

९२. यथागारं दृढस्थूणं जीर्णं भूत्वावसीदति ।
९३. तथा सीदन्ति नरा जरामृत्युवशं गताः ॥

९४. अहोरात्राणि गच्छन्ति सर्वेषां प्राणिनामिह ।
९५. आयूंषि क्षपयन्त्याशु ग्रीष्मे जलमिवांशवः ॥

९६. नन्दत्युदित आदित्ये नन्दन्त्यस्तमितेऽहनि ।
९७. आत्मनो नावबुद्ध्यन्ते मनुष्या जीवितक्षयम् ॥

९८. यथा काष्ठं च काष्ठं च समेयातां महार्णवे ।
९९. समेत्य च व्यपेयातां कालमासाद्य कञ्चन ।
१००. एवं भार्याश्च पुत्राश्च ज्ञातयश्च धनानि च ।
१०१. समेत्य व्यवधावन्ति ध्रुवो ह्येषां विनाभवः ॥

१०२. इष्ट्वा बहुविधैर्यज्ञैः भोगांश्चावाप्य पुष्कलान् ।
१०३. उत्तमं चायुरासाद्य स्वर्गतः पृथिवीपतिः ॥

१०४. स न शोच्यः पिता तातः स्वर्गतः सत्कृतः सताम् ॥

१०५. स जीर्णं मानुषं देहं परित्यज्य पिता हि नः ।
१०६. दैवीं ऋद्धिमनुप्राप्तो ब्रह्मलोकविहारिणीम् ॥

१०७. तं तु नैवं विधः कश्चित् प्राज्ञः शोचितुमर्हति ॥

१०८. स स्वस्थो भव मा शोचीर्यात्वा चावस तां पुरीम् ।
१०९. तथा पित्रा नियुक्तोऽसि वशिना वदतां वर ॥

११०. यत्राहमपि तेनैव नियुक्तः पुण्यकर्मणा ।
१११. तत्रैवाहं करिष्यामि पितुरार्यस्य शासनम् ॥

११२. न मया शासनं तस्य त्यक्तुं न्याय्यमरिन्दम ।
११३. तत् त्वयापि सदा मान्यं स वै बन्धुः स नः पिता ॥

११४. एवमुक्त्वा तु विरते रामे वचनमर्थवत् ।
११५. उवाच भरतश्चित्रं धार्मिको धार्मिकं वचः ॥

११६. को हि स्यादीदृशो लोके यादृशस्त्वमरिन्दम ।
११७. न त्वां प्रव्यथयेद् दुःखं प्रीतिर्वा न प्रहर्षयेत् ॥

११८. अमरोपमसत्त्वस्त्वं महात्मा सत्यसङ्गरः ।
११९. सर्वज्ञः सर्वदर्शी च बुद्धिमान्श्चासि राघव ॥

१२०. न त्वामेवङ्गुणैर्युक्तं प्रभवाभवकोविदम् ।
१२१. अविषह्यतमं दुःखमासादयितुमर्हति ॥

१२२. प्रोषिते मयि यत् पापं मात्रा यत्कारणात् कृतम् ।
१२३. क्षुद्रया तदनिष्टं मे प्रसीदतु भवान् मम ॥

१२४. धर्मबन्धेन बद्धोऽस्मि तेनेमां नेह मातरम् ।
१२५. हन्मि तीव्रेण दण्डेन दण्डार्हां पापकारिणीम् ॥

१२६. अन्तकाले हि भूतानि मुह्यन्तीति पुरा श्रुतिः ।
१२७. राज्ञैवं कुर्वता लोके प्रत्यक्षं सा श्रुतिः कृता ॥

१२८. साध्वर्थमभिसन्धाय क्रोधान्मोहाच्च साहसात् ।
१२९. तातस्य यदतिक्रान्तं प्रत्याहरतु तद्भवान् ॥

१३०. कैकेयीं मां च तातं च सुहृदो बान्धवान्श्च नः ।
१३१. पौरजानपदान् सर्वान्स्त्रातु सर्वमिदं भवान् ॥

१३२. क्व चारण्यं क्व च क्षात्रं क्व जटाः क्व च पालनम् ।
१३३. ईदृशं व्याहृतं कर्म न भवान् कर्तुमर्हति ॥

१३४. एष हि प्रथमो धर्मः क्षत्रियस्याभिषेचनम् ।
१३५. येन शक्यं महाप्राज्ञ प्रजानां परिपालनम् ॥

१३६. अथ क्लेशजमेव त्वं धर्मं चरितुमिच्छसि ।
१३७. धर्मेण चतुरो वर्णान् पालयन् क्लेशमाप्नुहि ॥

१३८. श्रुतेन बालः स्थानेन जन्मना भवतो ह्यहम् ।
१३९. स कथं पालयिष्यामि भूमिं भवति तिष्ठति ॥

१४०. इहैव त्वाभिषिञ्चन्तु सर्वाः प्रकृतयः सह ।
१४१. ऋत्विजः सवसिष्ठाश्च मन्त्रवन्मन्त्रकोविदाः ॥

१४२. शिरसा त्वाभियाचेऽहं कुरुष्व करुणां मयि ।
१४३. बान्धवेषु च सर्वेषु भूतेष्विव महेश्वरः ॥

१४४. अथैतत् पृष्ठतः कृत्वा वनमेव भवानितः ।
१४५. गमिष्यति गमिष्यामि भवता सार्धमप्यहम् ॥

१४६. तथा हि रामो भरतेन ताम्यता
१४७. प्रसाद्यमानः शिरसा महीपतिः ।
१४८. न चैव चक्रे गमनाय सत्ववान्
१४९. मतिं पितुस्तद्वचने व्यवस्थितः ॥

१५०. तदद्भुतं स्थैर्यमवेक्ष्य राघवे
१५१. समं जनो हर्षमवाप दुःखितः ।
१५२. न यात्ययोध्यामिति दुःखितोऽभवत्
१५३. स्थिरप्रतिज्ञत्वमवेक्ष्य हर्षितः ॥

१५४. पुनरेवं ब्रुवाणं तं भरतं लक्ष्मणाग्रजः ।

१५५. प्रत्युवाच ततः श्रीमान् ज्ञातिमध्येऽभिसत्कृतः ॥

१५६. पुरा भ्रातः पिता नः स मातरं ते समुद्वहन् ।
१५७. मातामहे समाश्रौषीद्राज्यशुल्कमनुत्तमम् ॥

१५८. दैवासुरे च सङ्ग्रामे जनन्यै तव पार्थिव ।
१५९. सम्प्रहृष्टो ददौ राजा वरमाराधितः प्रभुः ॥

१६०. ततः सा सम्प्रतिश्राव्य तव माता यशस्विनी ।
१६१. अयाचत नरश्रेष्ठं द्वौ वरौ वरवर्णिनी ॥

१६२. तव राज्यं नरव्याघ्र मम प्रव्राजनं तथा ।
१६३. तौ च राजा तदा तस्यै नियुक्तः प्रददौ वरौ ॥

१६४. तेन पित्राहमप्यत्र नियुक्तः पुरुषर्षभ ।
१६५. चतुर्दश वने वासं वर्षाणि वरदानिकम् ॥

१६६. सोऽहं वनमिदं प्राप्तो निर्जनं लक्ष्मणान्वितः ।
१६७. सीतया चाप्रतिद्वन्द्वः सत्यवादे स्थितः पितुः ॥

१६८. भवानपि तथेत्येव पितरं सत्यवादिनम् ।
१६९. कर्तुमर्हति राजेन्द्र क्षिप्रमेवाभिषेचनात् ॥

१७०. ऋणान्मोचय राजानं मत्कृते भरत प्रभुम् ।
१७१. पितरं चापि धर्मज्ञं मातरं चाभिनन्दय ॥

१७२. अयोध्यां गच्छ भरत प्रकृतीरनुरञ्जय ।
१७३. शत्रुघ्नसहितो वीर सह सर्वैर्द्विजातिभिः ॥

१७४. प्रवेक्ष्ये दण्डकारण्यमहमप्यविलम्बयन् ।
१७५. आभ्यां तु सहितो राजन् वैदेह्या लक्ष्मणेन च ॥

१७६. आश्वासयन्तं भरतं जाबालिर्ब्राह्मणोत्तमः ।
१७७. उवाच रामं धर्मज्ञं धर्मापेतमिदं वचः ॥

१७८. साधु राघव माभूत् ते बुद्धिरेवं निरर्थिका ।
१७९. प्राकृतस्य नरस्येव ह्यार्यबुद्धेर्मनस्विनः ॥

१८०. कः कस्य पुरुषो बन्धुः किमाप्यं कस्य केनचित् ।
१८१. यदेको जायते जन्तुरेक एव विनश्यति ॥

१८२. न ते कश्चिद्दशरथस्त्वं च तस्य न कश्चन ।

१८३. गतः स नृपतिस्तत्र गन्तव्यं यत्र तेन वै ॥

१८४. दानसंवनना ह्येते ग्रन्था मेधाविभिः कृताः ।
१८५. यजस्व देहि दीक्षस्व तपस्तप्यस्व सन्त्यज ॥

१८६. स नास्ति परमित्येव कुरु बुद्धिं महामते ।
१८७. प्रत्यक्षं यत्तदातिष्ठ परोक्षं पृष्ठतः कुरु ॥

१८८. पित्रयं राज्यं परित्यज्य स नार्हसि नरोत्तम ।
१८९. आस्थातुं कापथं दुःखं विषमं बहुकण्टकम् ।
१९०. राज्यं त्वं प्रतिगृह्णीष्व भरतेन प्रसादितः ॥

१९१. जाबालेस्तु वचः श्रुत्वा रामः सत्यात्मनां वरः ।
१९२. उवाच परया भक्त्या स्वबुद्ध्या चाविपन्नया ॥

१९३. भवान् मे प्रियकामार्थं वचनं यदिहोक्तवान् ।
१९४. अकार्य्यं कार्यसङ्काशमपथ्यं पथ्यसम्मितम् ॥

१९५. यद्वृत्ताः सन्ति राजानः तद्वृत्ताः सन्ति हि प्रजाः ।
१९६. सत्यमेवानृशंसञ्च राजवृत्तं सनातनम् ॥

१९७. तस्मात् सत्यात्मकं राज्यं सत्ये लोकः प्रतिष्ठितः ॥

१९८. दत्तमिष्टं हुतं चैव तप्तानि च तपांसि च ।
१९९. वेदाः सत्यप्रतिष्ठानाः तस्मात् सत्यपरो भवेत् ॥

२००. सोऽहं पितुर्नियोगं तु किमर्थं नानुपालये ।
२०१. सत्यप्रतिश्रवः सत्यं सत्येन समयीकृतः ॥

२०२. नैव लोभान्न मोहाद् वा न ह्यज्ञानात् तमोऽन्वितः ।
२०३. सेतुं सत्यस्य भेत्स्यामि गुरोः सत्यप्रतिश्रवः ॥

२०४. कथं ह्यहं प्रतिज्ञाय वनवासमिमं गुरौ ।
२०५. भरतस्य करिष्यामि वचो हित्वा गुरोर्वचः ॥

२०६. स्थिरा मया प्रतिज्ञाता प्रतिज्ञा गुरुसन्निधौ ।
२०७. प्रहृष्यमाणा सा देवी कैकेयी चाभवत्तदा ॥

२०८. वनवासं वसन्नेवं शुचिर्नियतभोजनः ।
२०९. मूलैः पुष्पैः फलैः पुण्यैः पितॄन् देवान्श्च तर्पयन् ।
२१०. सन्तुष्टपञ्चवर्गोऽहं लोकयात्रां प्रवर्तये ॥

२११. निन्दाम्यहं कर्म पितुः कृतं तद्-
२१२. यस्त्वामगृह्णाद् विषमस्थबुद्धिम् ।
२१३. बुद्ध्यानयैवं विधया चरन्तम्
२१४. सुनास्तिकं धर्मपथादपेतम् ॥

२१५. धर्मे रताः सत्पुरुषैः समेताः
२१६. तेजस्विनो दानगुणप्रधानाः ।
२१७. अहिंसका वीतमलाश्च लोके
२१८. भवन्ति पूज्या मुनयः प्रधानाः ॥

२१९. इति ब्रुवन्तं वचनं सरोषम्
२२०. रामं महात्मानमदीनसत्त्वम् ।
२२१. उवाच तथ्यं पुनरास्तिकञ्च
२२२. सत्यं वचः सानुनयं च विप्रः ॥

२२३. न नास्तिकानां वचनं ब्रवीम्यहम्
२२४. न चास्तिकोऽहं न च नास्ति किञ्चन ।
२२५. निवर्तनार्थं तव राम कारणात्
२२६. प्रसादनार्थं तु मयैतदीरितम् ॥

२२७. क्रुद्धमाज्ञाय रामं तं वसिष्ठः प्रत्युवाच ह ।
२२८. जाबालिरपि जानीते लोकस्यास्य गतागतिम् ॥

२२९. निवर्तयितुकामस्तु त्वामेतद्वाक्यमुक्तवान् ॥

२३०. इक्ष्वाकूणां हि सर्वेषां राजा भवति पूर्वजः ।
२३१. पूर्वजे नावरः पुत्रो ज्येष्ठो राज्येऽभिषिच्यते ॥

२३२. पुरुषस्येह जातस्य भवन्ति गुरवस्त्रयः ।
२३३. आचार्यश्चैव काकुत्स्थ पिता माता च राघव ॥

२३४. सोऽहं ते पितुराचार्यस्तव चैव परन्तप ।
२३५. मम त्वं वचनं कुर्वन् नातिवर्तेः सतां गतिम् ॥

२३६. इमा हि ते परिषदः श्रेणयश्च द्विजास्तथा ।
२३७. एषु तात चरन् धर्मं नातिवर्तेः सतां गतिम् ॥

२३८. वृद्धाया धर्मशीलाया मातुर्नार्हस्यवर्तितुम् ।
२३९. अस्यास्तु वचनं कुर्वन् नातिवर्तेः सतां गतिम् ॥

२४०. भरतस्य वचः कुर्वन् याचमानस्य राघव ।

२४१. आत्मानं नातिवर्तेस्त्रवं सत्यधर्मपराक्रम ॥

२४२. एवं मधुरमुक्तस्तु गुरुणा राघवः स्वयम् ।
२४३. प्रत्युवाच समासीनं वसिष्ठं पुरुषर्षभः ॥

२४४. यन्मातापितरौ वृत्तं तनये कुरुतः सदा ।
२४५. न सुप्रतिकरं तत्तु मात्रा पित्रा च यत्कृतम् ॥

२४६. यथाशक्तिप्रदानेन स्नापनोच्छादनेन च ।
२४७. नित्यं च प्रियवादेन तथा संवर्धनेन च ॥

२४८. स हि राजा जनयिता पिता दशरथो मम ।
२४९. आज्ञातं यन्मया तस्य न तन्मिथ्या भविष्यति ॥

२५०. एवमुक्तस्तु रामेण भरतः प्रत्यनन्तरम् ।
२५१. उवाच परमोदारः सूतं परमदुर्मनाः ॥

२५२. इह मे स्थण्डिले शीघ्रं कुशानास्तर सारथे ।
२५३. आर्यं प्रत्युपवेक्ष्यामि यावन्मे न प्रसीदति ॥

२५४. स तु राममवेक्षन्तं सुमन्त्रं प्रेक्ष्य दुर्मनाः ।
२५५. कुशोत्तरमुपस्थाप्य भूमावेवास्तरत् स्वयम् ॥

२५६. तमुवाच महातेजा रामो राजर्षिसत्तमः ।
२५७. किं मां भरत कुर्वाणं तात प्रत्युपवेक्ष्यसि ॥

२५८. उत्तिष्ठ नरशार्दूल हित्वैतद्दारुणं व्रतम् ।
२५९. पुरवर्यामितः क्षिप्रमयोध्यां याहि राघव ॥

२६०. आसीनस्त्रवेव भरतः पौरजानपदं जनम् ।
२६१. उवाच सर्वतः प्रेक्ष्य किमार्यं नानुशासथ ॥

२६२. ते तमूचुर्महात्मानं पौरजानपदा जनाः ।
२६३. काकुत्स्थमभिजानीमः सम्यग्वदति राघवः ॥

२६४. एषोऽपि हि महाभागः पितुर्वचसि तिष्ठति ।
२६५. अत एव न शक्ताः स्मो व्यावर्तयितुमञ्जसा ॥

२६६. तेषामाज्ञाय वचनं रामो वचनमब्रवीत् ।
२६७. एवं निबोध वचनं सुहृदां धर्मचक्षुषाम् ।
२६८. उत्तिष्ठ त्वं महाबाहो मां च स्पृश तथोदकम् ॥

२६९. अथोत्थाय जलं स्पृष्ट्वा भरतो वाक्यमब्रवीत् ।
२७०. शृण्वन्तु मे परिषदो मन्त्रिणः श्रेणयस्तथा ॥

२७१. यदि त्ववश्यं वस्तव्यं कर्तव्यं च पितुर्वचः ।
२७२. अहमेव निवत्स्यामि चतुर्दश समा वने ॥

२७३. धर्मात्मा तस्य तथ्येन भ्रातुर्वाक्येन विस्मितः ।
२७४. उवाच रामः सम्प्रेक्ष्य पौरजानपदं जनम् ॥

२७५. विक्रीतमाहितं क्रीतं यत् पित्रा जीवता मम ।
२७६. न तल्लोपयितुं शक्यं मया वा भरतेन वा ॥

२७७. अनेन धर्मशीलेन वनात् प्रत्यागतः पुनः ।
२७८. भ्रात्रा सह भविष्यामि पृथिव्याः पतिरुत्तमः ॥

२७९. स्रस्तगात्रस्तु भरतः स वाचा सज्जमानया ।
२८०. कृताञ्जलिरिदं वाक्यं राघवं पुनरब्रवीत् ॥

२८१. राजधर्ममनुप्रेक्ष्य कुलधर्मानुसन्ततिम् ।
२८२. कर्तुमर्हसि काकुत्स्थ मम मातुश्च याचनाम् ॥

२८३. रक्षितुं सुमहद्राज्यमहमेकस्तु नोत्सहे ।
२८४. पौरजानपदान्श्चापि रक्तान् रञ्जयितुं तथा ॥

२८५. ज्ञातयश्च हि योधाश्च मित्राणि सुहृदश्च नः ।
२८६. त्वामेव प्रतिकाङ्क्षन्ते पर्जन्यमिव कर्षकाः ॥

२८७. इदं राज्यं महाप्राज्ञ स्थापय प्रतिपद्य हि ।
२८८. शक्तिमानसि काकुत्स्थ लोकस्य परिपालने ॥

२८९. इत्युक्त्वा न्यपतद्भ्रातुः पादयोः भरतस्तदा ।
२९०. भृशं सम्प्रार्थयामास राममेव प्रियंवदः ॥

२९१. तमङ्के भ्रातरं कृत्वा रामो वचनमब्रवीत् ।
२९२. श्यामं नलिनपत्राक्षं मत्तहंसस्वरं स्वयम् ॥

२९३. आगता त्वामियं बुद्धिः स्वजा वैनयिकी च या ।
२९४. भृशमुत्सहसे तात रक्षितुं पृथिवीमपि ॥

२९५. अमात्यैश्च सुहृद्भिश्च बुद्धिमद्भिश्च मन्त्रिभिः ।
२९६. सर्वकार्याणि सम्मन्त्र्य सुमहान्त्यपि कारय ॥

२९७. लक्ष्मीश्चन्द्राद्व्यपेयाद्वा हिमवान् वा हिमं त्यजेत् ।
२९८. अतीयाद् सागरो वेलां न प्रतिज्ञामहं पितुः ॥

२९९. एवं ब्रुवाणं भरतः कौसल्यासुतमब्रवीत् ।
३००. तेजसादित्यसङ्काशं प्रतिपच्चन्द्रदर्शनम् ॥

३०१. अधिरोहार्य पादाभ्यां पादुके हेमभूषिते ।
३०२. एते हि सर्वलोकस्य योगक्षेमं विधास्यतः ॥

३०३. सोऽधिरुह्य नरव्याघ्रः पादुके चावरुह्य च ।
३०४. प्रायच्छत् सुमहातेजा भरताय महात्मने ॥

३०५. स पादुके संप्रणम्य रामं वचनमब्रवीत् ।
३०६. चतुर्दश हि वर्षाणि जटाचीरधरो ह्यहम् ।
३०७. फलमूलाशनो वीर भवेयं रघुनन्दन ।
३०८. तवागमनमाकाङ्क्षन् वसन् वै नगराद् बहिः ॥

३०९. तव पादुकयोर्न्यस्तराज्यतन्त्रः परन्तप ।
३१०. चतुर्दशे हि सम्पूर्णे वर्षेऽहनि रघूत्तम ।
३११. न द्रक्ष्यामि यदि त्वां तु प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥

३१२. तथेति च प्रतिज्ञाय तं परिष्वज्य सादरम् ।
३१३. शत्रुघ्नं च परिष्वज्य भरतं चेदमब्रवीत् ॥

३१४. मातरं रक्ष कैकेयीं मा रोषं कुरु तां प्रति ।
३१५. मया च सीतया चैव शप्तोऽसि रघुसत्तम ॥

३१६. अथानुपूर्व्यात् प्रतिनन्द्य तं जनम्
३१७. गुरूंश्च मन्त्रिप्रकृतीस्तथानुजौ ।
३१८. व्यसर्जयद् राघववंशवर्धनः
३१९. स्थिरः स्वधर्मे हिमवानिवाचलः ॥

३२०. ततः शिरसि कृत्वा तु पादुके भरतस्तदा ।
३२१. आरुरोह रथं हृष्टः शत्रुघ्नेन समन्वितः ॥

३२२. यानैश्च शकटैश्चैव हयैर्नागैश्च सा चमूः ।
३२३. पुनर्निवृत्ता विस्तीर्णा भरतस्यानुयायिनी ॥

३२४. स्निग्धगम्भीरघोषेण स्यन्दनेनोपयान् प्रभुः ।
३२५. अयोध्यां भरतः क्षिप्रं प्रविवेश महायशाः ।
३२६. अल्पोष्णक्षुब्धसलिलां घर्मोत्तप्तविहङ्गमाम् ।

३२७. लीनमीनझषग्राहां कृशां गिरिनदीमिव ।
३२८. सफेना सस्वना भूत्वा सागरस्य समुत्थिताम् ।
३२९. प्रशान्तमारुतोद्घातां जलोर्मिमिव निस्वनाम् ।
३३०. गोष्ठमध्ये स्थितामार्तामचरन्तीं तृणं नवम् ।
३३१. गोवृषेण परित्यक्तां गवां पत्तिमिवोत्सुकाम् ।
३३२. पुष्पनद्धां वसन्तान्ते मत्तभ्रमरनादिताम् ।
३३३. द्रुतदावाग्निविप्लुष्टां क्लान्तां वनलतामिव ।
३३४. सम्मूढनिगमां स्तब्धां संक्षिप्तविपणापणाम् ।
३३५. प्रच्छन्नशशिनक्षत्रां द्यामिवाम्बुधरैर्वृताम् ।
३३६. पुरुषस्याप्रहृष्टस्य प्रतिषिद्धानुलेपनाम् ।
३३७. सन्तप्तामिव शोकेन गात्रयष्टिमभूषणाम् ॥

३३८. भरतस्तु रथस्थः सन् श्रीमान् दशरथात्मजः ।
३३९. वाहयन्तं रथश्रेष्ठं सारथिं वाक्यमब्रवीत् ॥

३४०. सह नूनं मम भ्रात्रा पुरस्यास्य द्युतिर्गता ।
३४१. न हि राजत्ययोध्येयं सासारेवार्जुनी क्षपा ॥

३४२. कदा नु खलु मे भ्राता महोत्सव इवागतः ।
३४३. जनयिष्यत्ययोध्यायां हर्षं ग्रीष्म इवाम्बुदः ॥

३४४. तरुणैश्चारुवेषैश्च नरैरुन्नतगामिभिः ।
३४५. सम्पतद्भिरयोध्यायां नाभिभान्ति महापथाः ॥

३४६. एवं बहुविधं जल्पन् विवेश वसतिं पितुः ।
३४७. तेन हीनां नरेन्द्रेण सिंहहीनां गुहामिव ॥

३४८. ततो निक्षिप्य मातॄः स अयोध्यायां दृढव्रतः ।
३४९. भरतः शोकसन्तप्तो गुरूनिदमथाब्रवीत् ॥

३५०. नन्दिग्रामं गमिष्यामि सर्वानामन्त्रयेऽद्य वः ।
३५१. तत्र दुःखमिदं सर्वं सहिष्ये राघवं विना ॥

३५२. रामं प्रतीक्षे राज्याय स हि राजा महायशाः ॥

३५३. एतच्छ्रुत्वा शुभं वाक्यं भरतस्य महात्मनः ।
३५४. अब्रुवन् मन्त्रिणः सर्वे वसिष्ठश्च पुरोहितः ॥

३५५. सुभृशं श्लाघनीयं च यदुक्तं भरत त्वया ।
३५६. वचनं भ्रातृवात्सल्यादनुरूपं तवैव तत् ॥

३५७. नित्यं ते बन्धुलुब्धस्य तिष्ठतो भ्रातृसौहृदे ।
३५८. आर्यमार्गं प्रपन्नस्य नानुमन्येत कः पुमान् ॥

३५९. मन्त्रिणां वचनं श्रुत्वा यथाभिलषितं प्रियम् ।
३६०. प्रहृष्टवदनः सर्वाः मातृः समभिवाद्य सः ।
३६१. नन्दिग्रामं ययौ तूर्णं शिरस्याधाय पादुके ॥

३६२. रामागमनमाकाङ्क्षन् भरतो भ्रातृवत्सलः ।
३६३. भ्रातुर्वचनकारी च प्रतिज्ञापारगस्तथा ।
३६४. पादुकेत्वभिषिच्याथ नन्दिग्रामेऽवसत्तदा ॥

३६५. तदधीनस्तदा राज्यं कारयामास सर्वदा ॥

३६६. तदा हि यत्कार्यमुपैति किञ्चि-
३६७. दुपायनं चोपहृतं महार्हम् ॥

३६८. स पादुकाभ्यां प्रथमं निवेद्य
३६९. चकार पश्चाद् भरतो यथावत् ॥

३७०. प्रतिप्रयाते भरते वसन् रामस्तपोवने ।
३७१. न तत्रारोचयद् वासं कारणैर्बहुभिस्तदा ॥

३७२. इह मे भरतो दृष्टो मातरश्च सनागराः ।
३७३. सा च मे स्मृतिरन्वेति तान्नित्यमनुशोचतः ॥

३७४. स्कन्धावारनिवेशेन तेन तस्य महात्मनः ।
३७५. हयहस्तिकरीषैश्च उपमर्दः कृतो भृशम् ॥

३७६. तस्मादन्यत्र गच्छाम इति सञ्चिन्त्य राघवः ।
३७७. प्रातिष्ठत स वैदेह्या लक्ष्मणेन च सङ्गतः ॥

३७८. सोऽत्रेराश्रममासाद्य तं ववन्दे महायशाः ।
३७९. तं चापि भगवानत्रिः पुत्रवद् प्रत्यपद्यत ॥

३८०. स्वयमातिथ्यमादिश्य सर्वमस्य सुसत्कृतम् ।
३८१. सौमित्रिं च महाभागां सीतां च समसान्त्वयत् ॥

३८२. अनसूयां महाभागां पत्नीमामन्त्रय सत्कृताम् ।
३८३. रामाय चाचचक्षे तां तापसीं ब्रह्मचारिणीम् ॥

३८४. दशवर्षाण्यनावृष्ट्या दग्धे लोके निरन्तरम् ।
३८५. यया मूलफले सृष्टे जाह्नवी च प्रवर्तिता ॥

३८६. देवकार्यनिमित्तं च यया सन्त्वरमाणया ।
३८७. दशरात्रं कृता रात्रिः सेयं मातेव तेऽनघ ॥

३८८. तामिमां सर्वभूतानां नमस्कार्यां यशस्विनीम् ।
३८९. अभिगच्छतु वैदेही वृद्धामक्रोधनां सदा ।
३९०. अनसूयेति या लोके कर्मभिः ख्यातिमागता ॥

३९१. एवं ब्रुवाणं तमृषिं तथेत्युक्त्वा स राघवः ।
३९२. सीतामुवाच धर्मज्ञामिदं वचनमुत्तमम् ॥

३९३. राजपुत्रि श्रुतं त्वेतन्मुनेरस्य समीरितम् ।
३९४. श्रेयोऽर्थमात्मनः शीघ्रं अभिगच्छ तपस्विनीम् ॥

३९५. शिथिलां वलितां वृद्धां जरापाण्डरमूर्धजाम् ।
३९६. सततं वेपमानाङ्गीं प्रवाते कदली यथा ।
३९७. तां तु सीता महाभागामनसूयां पतिव्रताम् ।
३९८. अभ्यवादयदव्यग्रा स्वनाम समुदाहरत् ॥

३९९. अभिवाद्य च वैदेही तापसीं तामनिन्दिताम् ।
४००. बद्धाञ्जलिपुटा हृष्टा पर्यपृच्छदनामयम् ॥

४०१. ततः सीतां महाभागां दृष्ट्वा तां धर्मचारिणीम् ।
४०२. सान्त्वयन्त्यब्रवीद् हृष्टा दिष्ट्या धर्ममवेक्षसे ॥

४०३. त्यक्त्वा ज्ञातिजनं सीते मानमृद्धिं च भामिनि ।
४०४. अवरुद्धं वने रामं दिष्ट्या त्वमनुगच्छसि ॥

४०५. नगरस्थो वनस्थो वा पापो वा यदि वा शुभः ।
४०६. यासां स्त्रीणां प्रियो भर्ता तासां लोका महोदयाः ॥

४०७. सा त्वेवमुक्ता वैदेही त्वनसूयानसूयया ।
४०८. प्रतिपूज्य वचो मन्दं प्रवक्तुमुपचक्रमे ॥

४०९. नैतदाश्चर्यमार्याया यन्मां त्वमनुभाषसे ।
४१०. विदितं तु ममाप्येतद् यथा नार्याः पतिर्गुरुः ॥

४११. यद्यप्येष भवेद् भर्ता ममार्ये वृत्तवर्जितः ।
४१२. अद्वैधमुपचर्तव्यस्तथाप्येष मया भवेत् ॥

४१३. किं पुनर्यो गुणश्लाघ्यः सानुक्रोशो जितेन्द्रियः ।
४१४. स्थिरानुरागो धर्मात्मा मातृवत् पितृवत् प्रियः ॥

४१५. आगच्छन्त्याश्च विजनं वनमेवं भयावहम् ।
४१६. समाहितं मे श्वश्र्वा च हृदये तद्धृतं महत् ॥

४१७. पाणिप्रदानकाले च यत्पुरा त्वग्निसन्निधौ ।
४१८. अनुशिष्टा जनन्यास्मि वाक्यं तदपि मे धृतम् ॥

४१९. नवीकृतं च तत्सर्वं वाक्यैस्ते धर्मचारिणि ।
४२०. पतिशुश्रूषणान्नार्याः तपो नान्यद् विधीयते ॥

४२१. ततोऽनसूया संहृष्टा श्रुत्वोक्तं सीतया वचः ।
४२२. शिरस्याघ्राय चोवाच मैथिलीं हर्षयन्त्युत ॥

४२३. नियमैर्विविधैराप्तं तपो हि महदस्ति मे ।
४२४. तत्संश्रित्य बलं सीते छन्दये त्वां शुचिस्मिते ॥

४२५. उपपन्नं मनोज्ञं च वचनं तव मैथिलि ।
४२६. प्रीता चास्म्युचितं किन्ते करवाणि ब्रवीहि मे ॥

४२७. तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा विस्मिता मन्दविस्मया ।
४२८. कृतमित्यब्रवीत् सीता तपोबलसमन्विताम् ॥

४२९. सा त्वेवमुक्ता धर्मज्ञा तया प्रीततराभवत् ।
४३०. सफलं च प्रहर्षं ते हन्त सीते करोम्यहम् ॥

४३१. इदं दिव्यं वरं माल्यं वस्त्रमाभरणानि च ।
४३२. अङ्गरागं च वैदेहि महार्हं चानुलेपनम् ॥

४३३. सा वस्त्रमङ्गरागं च भूषणानि स्रजस्तथा ।
४३४. मैथिली प्रतिजग्राह प्रीतिदानमनुत्तमम् ॥

४३५. तथा सीतामुपासीनामनसूया दृढव्रता ।
४३६. वचनं प्रष्टुमारेभे काञ्चित् प्रियकथामनु ॥

४३७. स्वयंवरे किल प्राप्ता त्वमनेन यशस्विना ।
४३८. राघवेणेति मे सीते कथा श्रुतिमुपागता ॥

४३९. तां कथां श्रोतुमिच्छामि विस्तरेण च मैथिलि ।
४४०. यथानुभूतं कार्त्स्न्येन तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥

४४१. एवमुक्ता तु सा सीता तां ततो धर्मचारिणीम् ।
४४२. श्रूयतामिति चोक्त्वा वै कथयामास तां कथाम् ॥

४४३. अनसूया तु धर्मज्ञा श्रुत्वा तां महतीं कथाम् ।
४४४. पर्यष्वजत बाहुभ्यां शिरस्याघ्राय मैथिलीम् ॥

४४५. यथा स्वयंवरं वृत्तं तत्सर्वं हि श्रुतं मया ।
४४६. रमेऽहं कथया ते तु दृढं मधुरभाषिणि ॥

४४७. रविरस्तं गतः श्रीमानुपोह्य रजनीं शिवाम् ।
४४८. दिवसं प्रतिकीर्णानामाहारार्थं पतत्रिणाम् ।
४४९. सन्ध्याकाले निलीनानां निद्रार्थं श्रूयते ध्वनिः ॥

४५०. एते चाप्यभिषेकाद्र्रा मुनयः कलशोद्यताः ।
४५१. सहिता उपवर्तन्ते सलिलाप्लुतवल्कलाः ॥

४५२. ऋषीणामग्निहोत्रेषु हुतेषु विधिपूर्वकम् ।
४५३. कपोताङ्गारुणो धूमो दृश्यते पवनोद्धतः ॥

४५४. सम्प्रवृद्धा निशा सीते नक्षत्रसमलङ्कृता ।
४५५. ज्योत्स्नाप्रावरणश्चन्द्रो दृश्यतेऽभ्युदितेऽम्बरे ॥

४५६. गम्यतामनुजानामि रामस्यानुचरी भव ।
४५७. अलङ्कुरु च तावत्त्वं प्रत्यक्षं मम मैथिलि ।
४५८. प्रीतिं जनय मे वत्से दिव्यालङ्कारशोभिता ॥

४५९. सा तथा समलङ्कृत्य सीता सुरसुतोपमा ।
४६०. प्रणम्य शिरसा तस्यै रामं त्वभिमुखी ययौ ॥

४६१. तथा तु भूषितां सीतां ददर्श वदतां वरः ।
४६२. राघवः प्रीतिदानेन तपस्विन्या जहर्ष च ॥

४६३. ततस्तां शर्वरीं प्रीतः पुण्यां शशिनिभाननः ।
४६४. अर्चितः तापसैः सिद्धैरुवास रघुनन्दनः ॥

४६५. तस्यां रात्रयां व्यतीतायामभिषिच्य हुताग्निकान् ।
४६६. आपृच्छेतां नरव्याघ्रौ तापसान् वनगोचरान् ॥

४६७. तावूचुस्ते वनचरास्तापसा धर्मचारिणः ।
४६८. एष पन्था महर्षीणां फलान्याहरतां वने ।
४६९. अनेन तु वनं दुर्गं गन्तुं राघव ते क्षमम् ॥

४७०. इतीव तैः प्राञ्जलिभिस्तपस्विभिः
४७१. द्विजैः कृतः स्वस्त्ययनः परन्तपः ।

४७२. वनं स भार्यः प्रविवेश राघवः
४७३. सलक्ष्मणः सूर्यमिवाभ्रमण्डलम् ॥

॥ अयोध्याकाण्डं समाप्तम्॥

॥३ आरण्यकाण्डम् ॥

॥३.१ आश्रममण्डले वासः ॥

१. प्रविश्य तु महारण्यं दण्डकारण्यमात्मवान् ।
२. ददर्श रामो दुर्धर्षः तापसाश्रममण्डलम् ॥

३. विशालैरग्निशरणैः स्रुग्भाण्डैरजिनैः कुशैः ।
४. समिद्भिस्तोयकलशैः फलमूलैश्च शोभितम् ।
५. फलमूलाशनैर्दान्तैः चीरकृष्णाजिनाम्बरैः ।
६. सूर्यवैश्वानराभैश्च पुराणैर्मुनिभिर्वृतम् ।
७. स दृष्ट्वा राघवः श्रीमान् तापसाश्रममण्डलम् ।
८. अभ्यगच्छन्महातेजा विज्यं कृत्वा महद्धनुः ॥

९. ते तं सोममिवोद्यन्तं दृष्ट्वा वै धर्मचारिणः ।
१०. लक्ष्मणं चैव दृष्ट्वा तु वैदेहीं च यशस्विनीम् ।
११. मङ्गलानि प्रयुञ्जानाः प्रत्यगृह्णन् दृढव्रताः ॥

१२. रूपसम्हननं लक्ष्मीं सौकुमार्यं सुवेशताम् ।

१३. ददृशुर्विस्मिताकारा रामस्य वनवासिनः ॥

१४. मूलं पुष्पं फलं वन्यमाश्रमं च महात्मनः ।
१५. निवेदयित्वा धर्मज्ञास्ततः प्राञ्जलयोऽब्रुवन् ॥

१६. धर्मपालो जनस्यास्य शरण्यस्त्रवं महायशाः ।
१७. पूजनीयश्च मान्यश्च राजा दण्डधरो गुरुः ॥

१८. ते वयं भवता रक्ष्या भवद्विषयवासिनः ।
१९. नगरस्थो वनस्थो वा त्वं नो राजा जनेश्वरः ॥

२०. न्यस्तदण्डा वयं राजन् जितक्रोधा जितेन्द्रियाः ।
२१. रक्षितव्यास्त्रवया शश्वद् गर्भभूतास्तपोधनाः ॥

२२. एवमुक्त्वा फलैर्मूलैः पुष्पैर्वन्यैश्च राघवम् ।
२३. अन्यैश्च विविधाहारैः सलक्ष्मणमपूजयन् ॥

२४. कृतातिथ्यो तु रामस्तु सूर्यस्योदयनं प्रति ।
२५. आमन्त्रय स मुनीन् सर्वान् वनमेवान्वगाहत ॥

२६. सीतया सह काकुत्स्थः तस्मिन् घोरमृगायुते ।
२७. ददर्श गिरिशृङ्गाभं पुरुषादं महास्वनम् ।
२८. गम्भीराक्षं महावक्त्रं विकटं विषमोदरम् ।
२९. वसानं चर्म वैयाघ्रं वसाद्रं रुधिरोक्षितम् ।
३०. अवसज्यायसे शूले विनदन्तं महास्वनम् ॥

३१. स रामं लक्ष्मणं चैव सीतां दृष्ट्वा च मैथिलीम् ।
३२. अभ्यधावत सङ्क्रुद्धः प्रजाः काल इवान्तकः ॥

३३. स कृत्वा भैरवं नादं चालयन्निव मेदिनीम् ।
३४. अङ्केनादाय वैदेहीमपक्रम्य ततोऽब्रवीत् ॥

३५. अहं वनमिदं दुर्गं विराधो नाम राक्षसः ।
३६. चरामि सायुधो नित्यं ऋषिमाम्सानि भक्षयन् ॥

३७. इयं नारी वरारोहा मम भार्या भविष्यति ।
३८. युवयोः पापयोश्चाहं पास्यामि रुधिरं मृधे ॥

३९. तां दृष्ट्वा राघवः सीतां विराधाङ्कगतां शुभाम् ।
४०. अब्रवील्लक्ष्मणं वाक्यं मुखेन परिशुष्यता ॥

४१. पश्य सौम्य नरेन्द्रस्य जनकस्यात्मसम्भवाम् ।

४२. मम भार्यां शुभाचारां विराधाङ्के प्रवेशिताम् ॥

४३. ययाहं सर्वभूतानां हितः प्रस्थापितो वनम् ।
४४. अद्येदानीं सकामा सा या माता मम मध्यमा ॥

४५. परस्पर्शात्तु वैदेह्या न दुःखतरमस्ति मे ।
४६. पितुर्वियोगात् सौमित्रे स्वराज्यहरणात्तथा ॥

४७. इति ब्रुवति काकुत्स्थे बाष्पशोकपरिप्लुते ।
४८. अब्रवील्लक्ष्मणः क्रुद्धो रुद्धो नाग इव श्वसन् ॥

४९. अनाथ इव भूतानां नाथस्त्वं वासवोपमः ।
५०. मया प्रेष्येण काकुत्स्थ किमर्थं परितप्यसे ॥

५१. राज्यकामे मम क्रोधो भरते यो बभूव ह ।
५२. तं विराधे प्रमोक्ष्यामि वज्री वज्रमिवाचले ॥

५३. अथ तौ भ्रातरौ दीप्तं शरवर्षं ववर्षतुः ।
५४. विराधे राक्षसे तस्मिन् कालान्तकयमोपमे ॥

५५. स विद्धो न्यस्य वैदेहीं शूलमुद्यम्य राक्षसः ।
५६. अभ्यद्रवत् सुसम्क्रुद्धः तदा रामं सलक्ष्मणम् ॥

५७. तौ खड्गौ क्षिप्रमुद्यम्य कृष्णसर्पोपमौ शुभौ ।
५८. तूर्णमापततस्तस्य तदा प्रहरतां बलात् ॥

५९. स वध्यमानः सुभृशं बाहुभ्यां परिरभ्य तौ ।
६०. अप्रकम्प्यौ नरव्याघ्रौ रौद्रः प्रस्थातुमैच्छत ॥

६१. तावारोप्य ततः स्कन्धं राघवौ रजनीचरः ।
६२. विराधो निनदन् घोरं जगामाभिमुखो वनम् ॥

६३. ह्रियमाणौ तु तौ दृष्ट्वा वैदेही रामलक्ष्मणौ ।
६४. उच्चैः स्वरेण चुक्रोश प्रगृह्य सुभुजा भुजौ ॥

६५. मां हरोत्सृज्य काकुत्स्थौ नमस्ते राक्षसोत्तम ॥

६६. तस्याः तद्वचनं श्रुत्वा वैदेह्या रामलक्ष्मणौ ।
६७. वेगं प्रचक्रतुर्वीरौ वधे तस्य दुरात्मनः ॥

६८. तस्य रौद्रस्य सौमित्रिर्बाहुं सव्यं बभञ्ज ह ।
६९. रामस्तु दक्षिणं बाहुं तरसा तस्य रक्षसः ॥

७०. स विद्धो बहुभिर्बाणैः खड्गाभ्यां च परिक्षतः ।
७१. इदं प्रोवाच काकुत्स्थं विराधः पुरुषर्षभम् ॥

७२. हतोऽस्मि पुरुषव्याघ्र शक्रतुल्यबलेन वै ।
७३. अपि शापादहं घोरां प्रविष्टो राक्षसीं तनुम् ।
७४. तुम्बुरुर्नाम गन्धर्वः शप्तो वैश्रवणेन ह ॥

७५. तव प्रसादान्मुक्तोऽहमभिशापात् सुदारुणात् ।
७६. इतो वसति धर्मात्मा शरभङ्गः प्रतापवान् ॥

७७. अप्यर्धयोजने तात महर्षिः सूर्यसन्निभः ।
७८. तं क्षिप्रमभिगच्छ त्वं स ते श्रेयो विधास्यति ॥

७९. अवटे चापि मां राम प्रक्षिप्य कुशली व्रज ।
८०. रक्षसां गतसत्त्वानां एष धर्मः सनातनः ॥

८१. एवमुक्त्वा तु काकुत्स्थं विराधः शरपीडितः ।
८२. बभूव स्वर्गसम्प्राप्तो न्यस्तदेहो महाबलः ॥

८३. ततः खनित्रमादाय लक्ष्मणः श्वभ्रमुत्तमम् ।
८४. अखनत् पार्श्वतस्तस्य विराधस्य महात्मनः ॥

८५. प्रहृष्ट रूपाविव रामलक्ष्मणौ
८६. विराधमुर्व्याः प्रदरे निहत्य तौ ।
८७. ननन्दतुर्वीतभयौ महावने
८८. शिलाभिरन्तर्दधतुश्च राक्षसम् ॥

८९. हत्वा तु तं भीमबलं विराधं राक्षसं वने ।
९०. आश्रमं शरभङ्गस्य राघवोऽभिजगाम ह ॥

९१. तस्य पादौ च सम्गृह्य रामः सीता च लक्ष्मणः ।
९२. निषेदुः समनुज्ञाता लब्धवासा निमन्त्रिताः ॥

९३. (स रामं पुण्डरीकाक्षं सत्कृत्य भगवान् ऋषिः ।
९४. शरभङ्गो महाप्राज्ञः प्राञ्जलिर्वाक्यमब्रवीत् ॥)

९५. त्वयाहं पुरुषव्याघ्र धार्मिकेण महात्मना ।
९६. समागम्य गमिष्यामि त्रिदिवं देवसेवितम् ॥

९७. अक्षया नरशार्दूल मया लोका जिताः शुभाः ।
९८. ब्राह्म्याश्च नाकपृष्टाश्च प्रतिगृह्णीष्व मामकान् ॥

९९. एवमुक्तो नरव्याघ्रः राघवो वाक्यमब्रवीत् ।
१००. अहमेवाहरिष्यामि सर्वलोकान् महामुने ।
१०१. आवासं त्वहमिच्छामि प्रदिष्टमिह कानने ॥

१०२. राघवेणैवमुक्तस्तु शरभङ्गोऽब्रवीद् वचः ।
१०३. इह राम महातेजाः सुतीक्ष्णो नाम धार्मिकः ।
१०४. वसत्यरण्ये धर्मात्मा स ते श्रेयो विधास्यति ॥

१०५. सुतीक्ष्णमभिगच्छ त्वं शुचौ देशे तपस्विनम् ।
१०६. रमणीये वनोद्देशे स ते वासं विधास्यति ॥

१०७. इमां मन्दाकिनीं राम प्रतिस्रोतामनुव्रज ।
१०८. एष पन्था नरव्याघ्र मुहूर्तं तात पश्य माम् ।
१०९. यावज्जहामि गात्राणि जीर्णां त्वचमिवोरगः ॥

११०. ततोऽग्निं सुसमाधाय हुत्वा चाज्येन मन्त्रवित् ।
१११. शरभङ्गो महातेजाः प्रविवेश हुताशनम् ॥

११२. स च पावकसङ्काशः कुमारः समपद्यत ।
११३. स लोकानाहिताग्नीनां ऋषीणां च महात्मनाम् ।
११४. देवानां च व्यतिक्रम्य ब्रह्मलोकं व्यरोहत ॥

११५. शरभङ्गे दिवं याते मुनिसम्घाः समागताः ।
११६. अभ्यगच्छन्त काकुत्स्थं रामं ज्वलिततेजसम् ॥

११७. सर्वे ब्राह्म्या श्रिया जुष्टाः दृढयोगाश्च तापसाः ।
११८. ऊचुः परमधर्मज्ञं ऋषिसंघाः समाहिताः ॥

११९. त्वमिक्ष्वाकुकुलस्यास्य पृथिव्याश्च महारथ ।
१२०. प्रधानश्चासि नाथश्च देवानां मघवानिव ॥

१२१. विश्रुतस्त्रिषु लोकेषु यशसा विक्रमेण च ।
१२२. पितृभक्तिश्च सत्यं च त्वयि धर्मश्च पुष्कलः ॥

१२३. त्वामासाद्य महात्मानं धर्मज्ञं धर्मवत्सलम् ।
१२४. अर्थित्वान्नाथ वक्ष्यामस्तच्च नः क्षन्तुमर्हसि ॥

१२५. सोऽयं ब्राह्मणभूयिष्ठो वानप्रस्थगणो महान् ।
१२६. त्वन्नाथोऽनाथवद् राम राक्षसैर्बाध्यते भृशम् ॥

१२७. एहि पश्य शरीराणां मुनीनां भावितात्मनाम् ।

१२८. हतानां राक्षसैर्घोरैः बहूनां बहुधा वने ॥

१२९. ततस्त्रवां शरणार्थं च शरण्यं समुपस्थिताः ।
१३०. परिपालय नो राम वध्यमानान् निशाचरैः ॥

१३१. परा त्वत्तो गतिर्वीर पृथिव्यां नोपपद्यते ॥

१३२. एतच्छ्रुत्वा तु काकुत्स्थः तापसानां तपस्विनाम् ।
१३३. इदं प्रोवाच धर्मात्मा सर्वानेव तपस्विनः ॥

१३४. नैवमर्हथ मां वक्तुं आज्ञप्तोऽहं तपस्विनाम् ।
१३५. पितुस्तु निर्देशकरः प्रविष्टोऽहमिदं वनम् ।
१३६. भवतामर्थसिद्ध्यर्थमागतोऽहं यदृच्छया ॥

१३७. तस्य मेऽयं वने वासो भविष्यति महाफलः ॥

१३८. दत्त्वाभयं चापि तपोधनानाम्
१३९. धर्मे धृतात्मा सह लक्ष्मणेन ।
१४०. तपोधनैश्चापि सभाज्यवृत्तह्
१४१. सुतीक्ष्णमेवाभिजगाम वीरः ॥

१४२. स गत्वा दूरमध्वानं नदीस्तीर्त्वा बहूदकाः ।
१४३. ददर्शाश्रममेकान्ते चीरमालापरिष्कृतम् ॥

१४४. तत्र तापसमासीनं मलपङ्कजटाधरम् ।
१४५. रामः सुतीक्ष्णं विधिवत् तपोवृद्धमभाषत ॥

१४६. रामोऽहमस्मि भगवन् भवन्तं द्रष्टुमागतः ।
१४७. त्वं माभिवद धर्मज्ञ महर्षे सत्यविक्रम ॥

१४८. स निरीक्ष्य ततो वीरं रामं धर्मभृतां वरम् ।
१४९. समाश्लिष्य च बाहुभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥

१५०. स्वागतं खलु ते वीर राम धर्मभृतां वर ।
१५१. आश्रमोऽयं त्वयाक्रान्तः सनाथ इव साम्प्रतम् ॥

१५२. चित्रकूटमुपादाय राज्यभ्रष्टोऽसि मे श्रुतः ।
१५३. अयमेवाश्रमो राम गुणवान् रम्यतामिह ॥

१५४. ऋषिसम्घानुचरितः सदा मूलफलान्वितः ।
१५५. इममाश्रममागम्य मृगसम्घा महायशः ।
१५६. अटित्वा प्रतिगच्छन्ति लोभयित्वाकुतोभयाः ।

१५७. नान्यो दोषो भवेदत्र मृगेभ्योऽन्यत्र विद्धि वै ॥

१५८. तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य महर्षेर्लक्ष्मणाग्रजः ।
१५९. उवाच वचनं धीरो विकृष्य सशरं धनुः ॥

१६०. तानहं सुमहाभाग मृगसम्घान् समागतान् ।
१६१. हन्यां निशितधारेण शरेणाशनिवर्चसा ।
१६२. भवान्स्तत्राभिषज्येत किं स्यात् कृच्छ्रतरं ततः ॥

१६३. एतस्मिन्नाश्रमे वासं चिरं तु न समर्थये ।
१६४. तमेवमुक्त्वा वरदं रामः सन्ध्यामुपागमत् ॥

१६५. रामस्तु सह सौमित्रिः सुतीक्ष्णेनाभिपूजितः ।
१६६. परिणाम्य निशां तत्र प्रभाते प्रत्यबुद्ध्यत ॥

१६७. उदयन्तं दिनकरं दृष्ट्वा विगतकल्मशः ।
१६८. सुतीक्ष्णमभिगम्येदं श्लक्ष्णं वचनमब्रवीत् ॥

१६९. सुखोषिताः स्म भगवन् त्वया पूज्येन पूजिताः ।
१७०. आपृच्छामः प्रयास्यामो मुनयस्त्रवरयन्ति नः ॥

१७१. त्वरामहे वयं द्रष्टुं कृत्स्नमाश्रममण्डलम् ।
१७२. ऋषीणां पुण्यशीलानां दण्डकारण्यवासिनाम् ॥

१७३. अविषह्यातपो यावत् सूर्यो नातिविराजते ।
१७४. अमार्गेणागतां लक्ष्मीं प्राप्येवान्वयवर्जितः ।
१७५. तावदिच्छामहे गन्तुमित्युक्त्वा चरणौ मुनेः ।
१७६. ववन्दे सहसौमित्रिः सीतया सह राघवः ॥

१७७. अरिष्टं गच्छ पन्थानं राम सौमित्रिणा सह ।
१७८. सीतया चानया सार्धं छाययेवानुवृत्तया ॥

१७९. गम्यतां वत्स सौमित्रे भवानपि च गच्छतु ।
१८०. आगन्तव्यं त्वया तात पुनरेवाश्रमं मम ॥

१८१. एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा काकुत्स्थः सह लक्ष्मणः ।
१८२. प्रदक्षिणं मुनिं कृत्वा प्रस्थातुमुपचक्रमे ॥

१८३. ततः शुभतरे तूणी धनुषी चायतेक्षणा ।
१८४. ददौ सीता तयोर्भ्रात्रोः खड्गौ च विमलौ ततः ॥

१८५. सुतीक्ष्णेनाभ्यनुज्ञातं प्रस्थितं रघुनन्दनम् ।

१८६. हृद्यया स्निग्धया वाचा भर्तारमिदमब्रवीत् ॥

१८७. सत्यसन्ध महाभाग श्रीमल्लक्ष्मणपूर्वज ।
१८८. त्वयि सत्यं च धर्मश्च त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥

१८९. तव वश्येन्द्रियत्वं च जानामि शुभदर्शन ॥

१९०. प्रतिज्ञातस्त्वया वीर दण्डकारण्यवासिनाम् ।
१९१. ऋषीणां रक्षणार्थाय वधः सम्यति रक्षसाम् ॥

१९२. एतन्निमित्तं च वनं दण्डका इति विश्रुतम् ।
१९३. प्रस्थितस्त्वं सह भ्रात्रा धृतबाणशरासनः ॥

१९४. ततस्त्वां प्रस्थितं दृष्ट्वा मम चिन्ताकुलं मनः ।
१९५. नहि मे रोचते वीर गमनं दण्डकान् प्रति ॥

१९६. त्वं हि बाणधनुष्पाणिः भ्रात्रा सह वनं गतः ।
१९७. दृष्ट्वा वनचरान् सर्वान् कच्चित् कुर्याः शरव्ययम् ॥

१९८. क्षत्रियाणां च हि धनुर्हुताशस्येन्धनानि च ।
१९९. समीपतः स्थितं तेजोबलमुच्छ्रियते भृशम् ॥

२००. पुरा किल महाबाहो तपस्वी सत्यवाक् शुचिः ।
२०१. कस्मिम्श्चिदभवत् पुण्ये वने रतमृगद्विजे ॥

२०२. तस्यैव तपसो विघ्नं कर्तुमिन्द्रः शचीपतिः ।
२०३. खड्गपाणिरथागच्छदाश्रमं भटरूपधृत् ॥

२०४. तस्मिन्स्तदाश्रमपदे निशितः खड्ग उत्तमः ।
२०५. स न्यासविधिना दत्तः पुण्ये तपसि तिष्ठतः ॥

२०६. स तच्छस्त्रमनुप्राप्य न्यासरक्षणतत्परः ।
२०७. यत्र गच्छत्युपादातुं मूलानि च फलानि च ।
२०८. न विना याति तं खड्गं रक्षन् प्रत्ययमात्मनः ॥

२०९. नित्यं शस्त्रं परिवहन् क्रमेण स तपोधनः ।
२१०. चकार रौद्रीं स्वां बुद्धिं त्यक्त्वा तपसि निश्चयम् ॥

२११. ततः स रौद्रेऽभिरतः प्रमत्तोऽधर्मकर्शितः ।
२१२. तस्य शस्त्रस्य सम्वासात् जगाम नरकं मुनिः ॥

२१३. एवमेतत् पुरावृत्तं शस्त्रसम्योगकारणम् ।

२१४. अग्निसम्योगवद्धेतुः शस्त्रसम्योग उच्यते ॥

२१५. स्नेहाच्च बहुमानाच्च स्मारये त्वां न शिक्षये ॥

२१६. न कथञ्चन सा कार्या गृहीतधनुषा त्वया ।
२१७. बुद्धिर्वैरं विना हन्तुं राक्षसान् दण्डकाश्रितान् ।
२१८. अपराधं विना हन्तुं लोकान् वीर न कामये ॥

२१९. क्षत्रियाणां तु वीराणां वनेषु निरतात्मनाम् ।
२२०. धनुषा कार्यमेतावदार्तानामभिरक्षणम् ॥

२२१. क्व च शस्त्रं क्व च वनं क्व च क्षात्रं तपः क्व च ।
२२२. पुनर्गत्वा त्वयोध्यायां क्षत्रधर्मं चरिष्यसि ॥

२२३. नित्यं शुचिमतिः सौम्य चर धर्मं तपोवने ।
२२४. सर्वं हि विदितं तुभ्यं त्रैलोक्यमपि तत्त्वतः ॥

२२५. स्त्रीचापलादेतदुदाहृतं मे
२२६. धर्मं च वक्तुं तव कः समर्थः ।
२२७. विचार्य बुद्ध्या तु सहानुजेन
२२८. यद्रोचते तत्कुरु माचिरेण ॥

२२९. वाक्यमेतत्तु वैदेह्या व्याहृतं भर्तृभक्तया ।
२३०. श्रुत्वा धर्मे स्थितो रामः प्रत्युवाचाथ मैथिलीम् ॥

२३१. हितमुक्तं त्वया देवि स्निग्धया सदृशं वचः ।
२३२. कुलं व्यपदिशन्त्या च धर्मज्ञे जनकात्मजे ॥

२३३. किन्तु वक्ष्याम्यहं देवि त्वयैवोक्तमिदं वचः ।
२३४. क्षत्रियैर्धार्यते चापो नार्तशब्दो भवेदिति ॥

२३५. मां सीते स्वयमागम्य शरण्याः शरणं गताः ।
२३६. ते चार्ता दण्डकारण्ये मुनयः सम्शितव्रताः ॥

२३७. सर्वैरेतैः समागम्य वागियं समुदाहृता ।
२३८. राक्षसैर्दण्डकारण्ये बहुभिः कामरूपिभिः ।
२३९. अर्दिताः स्म दृढं राम भवान् नस्तत्र रक्षतु ॥

२४०. कामं तपह्प्रभावेन शक्ता हन्तुं निशाचरान् ।
२४१. चिरार्जितं तु नेच्छामस्तपः खण्डयितुं वयम् ॥

२४२. मया चैतद् वचः श्रुत्वा कात्स्न्र्येन परिपालनम् ।

२४३. ऋषीणां दण्डकारण्ये सम्श्रुतं जनकात्मजे ॥

२४४. अप्यहं जीवितं जह्यां त्वां वा सीते सलक्ष्मणाम् ।
२४५. न तु प्रतिज्ञां सम्श्रुत्य ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ॥

२४६. तदवश्यं मया कार्यं ऋषीणां परिपालनम् ।
२४७. अनुक्तेनापि वैदेहि प्रतिज्ञाय तु किं पुनः ॥

२४८. मम स्नेहाच्च सौहार्दादिदमुक्तं त्वयानघे ।
२४९. परितुष्टोऽस्म्यहं सीते नह्यनिष्टोऽनुशास्यते ॥

२५०. इत्येवमुक्त्वा वचनं महात्मा
२५१. सीतां प्रियां मैथिलराजपुत्रीम् ।
२५२. रामो धनुष्मान् सह लक्ष्मणेन
२५३. जगाम रम्याणि तपोवनानि ॥

२५४. अग्रतः प्रययौ रामः सीता मध्ये सुमध्यमा ।
२५५. पृष्ठतस्तु धनुष्पाणिः लक्ष्मणोऽनुजगाम ह ॥

२५६. तौ पश्यमानौ विविधान् शैलप्रस्थान् वनानि च ।
२५७. नदीश्च विविधा रम्या जग्मतुः सीतया सह ॥

२५८. ते गत्वा दूरमध्वानं (प्राप्ता) आश्रममण्डलम् ।
२५९. कुशचीरपरिक्षिप्तं ब्राह्म्या लक्ष्म्या समावृतम् ॥

२६०. तथा तस्मिन् स काकुत्स्थः श्रीमत्याश्रममण्डले ।
२६१. उषित्वा तु सुखं तत्र पूज्यमानो महर्षिभिः ।
२६२. जगाम चाश्रमान्स्त ॆ षां पर्यायेण तपस्विनाम् ।
२६३. येषामुषितवान् पूर्वं सकाशे स महास्त्रवित् ॥

२६४. क्वचित् परिदशान् मासानेकं सम्वत्सरं क्वचित् ।
२६५. त्रीन् मासानष्टमासाम्श्च राघवो न्यवसत् सुखम् ॥

२६६. तथा सम्वसतस्तस्य मुनीनामाश्रमेषु वै ।
२६७. रमतश्चानुकूल्येन ययुः सम्वत्सरा दश ॥

२६८. परिवृत्य च धर्मज्ञो राघवः सह सीतया ।
२६९. सुतीक्ष्णस्याश्रमं श्रीमान् पुनरेवाजगाम ह ॥

२७०. अथाश्रमस्थो विनयात् कदाचित्तं महामुनिम् ।
२७१. उपासीनः स काकुत्स्थः सुतीक्ष्णमिदमब्रवीत् ॥

२७२. अस्मिन्नरण्ये भगवन् अगस्त्रयो मुनिसत्तमः ।
२७३. वसतीति मया नित्यं कथाः कथयतां श्रुतम् ॥

२७४. कुत्राश्रममिदं पुण्यं महर्षेस्तस्य धीमतः ।
२७५. अगस्त्रयमभिगच्छेयं अभिवादयितुं मुनिम् ॥

२७६. इति रामस्य स मुनिः श्रुत्वा धर्मात्मनो वचः ।
२७७. सुतीक्ष्णः प्रत्युवाचेदं प्रीतो दशरथात्मजम् ॥

२७८. योजनान्याश्रमादस्मात् तथा चत्वारि वै ततः ।
२७९. दक्षिणेन महान् श्रीमान् अगस्त्रयभ्रातुराश्रमः ॥

२८०. तत्रैकां रजनीं व्युष्य प्रभाते राम गम्यताम् ।
२८१. दक्षिणां दिशमास्थाय वनषण्डस्य पार्श्वतः ॥

२८२. यदि बुद्दिः कृता द्रष्टुं अगस्त्रयं तं महामुनिम् ।
२८३. अद्यैव गमने बुद्धिं रोचयस्व महायशः ॥

२८४. इति रामो मुनेः श्रुत्वा सह भ्रात्राभिवाद्य च ।
२८५. प्रतस्थेऽगस्त्रयमुद्दिश्य सानुजः सीतया सह ॥

२८६. सुतीक्ष्णेनोपदिष्टेन गत्वा तेन पथा सुखम् ।
२८७. इदं परमसम्ह्रष्टो वाक्यं लक्ष्मणमब्रवीत् ॥

२८८. एतदेवाश्रमपदं नूनं तस्य महात्मनः ।
२८९. अगस्त्रयस्य मुनेर्भ्रातुः दृश्यते पुण्यकर्मणः ॥

२९०. तत्र तत्र च दृश्यन्ते सम्क्षिप्ताः काष्ठसञ्चयाः ।
२९१. लूनाश्च पथि दृश्यन्ते दर्भा वैडूर्यवर्चसः ॥

२९२. एतच्च वनमध्यस्थं कृष्णाभ्रशिखरोपमम् ।
२९३. पावकस्याश्रमस्थस्य धूमाग्रं सम्प्रदृश्यते ॥

२९४. विविक्तेषु च तीरेषु कृतस्नाना द्विजातयः ।
२९५. पुष्पोपहारं कुर्वन्ति कुसुमैः स्वयमार्जितैः ॥

२९६. एवं कथयमानस्य तस्य सौमित्रिणा सह ।
२९७. रामस्यास्तं गतः सूर्यः सन्ध्याकालोऽभ्यवर्तत ॥

२९८. उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां सह भ्रात्रा यथाविधि ।
२९९. प्रविवेशाश्रमपदं तंऋषिं सोऽभ्यवादयत् ॥

३००. सम्यक्प्रतिगृहीतश्च मुनिना तेन राघवः ।
३०१. न्यवसत् तां निशामेकां प्राश्य मूलफलानि च ॥

३०२. तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां विमले सूर्यमण्डले ।
३०३. भ्रातरं तमगस्त्यस्य ह्यामन्त्रयत राघवः ॥

३०४. गम्यतामिति तेनोक्तो जगाम रघुनन्दनः ।
३०५. यथोद्दिष्टेन मार्गेण वनं तच्चावलोकयन् ॥

३०६. ततोऽब्रवीत् समीपस्थं रामो राजीवलोचनः ।
३०७. पृष्ठतोऽनुगतं वीरं लक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धनम् ॥

३०८. स्निग्धपत्रा यथा वृक्षा यथा क्षान्ता मृगद्विजाः ।
३०९. आश्रमो नातिदूरस्थो महर्षेर्भावितात्मनः ॥

३१०. अगस्त्य इति विख्यातो लोके स्वेनैव कर्मणा ।
३११. निगृह्य तरसा मृत्युं लोकानां हितकाम्यया ।
३१२. दक्षिणा दिक्कृता येन शरण्या पुण्यकर्मणा ॥

३१३. मार्गं निरोद्धुं निरतो भास्करस्याचलोत्तमः ।
३१४. निदेशं पालयन् यस्य विन्ध्यः शैलो न वर्धते ॥

३१५. एष लोकार्चितः साधुः हिते नित्यरतः सताम् ।
३१६. अस्मानभिगतानेष श्रेयसा योजयिष्यति ॥

३१७. आगताः स्माश्रमपदं सौमित्रे प्रविशाग्रतः ।
३१८. निवेदयेह मां प्राप्तं ऋषये सीतया सह ॥

३१९. स प्रविश्याश्रमपदं लक्ष्मणो राघवानुजः ।
३२०. अगस्त्यशिष्यमासाद्य वाक्यमेतदुवाच ह ॥

३२१. राजा दशरथो नाम ज्येष्ठस्तस्य सुतो बली ।
३२२. रामः प्राप्तो मुनिं द्रष्टुं सीतया सह भार्यया ॥

३२३. लक्ष्मणो नाम तस्याहं भ्राता त्ववरजो हितः ।
३२४. अनुकूलश्च भक्तश्च यदि ते श्रोत्रमागतः ॥

३२५. ते वयं वनमत्युग्रं प्रविष्टाः पितृशासनात् ।
३२६. द्रष्टुमिच्छामहे सर्वे भगवन्तं निवेद्यताम् ॥

३२७. ततः शिष्यादुपश्रुत्य प्राप्तं रामं सलक्ष्मणम् ।
३२८. वैदेहीं च महाभागामिदं वचनमब्रवीत् ॥

३२९. दिष्ट्या रामः चिरस्याद्य द्रष्टुं मां समुपागतः ।
३३०. मनसा काम्क्षितं ह्यस्य मयाप्यागमनं प्रति ॥

३३१. प्रवेष्यतां समीपं मे सभार्यः सह लक्ष्मणः ॥

३३२. ततो निष्क्रम्य सम्भ्रान्तः शिष्यो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
३३३. क्वासौ रामो मुनिं द्रष्टुं एतु प्रविशतु स्वयम् ॥

३३४. प्रविवेश ततो रामः सीतया सह लक्ष्मणः ।
३३५. प्रशान्तहरिणाकीर्णं आश्रमं ह्यवलोकयन् ॥

३३६. ततः शिष्यैः परिवृतो मुनिरप्यभिनिष्पतत् ।
३३७. तं ददर्शाग्रतो रामो मुनीनां दीप्ततेजसाम् ॥

३३८. जग्राह परमप्रीतस्तस्य पादौ परन्तपः ॥

३३९. प्रतिजग्राह काकुत्स्थं अर्चयित्वासनोदकैः ।
३४०. उवाच राममासीनं धर्मज्ञो मुनिपुङ्गवः ॥

३४१. राम प्रीतोऽस्मि भद्रं ते परितुष्टोऽस्मि लक्ष्मण ।
३४२. अभिवादयितुं यन्मां प्राप्तौ स्थः सह सीतया ॥

३४३. राजा सर्वस्य लोकस्य धर्मचारी महारथः ।
३४४. पूजनीयश्च मान्यश्च भवान् प्राप्तः प्रियातिथिः ॥

३४५. अध्वश्रमेण वां खेदो बाधते प्रचुरश्रमः ।
३४६. व्यक्तमुत्कण्ठते चापि मैथिली जनकात्मजा ॥

३४७. एषा हि सुकुमारी च दुःखैश्च न विमानिता ।
३४८. प्राज्यदोषं वनं प्राप्ता भर्तृस्नेहप्रचोदिता ॥

३४९. शतह्रदानां लोलत्वं शस्त्राणां तीक्ष्णतां तथा ।
३५०. गरुडानिलयोः शैघ्र्यं अनुगच्छन्ति योषितः ॥

३५१. इयं तु भवतो भार्या दोषैरेतैर्विवर्जिता ।
३५२. श्लाघ्या च व्यपदेश्या च यथा देवीह्यरुन्धती ॥

३५३. अल ङ्कृ तोऽयं देशश्च यत्र सौमित्रिणा सह ।
३५४. वैदेह्या चानया राम वत्स्यसि त्वमरिन्दम ॥

३५५. एवमुक्तः स मुनिना राघवः संयताञ्जलिः ।
३५६. उवाच प्रश्रितं वाक्यं ऋषिं दीप्तमिवानलम् ॥

३५७. धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यस्य मे मुनिपुङ्गवः ।
३५८. गुणैः सभ्रातृभार्यस्य वरदः परितुष्यति ॥

३५९. किन्तु व्यादिश मे देशं सोदकं बहुकाननम् ।
३६०. यत्राश्रमपदं कृत्वा वसेयं निरतः सुखम् ॥

३६१. ततोऽब्रवीन्मुनिश्रेष्ठः श्रुत्वा रामस्य तद्वचः ।
३६२. ध्यात्वा मुहूर्तं धर्मात्मा धीरो धीरतरं वचः ॥

३६३. इतो द्वियोजने तात बहुमूलफलोदकः ।
३६४. देशो बहुमृगः श्रीमान् पञ्चवट्यभिविश्रुतः ॥

३६५. तत्र गत्वाश्रमपदं कृत्वा सौमित्रिणा सह ।
३६६. रंस्यसे त्वं पितुर्वाक्यं यथोक्तमनुपालयन् ॥

३६७. गोदावर्याः समीपे च मैथिली तत्र रंस्यते ।
३६८. प्राज्यमूलफलश्चैव नानाद्विजगणायुतः ।
३६९. विविक्तश्च महाबाहो पुण्यो रम्यस्तथैव च ॥

३७०. तीर्णप्रतिज्ञः काकुत्स्थ सुखं राज्ये निवत्स्यसि ।
३७१. धन्यस्ते जनको राम स राजा रघुनन्दन ।
३७२. यस्त्रवया राजपुत्रेण ययातिरिव तारितः ॥

३७३. भवानपि सदारश्च शक्तश्च परिरक्षणे ।
३७४. अपि चात्र वसन् राम तापसान् पालयिष्यसि ॥

३७५. इदं दिव्यं महच्चापं हेमरत्नविभूषितम् ।
३७६. वैष्णवं पुरुषव्याघ्र निर्मितं विश्वकर्मणा ॥

३७७. अमोघः सूर्यस ङ्का शो ब्रह्मदत्तः शरोत्तमः ।
३७८. दत्तौ मम महेन्द्रेण तूणी चाक्षयसायकौ ॥

३७९. महारजतकोशोऽयमसिर्हेमविभूषितः ॥

३८०. अनेन धनुषा राम हत्वा सं ख्ये महासुरान् ।
३८१. आजहार श्रियं दीप्तां पुरा विष्णुर्दिवौकसाम् ॥

३८२. तद्धनुस्तौ च तूणीरौ शरं खड्गं च मानद ।
३८३. जयाय प्रतिगृह्णीष्व वज्रं वज्रधरो यथा ॥

३८४. अगस्त्रयेनैवमुक्तस्तु रामः सौमित्रिणा सह ।

३८५. सत्कृत्यामन्त्रयामास तं ऋषिं सत्यवादिनम् ॥

३८६. गृहीतचापौ तु नराधिपात्मजौ
३८७. विषक्ततूणौ समरेष्वकातरौ ।
३८८. यथोपदिष्टेन पथा महर्षिणा
३८९. प्रजग्मतुः पञ्चवटीं समाहितौ ॥

॥३.२ खरासुरवधः ॥

१. अथ पञ्चवटीं गच्छन् अन्तरा रघुनन्दनः ।
२. आससाद महाकायं गृध्रं भीमपराक्रमम् ॥

३. तं दृष्ट्वा तौ महाभागौ वटस्थं रामलक्ष्मणौ ।
४. मेनाते राक्षसं पक्षिं ब्रुवाणौ को भवानिति ॥

५. स तौ मधुरया वाचा सौम्यया प्रीणयन्निव ।
६. उवाच वत्स मां विद्धि वयस्यं पितुरात्मनः ॥

७. जटायुरिति मां विद्धि श्येनीपुत्रमरिन्दम ।
८. सोऽहं वाससहायस्ते भविष्यामि यदीच्छसि ॥

९. इदं दुर्गं हि कान्तारं मृगराक्षससेवितम् ।
१०. सीतां च तात रक्षिष्ये त्वयि याते सलक्ष्मणे ॥

११. जटायुषं तं प्रतिपूज्य राघवो
१२. मुदा परिष्वज्य च सन्नतोऽभवत् ।
१३. पितुर्हि शुश्राव सखित्वमात्मवान्
१४. जटायुषा सङ्कथितं पुनः पुनः ॥

१५. ततः पञ्चवटिं गत्वा नानाव्यालमृगायुताम् ।
१६. उवाच भ्रातरं रामः सौमित्रिं दीप्ततेजसम् ॥

१७. आगताः स्म यथोद्दिष्टममुं देशं महर्षिणा ।
१८. अयं पञ्चवटीदेशः सौम्य पुष्पितकाननः ॥

१९. सर्वतश्चार्यतां दृष्टिः कानने निपुणो ह्यसि ।
२०. आश्रमः कतरस्मिन्नो देशे भवति सम्मतः ॥

२१. रमते यत्र वैदेही त्वमहं चैव लक्ष्मण ।
२२. तादृशो दृश्यतां देशो सन्निकृष्टजलाशयः ॥

२३. वनरामण्यकं यत्र स्थलरामण्यकं तथा ।
२४. सन्निकृष्टं च यत्र स्यात् समित्पुष्पकुशोदकम् ॥

२५. एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः सम्यताञ्जलिः ।
२६. सीतासमक्षं काकुत्स्थं इदं वचनमब्रवीत् ॥

२७. परवानस्मि काकुत्स्थ त्वयि वर्षशतं स्थिते ।
२८. स्वयं तु रुचिरे देशे क्रियतां इति मां वद ॥

२९. सुप्रीतस्तेन वाक्येन लक्ष्मणस्य महात्मनः ।
३०. विमृशन् रोचयामास देशं सर्वगुणान्वितम् ॥

३१. स तं रुचिरमाक्रम्य देशमाश्रमकर्मणि ।
३२. हस्तौ गृहीत्वा हस्तेन रामः सौमित्रिमब्रवीत् ॥

३३. अयं देशः समः श्रीमान् पुष्पितैस्तरुभिर्वृतः ।
३४. इहाश्रमपदं सौम्य यथावत् कर्तुमर्हसि ॥

३५. यथाख्यातमगस्त्र्येन मुनिना भावितात्मना ।
३६. इयं गोदावरी रम्या पद्मिनी पद्मशोभिता ॥

३७. नातिदूरेण चासन्ने मृगयूथनिपीडिताः ।
३८. मयूरनादिता रम्याः प्रांशवो बहुकन्दराः ।
३९. दृश्यन्ते गिरयः सौम्य फुल्लैस्तरुभिरावृता ॥

४०. सालैस्तालैः तमालैश्च खर्जूरपनसाम्रकैः ।
४१. निवारैस्तिमिशैश्चैव पुन्नागैश्चोपशोभिताः ।
४२. चूतैरशोकैस्तिलकैः चम्पकैः केतकैरपि ।
४३. चन्दनैः स्पन्दनैर्नीपैः पर्णासैर्लिकुचैरपि ।
४४. धवाश्वकर्णखदिरैः शमीकिम्शुकपाटलैः ॥

४५. इदं पुण्यमिदं मेध्यमिदं बहुमृगद्विजम् ।
४६. इह वत्स्यामि सौमित्रे सार्धमेतेन पक्षिणा ॥

४७. एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः परवीरहा ।
४८. पर्णशालां सुविपुलां तत्र सङ्घातमृत्तिकाम् ।
४९. सुस्तम्भां मस्करैर्दीर्घैः कृतवम्शां सुशोभनाम् ।
५०. शमीशाखाभिरास्तीर्य दृढपाशावपाशिताम् ।

५१. कुशकाशशरैः पर्णैः सुपरिच्छादितां तदा ।
५२. समीकृततलां रम्यां चकार लघुविक्रमः ।
५३. निवासं राघवस्यार्थे प्रेक्षणीयमनुत्तमम् ॥

५४. ततः पुष्पबलिं कृत्वा शान्तिं च स यथाविधि ।
५५. दर्शयामास रामाय तदाश्रमपदं कृतम् ॥

५६. स तं दृष्ट्वा कृतं सौम्यमाश्रमं सह सीतया ।
५७. राघवः पर्णशालयां हर्षमाहारयद् भृशम् ॥

५८. सुसम्हृष्टः परिष्वज्य बाहुभ्यां लक्ष्मणं तदा ।
५९. अतिस्निग्धं च गाढं च वचनं चेदमब्रवीत् ॥

६०. प्रीतोऽस्मि ते महत्कर्म त्वया कृतमिदं प्रभो ।
६१. प्रदेयो यन्निमित्तं ते परिष्वङ्गो मया कृतः ॥

६२. भावज्ञेन कृतज्ञेअ धर्मज्ञेन च लक्ष्मण ।
६३. त्वया पुत्रेण धर्मात्मा न सम्वृत्तः पिता मम ॥

६४. एवं लक्ष्मणमुक्त्वा तु राघवो लक्ष्मिवर्धनः ।
६५. तस्मिन् देशे बहुफले न्यवसत् सुसुखं वशी ॥

६६. वसतस्तस्य तु सुखं राघवस्य महात्मनः ।
६७. शरद्व्यपाये हेमन्तऋतुरिष्टः प्रवर्तत ॥

६८. स कदाचित् प्रभातायां शर्वर्यां रघुनन्दनः ।
६९. प्रययौ अभिषेकार्थं रम्यां गोदावरीं नदीम् ॥

७०. प्रह्वः कलशहस्तस्तं सीतया सह वीर्यवान् ।
७१. पृष्ठतोऽनुव्रजन् भ्राता सौमित्रिररिदमब्रवीत् ॥

७२. अयं स कालः सम्प्राप्तः प्रियो यस्ते प्रियम्वद ।
७३. नीहारपरुषो लोकः पृथिवी सस्यशालिनी ।
७४. जलान्यनुपभोग्यानि सुभगो हव्यवाहनः ॥

७५. प्राज्यकामा जनपदाः सम्पन्नतरगोरसाः ।
७६. विचरन्ति महीपाला यात्रास्था विजगीषवः ॥

७७. सेवमाने दृढं सूर्ये दिशमन्तकसेविताम् ।
७८. विहीनतिलकेव स्त्री नोत्तरा दिक् प्रकाशते ॥

७९. मृदुसूर्याः सनीहाराः पटुशीताः समारुताः ।

८०. शून्यारण्या हिमध्वस्ता दिवसा भान्ति साम्प्रतम् ॥

८१. निवृत्ताकाशशयनाः पुष्यनीता हिमारुणाः ।
८२. शीता वृद्धतरायामाः त्रियामा यान्ति साम्प्रतम् ॥

८३. रविसङ्क्रान्तसौभाग्यः तुषारारुणमण्डलः ।
८४. निश्वासान्ध इवादर्शः चन्द्रमा न प्रकाशते ॥

८५. ज्योत्स्नी तुषारमलिना पौर्णमास्यां न राजते ।
८६. सीतेव चातपश्यामा लक्ष्यते न तु शोभते ॥

८७. मयूखैरुपसर्पद्भिः हिमनीहारसम्वृतैः ।
८८. दूरमभ्युदितः सूर्यः शशाङ्क इव दृश्यते ॥

८९. स्पृशन्स्तु विपुलं शीतमुदकं द्विरदः सुखम् ।
९०. अत्यन्ततृषितो वन्यः प्रतिसम्हरते करम् ॥

९१. एते हि समुपासीना विहगा जलचारिणः ।
९२. न विगाहन्ति सलिलं अप्रगल्भा इवाहवम् ॥

९३. अवश्यायतमोनद्धा नीहारतमसावृताः ।
९४. प्रसुप्ता इव लक्ष्यन्ते विपुष्पा वनराजयः ॥

९५. बाष्पसञ्छन्नसलिला रुतविज्ञेयसारसाः ।
९६. हिमार्द्रवालुकैस्तीरैः सरितो भान्ति साम्प्रतम् ॥

९७. अस्मिन्स्तु पुरुषव्याघ्रः काले दुःखसमन्वितः ।
९८. तपश्चरति धर्मात्मा त्वद्भक्त्या भरतः पुरे ॥

९९. त्यक्त्वा राज्यं च मानं च भोगान्श्च विविधान् बहून् ।
१००. तपस्वी नियताहारः शेते शीते महीतले ॥

१०१. सोऽपि वेलामिमां नूनमभिषेकार्थमुद्यतः ।
१०२. वृतः प्रकृतिभिः नित्यं प्रयाति सरयूनदीम् ॥

१०३. अत्यन्तसुखसम्वृद्धः सुकुमारः सुखोचितः ।
१०४. कथं न्वपररात्रेषु सरयूमवगाहते ॥

१०५. धर्मज्ञः सत्यवादी च ह्रीनिषेधो जितेन्द्रियः ।
१०६. प्रियाभिभाषी मधुरो दीर्घबाहुररिन्दमः ।
१०७. सन्त्यज्य विविधान् भोगान् आर्यं सर्वात्मना श्रितः ॥

१०८. जितः स्वर्गस्तव भ्रात्रा भरतेन महात्मना ।
१०९. वनस्थमपि तापस्ये यस्त्वामनुविधीयते ॥

११०. न पित्र्यमनुवर्तन्ते मातृकं द्विपदा इति ।
१११. ख्यातो लोकप्रवादोऽयं भरतेनान्यथा कृतः ॥

११२. भर्ता दशरथो यस्याः साधुश्च भरतः सुतः ।
११३. कथं नु साम्बा कैकेयी तादृशी क्रूरशीलिनी ॥

११४. इत्येवं लक्ष्मणे वाक्यं स्नेहाद् ब्रुवति धार्मिके ।
११५. परिवादं जनन्यास्तमसहन् राघवोऽब्रवीत् ॥

११६. न तेऽम्बा मध्यमा तात गर्हितव्या कथञ्चन ।
११७. तामेवेक्ष्वाकुनाथस्य भरतस्य कथां कुरु ॥

११८. निश्चितापि हि मे बुद्धिः वनवासे दृढव्रता ।
११९. भरतस्नेहसन्तप्ता बालिशीक्रियते पुनः ॥

१२०. संस्मराम्यस्य वाक्यानि प्रियाणि मधुराणि च ।
१२१. हृद्यान्यमृतकल्पानि मनःप्रह्लादनानि च ॥

१२२. कदान्वहं समेष्यामि भरतेन महात्मना ।
१२३. शत्रुघ्नेन च वीरेण त्वया च रघुनन्दन ॥

१२४. इत्येवं विलपन्स्तत्र प्राप्य गोदावरीं नदीम् ।
१२५. चक्रेऽभिषेकं काकुत्स्थः सानुजः सह सीतया ॥

१२६. कृताभिषेको रामस्तु सीता सौमित्रिरेव च ।
१२७. तस्मात् गोदावरीतीरात् ततो जग्मुः स्वमाश्रमम् ॥

१२८. आश्रमं तमुपागम्य राघवः सहलक्ष्मणः ।
१२९. कृत्वा पौर्वाह्णिकं कर्म पर्णशालामुपागमत् ॥

१३०. तं देशं राक्षसी काचित् आजगाम यदृच्छया ।
१३१. सा तु शूर्पणखा नाम दशग्रीवस्य रक्षसः ।
१३२. भगिनी राममासाद्य ददर्श त्रिदशोपमम् ॥

१३३. आजानुबाहुं दीप्तास्यमतीव प्रियदर्शनम् ।
१३४. सुकुमारं महासत्त्वं पार्थिवव्यञ्जनान्वितम् ।
१३५. राममिन्दीवरश्यामं कन्दर्पसदृशप्रभम् ।
१३६. बभूवेन्द्रोपमं दृष्ट्वा राक्षसी काममोहिता ॥

१३७. सुमुखं दुर्मुखी रामं वृत्तमध्यं महोदरी ।
१३८. विशालाक्षं विरूपाक्षी सुकेशं ताम्रमूर्धजा ।
१३९. प्रीतिरूपं विरूपा सा सुस्वरं भैरवस्वना ।
१४०. तरुणं दारुणा वृद्धा दक्षिणं वामभाषिणी ।
१४१. न्यायवृत्तं सुदुर्वृत्ता प्रियमप्रियदर्शना ।
१४२. शरीरजसमाविष्टा राक्षसी वाक्यमब्रवीत् ॥

१४३. जटी तापसरूपेण सभार्यः शरचापधृत् ।
१४४. आगतस्त्वमिमं देशं कथं राक्षससेवितम् ।
१४५. किमागमनकृत्यं ते तत्त्वमाख्यातुमर्हसि ॥

१४६. एवमुक्तस्तु राक्षस्या शूर्पनख्या परन्तपः ।
१४७. ऋजुबुद्धितया सर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥

१४८. आसीद् दशरथो नाम राजा त्रिदशविक्रमः ।
१४९. तस्याहमग्रजः पुत्रो रामो नाम जनैः श्रुतः ॥

१५०. भ्रातायं लक्ष्मणो नाम यवीयान् मामनुव्रतः ।
१५१. इयं भार्या च वैदेही मम सीतेति विश्रुता ॥

१५२. नियोगात्तु नरेन्द्रस्य पितुर्मातुश्च यन्त्रितः ।
१५३. धर्मार्थं धर्मकाङ्क्षी च वनं वस्तुमिहागतः ॥

१५४. त्वां तु वेदितुमिच्छामि कथ्यतां कासि कस्य वा ।
१५५. इह वा किन्निमित्तं त्वमागता ब्रूहि तत्त्वतः ॥

१५६. साब्रवीत् वचनं श्रुत्वा राक्षसी मदनार्दिता ।
१५७. अहं शूर्पणखा नाम राक्षसी कामरूपिणी ।
१५८. रावणो नाम मे भ्राता यदि ते श्रोत्रमागतः ।
१५९. प्रख्यातवीर्यौ च रणे भ्रातरौ खरदूषणौ ॥

१६०. अहं प्रभावसम्पन्ना स्वच्छन्दबलगामिनी ।
१६१. चिराय भव मे भर्ता सीतया किं करिष्यसि ॥

१६२. विकृता च विरूपा च न चेयं सदृशी तव ।
१६३. अहमेवानुरूपा ते भार्यारूपेण पश्य माम् ॥

१६४. ततः पर्वतशृङ्गाणि वनानि विविधानि च ।
१६५. पश्यन् सह मया कान्त दण्डकान् विचरिष्यसि ॥

१६६. ततः शूर्पणखां रामः कामपाशावपाशिताम् ।

१६७. स्वच्छया श्लक्ष्णया वाचा स्मितपूर्वमथाब्रवीत् ॥

१६८. कृतदारोऽस्मि भवति भार्येयं दयिता मम ।
१६९. त्वद्विधानां तु नारीणां सुदुःखा ससपत्नता ॥

१७०. अनुजस्त्वेष मे भ्राता शीलवान् प्रियदर्शनः ।
१७१. श्रीमानकृतदारश्च लक्ष्मणो नाम वीर्यवान् ॥

१७२. एनं भज विशालाक्षि भर्तारं भ्रातरं मम ।
१७३. इति रामेण सा प्रोक्ता राक्षसी काममोहिता ।
१७४. विसृज्य रामं सहसा ततो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥

१७५. अस्य रूपस्य ते युक्ता भार्याहं वरवर्णिनी ।
१७६. मया सह सुखं सर्वान् दण्डकान् विचरिष्यसि ॥

१७७. ततः शूर्पणखीं स्मित्वा लक्ष्मणो युक्तमब्रवीत् ।
१७८. कथं दासस्य मे दासी भार्या भवितुमिच्छसि ॥

१७९. सोऽहमार्येण परवान् भ्रात्रा कमलवर्णिनि ।
१८०. समृद्धार्थस्य सिद्धार्था मुदितामलवर्णिनि ।
१८१. आर्यस्य त्वं विशालाक्षि भार्या भव यवीयसी ॥

१८२. को हि रूपमिदं श्रेष्ठं सन्त्यज्य वरवर्णिनि ।
१८३. मानुषीषु वरारोहे कुर्याद् भावं विचक्षणः ॥

१८४. इति सा लक्ष्मणेनोक्ता कराला निर्णतोदरी ।
१८५. मन्यते तद्वचः तथ्यं परिहासाविचक्षणा ॥

१८६. सा रामं पर्णशालायामुपविष्टं परन्तपम् ।
१८७. सीतया सह दुर्धर्षमब्रवीत् काममोहिता ॥

१८८. एनां विरूपामसतीं करालां निर्णतोदरीम् ।
१८९. वृद्धां भार्यामवष्टभ्य मां न त्वं बहु मन्यसे ॥

१९०. अद्येमां भक्षयिष्यामि पश्यतस्तव मानुषीम् ।
१९१. त्वया सह चरिष्यामि निस्सपत्ना यथासुखम् ॥

१९२. इत्युक्त्वा मृगशावाक्षीमलातसदृशेक्षणा ।
१९३. अभ्यधावत् सुसङ्क्रुद्धा महोल्का रोहिणीमिव ॥

१९४. तां मृत्युपाशप्रतिमामापतन्तीं महाबलः ।
१९५. निगृह्य रामः कुपितस्ततो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥

१९६. क्रूरैरनार्यैः सौमित्रे परिहासः कथञ्चन ।
१९७. न कार्यः पश्य वैदेहीं कथञ्चित् सौम्य जीवतीम् ॥

१९८. इमां विरूपामसतीमतिमत्तां महोदरीम् ।
१९९. राक्षसीं पुरुषव्याघ्र विरूपयितुमर्हसि ॥

२००. इत्युक्तो लक्ष्मणस्तस्याः क्रुद्धो रामस्य पार्श्वतः ।
२०१. उद्धृत्य खड्गं चिच्छेद कर्णनासं महाबलः ॥

२०२. विकृत्तकर्णनासा तु विस्वरं सा विनद्य च ।
२०३. यथागतं प्रदुद्राव घोरा शूर्पणखा वनम् ॥

२०४. ततस्तु सा राक्षससङ्घसम्वृतम्
२०५. खरं जनस्थानगतं विरूपिता ।
२०६. उपेत्य तं भ्रातरमुग्रदर्शनम्
२०७. पपात भूमौ गगनाद्यथाशनिः ॥

२०८. तां तथा पतितां दृष्ट्वा विरूपां शोणितोक्षिताम् ।
२०९. भगिनीं क्रोधसन्तप्तः खरः पप्रच्छ राक्षसः ॥

२१०. उत्तिष्ठ तावदाख्याहि प्रमोहं जहि सम्भ्रमम् ।
२११. व्यक्तमाख्याहि केन त्वमेवम्रूपा विरूपिता ॥

२१२. कः कृष्णसर्पमासीनमाशीविषमनागसम् ।
२१३. तुदत्यभिसमापन्नमम्गुल्यग्रेण लीलया ॥

२१४. कः कालपाशमासज्य कण्ठे मोहान्न बुध्यते ।
२१५. यस्त्वामद्य समासाद्य पीतवान् विषमुत्तमम् ॥

२१६. उपलभ्य शनैः सञ्ज्ञां तं मे शम्सितुमर्हसि ।
२१७. येन त्वं दुर्विनीतेन वने विक्रम्य निर्जिता ॥

२१८. इति भ्रातुर्वचस्तस्य क्रुद्धस्य च विशेषतः ।
२१९. ततः शूर्पणखा वाक्यं सबाष्पमिदमब्रवीत् ॥

२२०. तरुणौ रूपसम्पन्नौ सुकुमारौ महाबलौ ।
२२१. पुण्डरीकविशालाक्षौ चीरकृष्णाजिनाम्बरौ ।
२२२. फलमूलाशनौ दान्तौ तापसौ धर्मचारिणौ ।
२२३. पुत्रौ दशरथस्यास्तां भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
२२४. गन्धर्वराजप्रतिमौ पार्थिवव्यञ्जनान्वितौ ।
२२५. देवौ वा मानुषौ वा तौ न तर्कयितुमुत्सहे ॥

२२६. तरुणी रूपसम्पन्ना सर्वाभरणभूषिता ।
२२७. दृष्टा तत्र मया नारी तयोर्मध्ये सुमध्यमा ॥

२२८. ताभ्यामुभाभ्यां सम्भूय प्रमदामधिकृत्य ताम् ।
२२९. इमामवस्थां नीताहं यथानाथासती तथा ॥

२३०. तस्याश्चानृजुवृत्तायाः तयोश्च हतयोरहम् ।
२३१. सफेनं पातुमिच्छामि रुधिरं रणमूर्धनि ॥

२३२. इति तस्यां ब्रुवाणायां चतुर्दशमहाबलान् ।
२३३. व्यादिदेश खरः क्रुद्धो राक्षसानन्तकोपमान् ॥

२३४. मानुषौ रूपसम्पन्नौ चीरकृष्णाजिनाम्बरौ ।
२३५. प्रविष्टौ दण्डकारण्यं घोरं प्रमदया सह ॥

२३६. तौ हत्वा तां च दुर्वृत्तामपावर्तितुमर्हथ ।
२३७. इयं च रुधिरं तेषां भगिनी मम पास्यति ॥

२३८. इति प्रतिसमादिष्टा राक्षसास्ते चतुर्दश ।
२३९. तत्र जग्मुस्तया सार्धं घना वातेरिता यथा ॥

२४०. ते रामं पर्णशालायामुपविष्टं महाबलम् ।
२४१. ददृशुः सीतया सार्धं वैदेह्या लक्ष्मणेन च ॥

२४२. तान् दृष्ट्वा राघवश्चापं चामीकरविभूषितम् ।
२४३. चकार सज्यं धर्मात्मा तानि रक्षाम्सि चाब्रवीत् ॥

२४४. पुत्रौ दशरथस्यावां भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
२४५. फलमूलाशनौ दान्तौ किमर्थमुपहिम्सथ ॥

२४६. युष्मान् पापात्मकान् हन्तुं विप्रकारान् महाहवे ।
२४७. ऋषीणां तु नियोगेन प्राप्तोऽहं सशरायुधः ॥

२४८. तिष्ठतैवात्र सन्तुष्टा नोपावर्तितुमर्हथ ।
२४९. यदि प्राणैरिहार्थो वा निवर्तध्वं निशाचराः ॥

२५०. तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राक्षसास्ते चतुर्दश ।
२५१. ऊचुर्वाचं सुसङ्क्रुद्धा ब्रह्मघ्नाः शूलपाणयः ॥

२५२. क्रोधमुत्पाद्य नो भर्तुः खरस्य सुमहात्मनः ।
२५३. त्वमेव हास्यसे प्राणान् अद्यास्माभिर्हतो युधि ॥

२५४. इत्येवमुक्त्वा सम्क्रुद्धा राक्षसास्ते चतुर्दश ।
२५५. चिक्षिपुस्तानि शूलानि राघवं प्रति दुर्जयम् ॥

२५६. तानि शूलानि काकुत्स्थः समस्तानि चतुर्दश ।
२५७. तावद्भिरेव चिच्छेद शरैः काञ्चनभूषणैः ॥

२५८. ततः पश्चात् महातेजा लक्ष्यानुद्दिश्य राक्षसान् ।
२५९. मुमोच राघवो बाणान् चतुर्दश शिलाशितान् ॥

२६०. ते भित्त्वा रक्षसां वेगात् वक्षाम्सि रुधिराप्लुताः ।
२६१. विनिष्पेतुस्तदा भूमौ न्यमज्जन्ताशनिस्वनाः ॥

२६२. ते भिन्नह्रदया भूमौ छिन्नमूला इव द्रुमाः ।
२६३. निपेतुः शोणितादर्राङ्गा विकृता विगतासवः ॥

२६४. तान् दृष्ट्वा पतितान् भूमौ राक्षसी क्रोधमूर्छिता ।
२६५. उपगम्य खरं सा तु ससर्ज निनदं मुहुः ॥

२६६. विमृज्य नयने सास्रे खरं भ्रातरमब्रवीत् ॥

२६७. प्रेषितास्ते त्वया वीर राक्षसास्ते चतुर्दश ।
२६८. ते तु रामेण सामर्षाः शूलपट्टिशपाणयः ।
२६९. समरे निहताः सर्वे सायकैर्मर्मभेदिभिः ॥

२७०. तान् दृष्ट्वा पतितान् भूमौ क्षणेनैव महाबलान् ।
२७१. शरणं त्वां पुनः प्राप्ता सर्वतो भयदर्शिनी ॥

२७२. मयि ते यद्यनुक्रोशो यदि रक्षह्सु तेषु च ।
२७३. रामेण यदि ते शक्तिस्तेजो वास्ति निशाचर ।
२७४. दण्डकारण्यनिलयं जहि राक्षसकण्टकम् ॥

२७५. शूरमानी न शूरस्त्वं मिथ्यारोपितविक्रमः ।
२७६. मानुषौ यौ न शक्नोषि हन्तुं तौ रामलक्ष्मणौ ॥

२७७. निस्सत्त्वस्याल्पवीर्यस्य वासस्ते कीदृशस्त्विवह ।
२७८. अपयाहि जनस्थानात् त्वरितः सहबान्धवः ॥

२७९. एवमाधर्षितः शूरः शूर्पणख्या खरस्तदा ।
२८०. अब्रवीद् दूषणं नाम (शूरम्) सेनापतिं तदा ॥

२८१. चतुर्दशसहस्राणि मम चित्तानुवर्तिनाम् ।
२८२. रक्षसां भीमवेगानां समरेष्वनिवर्तिनाम् ।

२८३. सर्वोद्योगमुदीर्णानां रक्षसां सौम्य कारय ॥

२८४. उपस्थापय मे क्षिप्रं रथं सौम्य धनूम्षि च ।
२८५. अग्रे निर्यातुमिच्छामि पौलस्त्र्यानां महात्मनाम् ।
२८६. वधार्थं दुर्विनीतस्य रामस्य रणकोविदः ॥

२८७. इति तस्य ब्रुवाणस्य सूर्यवर्णं महारथम् ।
२८८. सदश्वैः शबलैः युक्तमाचचक्षेऽथ दूषणः ॥

२८९. ध्वजनिस्त्रिंशसम्पन्नं किङ्किणीकविराजितम् ।
२९०. सदश्वयुक्तं सामर्षादारुरोह खरो रथम् ॥

२९१. निशाम्य तु रथस्थं तं राक्षसा भीमविक्रमाः ।
२९२. तस्थुः सम्परिवार्यैनं दूषणं च महाबलम् ॥

२९३. ततस्तद्राक्षसं सैन्यं घोरवर्मायुधध्वजम् ।
२९४. निर्जगाम जनस्थानात् महानादं महाजवम् ॥

२९५. तस्मिन् याते जनस्थानात् अशिवं शोणितोदकम् ।
२९६. अभ्यवर्षन् महामेघस्तुमुलो गर्दभारुणः ॥

२९७. बभूव तिमिरं घोरमुद्धतं रोमहर्षणम् ।
२९८. दिशो वा विदिशो वापि न च व्यक्तं चकाशिरे ॥

२९९. सम्लीनमीनविहगा नलिन्यः शुष्कपङ्कजाः ।
३००. उत्पेतुश्च विना रात्रिं ताराः खद्योतसप्रभाः ॥

३०१. आश्रमं प्रतियाते तु खरे खरपराक्रमे ।
३०२. तानेवोत्पातिकान् रामः सह भ्रात्रा ददर्श ह ॥

३०३. तानुत्पातान् महाघोरानुत्थितान् रोमहर्षणान् ।
३०४. प्रजानामहितान् दृष्ट्वा (रामो) लक्ष्मणमब्रवीत् ॥

३०५. इमान् पश्य महाबाहो सर्वभूतापहारिणः ।
३०६. समुत्थितान् महोत्पातान् सम्हर्तुं सर्वराक्षसान् ॥

३०७. सम्प्रहारस्तु सुमहान् भविष्यति न संशयः ।
३०८. अयमाख्याति मे बाहुः स्फुरमाणो मुहुर्मुहुः ।
३०९. सन्निकर्षे तु नः शूर जयं शत्रोः पराजयम् ॥

३१०. रक्षसां नर्दतां घोरः श्रूयते च महाध्वनिः ।
३११. आहतानां च भेरीणां राक्षसैः क्रूरकर्मभिः ॥

३१२. अनागतविधानं तु कर्तव्यं शुभमिच्छता ।
३१३. आपदं शङ्कमानेन पुरुषेण विपश्चिता ॥

३१४. तस्माद् गृहीत्वा वैदेहीं शरपाणिर्धनुर्धरः ।
३१५. गुहामाश्रय शैलस्य दुर्गां पादपसङ्कुलाम् ॥

३१६. त्वं हि शूरश्च बलवान् हन्यां ह्येतान् न संशयः ।
३१७. स्वयं तु हन्तुमिच्छामि सर्वानेव निशाचरान् ॥

३१८. एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः सह सीतया ।
३१९. शरानादाय चापं च गुहां दुर्गां समाश्रयत् ॥

३२०. तस्मिन् प्रविष्टे तु गुहां लक्ष्मणे सह सीतया ।
३२१. हन्त निर्युक्तमित्युक्त्वा रामः कवचमाविशत् ॥

३२२. स चापमुद्यम्य महच्छरान् आदाय वीर्यवान् ।
३२३. बभूवावस्थितस्तत्र ज्यास्वनैः पूरयन् दिशः ॥

३२४. रूपमप्रतिमं तस्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः ।
३२५. बभूव रूपं क्रुद्धस्य रुद्रस्येव पिनाकिनः ॥

३२६. ततो गम्भीरनिर्ह्रादं घोरवर्मायुधध्वजम् ।
३२७. अनीकं यातुधानानां समन्तात् प्रत्यदृश्यत ॥

३२८. तेन शब्देन वित्रस्ताः श्वापदा वनचारिणः ।
३२९. दुद्रुवुः यत्र निःशब्दं पृष्ठतो न व्यलोकयन् ॥

३३०. रामोऽपि चारयन् चक्षुः सर्वतो रणपण्डितः ।
३३१. ददर्श खरसैन्यं तद्युद्धाभिमुखमुत्थितम् ॥

३३२. ततस्तं भीमधन्वानं क्रुद्धाः सर्वे निशाचराः ।
३३३. रामं नानाविधैः शस्त्रैः अभ्यवर्षन्त दुर्जयम् ॥

३३४. मुद्गरैः पट्टिशैः शूलैः प्रासैः खड्गैः परश्वधैः ।
३३५. राक्षसा समरे रामं निजघ्नू रोषतत्पराः ॥

३३६. तानि मुक्तानि शस्त्राणि यातुधानैः स राघवः ।
३३७. प्रतिजग्राह विशिखैः नद्योघानिव सागरः ॥

३३८. स विद्धः क्षतजादिग्धः सर्वगात्रेषु राघवः ।
३३९. बभूव रामः सन्ध्याभ्रैः दिवाकर इवावृतः ॥

३४०. ततो रामः सुसङ्क्रुद्धो मण्डलीकृतकार्मुकः ।
३४१. ससर्ज विशिखान् बाणान् शतशोऽथ सहस्रशः ॥

३४२. स कृत्वा भैरवं नादमस्त्रं परमभास्वरम् ।
३४३. सम्योजयत गान्धर्वं राक्षसेषु महाबलः ॥

३४४. ततः शरसहस्राणि निर्ययुः चापमण्डलात् ।
३४५. सर्वा दश दिशो बाणैरावार्यन्त समागतैः ॥

३४६. नाददानं शरान् घोरान् न मुञ्चन्तं शिलीमुखान् ।
३४७. विकर्षमाणं पश्यन्ति राक्षसास्ते शरार्दिताः ॥

३४८. युगपत्पतमानैश्च युगपच्च हतैर्भृशम् ।
३४९. युगपत्पतितैश्चैव विकीर्णा वसुधाभवत् ॥

३५०. निहताः पतिताः क्षीणाश्छिन्ना भिन्ना विदारिताः ।
३५१. तत्र तत्र स्म दृश्यन्ते राक्षसास्ते सहस्रशः ॥

३५२. रामस्य बाणाभिहतैः विचित्रैः शूलपट्टिशैः ।
३५३. विच्छिन्नैः समरे भूमिः विकीर्णाभूद् भयङ्करा ॥

३५४. अवशिष्टाश्च ये तत्र विषण्णाश्च निशाचराः ।
३५५. खरमेवाभ्यधावन्त शरणार्थं शरार्दिताः ॥

३५६. तान् सर्वान् पुनरादाय समाश्वास्य च दूषणः ।
३५७. अभ्यधावत काकुत्स्थं क्रुद्धो रुद्रमिवान्तकः ॥

३५८. ततः सेनापतिः क्रुद्धो दूषणः शत्रुदूषणः ।
३५९. शरैरशनिकल्पैस्तं राघवं समवाकिरत् ॥

३६०. ततो रामः सुसङ्क्रुद्धः क्षुरेणास्य महद्धनुः ।
३६१. चिच्छेद समरे वीरः चतुर्भिः चतुरो हयान् ॥

३६२. हत्वा चाश्वान् शरैस्तीक्ष्णैः अर्धचन्द्रेण सारथेः ।
३६३. शिरो जहार तद्रक्षः त्रिभिर्विव्याध वक्षसि ॥

३६४. स च्छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
३६५. जग्राह गिरिशृङ्गाभं परिघं रोमहर्षणम् ॥

३६६. तं महोरगसङ्काशं प्रगृह्य परिघं रणे ।
३६७. दूषणोऽभ्यद्रवद् रामं क्रूरकर्मा निशाचरः ॥

३६८. तस्याभिपतमानस्य दूषणस्य स राघवः ।
३६९. द्वाभ्यां शराभ्यां चिच्छेद सहस्ताभरणौ भुजौ ॥

३७०. स कराभ्यां विकीर्णाभ्यां पपात भुवि दूषणः ।
३७१. विषाणाभ्यां विशीर्णाभ्यां मनस्वीव महागजः ॥

३७२. तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ दूषणं निहतं रणे ।
३७३. साधुसाध्विति काकुत्स्थं सर्वभूतान्यपूजयन् ॥

३७४. चतुर्दशसहराणि रक्षसां भीमकर्मणाम् ।
३७५. हतान्येकेन रामेण मानुषेण पदातिना ॥

३७६. तस्य सैन्यस्य सर्वस्य खरः शेषो महारथः ।
३७७. राक्षसः त्रिशिराश्चैव रामश्च रिपुसूदनः ॥

(नियोजितो राक्षसेन खरेन स चमूपतिः ।
) ३७८. त्रिशिराश्च रथेनैव वाजियुक्तेन भास्वता ।
३७९. अभ्यद्रवद्रणे रामं त्रिशृङ्ग इव पर्वतः ॥

३८०. आगच्छन्तं त्रिशिरसं राक्षसं प्रेक्ष्य राघवः ।
३८१. धनुषा प्रतिजग्राह विधून्वन् सायकान् शितान् ॥

३८२. स सम्प्रहारस्तुमुलो रामत्रिशिरसोर्महान् ।
३८३. बभुवातीव बलिनोः सिम्हकुञ्जरयोरिव ॥

३८४. अमर्षी कुपितो रामः शरानाशीविषोपमान् ।
३८५. त्रिशिरोवक्षसि क्रुद्धो निजघान चतुर्दश ॥

३८६. चतुर्भिः तुरगानस्य शरैः सन्नतपर्वभिः ।
३८७. न्यपातयत तेजस्वी चतुरस्तस्य वाजिनः ॥

३८८. अष्टभिः सायकैः सूतं रथोपस्थे न्यपातयत् ।
३८९. ततो हतरथात् तस्मात् उत्पतन्तं निशाचरम् ।
३९०. बिभेद रामस्तं बाणैः ह्रदये सोऽभवज्जडः ॥

३९१. सायकैश्चाप्रमेयात्मा सामर्षः तस्य रक्षसः ।
३९२. शिरांस्यपातयत् रामो वेगवद्भिः त्रिभिः शितैः ॥

३९३. स भूमौ रुधिरोद्गारी रामबाणाभिपीडितः ।
३९४. न्यपतत् पतितैः पूर्वं स्वशिरोभिर्निशाचरः ॥

३९५. निहतं दूषणं दृष्ट्वा रणे त्रिशिरसा सह ।

३९६. ततः सूर्यनिकाशेन रथेन महता खरः ।
३९७. आससाद रणे रामं पतङ्ग इव पावकम् ॥

३९८. ज्यां विधून्वन् सुबहुशः शिक्षयास्त्राणि दर्शयन् ।
३९९. चकार समरे मार्गान् शरै रथगतः खरः ॥

४००. तं सिम्हमिव विक्रान्तं सिम्हविक्रान्तगामिनम् ।
४०१. दृष्ट्वा नोद्विजते रामः सिम्हः क्षुद्रमृगं यथा ॥

४०२. ततोऽस्य सशरं चापं मुष्टिदेशे महात्मनः ।
४०३. खरः चिच्छेद रामस्य दर्शयन् पाणिलाघवम् ॥

४०४. ततो गम्भीरनिह्र्रादं रामः शत्रुनिबर्हणः ।
४०५. चकारान्ताय स रिपोः सज्यमन्यद् महद्धनुः ॥

४०६. सुमहद्वैष्णवं यत्तदतिसृष्टं महर्षिणा ।
४०७. वरं तद्धनुरुद्यम्य खरं समभिधावत ॥

४०८. ततः पश्चान् महातेजा नाराचान् भास्करोपमान् ।
४०९. जिघाम्सू राक्षसं क्रुद्धः त्रयोदश समाददे ॥

४१०. ततोऽस्य युगमेकेन चतुर्भिः चतुरो हयान् ।
४११. षष्ठेन तु शिरः सङ्ख्ये खरस्य रथसारथेः ।
४१२. त्रिभिस्त्रिवेणुं बलवान् द्वाभ्यामक्षं महाबलः ।
४१३. द्वादशेन तु बाणेन खरस्य सशरं धनुः ।
४१४. छित्त्वा वज्रनिकाशेन राघवः प्रहसन्निव ।
४१५. त्रयोदशेनेन्द्रसमो बिभेद समरे खरम् ॥

४१६. प्रभग्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
४१७. गदापाणिरवप्लुत्य तस्थौ भूमौ खरस्तदा ॥

४१८. खरं तु विरथं रामो गदापाणिमवस्थितम् ।
४१९. मृदुपूर्वं महातेजाः परुषं वाक्यमब्रवीत् ॥

४२०. उद्वेजनीयो भूतानां नृशम्सः पापकर्मकृत् ।
४२१. त्रयाणामपि लोकानां ईश्वरोऽपि न तिष्ठति ॥

४२२. वसतो दण्डकारण्ये तापसान् धर्मचारिणः ।
४२३. किन्नु हत्वा महाभागान् फलं प्राप्स्यसि राक्षस ॥

४२४. अवश्यं लभते जन्तुः फलं पापस्य कर्मणः ।

४२५. घोरं पर्यागते काले द्रुमाः पुष्पमिवार्तवम् ॥

४२६. पापमाचरतां घोरं लोकस्याप्रियमिच्छताम् ।
४२७. अहमासादितो राज्ञा प्राणान् हन्तुं निशाचर ॥

४२८. ये त्वया दण्डकारण्ये भक्षिता धर्मचारिणः ।
४२९. तानद्य निहतः सङ्ख्ये ससैन्योऽनुगमिष्यसि ॥

४३०. एवमुक्तस्तु रामेण क्रुद्धः सम्रक्तलोचनः ।
४३१. प्रत्युवाच खरो रामं प्रहसन् क्रोधमूर्च्छितः ॥

४३२. प्राकृतान् राक्षसान् हत्वा युद्धे दशरथात्मज ।
४३३. आत्मना कथमात्मानमप्रशस्यं प्रशम्ससि ॥

४३४. सर्वथैव लघुत्वं ते कत्थनेन विदर्शितम् ।
४३५. सुवर्णप्रतिरूपेण तप्तेनेव कुशाग्निना ॥

४३६. पर्याप्तोऽहं गदापाणिः हन्तुं प्राणान् रणे तव ।
४३७. त्रयाणामपि लोकानां पाशहस्त इवान्तकः ॥

४३८. इत्युक्त्वा परमक्रुद्धः तां गदां परमाङ्गदः ।
४३९. खरः चिक्षेप रामाय प्रदीप्तमशनिं यथा ॥

४४०. तामापतन्तीं ज्वलितां मृत्युपाशोपमां गदाम् ।
४४१. अन्तरिक्षगतां रामः चिच्छेद बहुधा शरैः ॥

४४२. ततः पावकसङ्काशं वधाय समरे शरम् ।
४४३. खरस्य रामो जग्राह ब्रह्मदण्डमिवापरम् ॥

४४४. स तं दत्तं मघवता सुरराजेन धीमता ।
४४५. सन्दधे चापि धर्मात्मा मुमोच च खरं प्रति ॥

४४६. स विमुक्तो महाबाणो निर्घातसमनिस्वनः ।
४४७. रामेण धनुरायम्य खरस्योरसि चापतत् ॥

४४८. स पपात खरो भूमौ दह्यमानः शराग्निना ।
४४९. रुद्रेणेव विनिर्दग्धः श्वेतारण्ये यथान्तकः ॥

४५०. ततो रामस्तु विजयी पूज्यमानो महर्षिभिः ।
४५१. प्रविवेशाश्रमं वीरो लक्ष्मणेनाभिपूजितः ॥

४५२. तं दृष्ट्वा शत्रुहन्तारं महर्षीणां सुखावहम् ।

४५३. बभूव हृष्टा वैदेही भर्तारं परिषस्वजे ॥

॥३.३ मारीचवधः ॥

१. ततः शूर्पणखी दृष्ट्वा सहस्राणि चतुर्दश ।
२. हतान्येकेन रामेण रक्षसां भीमकर्मणाम् ।
३. दूषणं च खरं चैव हतं त्रिशिरसा सह ।
४. जगाम परमोद्विग्ना लङ्कां रावणपालिताम् ॥

५. सा ददर्श विमानाग्रे रावणं दीप्ततेजसम् ।
६. उपोपविष्टं सचिवैः मरुद्भिरिव वासवम् ॥

७. आसीनं सूर्यसङ्काशे काञ्चने परमासने ।
८. रुक्मवेदिगतं प्राज्यं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
९. देवगन्धर्वभूतानां ऋषीणां च महात्मनाम् ।
१०. अजेयं समरे शूरं व्यात्ताननमिवान्तकम् ।
११. देवासुरविमर्देषु वज्राशनिकृतव्रणम् ।
१२. विंशद्भुजं दशग्रीवं दर्शनीयपरिच्छदम् ।
१३. विशालवक्षसं वीरं राजलक्षणशोभितम् ।
१४. स्निग्धवैडूर्यसङ्काशं तप्तकाञ्चनकुण्डलम् ।
१५. क्षेप्तारं पर्वतेन्द्राणां सुराणां च प्रमर्दनम् ।
१६. उच्छेत्तारं च धर्माणां परदाराभिमर्शनम् ।
१७. सर्वदिव्यास्त्रयोक्तारं यज्ञविघ्नकरं सदा ।
१८. अभयं यस्य सङ्ग्रामे मृत्युतो मानुषादृते ।
१९. कर्कशं निरनुक्रोशं प्रजानामहिते रतम् ।
२०. अभिगम्याब्रवीत् वाक्यं राक्षसी भयविह्वला ॥

२१. प्रमत्तः कामभोगेषु स्वैरवृत्तो निरङ्कुशः ।
२२. समुत्पन्नं भयं घोरं बोद्धव्यं नावबुद्ध्यसे ॥

२३. येषां चारश्च कोशश्च नयश्च जयतां वर ।
२४. अस्वाधीना नरेन्द्राणां प्राकृतैस्ते जनैः समाः ॥

२५. अयुक्तचारं मन्ये त्वां प्राकृतैः सचिवैर्वृतम् ।
२६. स्वजनं तु जनस्थानं हतं यो नावबुद्ध्यसे ॥

२७. चतुर्दशसहस्राणि रक्षसां क्रूरकर्मणाम् ।
२८. हतान्येकेन रामेण खरश्च सहदूषणः ॥

२९. ऋषीणामभयं दत्तं कृतक्षेमाश्च दण्डकाः ।
३०. धर्षितं च जनस्थानं रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥

३१. अप्रमत्तश्च यो राजा सर्वज्ञो विजितेन्द्रियः ।
३२. कृतज्ञो धर्मशीलश्च स राजा तिष्ठते चिरम् ॥

३३. नयनाभ्यां प्रसुप्तोऽपि जागर्ति नयचक्षुषा ।
३४. व्यक्तक्रोधप्रसादश्च स राजा पूज्यते जनैः ॥

३५. त्वं तु रावण दुर्बुद्धिः गुणैरेतैर्विवर्जितः ।
३६. यस्य तेऽविदितश्चारै रक्षसां सुमहान् वधः ॥

३७. इति स्वदोषान् परिकीर्तितान्स्तया
३८. समीक्ष्य बुद्ध्या क्षणदाचरेश्वरः ।
३९. धनेन दर्पेण बलेन चान्वितो
४०. विचिन्तयामास चिरं स रावणः ॥

४१. ततः शूर्पणखां क्रुद्धां ब्रुवन्तीं परुषं वचः ।
४२. अमात्यमध्ये सङ्क्रुद्धः परिपप्रच्छ रावणः ॥

४३. कश्च रामः कथम्वीर्यः किम्रूपः किम्पराक्रमः ।
४४. किमर्थं दण्डकारण्यं प्रविष्टः स दुरासदम् ॥

४५. आयुधं किञ्च रामस्य निहता येन राक्षसाः ।
४६. खरश्च निहतः सङ्ख्ये दूषणः त्रिशिरास्तथा ॥

४७. इत्युक्ता राक्षसेन्द्रेण राक्षसी क्रोधमूर्च्छिता ।
४८. ततो रामं यथातत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे ॥

४९. दीर्घबाहुर्विशालाक्षः चीरकृष्णाजिनाम्बरः ।
५०. कन्दर्पसमरूपश्च रामो दशरथात्मजः ॥

५१. शक्रचापनिभं चापं विकृश्य कनकाङ्गदम् ।
५२. दीप्तान् क्षिपति नाराचान् सर्पानिव महाविषान् ॥

५३. रक्षसां भीमरूपाणां सहस्राणि चतुर्दश ।
५४. निहतानि शरैस्तीक्ष्णैः तेनैकेन पदातिना ।
५५. अर्धाधिकमुहूर्तेन खरश्च सहदूषणः ॥

५६. ऋषीणामभयं दत्तं कृतक्षेमाश्च दण्डकाः ॥

५७. भ्राता चास्य महातेजा गुणतस्तुल्यविक्रमः ।
५८. अनुरक्तश्च भक्तश्च लक्ष्मणो नाम वीर्यवान् ॥

५९. अमर्षी दुर्जयो जेता विक्रान्तो बुद्धिमान् बली ।
६०. रामस्य दक्षिणो बाहुः नित्यं प्राणो बहिश्चरः ॥

६१. रामस्य तु विशालाक्षी पूर्णेन्दुसदृशानना ।
६२. धर्मपत्नी प्रिया भर्तुः नित्यं प्रियहिते रता ।
६३. सीता नाम वरारोहा वैदेही तनुमध्यमा ॥

६४. नैव देवी न गन्धर्वी न यक्षी न च किन्नरी ।
६५. नैवं रूपा मया नारी दृष्टपूर्वा महीतले ॥

६६. यस्य सीता भवेत् भार्या यं च हृष्टा परिष्वजेत् ।
६७. अतिजीवेत् स सर्वेषु लोकेष्वपि पुरन्दरात् ॥

६८. सा सुशीला वपुःश्लाघ्या रूपेणाप्रतिमा भुवि ।
६९. तवानुरूपा भार्या स्यात् त्वं च तस्यास्तथा पतिः ॥

७०. तां तु विस्तीर्णजघनां पीनश्रोणीपयोधराम् ।
७१. भार्यार्थे च तवानेतुं उद्यताहं वराननाम् ॥

७२. विरूपितास्मि क्रूरेण लक्ष्मणेन महाभुज ॥

७३. तां तु दृष्ट्वाद्य वैदेहीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ।
७४. मन्मथस्य शराणां वै त्वं विधाता भविष्यसि ॥

७५. यदि तस्यामभिप्रायो भार्यार्थे तव जायते ।
७६. विज्ञायेहात्मशक्तिं च ह्रियतामबला बलात् ॥

७७. कुरु प्रियं तथा तेषां रक्षसां राक्षसेश्वर ।
७८. वधात्तस्य नृशम्सस्य रामस्याश्रमवासिनः ॥

७९. तं शरैर्निशितैर्हत्वा लक्ष्मणं च महारथम् ।
८०. हतनाथां सुखं सीतां यथावदुपभोक्ष्यसि ॥

८१. रोचते यदि ते वाक्यं ममैतद्राक्षसेश्वर ।
८२. क्रियतां निर्विशङ्केन वचनं मम रावण ॥

८३. ततः शूर्पणखावाक्यं तच्छ्रुत्वा रोमहर्षणम् ।

८४. सचिवानभ्यनुज्ञाय कार्य्यं बुद्ध्वा जगाम सः ॥

८५. तत्कार्यमनुगम्याथ यथावदुपलभ्य च ।
८६. दोषाणां च गुणानां च सम्प्रधार्य बलाबलम् ।
८७. इतिकर्तव्यमित्येव कृत्वा निश्चयमात्मनः ।
८८. काञ्चनं रथमास्थाय कामगं रत्नभूषितम् ।
८९. मेघप्रतिमनादेन स तेन धनदानुजः ।
९०. राक्षसाधिपतिः श्रीमान् ययौ नदनदीपतिम् ॥

९१. स मारीचाश्रमं प्राप्य ताटकेयमुपागमत् ।
९२. मारीचेनार्चितो राजा भक्ष्यभोज्यैरमानुषैः ।
९३. तं स्वयं पूजयित्वा तु आसनेनोदकेनच ।
९४. अर्थोपहितया वाचा मारीचो वाक्यमब्रवीत् ॥

९५. कच्चित् सुकुशलं राजन् लोकानां राक्षसेश्वर ।
९६. आशङ्के नाथ जाने त्वं यतस्तूर्णमिहागतः ॥

९७. एवमुक्तो महातेजा मारीचेन स रावणः ।
९८. तं तु पश्चादिदं वाक्यमब्रवीत् वाक्यकोविदः ॥

९९. मारीच श्रूयतां तात वचनं मम भाषतः ।
१००. आर्तोऽस्मि मम चार्तस्य भवान् हि परमा गतिः ॥

१०१. आरक्षो मे हतस्तात रामेणाक्लिष्टकर्मणा ।
१०२. जनस्थानमवध्यं तत् सर्वं युधि निपातितम् ॥

१०३. चतुर्दशसहस्राणि रक्षसामुग्रतेजसाम् ।
१०४. निहतानि शरैस्तीक्ष्णैः मानुषेण पदातिना ॥

१०५. खरश्च निहतः सङ्ख्ये दूषणश्च निपातितः ।
१०६. हतश्च त्रिशिराश्चापि निर्भयाः दण्डकाः कृताः ॥

१०७. पित्रा निरस्तः क्रुद्धेन सभार्यः क्षीणजीवितः ।
१०८. स हन्ता तस्य सैन्यस्य रामः क्षत्रियपाम्सनः ॥

१०९. दुःशीलः कर्कशस्तीक्ष्णो मूर्खो लुब्धोऽजितेन्द्रियः ।
११०. त्यक्तधर्मो ह्यधर्मात्मा भूतानामहिते रतः ॥

१११. येन वैरं विनारण्ये सत्त्वमाश्रित्य केवलम् ।
११२. कर्णनासापहरणात् भगिनी मे विरूपिता ॥

११३. तस्य भार्यां जनस्थानात् सीतां सुरसुतोपमाम् ।
११४. आनयिष्यामि विक्रम्य सहायस्तत्र मे भव ॥

११५. त्वया ह्यहं सहायेन पार्श्वस्थेन महाबल ।
११६. भ्रातृभिश्च सुरान् युद्धे समग्रान् नाभिचिन्तये ॥

११७. उपायज्ञो महान् शूरः सर्वमायाविशारदः ।
११८. वीर्ये युद्धे च दर्पे च नह्यस्ति सदृशस्तव ॥

११९. तस्य रामकथां श्रुत्वा मारीचस्य महात्मनः ।
१२०. शुष्कं समभवत् वक्त्रं परित्रस्तो बभूव ह ॥

१२१. ओष्ठौ परिलिहन् शुष्कौ नेत्रैरनिमिशैरिव ।
१२२. मृतभूत इवार्तस्तु रावणं समुदैक्षत ॥

१२३. स रावणं त्रस्तविषण्णचेता
१२४. महावने रामपराक्रमज्ञः ।
१२५. कृताञ्जलिस्तत्त्वमुवाच वाक्यम्
१२६. हितं च तस्मै हितमात्मनश्च ॥

१२७. सुलभाः पुरुषा राजन् सततं प्रियवादिनः ।
१२८. अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥

१२९. आख्याता केन सीता सा मित्ररूपेण शत्रुणा ।
१३०. त्वया राक्षसशार्दूल को न नन्दति निन्दितः ॥

१३१. अपि स्वस्ति भवेत् तात सर्वेषां भुवि रक्षसाम् ।
१३२. अपि रामो न सङ्क्रुद्धो कुर्याल्लोकमराक्षसम् ॥

१३३. अपि ते जीवितान्ताय नोत्पन्ना जनकात्मजा ।
१३४. अपि सीतानिमित्तं च न भवेद् व्यसनं मम ॥

१३५. अपि त्वामीश्वरं प्राप्य कामवृत्तं निरङ्कुशम् ।
१३६. न विनश्येत् पुरी लङ्का त्वया सह सराक्षसा ॥

१३७. त्वद्विधः कामवृत्तो हि दुःशीलः पापमन्त्रितः ।
१३८. आत्मानं स्वजनं राष्ट्रं स राजा हन्ति दुर्मतिः ॥

१३९. रामो विग्रहवान् धर्मः साधुः सत्यपराक्रमः ।
१४०. राजा सर्वस्य लोकस्य देवानां मघवानिव ॥

१४१. कथं त्वं तस्य वैदेहीं रक्षितां स्वेन तेजसा ।

१४२. इच्छसि प्रसभं हर्तुं प्रभामिव विवस्वतः ॥

१४३. कदाचिदप्यहं वीर्यात् पर्यटन् पृथिवीमिमाम् ।
१४४. व्यचरन् दण्डकारण्ये ऋषिमाम्सानि भक्षयन् ।
१४५. (विश्वामित्राश्रमे) वेदिमभ्यधावं कृतत्वरः ॥

१४६. अजातव्यञ्जनः श्रीमान् पद्मपत्रनिभेक्षणः ।
१४७. एकवस्त्रधरो धन्वी शिखी कनकमालया ।
१४८. अदृश्यत ततो रामो बालचन्द्र इवोदितः ॥

१४९. मां तु दृष्ट्वा धनुः सज्यं असम्भ्रान्तश्चकार सः ।
॥

१५०. तेन मुक्तस्ततो बाणः शितः शत्रुनिबर्हणः ॥

१५१. तेनाहं त्वाहतः क्षिप्तः समुद्रे शतयोजने ।
१५२. प्राप्य सञ्ज्ञां चिरात्तात लङ्कां प्रति गतः पुरीम् ॥

१५३. एवमस्मि तदा मुक्तः (तन्निबोध निशाचर) ।
१५४. अकृतास्त्रेण बालेन रामेणाक्लिष्टकर्मणा ॥

१५५. वृक्षे वृक्षे च पश्यामि चीरकृष्णाजिनाम्बरम् ।
१५६. गृहीतधनुषं रामं पाशहस्तमिवान्तकम् ॥

१५७. अपि रामसहस्राणि भीतः पश्यामि रावण ।
१५८. रामभूतमिदं सर्वमरण्यं प्रतिभाति मे ॥

१५९. रकारादीनि नामानि रामत्रस्तस्य रावण ।
१६०. रत्नानि च रथाश्चैव त्रासं सञ्जनयन्ति मे ॥

१६१. अहं तस्य प्रभावज्ञो न युद्धं तेन ते क्षमम् ॥

१६२. बहवः साधवो लोके युक्ता धर्ममनुष्ठिताः ।
१६३. परेषामपराधेन विनष्टाः सपरिच्छदाः ॥

१६४. सोऽहं तवापराधेन विनश्येयं निशाचर ।
१६५. कुरु यत्ते क्षमं तत्वमहं त्वां नानुयामि ह ॥

१६६. तन्मया वार्यमाणस्त्वं यदि रामेण विग्रहम् ।
१६७. करिष्यस्यापदं घोरां क्षिप्रं प्राप्स्यसि रावण ॥

१६८. जीवितं च सुखं चैव राज्यं चैव सुदुर्लभम् ।

१६९. यदीच्छसि चिरं भोक्तुं मा कृथा रामविप्रियम् ॥

१७०. दोषाणां च गुणानां च सम्प्रधार्य बलाबलम् ।
१७१. आत्मनश्च बलं ज्ञात्वा राघवस्य च तत्त्वतः ।
१७२. हिताहितं विनिश्चित्य क्षमं त्वं कर्तुमर्हसि ॥

१७३. मारीचेन तु तद्वाक्यं क्षमं युक्तं निशाचरः ।
१७४. उक्तो न प्रतिजग्राह मर्तुकाम इवौषधम् ॥

१७५. तं पथ्यहितवक्तारं मारीचं राक्षसाधिपः ।
१७६. अब्रवीत् परुषं वाक्यमयुक्तं कालचोदितः ॥

१७७. सम्पृष्टेन तु वक्तव्यं सचिवेन विपश्चिता ।
१७८. उद्यताञ्जलिना राज्ञे य इच्छेद् भूतिमात्मनः ॥

१७९. वाक्यमप्रतिकूलं तु मृदुपूर्वं हितं शुभम् ।
१८०. उपचारेण युक्तं च वक्तव्यं वसुधाधिपः ॥

१८१. त्वं तु धर्ममविज्ञाय केवलं मोहमास्थितः ।
१८२. अभ्यागतं मां दौरात्म्यात् परुषं वक्तुमिच्छसि ॥

१८३. गुणदोषौ न पृच्छामि क्षमं चात्मनि राक्षस ।
१८४. मयोक्तं तव चैतावत् सम्प्रत्यमितविक्रम ॥

१८५. सौवर्णस्त्वं मृगो भूत्वा चित्रो रजतबिन्दुभिः ।
१८६. आश्रमे तस्य रामस्य सीतायाः प्रमुखे चर ॥

१८७. त्वां तु मायामृगं दृष्ट्वा काञ्चनं जातविस्मया ।
१८८. आनयैनमिति क्षिप्रं रामं वक्ष्यति मैथिली ॥

१८९. अपक्रान्ते तु काकुत्स्थे दूरं यात्वा व्युदाहर ।
१९०. हा सीते लक्ष्मणेत्येवं रामवाक्यानुरूपकम् ॥

१९१. तच्छ्रुत्वा रामपदवीं सीतया च प्रचोदितः ।
१९२. अनुगच्छति सम्भ्रान्तः सौमित्रिरपि सौहृदात् ॥

१९३. अपक्रान्ते च काकुत्स्थे लक्ष्मणे च यथासुखम् ।
१९४. आनयिष्यामि वैदेहीं सहस्राक्षः शचीमिव ॥

१९५. एवं कृत्वा त्विदं कार्यं यथेष्टं गच्छ राक्षस ।
१९६. राज्यस्यार्धं प्रयच्छामि मारीच तव सुव्रत ॥

१९७. न चेत् करोषि मारीच हन्मि त्वामहमद्य वै ।
१९८. एतत् कार्यमवश्यं मे बलादपि करिष्यसि ॥

१९९. राज्ञो हि प्रतिकूलस्थो न जातु सुखमेधते ॥

२००. आज्ञप्तोऽराजवद् वाक्यं प्रतिकूलं निशाचरः ।
२०१. अब्रवीत् परुषं वाक्यं मारीचो राक्षसाधिपम् ॥

२०२. केनेदमुपदिष्टं ते क्षुद्रेणाहितवादिना ।
२०३. यस्त्वामिच्छन्ति नश्यन्तं स्वकृतेन निशाचर ॥

२०४. वध्याः खलु न हन्यन्ते सचिवास्तव रावण ।
२०५. ये त्वामुत्पथमारूढं न निगृह्णन्ति सर्वशः ॥

२०६. अमात्यैः कामवृत्तो हि राजा कापथमाश्रितः ।
२०७. निग्राह्यः सर्वथा सद्भिः न निग्राह्यो निगृह्यसे ॥

२०८. राजमूलो हि धर्मश्च जयश्च जयतां वर ।
२०९. तस्मात् सर्वास्ववस्थासु रक्षितव्या नराधिपाः ॥

२१०. अवश्यं विनशिष्यन्ति सर्वे रावण राक्षसाः ।
२११. येषां त्वं कर्कशो राजा दुर्बुद्धिरजितेन्द्रियः ॥

२१२. तदिदं काकतालीयं घोरमापादितं मया ।
२१३. मां निहत्य तु रामश्च न चिरात् त्वां वधिष्यति ॥

२१४. अनेन कृतकृत्योऽस्मि म्रिये यदरिणा हतः ।
२१५. दर्शनादेव रामस्य हतं मामुपधारय ॥

२१६. आनयिष्यसि चेत् सीतामाश्रमात् सहितो मया ।
२१७. नैव त्वमसि नाहं च नैव लङ्का न राक्षसाः ॥

२१८. निवार्यमाणस्तु मया हितैषिणा
२१९. न मृष्यसे वाक्यमिदं निशाचर ।
२२०. परेतकल्पा हि गतायुषो नरा
२२१. हितं न गृह्णन्ति सुहृद्भिरीरितम् ॥

२२२. एवमुक्त्वा तु वचनं मारीचो रावणं ततः ।
२२३. गच्छावेत्यब्रवीद्दीनो भयाद् रात्रिञ्चरप्रभोः ॥

२२४. न हि रामं पराक्रम्य जीवन् प्रतिनिवर्तते ।
२२५. किन्नु शक्यं मया कर्तुमेवं त्वयि दुरात्मनि ।

२२६. एष गछाम्यहं तात स्वस्ति तेऽस्तु निशाचर ॥

२२७. प्रहृष्टस्त्वभवत् तेन वचनेन स रावणः ।
२२८. परिष्वज्य सुसम्हृष्टमिदं वचनमब्रवीत् ॥

२२९. एतत् शौण्डीर्ययुक्तं ते मच्छन्दादिव भाषितम् ।
२३०. इदानीमसि मारीचः पूर्वमन्यो निशाचरः ॥

२३१. ततो रावणमारीचौ विमानमिव तं रथम् ।
२३२. आरुह्य ययतुः शीघ्रं तस्मादाश्रममण्डलात् ॥

२३३. तथैव तत्र पश्यन्तौ पत्तनानि वनानि च ।
२३४. गिरीन्श्च सरितः सर्वा राष्ट्राणि नगराणि च ॥

२३५. समेत्य दण्डकारण्यं राघवस्याश्रमं ततः ।
२३६. ददर्श सह मारीचो रावणो राक्षसाधिपः ॥

२३७. अवतीर्य रथात् तस्मात् मारीचो राक्षसस्तदा ।
२३८. (भव्यम्) रूपं समास्थाय महदद्भुतदर्शनम् ।
२३९. मणिप्रवरशृङ्गाग्रः सितासितमुखाकृतिः ।
२४०. किञ्चिदभ्युन्नतग्रीवः इन्द्रनीलदलाधरः ।
२४१. विचरन् गच्छते तस्मात् शाद्वलानि समन्ततः ॥

२४२. रूप्यैर्बिन्दुशतैश्चित्रो भूत्वा स प्रियदर्शनः ।
२४३. विटपीनां किसलयान् भङ्क्त्वादन् विचचार ह ॥

२४४. सीतादर्शनमाकाङ्क्षन् राक्षसो मृगतां गतः ।
२४५. परिभ्रमति चित्राणि मण्डलानि विनिष्पतन् ॥

२४६. समुद्वीक्ष्य च तं सर्वे मृगा ह्यन्ये वनेचराः ।
२४७. उपागम्य समाघ्राय विद्रवन्ति दिशो दश ॥

२४८. राक्षसः सोऽपि तान्वन्यान् मृगान् मृगवधे रतः ।
२४९. प्रच्छादनार्थं भावस्य न भक्षयति संस्प ृ शन् ॥

२५०. तस्मिन्नेव ततः काले वैदेही शुभलोचना ।
२५१. कुसुमापचयव्यग्रा पादपानभ्यवर्तत ॥

२५२. कर्णिकारानशोकान् च चूतान्श्च मदिरेक्षणा ।
२५३. कुसुमान्यपचिन्वन्ती चचार रुचिरानना ॥

२५४. अनर्हारण्यवासस्य सा तं रत्नमयं मृगम् ।

२५५. मुक्तामणिविचित्राङ्गं ददर्श परमाङ्गना ॥

२५६. सा तं रुचिरदन्तोष्ठी रूप्यधातुतनूरुहम् ।
२५७. विस्मयोत्फुल्लनयना सस्नेहं समुदैक्षत ॥

२५८. स च तां रामदयितां पश्यन् मायामयो मृगः ।
२५९. विचचार पुनश्चित्रं दीपयन्निव तद्वनम् ॥

२६०. सा तं सम्प्रेक्ष्य सुश्रोणी कुसुमान्यपचिन्वती ।
२६१. हैमराजतवर्णाभ्यां पार्श्वाभ्यामुपशोभितम् ।
२६२. भर्तारमभिचक्रन्द लक्ष्मणं चापि सायुधम् ॥

२६३. तथाहूतौ नरव्याघ्रौ वैदेह्या रामलक्ष्मणौ ।
२६४. वीक्षमाणौ तु तं देशं तदा ददृशतुर्मृगम् ॥

२६५. शङ्कमानस्तु तं दृष्ट्वा लक्ष्मणो राममब्रवीत् ।
२६६. मृगो ह्येवम्विधो रत्नविचित्रो नास्ति राघव ।
२६७. जगत्यां जगतीनाथ मायैषा हि न संशयः ॥

२६८. एवं ब्रुवाणं काकुत्स्थं प्रतिवार्य शुचिस्मिता ।
२६९. उवाच सीता संह ृ ष्टा चर्मणा हृतचेतना ॥

२७०. आर्यपुत्राभिरामोऽसौ मृगो हरति मे मनः ।
२७१. आनयैनं महाबाहो क्रीडार्थं नो भविष्यति ॥

२७२. अहो रूपमहो लक्ष्मीः स्वरसम्पच्च शोभना ।
२७३. मृगोऽद्भुतो विचित्राङ्गो हृदयं हरतीव मे ॥

२७४. यदि ग्रहणमभ्येति जीवन्नेव मृगस्तव ।
२७५. समाप्तवनवासानां राज्यस्थानां च नः पुनः ।
२७६. अन्त ःपु रविभूषार्थो मृग एष भविष्यति ॥

२७७. भरतस्यार्यपुत्रस्य श्वश्रूणां मम च प्रभो ।
२७८. मृगरूपमिदं व्यक्तं विस्मयं जनयिष्यति ॥

२७९. जीवन्न यदि तेऽभ्येति ग्रहणं मृगसत्तमः ।
२८०. अजिनं नरशार्दूल रुचिरं मे भविष्यति ॥

२८१. तेन काञ्चनर ोम्णा तु मणिप्रवरशृङ्गिणा ।
२८२. तारुणादित्यवर्णेन नक्षत्रपथवर्चसा ।
२८३. बभूव राघवस्यापि मनो विस्मयमागतम् ॥

२८४. लोभितस्तेन रूपेण सीतया च प्रचोदितः ।
२८५. उवाच राघवो हृष्टो भ्रातरं लक् ष्म णं वचः ॥

२८६. न वने नन्दनोद्देशे न चैत्ररथसम्श्रये ।
२८७. कुतः पृथिव्यां सौमित्रे योऽस्य कश्चित् समो मृगः ॥

२८८. प्रतिलोमानुलोमाश्च रुचिरा रोमराजयः ।
२८९. शोभन्ते मृगमाश्रित्य चित्राः कनकबिन्दुभिः ॥

२९०. पश्यास्य जृम्भमाणस्य दीप्तामग्निशिखोपमाम् ।
२९१. जिह्वां मुखात् निस्सरन्तीं मेघादिव शतह्रदाम् ॥

२९२. एतस्य मृगरत्नस्य परार्घ्ये काञ्चनत्वचि ।
२९३. उपवेक्ष्यति वैदेही मया सह सुमध्यमा ॥

२९४. यदि वायं तथा यन्मां भवेद् वदसि लक्ष्मण ।
२९५. मायैषा राक्षसस्येति कर्तव्योऽस्य वधो मया ॥

२९६. इह त्वं भव सन्नद्धो यन्त्रितो रक्ष मैथिलीम् ।
२९७. अहमेनं वधिष्यामि ग्रहीष्याम्यपि वा मृगम् ॥

२९८. यावद् गच्छामि सौमित्रे मृगमानयितुं द्रुतम् ।
२९९. अप्रमत्तेन ते भाव्यमाश्रमस्थेन सीतया ॥

३००. तथा तु तं समादिश्य भ्रातरं रघुनन्दनः ।
३०१. बद्धासिर्धनुरादाय प्रदुद्राव यतो मृगः ॥

३०२. तं स्म पश्यति रूपेण द्योतमानमिवाग्रतः ।
३०३. अवेक्ष्यावेक्ष्य धावन्तं धनुष्पाणिं महावने ॥

३०४. दृश्यमानमदृश्यं च वनोद्देषेषु केषुचित् ।
३०५. छिन्नाभ्रैरिव सम्वीतं शारदं चन्द्रमण्डलम् ॥

३०६. मुहूर्तादेव ददृशे मुहुर्दूरात् प्रकाशते ।
३०७. दर्शनादर्शनादेवं सोऽपाकर्षत राघवम् ।
३०८. सुदूरमाश्रमस्यास्य मारीचो मृगतां गतः ॥

३०९. आसीत् क्रुद्धस्तु काकुत्स्थो विवशस्तेन मोहितः ।
३१०. अथावतस्थे सम्भ्रान्तः छायामाश्रित्य शाद्वले ॥

३११. स तमुन्मादयामास मृगरूपो निशाचरः ।

३१२. मृगैः परिवृतो वन्यैरदूरात् प्रत्यदृश्यत ॥

३१३. ग्रहीतुकामं दृष्ट्वैनं पुनरेवाभ्यधावत ॥

३१४. दृष्ट्वा रामो महातेजास्तं हन्तुं कृतनिश्चयः ।
३१५. सूर्यरश्मिप्रतीकाशं ज्वलन्तमरिमर्दनः ।
३१६. सन्धाय सुदृढे चापे विकृश्य बलवद् बली ।
३१७. मुमोच ज्वलितं दीप्तमस्त्रं ब्रह्मविनिर्मितम् ॥

३१८. शरीरं मृगरूपस्य विनिर्भिद्य शरोत्तमः ।
३१९. मारीचस्यैव हृदयं बिभेदाशनिसन्निभः ॥

३२०. तालमात्रमथोत्प्लुत्य न्यपतत् स शरातुरः ।
३२१. विनदन् भैरवं नादं धरण्यामल्पजीवितः ॥

३२२. स प्राप्तकालमाज्ञाय चकार च ततः स्वनम् ।
३२३. सदृशं राघवस्यैव हा सीते लक्ष्मणेति च ॥

३२४. तेन मर्मणि निर्विद्धः शरेणानुपमेन च ।
३२५. मृगरूपं तु तत्त्यक्त्वा राक्षसं रूपमात्मनः ।
३२६. चक्रे स सुमहाकायो मारीचो जीवितं त्यजन् ॥

३२७. तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ राक्षसं घोरदर्शनम् ।
३२८. रामो रुधिरसिक्ताङ्गं वेष्टमानं महीतले ।
३२९. जगाम मनसा सीतां लक्ष्मणस्य वचः स्मरन् ॥

३३०. हा सीते लक्ष्मणेत्येवं श्रुत्वा सीता कथं भवेत् ।
३३१. लक्ष्मणश्च महाबाहुः कामवस्थां गमिष्यति ।
३३२. इति रामं भयं तीव्रमाविवेश विषादजम् ॥

३३३. त्वरमाणो जनस्थानं ससाराभिमुखस्तदा ॥

३३४. आर्तस्वरं तु तं भर्तुः विज्ञाय सदृशं वने ।
३३५. उवाच लक्ष्मणं सीता गच्छ जानीहि राघवम् ॥

३३६. न हि मे हृदयं स्थाने जीवितं वावतिष्ठति ।
३३७. क्रोशतः परमार्तस्य श्रुतः शब्दो मया भृशम् ॥

३३८. आक्रन्दमानं तु वने भ्रातरं त्रातुमर्हसि ।
३३९. तं क्षिप्रमभिधाव त्वं भ्रातरं शरणैषिणम् ॥

३४०. रामं विना क्षणमपि नहि जीवामि भूतले ॥

३४१. न जगाम तथोक्तस्तु भ्रातुराज्ञाय शासनम् ।
३४२. अब्रवील्लक्ष्मणस्त्रस्तां सीतां मृगवधूमिव ॥

३४३. पन्नगासुरगन्धर्वदेवमानुषराक्षसैः ।
३४४. अशक्यस्तव वैदेहि भर्ता जेतुं न संशयः ॥

३४५. हृदयं निर्वृतं तेऽस्तु सन्तापस्त्र्यज्यतामयम् ।
३४६. आगमिष्यति ते भर्ता शीघ्रं हत्वा मृगोत्तमम् ॥

३४७. कृतवैराश्च वैदेहि वयमेतैः निशाचरैः ।
३४८. खरस्य निधनादेव जनस्थानवधं प्रति ॥

३४९. राक्षसा विविधा वाचो विसृजन्ति महावने ।
३५०. हिम्साविहारा वैदेहि न चिन्तयितुमर्हसि ॥

३५१. न्यासभूतासि वैदेहि न्यस्ता मयि महात्मना ।
३५२. रामेण त्वं वरारोहे न त्वां त्यक्तुमिहोत्सहे ॥

३५३. लक्ष्मणेनैवमुक्ता सा क्रुद्धा सम्रक्तलोचना ।
३५४. अब्रवीत् परुषं वाक्यं लक्ष्मणं सत्यवादिनम् ॥

३५५. सौमित्रे मित्ररूपेण भ्रातुस्त्र्वमसि शत्रुवत् ।
३५६. यस्त्र्वमस्यामवस्थायां भ्रातरं नाभिपत्स्यसे ॥

३५७. इच्छसि त्वं विनश्यन्तं रामं लक्ष्मण मत्कृते ।
३५८. लोभान्मम कृते नूनं नानुगच्छसि राघवम् ॥

३५९. गोदावरीं प्रवेक्ष्यामि विना रामेण लक्ष्मण ।
३६०. पिबाम्यहं विषं तीक्ष्णं प्रवेक्ष्यामि हुताशनम् ॥

३६१. न त्वहं राघवादन्यं पदापि पुरुषं स्पृशे ॥

३६२. इति लक्ष्मणमाक्रुश्य सीता दुःखसमन्विता ।
३६३. पाणिभ्यां रुदती दुःखात् उदरं प्रजघान ह ॥

३६४. इत्युक्तः परुषं वाक्यं सीतया रोमहर्षणम् ।
३६५. अब्रवीलक्ष्मणः सीतां प्राञ्जलिर्विजितेन्द्रियः ॥

३६६. उत्तरं नोत्सहे वक्तुं दैवतं भवती मम ।
३६७. वाक्यमप्रतिरूपं तु न चित्रं स्त्रीषु मैथिली ॥

३६८. न सहे हीदृशं वाक्यं वैदेहि जनकात्मजे ।

३६९. श्रोत्रयोरुभयोर्मेऽद्य तप्तनाराचसन्निभम् ॥

३७०. उपशृण्वन्तु मे सर्वे साक्षिभूता वनेचराः ।
३७१. न्यायवादी यथान्यायमुक्तोऽहं परुषं त्वया ॥

३७२. गमिष्ये यत्र काकुत्स्थः स्वस्ति तेऽस्तु वरानने ।
३७३. रक्षन्तु त्वां विशालाक्षि समग्रा वनदेवताः ॥

३७४. ततस्तु सीतामभिवाद्य लक्ष्मणह्
३७५. कृताञ्जलिः किञ्चिदभिप्रणम्य च ।
३७६. अन्वीक्षमाणो बहुशश्च मैथिलीम्
३७७. जगाम रामस्य समीपमात्मवान् ॥

॥ ३.४ सीतापहरणम् ॥

१. तदासाद्य दशग्रीवः क्षिप्रमन्तरमास्थितः ।
२. श्लक्ष्णकाशायसम्वीतः शिखी छत्री उपानही ।
३. वामे चाम्सेऽवसज्याथ शुभे यष्टिकमण्डलू ।
४. परिव्राजकरूपेण वैदेहीं समुपागमत् ॥

५. तमुग्रं पापकर्माणं जनस्थानरुहा द्रुमाः ।
६. समीक्ष्य न प्रकम्पन्ते न प्रवाति च मारुतः ॥

७. शीघ्रस्रोताश्च तं दृष्ट्वा वीक्षन्तं रक्तलोचनम् ।
८. स्तिमितं गन्तुमारेभे भयाद् गोदावरी नदी ॥

९. अभव्यो भव्यरूपेण भर्तारमनुशोचतीम् ।
१०. अभ्यवर्तत वैदेहीं चित्रामिव शनैश्चरः ॥

११. स मन्मथशराविष्टो ब्रह्मघोषमुदीरयन् ।
१२. अब्रवीत् प्रश्रितं वाक्यं रहिते राक्षसाधिपः ॥

१३. का त्वं काञ्चनवर्णाभे पीतकौशेयवासिनि ।
१४. कमलानां शुभां मालां पद्मिनीव हि बिभ्रती ॥

१५. का त्वं भवसि रुद्राणां मरुतां वा वरानने ।
१६. वसूनां वा वरारोहे देवता प्रतिभासि मे ॥

१७. राक्षसानामयं वासः कथं नु त्वमिहागता ।
१८. कथमेका महारण्ये न बिभेषि वरानने ॥

१९. कासि कस्य कुतश्चित्त्वं किं निमित्तं च दण्डकान् ।
२०. एका चरसि कल्याणि घोरान् राक्षससेवितान् ॥

२१. इरि प्रशस्ता वैदेही रावणेन दुरात्मना ।
२२. सर्वैरतिथिसत्कारैः पूजयामास मैथिली ॥

२३. ततः सुवेषं मृगयागतं पतिं
२४. प्रतीक्षमाणा सहलक्ष्मणं तदा ।
२५. विवीक्षमाणा हरितं ददर्श तन्-
२६. महद्वनं नैव तु रामलक्ष्मणौ ॥

२७. रावणेन तु वैदेही तथा पृष्टा जिहीर्षता ।
२८. परिव्राजकलिङ्गेन शशम्सात्मानमात्मना ॥

२९. ब्राह्मणश्चातिथिश्चायमनुक्तो हि शपेत माम् ।
३०. इति ध्यात्वा मुहूर्तं तु सीता वचनमब्रवीत् ॥

३१. दुहिता जनकस्याहं मैथिलस्य महात्मनः ।
३२. सीता नांनास्मि भद्रं ते रामभार्या द्विजोत्तम ॥

३३. उषित्वा द्वादशसमा इक्ष्वाकूणां निवेशने ।
३४. भुञ्जाना मानुषान् भोगान् सर्वकामसमृद्धिनी ॥

३५. मम भर्ता महातेजा वयसा पञ्चविंशकः ।
३६. अष्टादश हि वर्षाणि मम जन्मनि गण्यते ॥

३७. रामेति प्रथितो लोके गुणवान् सत्यवान् शुचिः ।
३८. विशालाक्षो महाबाहुः सर्वभूतहिते रतः ॥

३९. मात्रा प्रतिहृते राज्ये रामः प्रव्राजितो वनम् ॥

४०. स भ्राता लक्ष्मणो नाम धर्मचारी दृढव्रतः ।
४१. अन्वगच्छत् धनुष्पाणिः प्रव्रजन्तं मया सह ॥

४२. ते वयं प्रच्युता राज्यात् कैकेय्यास्तु कृते त्रयः ।
४३. विचराम द्विजश्रेष्ठ वनं गम्भीरमोजसा ॥

४४. समाश्वस मुहूर्तं तु शक्यं वस्तुमिह त्वया ।
४५. आगमिष्यति मे भर्ता वन्यमादाय पुष्कलम् ॥

४६. स त्वं नाम च गोत्रं च कुलं चाचक्ष्व तत्त्वतः ।
४७. एकश्च दण्डकारण्ये किमर्थं चरसि द्विज ॥

४८. एवं ब्रुवन्त्यां सीतायां रामपत्न्यां महाबलः ।
४९. प्रत्युवाचोत्तरं तीव्रं रावणो राक्षसाधिपः ॥

५०. अहं तु रावणो नाम सीते रक्षोगणेश्वरः ।
५१. येन वित्रासिता लोकाः सदेवासुरपन्नगाः ॥

५२. चारुस्मिते चारुदति चारुनेत्रे विलासिनि ।
५३. मनो हरसि मे कान्ते नदीकूलमिवाम्भसा ॥

५४. करान्तमितमध्यासि सुकेशी सम्हतस्तनी ॥

५५. त्वां तु काञ्चनवर्णाभां दृष्ट्वा कौशेयवासिनीम् ।
५६. रतिं स्वकेषु दारेषु नाधिगच्छाम्यनिन्दिते ॥

५७. बह्वीनामुत्तमस्त्रीणां आह्रतानामितस्ततः ।
५८. सर्वासामेव भद्रं ते ममाग्रमहिषी भव ॥

५९. लङ्का नाम समुद्रस्य मध्ये मम महापुरी ।
६०. सागरेण परिक्षिप्ता निविष्टा नगमूर्धनि ॥

६१. तत्र सीते मया सार्धं वनेषु विहरिष्यसि ।
६२. न चास्यारण्यवासस्य स्पृहयिष्यसि भामिनि ॥

६३. पञ्च दास्यः सहस्राणि सर्वाभरणभूषिताः ।
६४. सीते परिचरिष्यन्ति भार्या भवसि मे यदि ॥

६५. रावणेनैवमुक्ता तु कुपिता जनकात्मजा ।
६६. प्रत्युवाचानवद्याङ्गी तमनादृत्य राक्षसम् ॥

६७. महागिरिमिवाकम्प्यं महेन्द्रसदृशं पतिम् ।
६८. महोदधिमिवाक्षोभ्यमहं राममनुव्रता ॥

६९. सर्वलक्षणसम्पन्नं न्यग्रोधपरिमण्डलम् ।
७०. सत्यसन्धं महाभागं अहं राममनुव्रता ॥

७१. महाबाहुं महोरस्कं सिम्हविक्रान्तगामिनम् ।
७२. नृसिम्हं सिम्हसङ्काशमहं राममनुव्रता ॥

७३. पूर्णचन्द्राननं रामं राजवत्सं जितेन्द्रियम् ।

७४. पृथुकीर्तिं महात्मानमहं राममनुव्रता ॥

७५. त्वं पुनर्जम्बुकः सिम्हीं मामिच्छसि सुदुर्लभाम् ।
७६. नाहं शक्या त्वया स्प्रष्टुमादित्यस्य प्रभा यथा ॥

७७. पादपान् काञ्चनान् नूनं बहून् पश्यसि मन्दभाक् ।
७८. क्षुधितस्य च सिम्हस्य मृगशत्रोस्तरस्विनः ।
७९. आशीविषस्य वदनात् दम्ष्ट्रामादातुमिच्छसि ॥

८०. मन्दरं पर्वतश्रेष्ठं पाणिनाहर्तुमिच्छसि ।
८१. कालकूटं विषं पीत्वा स्वस्तिमान् गन्तुमिच्छसि ॥

८२. अक्षि सूच्या प्रमृजसि जिह्वया लेक्षि च क्षुरम् ।
८३. अवसज्य शिलां कण्ठे समुद्रं तर्तुमिच्छसि ॥

८४. अग्निं प्रज्वलितं दृष्ट्वा वस्त्रेणाहर्तुमिच्छसि ।
८५. अयोमुखानां शूलानामग्रे चरितुमिच्छसि ।
८६. रामस्य सदृशीं भार्यां योऽधिगन्तुं त्वमिच्छसि ॥

८७. यदन्तरं सिम्हशृगालयोर्वने ।
८८. यदन्तरं स्यन्दिनिकासमुद्रयोः ।
८९. सुराग्र्यसौवीरकयोर्यदन्तरम् ।
९०. तदन्तरं वै तव राघवस्य च ॥

९१. यदन्तरं काञ्चनसीसलोहयोः ।
९२. यदन्तरं चन्दनवारिपङ्कयोः ।
९३. यदन्तरं हस्तिबिडालयोर्वने ।
९४. तदन्तरं दाशरथेस्तवैव च ॥

९५. इतीव तद्वाक्यमदुष्टभावा ।
९६. सुधृष्टमुक्त्वा रजनीचरं तम् ।
९७. गात्रप्रकम्पव्यथिता बभूव ।
९८. वातोद्धता सा कदलीव तन्वी ॥

९९. एवं ब्रुवन्त्यां सीतायां सम्रब्धः परुषं वचः ।
१००. ललाटे भ्रुकुटीं कृत्वा रावणः प्रत्युवाच ह ॥

१०१. भ्राता वैश्रवणस्याहं सापत्नो वरवर्णिनि ।
१०२. रावणो नाम भद्रं ते दशग्रीवः प्रतापवान् ॥

१०३. मम सञ्जातरोषस्य मुखं दृष्ट्वैव मैथिलि ।

१०४. विद्रवन्ति परित्रस्ताः सुराः शक्रपुरोगमाः ॥

१०५. यत्र तिष्ठाम्यहं तत्र मारुतो वाति शङ्कितः ।
१०६. तीव्राम्शुः शिशिराम्शुश्च भयात् सम्पद्यते रविः ॥

१०७. निष्कम्पपत्रास्तरवो नद्यश्च स्तिमितोदकाः ।
१०८. भवन्ति यत्र यत्राहं तिष्ठामि विचरामि च ॥

१०९. मम पारे समुद्रस्य लङ्का नाम पुरी शुभा ।
११०. तत्र त्वं वसती सीते राजपुत्रि मया सह ।
१११. भुञ्जाना मानुषान् भोगान् दिव्याश्च वरवर्णिनि ।
११२. न स्मरिष्यसि रामस्य मानुषस्य गतायुषः ॥

११३. स्थापयित्वा प्रियं पुत्रं राज्ञा दशरथेन यः ।
११४. मन्दवीर्यः सुतो ज्येष्ठः ततः प्रस्थापितो ह्ययम् ॥

११५. तेन किं भ्रष्टराज्येन रामेण गतचेतसा ।
११६. करिष्यसि विशालाक्षि तापसेन तपस्विना ॥

११७. सर्वराक्षसभर्तारं कामात् स्वयमिहागतम् ।
११८. न मन्मथशराविष्टं प्रत्याख्यातुं त्वमर्हसि ॥

११९. प्रत्याख्याय हि मां भीरु परितापं गमिष्यसि ।
१२०. चरणेनाभिहत्येव पुरूरवसमुर्वशी ॥

१२१. अङ्गुल्या न समो रामो मम युद्धे स मानुषः ।
१२२. तव भाग्येन सम्प्राप्तं भजस्व वरवर्णिनि ॥

१२३. एवमुक्ता तु वैदेही क्रुद्धा सम्रक्तलोचना ।
१२४. अब्रवीत् परुषं वाक्यं रहिते राक्षसाधिपम् ॥

१२५. कथं वैश्रवणं देवं सर्वभूतनमस्कृतम् ।
१२६. भ्रातरं व्यपदिश्य त्वमशुभं कर्तुमिच्छसि ॥

१२७. अवश्यं विनशिष्यन्ति सर्वे रावण राक्षसाः ।
१२८. येषां त्वं कर्कशो राजा दुर्बुद्धिरजितेन्द्रियः ॥

१२९. सीताया वचनं श्रुत्वा दशग्रीवः प्रतापवान् ।
१३०. हस्ते हस्तं समाहत्य चकार सुमहद्वपुः ॥

१३१. स परिव्राजकच्छद्म महाकायो विहाय तत् ।
१३२. प्रतिपद्य स्वकं रूपं रावणो राक्षसाधिपः ॥

१३३. सम्रक्तनयनः क्रोधात् जीमूतनिचयप्रभः ।
१३४. स तामसितकेशान्तां भास्करस्य प्रभामिव ।
१३५. वसनाभरणोपेतां मैथिलीं रावणोऽब्रवीत् ॥

१३६. नोन्मत्तया श्रुतौ मन्ये मम वीर्यपराक्रमौ ।
१३७. उद्वहेयं भुजाभ्यां तु मेदिनीमम्बरे स्थितः ।
१३८. आपिबेयं समुद्रं च हन्यां मृत्युं रणे स्थितः ॥

१३९. त्रिषु लोकेषु विख्यातं यदि भर्तारमिच्छसि ।
१४०. मामाश्रय वरारोहे तवाहं सदृशः पतिः ॥

१४१. राज्याच्च्युतमसिद्धार्थं रामं परिमितायुषम् ।
१४२. कैर्गुणैरनुरक्तासि मूढे पण्डितमानिनि ॥

१४३. इत्युक्त्वा मैथिलीं वाक्यं प्रियार्हां प्रियवादिनीम् ।
१४४. जग्राह रावणः सीतां बुधः खे रोहिणीमिव ॥

१४५. सा गृहीता विचुक्रोश रावणेन यशस्विनी ।
१४६. रामेति सीता दुःखार्ता रामं दूरगतं वने ॥

१४७. तामकामां स कामार्तः पन्नगेन्द्रवधूमिव ।
१४८. विवेष्टमानामादाय उत्पपाताथ रावणः ॥

१४९. ततः सा राक्षसेन्द्रेण ह्रियमाणा विहायसा ।
१५०. भृशं चुक्रोश मत्तेव भ्रान्तचित्ता यथातुरा ॥

१५१. जीवितं सुखमर्थाम्श्च धर्महेतोः परित्यजन् ।
१५२. ह्रियमाणामधर्मेण मां राघव न पश्यसि ॥

१५३. न तु सद्योऽविनीतस्य दृश्यते कर्मणः फलम् ।
१५४. कालोऽप्यङ्गीभवत्यत्र सस्यानामिव पक्तये ॥

१५५. हन्तेदानीं सकामास्तु कैकेयी सह बान्धवैः ।
१५६. ह्रिये यद्धर्मकामस्य धर्मपत्नी यशस्विनः ॥

१५७. आमन्त्रये जनस्थाने कर्णिकारान् सुपुष्पितान् ।
१५८. क्षिप्रं रामाय शम्सध्वं सीतां हरति रावणः ॥

१५९. माल्यवन्तं शिखरिणं वन्दे प्रस्रवणं गिरिम् ।
१६०. क्षिप्रं रामाय शम्स त्वं सीतां हरति रावणः ॥

१६१. हम्सकारण्डवाकीर्णां वन्दे गोदावरीं नदीम् ।
१६२. क्षिप्रं रामाय शम्स त्वं सीतां हरति रावणः ॥

१६३. सा तदा करुणा वाचो विलपन्ती सुदुःखिता ।
१६४. वनस्पतिगतं गृध्रं ददर्शायतलोचना ॥

१६५. सा तमुद्वीक्ष्य सुश्रोणी रावणस्य वशं गता ।
१६६. समाक्रन्दत् भयपरा दुःखोपहतया गिरा ॥

१६७. जटायो पश्य मामार्य ह्रियमाणामनाथवत् ।
१६८. अनेन राक्षसेन्द्रेण करुणं पापकर्मणा ॥

१६९. रामाय तु यथातत्त्वं जटायो हरणं मम ।
१७०. लक्ष्मणाय च तत्सर्वमाख्यातव्यमशेषतः ॥

१७१. तं शब्दमवसुप्तस्तु जटायुरथ शुश्रुवे ।
१७२. निरीक्ष्य रावणं क्षिप्रं वैदेहीं च ददर्श सः ॥

१७३. दशग्रीव स्थितो धर्मे पुराणे सत्यसम्श्रयः ।
१७४. जटायुर्नाम नांनाहं गृध्रराजो महाबलः ॥

१७५. राजा सर्वस्य लोकस्य महेन्द्रवरुणोपमः ।
१७६. लोकानां च हिते युक्तो रामो दशरथात्मजः ॥

१७७. तस्यैषा लोकनाथस्य धर्मपत्नी यशस्विनी ।
१७८. सीता नाम वरारोहा यां त्वं हर्तुमिहेच्छसि ॥

१७९. कथं राजा स्थितो धर्मे परदारान् परामृशेत् ।
१८०. रक्षणीया विशेषेण राजदारा महाबल ॥

१८१. निवर्तय मतिं नीचां परदाराभिमर्षनात् ।
१८२. यथात्मनस्तथान्येषां दारा रक्ष्या विपश्चिता ॥

१८३. विषये वा पुरे वा ते यदा रामो महाबलः ।
१८४. नापराद्ध्यति धर्मात्मा कथं तस्यापराद्ध्यसि ॥

१८५. स भारः सौम्य भर्तव्यो यो नरं नावसादयेत् ।
१८६. तदन्नमपि भोक्तव्यं जीर्यते यदनामयम् ॥

१८७. यत्कृत्वा न भवेत् धर्मो न कीर्तिर्न यशो भुवि ।
१८८. शरीरस्य भवेत् खेदः कस्तत्कर्म समाचरेत् ॥

१८९. वृद्धोऽहं त्वं युवा धन्वी सशरः कवची रथी ।
१९०. तथाप्यादाय वैदेहीं कुशली न गमिष्यसि ॥

१९१. तिष्ठ तिष्ठ दशग्रीव मुहूर्तं पश्य रावण ।
१९२. वृन्तादिव फलं त्वां तु पातयेयं रथोत्तमात् ॥

१९३. इत्युक्तस्य यथान्यायं रावणस्य जटायुषा ।
१९४. क्रुद्धस्याग्निनिभाः सर्वा रेजुर्विंशतिदृष्टयः ॥

१९५. ततो नालीकनाराचैः तीक्ष्णाग्रैश्च विकर्णिभिः ।
१९६. अभ्यवर्षन् महाघोरैः गृध्रराजं महाबलः ॥

१९७. स तानि शरजालानि गृध्रः पत्ररथेश्वरः ।
१९८. जटायुः प्रतिजग्राह रावणास्त्राणि सम्युगे ॥

१९९. शरैरावारितस्तस्य सम्युगे पतगेश्वरः ।
२००. कुलायमुपसम्प्राप्तः पक्षीव प्रबभौ तदा ॥

२०१. स तानि शरवर्षाणि पक्षाभ्यां च विधूय सः ।
२०२. चरणाभ्यां महातेजा बभञ्जास्य महद्धनुः ॥

२०३. काञ्चनोरश्छदान् दिव्यान् पिशाचवदनान् खरान् ।
२०४. ताम्श्चास्य जवसम्पन्नान् जघान समरे बली ॥

२०५. वरं त्रिवेणुसम्पन्नं कामगं पावकार्चिषम् ।
२०६. मणिहेमविचित्राङ्गं बभञ्ज च महारथम् ॥

२०७. पूर्णचन्द्रप्रतीकाशं छत्रं च व्यजनैः सह ।
२०८. पातयामास वेगेन ग्राहिभी राक्षसैः सह ॥

२०९. सारथेश्चास्य वेगेन तुण्डेनैव महच्छिरः ।
२१०. पुनर्व्यपाहरत् श्रीमान् पक्षिराजो महाबलः ॥

२११. स भग्नधन्वा विरथो हताश्वो हतसारथिः ।
२१२. अङ्केनादाय वैदेहीं पपात भुवि रावणः ॥

२१३. परिश्रान्तं तु तं दृष्ट्वा जरया पक्षियूथपम् ।
२१४. उत्पपात पुनर्हृष्टो मैथिलीं गृह्य रावणः ॥

२१५. तं प्रहृष्टं निधायाङ्के गच्छन्तं जनकात्मजाम् ।
२१६. समावार्य महातेजा जटायुरिदमब्रवीत् ॥

२१७. बद्धस्त्वं कालपाशेन क्व गतस्तस्य मोक्ष्यसे ।
२१८. वधाय बडिशं गृह्य सामिषं जलजो यथा ॥

२१९. यथा त्वया कृतं कर्म भीरुणा लोकगर्हितम् ।
२२०. तस्कराचरितो मार्गो नैष वीर निषेवितः ॥

२२१. युद्ध्यस्व यदि शूरोऽसि मुहूर्तं तिष्ठ रावण ।
२२२. शयिष्यसे हतो भूमौ यथा भ्राता खरस्तथा ॥

२२३. एवमुक्त्वा शुभं वाक्यं जटायुस्तस्य रक्षसः ।
२२४. निपपात भृशं पृष्ठे दशग्रीवस्य वीर्यवान् ॥

२२५. ततः क्रोधात् दशग्रीवः सीतामुत्सृज्य रावणः ।
२२६. मुष्टिभ्यां चरणाभ्यां च गृध्रराजमपोथयत् ॥

२२७. ततो मुहूर्तं सङ्ग्रामो बभूवातुलवीर्ययोः ।
२२८. राक्षसानां च मुख्यस्य पक्षिणां प्रवरस्य च ॥

२२९. तस्य व्यायच्छमानस्य रामस्यार्थे स रावणः ।
२३०. पक्षौ पार्श्वौ च पादौ च खड्गमुद्धृत्य सोऽच्छिनत् ॥

२३१. स च्छिन्नपक्षः सहसा रक्षसा रौद्रकर्मणा ।
२३२. निपपात हतो गृध्रो धरण्यामल्पजीवितः ॥

२३३. तं दृष्ट्वा पतितं भूमौ क्षतजार्द्रं जटायुषम् ।
२३४. अभ्यधावत वैदेही स्वबन्धुमिव दुःखिता ॥

२३५. आलिङ्ग्य गृध्रं निहतं रावणेन बलीयसा ।
२३६. विललाप सुदुःखार्ता सीता शशिनिभानना ॥

२३७. नूनं राम न जानासि महद्व्यसनमात्मनः ।
२३८. अयं हि पापचारेण मां त्रातुमभिसङ्गतः ।
२३९. शेते विनिहतो भूमौ ममाभाग्याद्विहङ्गमः ॥

२४०. त्राहि मामद्य काकुत्स्थ लक्ष्मणेति वराङ्गना ।
२४१. सुसन्त्रस्ता समाक्रन्दत् शृण्वतां तु यथान्तिके ॥

२४२. तां क्लिष्टमाल्याभरणां विलपन्तीमनाथवत् ।
२४३. अभ्यधावत वैदेहीं रावणो राक्षसाधिपः ॥

२४४. क्रोशन्तीं राम रामेति रामेण रहितां वने ।
२४५. जीवितान्ताय केशेषु जग्राहान्तकसन्निभः ॥

२४६. स तु तां राम रामेति रुदन्तीं लक्ष्मणेति च ।
२४७. जगामादाय चाकाशं रावणो राक्षसेश्वरः ॥

२४८. तरुप्रवालरक्ता सा नीलाङ्गं रक्षसेश्वरम् ।
२४९. प्राशोभयत वैदेही गजं कक्ष्येव काञ्चनी ॥

२५०. तस्या भूषणघोषेण वैदेह्या राक्षसाधिपः ।
२५१. बभौ सचपलो नीलः सघोष इव तोयदः ॥

२५२. उत्पन्नवाताभिहता नानाद्विजगणायुताः ।
२५३. मा भैरिति विधूताग्रा व्याजह्रुरिव पादपाः ॥

२५४. नलिन्यो ध्वस्तकमलाः त्रस्तमीनजलेचराः ।
२५५. सखीमिव गतोच्छ्वासामन्वशोचन्त मैथिलीम् ॥

२५६. समन्तादभिसम्पत्य सिम्हव्याघ्रमृगद्विजाः ।
२५७. अभ्यधावन् तदा रोषात् सीतां छायानुगामिनः ॥

२५८. जलप्रपाताश्रुमुखाः शृङ्गैरुच्छ्रितबाहुभिः ।
२५९. सीतायां ह्रियमाणायां विक्रोशन्तीव पर्वताः ॥

२६०. वित्रस्तका दीनमुखा रुरुदुर्मृगपोतकाः ।
२६१. उद्वीक्ष्योद्वीक्ष्य नयनैः आस्रपाताविलेक्षणाः ॥

२६२. दुःखिता परमोद्विग्ना भये महति वर्तिनी ।
२६३. रोषरोदनताम्राक्षी भीमाक्षं राक्षसाधिपम् ।
२६४. रुदन्ती करुणं सीता ह्रियमाणेदमब्रवीत् ॥

२६५. न व्यपत्रपसे नीच कर्मणानेन रावण ।
२६६. ज्ञात्वा विरहितां यन्मां चोरयित्वा पलायसे ॥

२६७. त्वयैव नूनं दुष्टात्मन् भीरुणा हर्तुमिच्छता ।
२६८. ममापवाहितो भर्ता मृगरूपेण मायया ॥

२६९. यो हि मामुद्यतस्त्रातुं सोऽप्ययं विनिपातितः ।
२७०. गृध्रराजः पुराणोऽसौ श्वशुरस्य सखा मम ॥

२७१. धिक् ते शौर्यं च सत्त्वं च यत्त्वं कथितवान्स्तदा ।
२७२. कुलाक्रोशकरं लोके धिक् ते चारित्रमीदृशम् ॥

२७३. न हि चक्षुष्पथं प्राप्य तयोः पार्थिवपुत्रयोः ।

२७४. ससैन्योऽपि समर्थस्त्वं मुहूर्तमपि जीवितुम् ॥

२७५. येन त्वं व्यवसायेन बलान् मां हर्तुमिच्छसि ।
२७६. व्यवसायः स ते नीच भविष्यति निरर्थकः ॥

२७७. न ह्यहं तमपश्यन्ती भर्तारं विबुधोपमम् ।
२७८. उत्सहे शत्रुवशगा प्राणान् धारयितुं चिरम् ॥

२७९. न हि त्वमीदृशं कृत्वा तस्यालीकं महात्मनः ।
२८०. धरितुं शक्यसि चिरं विषं पीत्वेव निर्घृणः ॥

२८१. एतच्चान्यच्च परुषं वैदेही रावणाङ्कगा ।
२८२. भयशोकसमाविष्टा करुणं विललाप ह ॥

२८३. ह्रियमाणा तु वैदेही कञ्चिन्नाथमपश्यती ।
२८४. ददर्श गिरिशृङ्गस्थान् पञ्च वानरपुङ्गवान् ॥

२८५. तेषां मध्ये विशालाक्षी कौशेयं कनकप्रभम् ।
२८६. उत्तरीयं वरारोहा शुभान्याभरणानि च ।
२८७. मुमोच यदि रामाय शम्सेयुरिति मैथिली ॥

२८८. वस्त्रमुत्सृज्य तन्मध्ये निक्षिप्तं सहभूषणम् ।
२८९. सम्भ्रमात्तु दशग्रीवः तत्कर्म न स बुद्धवान् ॥

२९०. पिङ्गाक्षाः तां विशालाक्षीं नेत्रैरनिमिषैरिव ।
२९१. विक्रोशन्तीं तथा सीतां ददृशुः वानरर्षभाः ॥

२९२. तां जहार सुसम्हृष्टो रावणो मृत्युमात्मनः ।
२९३. उत्सङ्गेनैव भुजगीं तीक्ष्णदम्ष्ट्रां महाविषाम् ॥

२९४. वनानि सरितः शैलान् सराम्सि च विहायसा ।
२९५. स क्षिप्रं समतीयाय शरश्चापादिव च्युतः ॥

२९६. सोऽभिगम्य पुरीं लङ्कां सुविभक्तमहापथाम् ।
२९७. सम्रूढकक्ष्याबहुलं स्वमन्तह्पुरमाविशत् ॥

२९८. तत्र तामसितापाङ्गां शोकमोहपरायणाम् ।
२९९. निदधे रावणः सीतां मयो मायामिव स्त्रियम् ॥

३००. अब्रवीच्च दशग्रीवः पिशाचीर्घोरदर्शनाः ।
३०१. मुक्तामणिसुवर्णानि वस्त्राण्याभरणानि च ।
३०२. यद्यदिच्छेत् तदेवास्या देयं मच्छन्दतो यथा ॥

३०३. या च वक्ष्यति वैदेहीं वचनं किञ्चिदप्रियम् ।
३०४. अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानात् न तस्या जीवितं प्रियम् ॥

३०५. तथोक्त्वा राक्षसीस्तास्तु राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ।
३०६. आत्मानं बुद्धिवैक्लव्यात् कृतकृत्यममन्यत ॥

३०७. स चिन्तयानो वैदेहीं कामबाणसमर्पितः ।
३०८. प्रविवेश गृहं रम्यं सीतां द्रष्टुम्भित्वरन् ॥

३०९. स प्रविश्य तु तद्वेश्म रावणो राक्षसाधिपः ।
३१०. अपश्यत् राक्षसीमध्ये सीतां शोकपरायणाम् ॥

३११. तां तु शोकपरां दीनामवशां राक्षसाधिपः ।
३१२. स बलाद् दर्शयामास गृहं देवगृहोपमम् ॥

३१३. दिव्यदुन्दुभिनिर्ह्रादं तप्तकाञ्चनतोरणम् ।
३१४. सोपानं काञ्चनं चित्रमारुरोह तया सह ॥

३१५. दान्तिका राजताश्चैव गवाक्षाः प्रियदर्शनाः ।
३१६. हेमजालावृताश्चासन् तत्र प्रासादपङ्क्तयः ॥

३१७. सुधामणिविचित्राणि भूमिभागानि सर्वशः ।
३१८. दशग्रीवः स्वभवने प्रादर्शयत मैथिलीम् ॥

३१९. दर्शयित्वा तु वैदेह्याः कृत्स्नं तद्भवनोत्तमम् ।
३२०. उवाच वाक्यं पापात्मा सीतां लोभितुमिच्छता ॥

३२१. दश राक्षसकोट्यश्च द्वाविंशतिरथापराः ।
३२२. तेषां प्रभुरहं सीते सर्वेषां भीमकर्मणाम् ॥

३२३. यदिदं राजतन्त्रं मे त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ।
३२४. जीवितं च विशालाक्षि त्वं मे प्राणैर्गरीयसी ॥

३२५. बहूनां स्त्रीसहस्राणां मम योऽसौ परिग्रहः ।
३२६. तासां त्वमीश्वरा सीते मम भार्या भव प्रिये ॥

३२७. यौवनं ह्यध्रुवं भीरु रमस्वेह मया सह ॥

३२८. न देवेषु न यक्षेषु न गन्धर्वेषु पक्षिषु ।
३२९. अहं पश्यामि लोकेषु यो मे वीर्यसमो भवेत् ॥

३३०. राज्यभ्रष्टेन दीनेन तापसेन गतायुषा ।

३३१. किं करिष्यसि रामेण मानुषेणाल्पतेजसा ॥

३३२. दर्शने मा कृथा बुद्धिं राघवस्य वरानने ।
३३३. कास्य शक्तिरिहागन्तुमपि सीते मनोरथैः ॥

३३४. न शक्यो वायुराकाशे पाशैर्बद्धुं महाजवः ।
३३५. दीप्यमानस्य वाप्यग्नेः ग्रहीतुं विमलां शिखाम् ॥

३३६. लङ्कायां सुमहद्राज्यमिदं त्वमनुपालय ।
३३७. त्वत्प्रेष्या मद्विधाश्चैव देवाश्चापि चराचराः ॥

३३८. अभिषेकोदकक्लिन्ना तुष्टा च रमयस्व माम् ॥

३३९. दुष्कृतं यत्पुरा कर्म वनवासेन तद्गतम् ।
३४०. यश्च ते सुकृतो धर्मः तस्येह फलमाप्नुहि ॥

३४१. पुष्पकं नाम सुश्रोणि भ्रातुर्वैश्रवणस्य मे ।
३४२. विमानं सूर्यसङ्काशं तरसा निर्जितं मया ॥

३४३. विशालं रमणीयं च तद्विमानमनुत्तमम् ।
३४४. तत्र सीते मया सार्धं विहरस्व यथासुखम् ॥

३४५. वदनं पद्मसङ्काशं विमलं चारुदर्शनम् ।
३४६. शोकार्तं तु वरारोहे न भ्राजति वरानने ॥

३४७. एवं वदति तस्मिन् सा वस्त्रान्तेन वराङ्गना ।
३४८. पिधायेन्दुनिभं सीता मुखमश्रूण्यवर्तयत् ॥

३४९. ध्यायन्तीं तामिवास्वस्थां दीनां चिन्ताहतप्रभाम् ।
३५०. उवाच वचनं पापो रावणो राक्षसेश्वरः ॥

३५१. अलं व्रीडेन वैदेहि धर्मलोपकृतेन च ।
३५२. आर्षोऽयं दैवनिष्यन्दो यस्त्वामभिगमिष्यति ॥

३५३. एतौ पादौ महास्निग्धौ शिरोभिः परिपीडितौ ।
३५४. प्रसादं कुरु मे क्षिप्रं वश्यो दासोऽहमस्मि ते ॥

३५५. इमाः शून्या मया वाचः शुष्यमाणेन भाषिताः ।
३५६. न चापि रावणः काञ्चिन्मूर्ध्ना स्त्रीं प्रणमेत ह ॥

३५७. एवमुक्त्वा दशग्रीवो मैथिलीं जनकात्मजाम् ।
३५८. कृतान्तवशमापन्नः ममेयमिति मन्यते ॥

३५९. सा तथोक्ता तु वैदेही निर्भया शोककर्शिता ।
३६०. तृणमन्तरतः कृत्वा रावणं प्रत्यभाषत ॥

३६१. यदा विनाशो भूतानां दृश्यते कालचोदितः ।
३६२. तदा कार्ये प्रमाद्यन्ति नराः कालवशं गताः ॥

३६३. मां प्रधृश्य स ते कालः प्राप्तोऽयं राक्षसाधम ।
३६४. आत्मनो राक्षसानां च वधायान्तह्पुरस्य च ॥

३६५. यदि पश्येत् स रामस्त्र्वां रोषदीप्तेन चक्षुषा ।
३६६. रक्षः त्वमद्य निर्दग्धो गच्छेः सद्यः पराभवम् ॥

३६७. स ते दर्पं बलं वीर्यमुत्सेकं च तथाविधम् ।
३६८. अपनेष्यति गात्रेभ्यः शरवर्षेण सम्युगे ॥

३६९. न शक्या यज्ञमध्यस्था वेदिः स्रुग्भाण्डमण्डिता ।
३७०. द्विजातिमन्त्रपूता च चण्डालेनावमर्दितुम् ॥

३७१. तथाहं धर्मनित्यस्य धर्मपत्नी पतिव्रता ।
३७२. त्वया स्प्रष्टुं न शक्यास्मि राक्षसाधम पापिना ॥

३७३. क्रीडन्ती राजहम्सेन पद्मषण्डेषु नित्यदा ।
३७४. हम्सी सा तृणमध्यस्थं कथं पश्येत मद्गुकम् ॥

३७५. इदं शरीरं निस्सञ्ज्ञं बन्ध वा खादयस्व वा ।
३७६. नेदं शरीरं रक्ष्यं मे जीवितं वापि राक्षस ।
३७७. न तु शक्ष्याम्युपक्रोशं पृथिव्यां दातुमात्मनः ॥

३७८. एवमुक्त्वा तु वैदेही क्रोधात् सुपुरुषं वचः ।
३७९. रावणं मैथिली तत्र पुनर्नोवाच किञ्चन ॥

३८०. सीताया वचनं श्रुत्वा परुषं रोमहर्षणम् ।
३८१. प्रत्युवाच ततः सीतां भयसन्दर्शनं वचः ॥

३८२. श्रुणु मैथिलि मद्वाक्यं मासान् द्वादश भामिनि ।
३८३. कालेनानेन नाभ्येषि यदि मां चारुहासिनि ।
३८४. ततस्त्र्वं प्रातराशार्थं सूदाः छेत्स्यन्ति लेशशः ॥

३८५. इत्युक्त्वा परुषं वाक्यं रावणः शत्रुरावणः ।
३८६. राक्षसीश्च ततः क्रुद्ध इदं वचनमब्रवीत् ।
३८७. प्रचाल्य चरणोत्कर्षैः चालयन्निव मेदिनीम् ॥

३८८. अशोकवनिकामध्ये मैथिली नीयतामियम् ।
३८९. तत्रेयं रक्ष्यतां गूढं युष्माभिः परिवारिता ॥

३९०. तत्रैवान्तर्जनैर्घोरैः पुनः सान्त्वैश्च मैथिलीम् ।
३९१. आनयध्वं वशं सर्वा वन्यां गजवधूमिव ॥

३९२. इति प्रतिसमादिष्टा राक्षस्यो रावणेन ताः ।
३९३. अशोकवनिकां जग्मुः मैथिलीं प्रतिगृह्य तु ।
३९४. सर्वकालफलैर्वृक्षैः नानापुष्पफलैर्वृताम् ।
३९५. सर्वकालमदैश्चापि द्विजैः समुपसेविताम् ॥

३९६. सा तु शोकपरीताङ्गी मैथिली जनकात्मजा ।
३९७. न शर्म लभते भीरुः पाशबद्धा मृगी यथा ॥

३९८. न विन्दते तत्र तु शर्म मैथिली
३९९. विरूपनेत्राभिरतीव तर्जिता ।
४००. पतिं स्मरन्ती दयितं च दैवतम्
४०१. विचेतनाभूत् भयशोकपीडिता ॥

॥ ३.५ सीतामार्गणम् ॥

१. राक्षसं मृगरूपेण चरन्तं कामरूपिणम् ।
२. निहत्य रामो मारीचं तूर्णं पथि निवर्तते ॥

३. तस्य सन्त्वरमाणस्य द्रष्टुकामस्य मैथिलीम् ।
४. क्रूरस्वनोऽथ गोमायुः विननादास्य पृष्ठतः ॥

५. स तस्य स्वरमाज्ञाय दारुणं रोमहर्षणम् ।
६. चिन्तयामास गोमायोः स्वरेण परिशङ्कितः ॥

७. अशुभं बत मन्येऽहं गोमायुर्वाश्यते यथा ।
८. स्वस्ति स्यादपि वैदेह्या राक्षसैर्भक्षणं विना ॥

९. (राक्षसेन) तु विज्ञाय स्वरमालम्ब्य मामकम् ।
१०. विक्रुष्टं मृगरूपेण लक्ष्मणः श्रुणुयाद् यदि ।
११. स सौमित्रिः स्वरं श्रुत्वा तां च हित्वा च मैथिलीम् ।
१२. तयैव प्रहितः क्षिप्रं मत्सकाशमिहैष्यति ॥

१३. निमित्तानि च घोराणि दृश्यन्तेऽद्य बहूनि हि ।
१४. इत्येवं चिन्तयन् रामः श्रुत्वा गोमायुनिस्वनम् ।
१५. आजगाम जनस्थानं राघवः परिशङ्कितः ॥

१६. ततोऽविदूरे रामेण समीयाय स लक्ष्मणः ।
१७. विषण्णः सुविषण्णेन दुःखितो दुःखभागिना ॥

१८. सञ्जगर्हेऽथ तं भ्राता ज्येष्ठो लक्ष्मणमागतम् ।
१९. तमुवाच किमर्थं त्वमागतोऽपास्य मैथिलीम् ।
२०. यदा सा तव विश्वासात् वने विरहिता मया ॥

२१. अहो लक्ष्मण गर्ह्यं ते कृतं यस्त्वं विहाय ताम् ।
२२. सीतामिहागतः सौम्य कच्चित् स्वस्ति भवेदिह ॥

२३. एवमुक्तस्तु सौमित्रिः लक्ष्मणः शुभलक्षणः ।
२४. भूयो दुःखसमाविष्टो दुःखितं राममब्रवीत् ॥

२५. न स्वयं कामकारेण तां त्यक्त्वाहमिहागतः ।
२६. प्रचोदितस्तयैवोग्रैः त्वत्सकाशमिहागतः ॥

२७. आर्येणेव पराक्रुष्टं हा सीते लक्ष्मणेति च ।
२८. परित्राहीति यद्वाक्यं मैथिल्यास्तच्छ्रुतिं गतम् ॥

२९. सा तमार्तस्वरं श्रुत्वा तव स्नेहेन मैथिली ।
३०. गच्छ गच्छेति मामाह रुदन्ती भयविह्वला ॥

३१. प्रचोद्यमानेन मया गच्छेति बहुशस्तया ।
३२. प्रत्युक्ता मैथिली वाक्यमिदं त्वत्प्रत्ययान्वितम् ॥

३३. अलं वैक्लव्यमालम्ब्य स्वस्था भव निरुत्सुका ।
३४. न सोऽस्ति त्रिषु लोकेषु पुमान् वै राघवं रणे ।
३५. जातो वा जायमानो वा सम्युगे यः पराजयेत् ॥

३६. एवमुक्ता तु वैदेही परिमोहितचेतना ।
३७. उवाचाश्रूणि मुञ्चन्ती दारुणं मामिदं वचः ॥

३८. सङ्केतात् भरतेन त्वं रामं समनुगच्छसि ।
३९. रिपुः प्रच्छन्नचारी त्वं मदर्थमनुगच्छसि ।
४०. राघवस्यान्तरप्रेप्सुः तथैनं नाभिपद्यसे ॥

४१. एवमुक्तो हि वैदेह्या आश्रमादभिनिर्गतः ॥

४२. एवं ब्रुवाणं सौमित्रिं रामः सन्तापमोहितः ।
४३. अब्रवीत् दुष्कृतं सौम्य तां विना यत्त्वमागतः ।
४४. जानन्नपि समर्थं मां रक्षसां विनिवारणे ॥

४५. क्रुद्धायाः परुषं श्रुत्वा स्त्रियाश्च त्वमिहागतः ।
४६. क्रोधस्य वशमापन्नो नाकरोः शासनं मम ॥

४७. सर्वथा तु कृतं कष्टं सीतामुत्सृजता वने ।
४८. प्रतिकर्तुं नृशम्सानां रक्षसां दत्तमन्तरम् ॥

४९. विकृष्य चापं परिधाय सायकम्
५०. सलीलबाणेन च ताडितो मया ।
५१. मार्गीं तनुं त्यज्य सविक्लवस्वरो
५२. बभूव केयूरधरः स राक्षसः ॥

५३. शराहतेनैव तदार्तया गिरा
५४. स्वरं ममालम्ब्य सुदूरसम्श्रवम् ।
५५. उदाहृतं तद्वचनं सुदारुणम्
५६. त्वमागतो येन विहाय मैथिलीम् ॥

५७. न मेऽस्ति संशयो वीर सर्वथा जनकात्मजा ।
५८. विनष्टा भक्षिता वापि राक्षसैर्वनचारिभिः ॥

५९. कच्चिज्जीवति वैदेही प्राणैः प्रियतरा मम ।
६०. कच्चित् प्रव्राजनं सौम्य न मे मिथ्या भविष्यति ॥

६१. यदि मामाश्रमगतं वैदेही नाभिभाषते ।
६२. पुनः प्रहसिता सीता विनशिष्यामि लक्ष्मण ॥

६३. इति सीतां वरारोहां चिन्तयन्नेव राघवः ।
६४. आजगाम जनस्थानं त्वरया सहलक्ष्मणः ॥

६५. भृशमाव्रजमानस्य तस्याधो वामलोचनम् ।
६६. प्रास्फुरच्चास्खलद् रामो वेपथुश्चाप्यजायत ॥

६७. उपालक्ष्य निमित्तानि सोऽशुभानि मुहुर्मुहुः ।
६८. अपि क्षेमं तु सीताया इति वै व्याजहार ह ॥

६९. त्वरमाणो जगामाथ सीतादर्शनलालसः ।
७०. शून्यमावसथं दृष्ट्वा बभूवोद्विग्नमानसः ॥

७१. उद्भ्रमन्निव वेगेन विक्षिपन् रघुनन्दनः ।
७२. तत्र तत्रोटजस्थानमभिवीक्ष्य समन्ततः ।
७३. रुदन्तमिव वृक्षैश्च म्लानपुष्पमृगद्विजम् ।
७४. श्रिया विहीनं विध्वस्तं सन्त्यक्तवनदेवतम् ।
७५. विप्रकीर्णाजिनकुशं विप्रविद्धबृसीकटम् ।
७६. दृष्ट्वा शून्यं जनस्थानं विललाप पुनः पुनः ॥

७७. वृक्षात् वृक्षं प्रधावन् स गिरेश्चाद्रिं नदान्नदीम् ।
७८. बभूव विलपन् रामः शोकपङ्कार्णवाप्लुतः ॥

७९. अपि कच्चित्त्वया दृष्टा सा कदम्बप्रिया प्रिया ।
८०. कदम्ब यदि जानीषे शम्स सीतां शुभाननाम् ॥

८१. स्निग्धपल्लवसङ्काशा पीतकौशेयवासिनी ।
८२. शम्सस्व यदि वा दृष्टा बिल्व बिल्वोपमस्तनी ॥

८३. अथवार्जुन शम्स त्वं प्रियां तामर्जुनप्रियाम् ।
८४. जनकस्य सुता भीरुः यदि जीवति वा न वा ॥

८५. ककुभः ककुभोरूं तां व्यक्तं जानाति मैथिलीम् ।
८६. यथा पल्लवपुष्पाढ्यो भाति ह्येष वनस्पतिः ॥

८७. भ्रमरैरुपगीतश्च यथा द्रुमवरो ह्ययम् ।
८८. एष व्यक्तं विजानाति तिलकस्तिलकप्रियाम् ॥

८९. अशोक शोकापनुद शोकोपहतचेतसम् ।
९०. त्वन्नामानं कुरु क्षिप्रं प्रियासन्दर्शनेन माम् ॥

९१. यदि ताल त्वया दृष्टा पक्वतालफलस्तनी ।
९२. कथयस्व वरारोहां कारुण्यं यदि ते मयि ॥

९३. अहो त्वं कर्णिकाराद्य सुपुष्पैः शोभसे भृशम् ।
९४. कर्णिकारप्रिया साध्वी शम्स दृष्टा प्रिया यदि ॥

९५. चूतनीपमहासालान् पनसान् कुरवान् धवान् ।
९६. दाडिमानसनान् गत्वा दृष्ट्वा रामो महायशाः ।
९७. मल्लिकामाधवीश्चैव चम्पकान् केतकीस्तथा ।
९८. पृच्छन् रामो वने भ्रान्तः उन्मत्त इव लक्ष्यते ॥

९९. अथवा मृगशावाक्षीं मृग जानासि मैथिलीम् ।
१००. मृगविप्रेक्षणी कान्ता मृगीभिः सहिता भवेत् ॥

१०१. गज सा गजनासोरूः यदि दृष्टा त्वया भवेत् ।
१०२. तां मन्ये विदितां तुभ्यमाख्याहि वरवारण ॥

१०३. किं धावसि प्रिये दूरं दृष्टासि कमलेक्षणे ।
१०४. वृक्षैराच्छाद्य चात्मानं किं मां न प्रतिभाषसे ॥

१०५. त्वमशोकस्य शाखाभिः पुष्पप्रियतया प्रिये ।
१०६. आवृणोषि शरीरं ते मम शोकविवर्धिनी ॥

१०७. कदलीकाण्डसदृशौ कदल्या सम्वृतौ उभौ ।
१०८. ऊरू पश्यामि ते देवि नासि शक्ता निगूहितुम् ॥

१०९. परिहासेन किं सीते परिश्रान्तस्य मे प्रिये ।
११०. अवगच्छामि ते शीलं परिहासप्रियं प्रिये ॥

१११. यैः सह क्रीडसे सीते विश्वस्तैर्मृगपोतकैः ।
११२. एते हीनास्त्रवया सौम्ये ध्यायन्त्यास्राविलेक्षणाः ॥

११३. क्व नु लक्ष्मण वैदेही कं वा देशमितो गता ।
११४. केनाहृता वा सौमित्रे भक्षिता केन वा प्रिया ॥

११५. शीघ्रं लक्ष्मण जानीहि गत्वा गोदावरीं नदीम् ।
११६. अपि गोदावरीं सीता पद्मान्यानयितुं गता ॥

११७. एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणः परवीरहा ।
११८. नदीं गोदावरीं रम्यां जगाम लघुविक्रमः ॥

११९. तां लक्ष्मणस्तीर्थवतीं विचित्वा राममब्रवीत् ।
१२०. नैनां पश्यामि तीर्थेषु क्रोशतो न शृणोति मे ॥

१२१. लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा दीनः सन्तापमोहितः ।
१२२. रामः समभिचक्राम स्वयं गोदावरीं नदीम् ॥

१२३. स तामुपस्थितो रामः क्व सीतेत्येवमब्रवीत् ।
१२४. न तु साभ्यवदत् सीतां पृष्टा रामेण शोचता ॥

१२५. निराशस्तु तया नद्या सीताया दर्शने कृतः ।
१२६. उवाच रामः सौमित्रिं सीतादर्शनकर्शितः ॥

१२७. एषा गोदावरी सौम्य किञ्चिन्न प्रतिभाषते ।
१२८. किन्नु लक्ष्मण वक्ष्यामि समेत्य जनकं वचः ॥

१२९. मातरं चैव वैदेह्या विना तामहमप्रियम् ॥

१३०. व्यक्तं सा भक्षिता बाला राक्षसैः पिशिताशनैः ।
१३१. विभज्याम्गानि सर्वाणि मया विरहिता प्रिया ॥

१३२. सीतया रहितोऽहं वै न हि जीवामि लक्ष्मण ।
१३३. मृतं शोकेन महता सीताहरणजेन माम् ।
१३४. परलोके महाराजो नूनं द्रक्ष्यति मे पिता ॥

१३५. कथं प्रतिज्ञां सम्श्रुत्य मया त्वमभियोजितः ।
१३६. अपूरयित्वा तं कालं मत्सकाशमिहागतः ॥

१३७. कामवृत्तमनार्यं मां मृषावादिनमेव च ।
१३८. धिक्त्वामिति परे लोके व्यक्तं वक्षति मे पिता ॥

१३९. अनासादयमानं तं सीतां दशरथात्मजम् ।
१४०. पङ्कमासाद्य विपुलं सीदन्तमिव कुञ्जरम् ।
१४१. लक्ष्मणो राममत्यर्थं उवाच हितकाम्यया ॥

१४२. मा विषादं महाबाहो कुरु यत्नं मया सह ।
१४३. इदं च हि वनं शूर बहुकन्दरशोभितम् ।
१४४. प्रियकाननसञ्चारा वनोन्मत्ता च मैथिली ।
१४५. सा वनं वा प्रविष्टा स्यात् नलिनीं वा सुपुष्पिताम् ॥

१४६. वनं सर्वं विचिनुवो यत्र सा जनकात्मजा ॥

१४७. एवमुक्तस्तु सौहार्दात् लक्ष्मणेन समाहितः ।
१४८. सह सौमित्रिणा रामो विचेतुमुपचक्रमे ॥

१४९. तौ वनानि गिरीन्श्चैव सरितश्च सराम्सि च ।
१५०. तस्य शैलस्य सानूनि गुहाश्च शिखराणि च ।
१५१. निखिलेन विचिन्वानौ नैव तामभिजग्मतुः ॥

१५२. विचित्य सर्वतः शैलं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
१५३. नेह पश्यामि सौमित्रे प्राणेभ्योऽपि गरीयसीम् ॥

१५४. एवं स विलपन् रामः सीताहरणकर्शितः ।
१५५. दीनशोकसमाविष्टो मुहूर्तं विह्वलोऽभवत् ॥

१५६. स लक्ष्मणं शोकवशाभिपन्नम्
१५७. शोके निमग्नो विपुले तु रामः ।

१५८. उवाच वाक्यं व्यसनानुरूपम्
१५९. उष्णं विनिःश्वस्य रुदन् सशोकम् ॥

१६०. न मद्विधो दुष्कृतकर्मकारी
१६१. मन्ये द्वितीयोऽस्ति वसुन्धरायाम् ।
१६२. शोकेन शोको हि परम्पराया
१६३. मामेति भिन्दन् हृदयं मनश्च ॥

१६४. पूर्वं मया नूनमभीप्सितानि
१६५. पापानि कर्माण्यसकृत् कृतानि ।
१६६. तत्रायमद्यापतितो विपाको
१६७. दुःखेन दुःखं यदहं विशामि ॥

१६८. राज्यप्रणाशः स्वजनैर्वियोगह्
१६९. पितुर्विनाशो जननीवियोगः ।
१७०. सर्वाणि मे लक्ष्मण शोकवेगम्
१७१. आपूरयन्ति प्रविचिन्तितानि ॥

१७२. सर्वं तु दुःखं मम लक्ष्मणेदम्
१७३. शान्तं शरीरे वनमेत्य शून्यम् ।
१७४. सीतावियोगात् पुनरप्युदीर्णम्
१७५. काष्ठैरिवाग्निः सहसा प्रदीप्तः ॥

१७६. मया विहीना विजने वने या
१७७. रक्षोभिराहृत्य विकृष्यमाणा ।
१७८. नूनं विनादं कुररीव दीना
१७९. सा मुक्तवत्यायतकान्तनेत्रा ॥

१८०. अस्मिन् मया सार्धमुदारशीला
१८१. शिलातले पूर्वमुपोपविष्टा ।
१८२. कान्तस्मिता लक्ष्मण जातहासा
१८३. त्वामाह सीता बहुवाक्यजातम् ॥

१८४. आदित्य भो लोककृताकृतज्ञ
१८५. लोकस्य सत्यानृतकर्मसाक्षिन् ।
१८६. मम प्रिया सा क्व गता हृता वा
१८७. शम्सस्व मे शोकवशस्य नित्यम् ॥

१८८. लोकेषु सर्वेषु च नास्ति किञ्चित्
१८९. यत्ते न नित्यं विदितं भवेत् तत् ।

१९०. शम्सस्व वायो कुलशालिनीं ताम्
१९१. हृता मृता वा पथि वर्तते वा ॥

१९२. इतीव तं शोकविधेयदेहम्
१९३. रामं विसञ्ज्ञं विलपन्तमेवम् ।
१९४. उवाच सौमित्रिररदीनसत्त्वो
१९५. न्याये स्थितः कालयुतं च वाक्यम् ॥

१९६. शोकं विमुञ्चार्य धृतिं भजस्व
१९७. सोत्साहता चास्तु विमार्गणेऽस्याः ।
१९८. उत्साहवन्तो हि नरा न लोके
१९९. सीदन्ति कर्मस्वतिदुष्करेषु ॥

२००. इतीव सौमित्रिमुदग्रपौरुषम्
२०१. ब्रुवन्तमार्तो रघुवंशवर्धनः ।
२०२. न चिन्तयामास धृतिं विमुक्तवान्
२०३. पुनश्च दुःखं महदभ्युपागमत् ॥

२०४. स दीनो दीनया वाचा लक्ष्मणं वाक्यमब्रवीत् ।
२०५. एते मृगा महावीर्या मामीक्षन्ते मुहुर्मुहुः ।
२०६. वक्तुकामा इव हि मे इ ङ्गि तान्युपलक्षये ॥

२०७. तान्स्त ु दृष्ट्वा नरव्याघ्रो राघवः प्रत्युवाच ह ।
२०८. क्व सीतेति निरीक्षन् वै बाष्पसंर ुद्ध या गिरा ॥

२०९. एवमुक्ता नरेन्द्रेण ते मृगाः सहसोत्थिताः ।
२१०. दक्षिणाभिमुखाः सर्वे निरीक्षन्ते नराधिपम् ॥

२११. तेषां वचनसर्वस्वं लक्षयामास चेम्गितम् ।
२१२. उवाच लक्ष्मणो ज्येष्ठं धीमान् भ्रातरमार्तवत् ॥

२१३. क्व सीतेति त्वया पृष्टा यथेमे सहसोत्थिताः ।
२१४. दर्शयन्ति क्षितिं चैव दक्षिणां च दिशं मृगाः ॥

२१५. साधु गच्छावहै देव दिशमेतां हि नैरृतिम् ।
२१६. यदि स्यादागमः कश्चिदार्या वा साथ लक्ष्यते ॥

२१७. बाढमित्येव काकुत्स्थः प्रस्थितो दक्षिणां दिशम् ।
२१८. लक्ष्मणानुगतः श्रीमान् वीक्षमाणो वसुन्धराम् ॥

२१९. एवं सम्भाषमाणौ तौ अन्योन्यं भ्रातरौ उभौ ।

२२०. वसुन्धरायां पतितं पुष्पमार्गमपश्यताम् ॥

२२१. तां पुष्पवृष्टिं पतितां दृष्ट्वा रामो महीतले ।
२२२. उवाच लक्ष्मणं वीरो दुःखितो दुःखितं वचः ॥

२२३. अभिजानामि पुष्पाणि तानीमानीह लक्ष्मण ।
२२४. पिनद्धानीह वैदेह्या मया दत्तानि कानने ॥

२२५. एवमुक्त्वा महाबाहुं लक्ष्मणं पुरुषर्षभः ।
२२६. ददर्श भूमौ निष्क्रान्तं राक्षसस्य पदं महत् ॥

२२७. त्रस्ताया रामकाम्क्षिण्याः प्रधावन्त्या इतस्ततः ।
२२८. राक्षसेनानुवृत्ताया मैथिल्याश्च पदान्यथ ॥

२२९. स समीक्ष्य परिक्रान्तं सीताया राक्षसस्य च ।
२३०. भग्नं धनुश्च तूणी च विकीर्णं बहुधा रथम् ।
२३१. सम्भ्रान्तहृदयो रामः शशम्स भ्रातरं प्रियम् ॥

२३२. तप्तबिन्दुनिकाशैश्च चित्रैः क्षतजबिन्दुभिः ।
२३३. आवृतं पश्य सौमित्रे सर्वतो धरणीतलम् ॥

२३४. मन्ये लक्ष्मण वैदेही राक्षसैः कामरूपिभिः ।
२३५. भित्त्वा भित्त्वा विभक्ता वा भक्षिता वा भविष्यति ॥

२३६. तस्या निमित्तं वैदेह्या द्वयोर्विवदमानयोः ।
२३७. बभूव युद्धं सौमित्रे घोरं राक्षसयोरिह ॥

२३८. मुक्तामणिमयं चेदं तपनीयविभूषितम् ।
२३९. धरण्यां पतितं सौम्य कस्य भग्नं महद्धनुः ॥

२४०. काञ्चनोरश्छदाश्चेमे पिशाचवदनाः खराः ।
२४१. भीमरूपा महाकायाः कस्य वा निहता रणे ॥

२४२. रथाक्षमात्रा विशिखाः तपनीयविभूषणाः ।
२४३. कस्येमेऽभिहता बाणाः प्रकीर्णा घोरकर्मणः ॥

२४४. शरावरौ शरैः पूर्णौ विध्वस्तौ पश्य लक्ष्मण ।
२४५. प्रतोदाभीषुहस्तो वै कस्यायं सारथिर्हतः ॥

२४६. भक्षितायां तु वैदेह्यां हृतायामपि लक्ष्मण ।
२४७. के हि लोकेऽप्रियं कर्तुं शक्ताः सौम्य ममेश्वराः ॥

२४८. मृदुं लोकहिते युक्तं दान्तं करुणवेदिनम् ।
२४९. निर्वीर्य इति मन्यन्ते नूनं मां त्रिदशेश्वराः ॥

२५०. मां प्राप्य हि गुणो दोषः सम्वृत्तः पश्य लक्ष्मण ॥

२५१. ममास्त्रबाणसम्पूर्णमाकाशं पश्य लक्ष्मण ।
२५२. निस्सम्पातं करिष्यामि ह्यद्य त्रैलोक्यचारिणाम् ॥

२५३. सन्निरुद्धग्रहगणं आवारितनिशाकरम् ।
२५४. विप्रणष्टानलमरुद्भास्करद्युतिसम्वृतम् ।
२५५. विनिर्मथितशैलाग्रं शुष्यमाणजलाशयम् ।
२५६. ध्वस्तद्रुमलतागुल्मं विप्रणाशितसागरम् ।
२५७. त्रैलोक्यं तु करिष्यामि सम्युक्तं कालधर्मणा ॥

२५८. नैव देवा न दैतेया न पिशाचा न राक्षसाः ।
२५९. भविष्यन्ति मम क्रोधात् त्रैलोक्ये विप्रणाशिते ।
२६०. ह्रतां मृतां वा सौमित्रे न दास्यन्ति यदि प्रियाम् ॥

२६१. इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षो रामो निष्पीड्य कार्मुकम् ।
२६२. शरमादाय सन्दीप्तं घोरमाशीविषोपमम् ।
२६३. (सन्दधे) धनुषि श्रीमान् रामः परपुरञ्जयः ॥

२६४. तप्यमानं तथा रामं सीताहरणकर्शितम् ।
२६५. लोकानामभवे युक्तं सम्वर्तकमिवानलम् ।
२६६. वीक्षमाणं धनुः सज्यं निःश्वसन्तं पुनः पुनः ।
२६७. अदृष्टपूर्वं सम्क्रुद्धं दृष्ट्वा रामं तु लक्ष्मणः ।
२६८. अब्रवीत् प्राञ्जलिर्वाक्यं मुखेन परिशुष्यता ॥

२६९. पुरा भूत्वा मृदुर्दान्तः सर्वभूतहिते रतः ।
२७०. न क्रोधवशमापन्नः प्रकृतिं हातुमर्हसि ॥

२७१. चन्द्रे लक्ष्मीः प्रभा सूर्ये गतिर्वायौ भुवि क्षमा ।
२७२. एतच्च नियतं सर्वं त्वयि चानुत्तमं यशः ॥

२७३. एकस्य नापराधेन लोकान् हन्तुं त्वमर्हसि ।
२७४. न तु जानामि कस्यायं भग्नः साम्ग्रामिको रथः ॥

२७५. एकस्य तु विमर्दोऽयं न द्वयोर्वदतां वर ॥

२७६. येन राजन् ह्रता सीता तमन्वेषितुमर्हसि ।
२७७. मद्द्वितीयो धनुष्पाणिः सहायैः परमर्षिभिः ॥

२७८. समुद्रं च विचेष्यामः पर्वताम्श्च वनानि च ।
२७९. गुहाश्च विविधा घोरा नदीः पद्मवनानि च ॥

२८०. न चेत् सांना प्रदास्यन्ति पत्नीं ते त्रिदशेश्वराः ।
२८१. कोसलेन्द्र ततः पश्चात् प्राप्तकालं करिष्यसि ॥

२८२. तं तथा शोकसन्तप्तं विलपन्तमनाथवत् ।
२८३. ततः सौमित्रिराश्वास्य मुहूर्तादिव लक्ष्मणः ।
२८४. रामं सम्बोधयामास चरणौ चाभिपीडयन् ॥

२८५. महता तपसा राम महता चापि कर्मणा ।
२८६. राज्ञा दशरथेनासि लब्धोऽमृत इवामरैः ॥

२८७. यदि दुःखमिदं प्राप्तं काकुत्स्थ न सहिष्यसे ।
२८८. प्राकृतश्चाल्पसत्त्वश्च इतरः कः सहिष्यति ॥

२८९. दुःखितो हि भवान् लोकान् तेजसा यदि धक्ष्यते ।
२९०. आर्ताः प्रजाः नरव्याघ्र क्व नु यास्यन्ति निर्वृतिम् ॥

२९१. या चेयं जगतां माता देवी लोकनमस्कृता ।
२९२. अस्याश्च चलनं भूमेः दृश्यते सत्यसम्श्रव ॥

२९३. सुमहान्त्यपि भूतानि देवाश्च पुरुषर्षभ ।
२९४. न दैवस्य प्रमुञ्चन्ति सर्वभूतादिदेहिनः ॥

२९५. तत्त्वतो हि नरश्रेष्ठ बुद्ध्या समनुचिन्तय ।
२९६. बुद्ध्या युक्ता महाप्राज्ञा विजानन्ति शुभाशुभे ॥

२९७. त्वमेव हि पुरा राम मामेवं बहुशोऽन्वशाः ।
२९८. अनुशिष्याद्धि को नु त्वामपि साक्षाद् बृहस्पतिः ॥

२९९. बुद्धिश्च ते महाप्राज्ञ देवैरपि दुरन्वया ।
३००. शोकेनाभिप्रसुप्तं ते ज्ञानं सम्बोधयाम्यहम् ॥

३०१. पूर्वजोऽप्युक्तमात्रस्तु लक्ष्मणेन सुभाषितम् ।
३०२. सारग्राही महासारं प्रतिजग्राह राघवः ॥

३०३. सन्निगृह्य महाबाहुः प्रवृत्तं कोपमात्मनः ।
३०४. अवष्टभ्य धनुश्चित्रं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ॥

३०५. किं करिष्यावहे वत्स क्व वा गच्छाव लक्ष्मण ।
३०६. केनोपायेन पश्येयं सीतामिति विचिन्तय ॥

३०७. ततः पर्वतकूटाभं महाभागं द्विजोत्तमम् ।
३०८. ददर्श पतितं भूमौ क्षतजार्द्रं जटायुषम् ॥

३०९. तं दृष्ट्वा गिरिशृम्गाभं रामो लक्ष्मणमब्रवीत् ।
३१०. अनेन सीता वैदेही भक्षिता नात्र संशयः ॥

३११. एनं वधिष्ये दीप्तास्यैः घोरैर्बाणैरजिह्मगैः ।
३१२. इत्युक्त्वाभ्यपतत् गृध्रं सन्धाय धनुषि क्षुरम् ॥

३१३. तं दीनं दीनया वाचा सफेनं रुधिरं वमन् ।
३१४. अभ्यभाषत पक्षी तु रामं दशरथात्मजम् ॥

३१५. यामोषधिमिवायुष्मन् अन्वेषसि महावने ।
३१६. सा देवी मम च प्राणा रावणेनोभयं हृतम् ॥

३१७. सीतामभ्यवपन्नोऽहं रावणश्च रणे मया ।
३१८. विध्वम्सितरथश्चात्र पातितो धरणीतले ॥

३१९. एतदस्य धनुर्भग्नं एतदस्य शरावरम् ।
३२०. अयमस्य रथो राम भग्नः साम्ग्रामिको मया ॥

३२१. अयं तु सारथिस्तस्य मत्पक्षनिहतो युधि ।
३२२. परिश्रान्तस्य मे पक्षौ छित्त्वा खड्गेन रावणः ।
३२३. सीतामादाय वैदेहीमुत्पपात विहायसम् ॥

३२४. रक्षसा निहतं पूर्वं न मां हन्तुं त्वमर्हसि ॥

३२५. रामस्तस्य तु विज्ञाय बाष्पपूर्णमुखस्तदा ।
३२६. द्विगुणीकृततापार्तः सीतासक्तां प्रियां कथाम् ।
३२७. गृध्रराजं परिष्वज्य परित्यज्य महद्धनुः ।
३२८. निपपातावशो भूमौ रुरोद सह लक्ष्मणः ॥

३२९. राज्याद्भ्रम्शो वने वासः सीता नष्टो द्विजो हतः ।
३३०. ईदृशीयं ममालक्ष्मीः निर्दहेदपि पावकम् ॥

३३१. सम्पूर्णमपि चेदद्य प्रतरेयं महोदधिम् ।
३३२. सोऽपि नूनं ममालक्ष्म्या विशुष्येत् सरितां पतिः ॥

३३३. अयं पितृवयस्यो मे गृध्रराजो जरान्वितः ।
३३४. शेते विनिहतो भूमौ मम भाग्यविपर्ययात् ॥

३३५. इत्येवमुक्त्वा बहुशो राघवः सहलक्ष्मणः ।
३३६. जटायुषं च पस्पर्श पितृस्नेहं विदर्शयन् ॥

३३७. रामः सम्प्रेक्ष्य तं गृध्रं भुवि रौद्रेण पातितम् ।
३३८. सौमित्रिं मित्रसम्पन्नमिदं वचनमब्रवीत् ॥

३३९. अयमस्य शरीरेऽस्मिन् प्राणो लक्ष्मण विद्यते ।
३४०. तथा हि स्वरहीनोऽयं विक्लवः समुदीक्षते ॥

३४१. जटायो यदि शक्नोषि वाक्यं व्याहरितुं पुनः ।
३४२. सीतामाख्याहि भद्रं ते वधमाख्याहि चात्मनः ॥

३४३. किन्निमित्तोऽहरत् सीतां रावणस्तस्य किं मया ।
३४४. अपराद्धं तु यं दृष्ट्वा रावणेन हृता प्रिया ॥

३४५. कथं वीर्यः कथं रूपः किम्कर्मा स च राक्षसः ।
३४६. क्व चास्य भवनं तात ब्रूहि मे परिपृच्छतः ॥

३४७. तमुदीक्ष्याथ दीनात्मा विलपन्तमनन्तरम् ।
३४८. वाचातिसन्नया रामं जटायुरिदमब्रवीत् ॥

३४९. परिश्रान्तस्य मे तात पक्षौ छित्त्वा स राक्षसः ।
३५०. सीतामादाय वैदेहीं प्रयातो दक्षिणां दिशम् ॥

३५१. न च त्वया व्यथा कार्या जनकस्य सुतां प्रति ।
३५२. वैदेह्या रंस्यसे क्षिप्रं हत्वा तं राक्षसं रणे ॥

३५३. असम्मूढस्य गृध्रस्य रामं प्रत्यनुभाषतः ।
३५४. आस्यात् सुस्राव रुधिरं म्रियमाणस्य सामिषम् ॥

३५५. ब्रूहि ब्रूहीति रामस्य ब्रुवाणस्य कृताञ्जलेः ।
३५६. त्यक्त्वा शरीरं गृध्रस्य जग्मुः प्राणा विहायसम् ॥

३५७. तं गृध्रं प्रेक्ष्य ताम्राक्षं गतासुमचलोपमम् ।
३५८. रामः सुबहुभिः दुःखैः दीनः सौमित्रिमब्रवीत् ॥

३५९. पश्य लक्ष्मण गृध्रोऽयं उपकारी हतश्च मे ।
३६०. सीतामभ्यवपन्नो वै रावणेन बलीयसा ॥

३६१. सर्वत्र खलु दृश्यन्ते साधवो धर्मचारिणः ।
३६२. शूराः शरण्याः सौमित्रे तिर्यग्योनिगतेष्वपि ॥

३६३. सीताहरणजं दुःखं न मे सौम्य तथागतम् ।
३६४. यथा विनाशे गृध्रस्य मत्कृते च परन्तप ॥

३६५. सौमित्रे हर काष्ठानि निर्मथिष्यामि पावकम् ।
३६६. गृध्रराजं दिधक्षामि मत्कृते निधनं गतम् ॥

३६७. या गतिर्यज्ञशीलानां आहिताग्नेश्च या गतिः ।
३६८. अपरावर्तिनां या च या च भूमिप्रदायिनाम् ।
३६९. मया त्वं समनुज्ञातो गच्छ लोकाननुत्तमान् ।
३७०. गृध्रराज महासत्त्व संस्क ृतश्च मया व्रज ॥

३७१. एवमुक्त्वा चितां दीप्तामारोप्य पतगेश्वरम् ।
३७२. ददाह रामो धर्मात्मा स्वबन्धुमिव दुःखितः ॥

३७३. ततो गोदावरीं गत्वा नदीं नरवरात्मजौ ।
३७४. उदकं चक्रतुस्तस्मै गृध्रराजाय तावुभौ ॥

३७५. कृत्वैवमुदकं तस्मै प्रस्थितौ रामलक्ष्मणौ ।
३७६. अवेक्षन्तौ वने सीतां पश्चिमां जग्मतुर्दिशम् ॥

३७७. तौ दिशं दक्षिणां गत्वा शरचापासिधारिणौ ।
३७८. अविप्रहतमैक्ष्वाकौ पन्थानं प्रतिपेदतुः ॥

३७९. व्यतिक्रम्य तु वेगेन व्यालसिम्हनिषेवितम् ।
३८०. सुभीमं तन्महारण्यं व्यतियातौ महाबलौ ॥

३८१. तयोरन्वेषतोरेवं सर्वं तद्वनमोजसा ।
३८२. सञ्जज्ञे विपुलः शब्दः प्रभञ्जन्निव तद्वनम् ॥

३८३. तं शब्दं काम्क्षमाणस्तु रामः कक्षे सहानुजः ।
३८४. ददर्श सुमहाकायं राक्षसं विपुलोरसम् ।
३८५. विवृद्धमशिरोग्रीवं कबन्धमुदरे मुखम् ॥

३८६. भक्षयन्तं महाघोरान् ऋक्षसिम्हमृगद्विपान् ।
३८७. घोरौ भुजौ विकुर्वाणं उभौ योजनमायतौ ॥

३८८. स महाबाहुरत्यर्थं प्रसार्य विपुलौ भुजौ ।
३८९. जग्राह सहितौ एव राघवौ पीडयन् बलात् ॥

३९०. खड्गिनौ दृढधन्वानौ तिग्मतेजोवपुर्धरौ ।
३९१. भ्रातरौ विवशं प्राप्तौ कृष्यमाणौ महाबलौ ॥

३९२. एतस्मिन्नन्तरे क्रूरो भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ।
३९३. पप्रच्छ घननिर्घोषः कबन्धो दानवोत्तमः ॥

३९४. कौ युवां वृषभस्कन्धौ महाखड्गधनुर्धरौ ।
३९५. घोरं देशमिमं प्राप्तौ मम भक्षौ उपस्थितौ ॥

३९६. ममास्यमनुसम्प्राप्तौ दुर्लभं जीवितं पुनः ॥

३९७. तस्य तद्वचनं श्रुत्वा कबन्धस्य दुरात्मनः ।
३९८. उवाच लक्ष्मणं रामो मुखेन परिशुष्यता ॥

३९९. कालस्य सुमहद्वीर्यं सर्वभूतेषु लक्ष्मण ।
४००. त्वां च मां च नरव्याघ्र व्यसनैः पश्य मोहितौ ॥

४०१. शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्राश्च रणाजिरे ।
४०२. कालाभिपन्नाः सीदन्ति यथा वालुकसेतवः ॥

४०३. तच्छ्रुत्वा लक्ष्मणो वाक्यं प्राप्तकालं हितं तदा ।
४०४. उवाचार्तिं समापन्नो विक्रमे कृतलक्षणः ॥

४०५. त्वां च मां च पुरा तूर्णमादत्ते राक्षसाधमः ।
४०६. तस्मादसिभ्यां अस्याशु बाहू छिन्दावहे गुरू ॥

४०७. एतत् सञ्जल्पितं श्रुत्वा तयोः क्रुद्धस्तु राक्षसः ।
४०८. विदार्यास्यं तदा रौद्रः तौ भक्षयितुमारभत् ॥

४०९. ततस्तौ देशकालज्ञौ खड्गाभ्यामेव राघवौ ।
४१०. अच्छिन्दतां सुसम्हृष्टौ बाहू तस्याम्सदेशतः ॥

४११. स पपात महाबाहुः छिन्नबाहुर्महास्वनः ।
४१२. खं च गां च दिशश्चैव नादयन् जलदो यथा ॥

४१३. स निकृत्तौ भुजौ दृष्ट्वा शोणितौघपरिप्लुतः ।
४१४. दीनः पप्रच्छ तौ वीरौ कौ युवामिति दानवः ॥

४१५. इति तस्य ब्रुवाणस्य लक्ष्मणः शुभलक्षणः ।
४१६. शशम्स राघवं तस्य कबन्धस्य महात्मनः ॥

४१७. अयमिक्ष्वाकुदायादो रामो नाम जनैः श्रुतः ।
४१८. अस्यैवावरजं विद्धि भ्रातरं मां च लक्ष्मणम् ॥

४१९. अस्य देवप्रभावस्य वसतो विजने वने ।

४२०. रक्षसापहृता पत्नी यामिच्छन्तौ इहागतौ ॥

४२१. त्वं तु को वा किमर्थं वा कबन्धसदृशो वने ।
४२२. आस्येनोरसि दीप्तेन भग्नजम्घो विवेष्टसे ॥

४२३. एवमुक्तः कबन्धस्तु लक्ष्मणेनोत्तरं वचः ।
४२४. उवाच परमप्रीतः तदिन्द्रवचनं स्मरन् ॥

४२५. श्रिया विराजितं पुत्रं दनोस्त्वं विद्धि लक्ष्मण ।
४२६. इन्द्रकोपादिदं रूपं प्राप्तमेवं रणाजिरे ॥

४२७. स मया याचितः क्रुद्धः शापस्यान्तो भवेदिति ।
४२८. अभिशापकृतस्येति तेनेदं भाषितं वचः ॥

४२९. यदा छित्त्वा भुजौ रामः त्वां दहेद् विजने वने ।
४३०. तदा त्वं प्राप्स्यसे रूपं स्वमेव विपुलं शुभम् ॥

४३१. एवमुक्तस्तु धर्मात्मा दनुना तेन राघवः ।
४३२. इदं जगाद वचनं लक्ष्मणस्योपशृण्वतः ॥

४३३. रावणेन हृता भार्या मम सीता यशस्विनी ।
४३४. निष्क्रान्तस्य जनस्थानात् सह भ्रात्रा यथासुखम् ॥

४३५. नाममात्रं तु जानामि न रूपं तस्य रक्षसः ।
४३६. निवासं वा प्रभावं वा वयं तस्य न विद्महे ॥

४३७. स त्वं सीतां समाचक्ष्व येन वा यत्र वा हृता ।
४३८. कुरु कल्याणमत्यर्थं यदि जानासि तत्त्वतः ॥

४३९. एवमुक्तस्तु रामेण वाक्यं दनुरनुत्तमम् ।
४४०. प्रोवाच कुशलो वक्तुं वक्तारमपि राघवम् ॥

४४१. अहं हि मतिसाचिव्यं करिष्यामि नरर्षभ ।
४४२. मित्रं चैवोपदेक्ष्यामि युवाभ्यां संस्क ृ तोऽग्निना ॥

४४३. किन्तु यावन्न यास्त्रयस्तं सविता श्रान्तवाहनः ।
४४४. तावन् मामवटे क्षिप्त्वा दह राम यथाविधि ॥

४४५. एवमुक्तौ तु तौ वीरौ कबन्धेन नरेश्वरौ ।
४४६. गिरिप्रदरमासाद्य पावकं विससर्जतुः ॥

४४७. तच्छरीरं कबन्धस्य घृतपिण्डोपमं महत् ।

४४८. मेदसा पच्यमानस्य मन्दं दहति पावकः ॥

४४९. स विधूय चितामाशु विधूमोऽग्निरिवोत्थितः ।
४५०. अरजे वाससी बिभ्रन् मालां दिव्यां महाबलः ।
४५१. अन्तरिक्षगतो रामं कबन्धो वाक्यमब्रवीत् ॥

४५२. श्रूयतां राम वक्ष्यामि सुग्रीवो नाम वानरः ।
४५३. दक्षः प्रगल्भो द्युतिमान् महाबलपराक्रमः ।
४५४. भ्रात्रा विवासितो राम राज्यहेतोः महाबलः ।
४५५. ऋष्यमूके गिरिवरे पम्पापर्यन्तशोभिते ।
४५६. निवसत्यात्मवान् वीरः चतुर्भिः वानरैः सह ॥

४५७. स ते सहायो मित्रं च सीतायाः परिमार्गणे ।
४५८. भविष्यति हि ते राम मा च शोके मनः कृथाः ॥

४५९. गच्छ शीघ्रमितो राम सुग्रीवं तं महाबलम् ।
४६०. वयस्यं तं कुरु क्षिप्रमितो गत्वाद्य राघव ॥

४६१. स च ते नावमन्तव्यः सुग्रीवो वानराधिपः ।
४६२. कृतज्ञः कामरूपी च सहायार्थी च वीर्यवान् ॥

४६३. शक्तौ ह्यद्य युवां कर्तुं कार्यं तस्य चिकीर्षितम् ।
४६४. कृतार्थो वाकृतार्थो वा कृत्यं तव करिष्यति ॥

४६५. वानरान्श्च महाकायान् प्रेषयिष्यति राघव ।
४६६. दिशो विचेतुं तां सीतां त्वद्वियोगेन शोचतीम् ॥

४६७. एष राम शिवः पन्था यत्रैते पुष्पिता द्रुमाः ।
४६८. प्रतीचीं दिशमाश्रित्य प्रकाशन्ते मनोरमाः ॥

४६९. तानारुह्याथवा भूमौ पातयित्वा च तान् बलात् ।
४७०. फलान्यमृतकल्पानि भक्षयन्तौ गमिष्यथः ॥

४७१. तदतिक्रम्य काकुत्स्थ वनं पुष्पितपादपम् ।
४७२. चङ्क्रमन्तौ वरान् देशान् शैलात् शैलं वनाद् वनम् ।
४७३. ततः पुष्करिणीं वीरौ पम्पां नाम गमिष्यथः ॥

४७४. तत्र हम्साः प्लवाः क्रौञ्चाः कुरराश्चैव राघव ।
४७५. वल्गुस्वना निकूजन्ति पम्पासलिलगोचराः ॥

४७६. नोद्विजन्ते नरान् दृष्ट्वा वधस्याकोविदाः शुभाः ।

४७७. घृतपिण्डोपमान् स्थूलान् तान् द्विजान् भक्षयिष्यथः
४७८.रोहितान् वक्रतुण्डान्श्च नडमीनान्श्च राघव ।
४७९. निस्त्रवक्पक्षान् अयस्तप्तान् अकृशान् एककण्टकान् ।
४८०. तव भक्त्या समायुक्तो लक्ष्मणः सम्प्रदास्यति ॥

४८१. मतम्गशिष्यास्तत्रासन् ऋषयः सुसमाहिताः ।
४८२. तेषामद्यापि तत्रैव दृश्यते परिचारिणी ।
४८३. श्रमणी शबरी नाम काकुत्स्थ चिरजीविनी ॥

४८४. त्वां तु धर्मे स्थिता नित्यं सर्वभूतनमस्कृतम् ।
४८५. दृष्ट्वा देवोपमं राम स्वर्गलोकं गमिष्यति ॥

४८६. ऋष्यमूकश्च पम्पायाः पुरस्तात् पुष्पितद्रुमः ।
४८७. सुदुःखारोहणो नाम शिशुनागाभिरक्षितः ॥

४८८. राम तस्य तु शैलस्य महती शोभते गुहा ।
४८९. तस्यां वसति सुग्रीवः चतुर्भिः वानरैः सह ।
४९०. कदाचित् शिखरे तस्य पर्वतस्यावतिष्ठते ॥

४९१. तौ कबन्धेन तं मार्गं पम्पाया दर्शितं वने ।
४९२. प्रतस्थतुः दिशं गृह्य प्रतीचीं नृवरात्मजौ ॥

४९३. तौ पुष्करिण्याः पम्पायास्तीरमासाद्य पश्चिमम् ।
४९४. अपश्यतां ततस्तत्र शबर्या रम्यमाश्रमम् ॥

४९५. तौ तमाश्रममासाद्य द्रुमैर्बहुभिरावृतम् ।
४९६. सुरम्यमभिवीक्षन्तौ शबरीमभ्युपेयतुः ॥

४९७. तौ च दृष्ट्वा तदा सिद्धा समुत्थाय कृताञ्जलिः ।
४९८. रामस्य पादौ जग्राह लक्ष्मणस्य च धीमतः ॥

४९९. पाद्यमाचमनीयं च सर्वं प्रादात् यथाविधि ॥

५००. तामुवाच ततो रामः श्रमणीं सम्शितव्रताम् ।
५०१. कच्चित्ते निर्जिता विघ्नाः कच्चित्ते वर्धते तपः ॥

५०२. कच्चित्ते नियतः क्रोध आहारश्च तपोधने ।
५०३. कच्चित्ते नियमाः प्राप्ताः कच्चित्ते मनसः सुखम् ॥

५०४. कच्चित्ते गुरुशुश्रूषा सफला चारुभाषिणि ॥

५०५. रामेण तापसी पृष्टा सा सिद्धा सिद्धसम्मता ।

५०६. शशम्स शबरी वृद्धा रामाय प्रत्युपस्थिता ॥

५०७. अद्य प्राप्ता तपहि्सद्धिः तव सन्दर्शनान्मया ।
५०८. अद्य मे सफलं तप्तं गुरवश्च सुपूजिताः ॥

५०९. अद्य मे सफलं जन्म स्वर्गश्चैव भविष्यति ।
५१०. त्वयि देववरे राम पूजिते पुरुषर्षभ ॥

५११. चक्षुषा तव सौम्येन पूतास्मि रघुनन्दन ।
५१२. गमिष्याम्यक्षयान् लोकान् त्वत्प्रसादादरिन्दम ॥

५१३. चित्रकूटं त्वयि प्राप्ते विमानैरतुलप्रभैः ।
५१४. इतस्ते दिवमारूढा यानहं पर्यचारिषम् ॥

५१५. तैश्चाहमुक्ता धर्मज्ञैः महाभागैर्महर्षिभिः ।
५१६. आगमिष्यति ते रामः सुपुण्यमिममाश्रमम् ॥

५१७. स ते प्रतिगृहीतव्यः सौमित्रिसहितोऽतिथिः ।
५१८. तं च दृष्ट्वा वरान् लोकानक्षयान् त्वं गमिष्यसि ॥

५१९. मया तु विविधं वन्यं सञ्चितं पुरुषर्षभ ।
५२०. तवार्थे पुरुषव्याघ्र पम्पायास्तीरसम्भवम् ॥

५२१. एवमुक्तः स धर्मात्मा शबर्या शबरीमिदम् ।
५२२. राघवः प्राह विज्ञाने तां नित्यमबहिष्कृताम् ॥

५२४. दनोः सकाशात् तत्त्वेन प्रभावं ते महात्मनः ।
५२५. श्रुतं प्रत्यक्षमिच्छामि सन्द्रष्टुं यदि मन्यसे ॥

५२६. एतत्तु वचनं श्रुत्वा रामवक्त्रात् विनिःसृतम् ।
५२७. शबरी दर्शयामास तावुभौ तद्वनं महत् ॥

५२८. पश्य मेघघनप्रख्यं मृगपक्षिसमाकुलम् ।
५२९. मतम्गवनमित्येव विश्रुतं रघुनन्दन ॥

५३०. इह ते भावितात्मानो गुरवो मे महावने ।
५३१. जुहवाञ्चक्रिररे तीर्थं मन्त्रवन्मन्त्रपूजितम् ॥

५३२. तेषां तपह्प्रभावेन पश्याद्यापि रघूद्वह ।
५३३. द्योतयन्ति दिशः सर्वाः श्रिया वेद्यतुलप्रभा ॥

५३४. कृत्स्नं वनमिदं दृष्टं श्रोतव्यं च श्रुतं त्वया ।

५३५. तदिच्छाम्यभ्यनुज्ञाता त्यक्तुमेतत् कलेवरम् ॥

५३६. तामुवाच ततो रामः श्रमणीं सम्शितव्रताम् ।
५३७. अर्चितोऽहं त्वया भक्त्या गच्छ कामं यथासुखम् ॥

५३८. अनुज्ञाता तु रामेण हुत्वात्मानं हुताशने ।
५३९. ज्वलत्पावकसङ्काशा स्वर्गमेव जगाम सा ॥

५४०. यत्र ते सुकृतत्मानो विहरन्ति महर्षयः ।
५४१. तत्पुण्यं शबरी स्थानं जगामात्मसमाधिना ॥

५४२. दिवं तु तस्यां यातायां शबर्यां स्वेन तेजसा ।
५४३. हितकारिणमेकाग्रं लक्ष्मणं राघवोऽब्रवीत् ॥

५४४. दृष्टोऽयमाश्रमः सौम्य बह्वाश्चर्यः कृतात्मनाम् ।
५४५. प्रणष्टमशुभं तत्तत् कल्याणं समुपस्थितम् ।
५४६. तेन तत्त्वेन हृष्टं मे मनो लक्ष्मण सम्प्रति ॥

५४७. हृदये हि नरव्याघ्र शुभमाविर्भविष्यति ॥

५४८. तदागच्छ गमिष्यावः पम्पां तां प्रियदर्शनाम् ।
५४९. ऋष्यमूको गिरिर्यत्र नातिदूरे प्रकाशते ॥

५५०. अभित्वरे च तं द्रष्टुं सुग्रीवं वानरर्षभम् ।
५५१. तदधीनं हि मे सौम्य सीतायाः परिमार्गणम् ॥

५५२. आश्रमात्तु ततस्तस्मात् निष्क्रम्य स विशाम्पतिः ।
५५३. आजगाम ततः पम्पां लक्ष्मणेन सहाभिभूः ॥

५५४. स ददर्श ततः पुण्यामुदारजनसेविताम् ।
५५५. नानाद्रुमलताकीर्णां पम्पां पानीयवाहिनीम् ।
५५६. प्रहृष्टनानाशकुनां पादपैरुपशोभिताम् ।
५५७. पद्मैः सौगन्धिकैस्ताम्रां शुक्लां कुमुदमण्डलैः ।
५५८. नीलां कुवलयोद्घाटैः बहुवर्णां कुथामिव ॥

॥ आरण्यकाण्डम् समाप्तम् ॥